

РОДНАЕ слова



2009/12

(264)

снежань

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар мастацтвазнаўства В. Нячай
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонак
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 Т. Казакова, В. Карамзаў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, І. Лепешаў, Е. Лявонава,
 В. Ляшук, В. Ляшчынская, А. Макаравіч,

У. Мархель, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,
 М. Мішчанчук, А. Міхневіч, М. Мушыньскі,
 М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
 У. Рынкевіч, У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
 П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, В. Буланда,
 І. Булаўкіна, В. Давідовіч, М. Жуковіч,
 Р. Ільіна, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Марціновіч, Г. Марчук,
 М. Пазнякоў, А. Панфіленка, Т. Прадзед,
 А. Тарайковіч, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Андрэй Грыгаровіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Слова ў тэксце; *Методыка і вопыт*: Рыхтуем да алімпіяды, У метадычную скарбонку, Прапануем план-канспект, Настаўнік прапануе, Рыхтуем да цэнтралізаванага тэсціравання),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Творчы лёс, Новае прачытанне, Майстэрства слова, 3 архіваў часу; *Мовы рысы непаўторныя*: Шматгалосае рэха; Календар памятных датаў і юбілейных дзён на 2010 год; Кола гадоў; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Мова мастацкіх твораў, Лінгвістычны досвед,

Малады даследчык прапануе, 3 гісторыі мовы, Слова новае, адмысловае; *Методыка і вопыт*: Новая рэдакцыя правіл беларускага правапісу, Вяртаючыся да надрукаванага, У дапамогу настаўніку, Рыхтуем да сачынення, Крытыка і бібліяграфія),

Мікола Трус (*Літаратура і час*: 3 эпістлярнай спадчыны, 3 замежнага досведу),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: 3 музейных фондаў, Пачынальнікі, Мастацтва ў кантэксце часу, Чароўная маляўнічасць прасторы, Дыялог з карцінай),

адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 камп'ютэрная праўка
 галоўны бухгалтар
 загадчык прыёмнай

Аляксандр Канановіч,
Крысціна Пучынская,
Ніна Ваніцкая, Надзея Бышка,
Канстанцін Лісецкі,
Вольгі Крукоўскай,
Валянціна Ракіцкая,
Вольга Барздова.

ЗАСНАВАЛЬНІК:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 «Беларуская мова
 і літаратура ў школе»)

Галоўны рэдактар

**Зоя
 ПАДЛІПСКАЯ**

Змест

Старонка галоўнага рэдактара	3
Прапановы па арганізацыі выканання Плана мерапры- емстваў па рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, якія вырацаваны рабочай групай на 2010 – 2013 гг.	4

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Манкевіч Алена. “Усё, што ведаю аб жыцці, – аддаць людзям...”: Чалавеказнавец Іван Чыгрынаў	14
Тарасова Тамара. Сімволіка-міфалагічныя коды апо- весці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” Віктара Казько	18
Леська Лілія. Ад кола да лабірынта: Вобраз шляху ў мастацкім свеце Яна Баршчэўскага	23
Трус Мікола. Невядомыя лісты Пражскага епістальярыю: Карэспандэнцыя Міхася Каберца 1929 – 1930 гг.	25
Запартыка Ганна. Гісторыя вяртання Ігната Кулакоў- скага ў лістах Генадзя Каханюўскага да Зоські Ве- рас.	30
Алтыбаева Сауле. Аўтар, герой, вобраз у сучаснай казахскай прозе: Да пытання аб эстэтыцы метадала- гічнага дысанансу.	33

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Сабалеўская Наталля. Маналогі і дыялогі Ганны і Яўхі- ма ў сітуацыях эмацыянальнага напружання: Па ра- мане “Людзі на балоце” Івана Мележа	37
Каўрус Алесь. “Ну, будзем ехаць!” – “Едзьма, браце!”: Выражэнне загаду	40
Багамолава Алена. “Няма такога чалавека на зямлі, якому Бог яшчэ не дапамог...”: Экспрэсіўнасць мовы “Давыд-гарадоцкіх канонаў” Георгія Марчука	44
Русіна Аксана. Некаторыя асаблівасці перакладу апо- весці “Дзікае паляванне караля Стаха” Уладзіміра Кар- раткевіча на англійскую і рускую мовы	47
Зайцава Людміла. Да пытання аб кантрастыўным слоўніку беларускай і англійскай фразеалогіі	50
Любецкая Кацярына. Распрацоўка беларускай тэр- міналогіі ў перакладной лексікаграфіі: На матэрыяле нямецка-беларускіх слоўнікаў	53
Шабовіч Мікалай. <i>Багатадумна – бясхлебна:</i> Матэ- рыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст.	57

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Лукашанец Аляксандр, Кунцэвіч Любоў, Кан- драценя Ірына. Правапіс вялікай і малой літар (§§ 24, 25)	60
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

Зелянко Вольга. Вывучэнне фанетыкі ў лінгвакуль- туралагічным аспекце: Раздзел “Слова ў тэксце”, X клас.	64
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Аповяданне або казка паводле прыказкі, якая скіроўвае на разва- жанне: Рыхтуемса да сачынення.	67
Радзевіч Аляксандр, Куліковіч Уладзімір, Трус Мікалай. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Чацвёрты (заклучны) этап Рэспублікан- скай алімпіяды школьнікаў. 2008/2009 навучальны год. XI клас.	74
Сенькавец Уладзімір. Вывучэнне творчасці Георгія Марчука ў XI класе.	78
Сячко Марыя. Ідэя дабрыві і міласэрнасці да прыро- ды ў аповяданні “Губаты” Генрыха Далідовіча: Урок у VIII класе	82
Валадзько Таццяна. Лічэбнік: Абагульняльны ўрок у VI класе	84

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Макаранка Таццяна. Максім Танк – Якубу Коласу: Аў- тографы, дарчыя надпісы, прысвячэнні	87
Стасюк Наталля. Музычна-перакладчыцкая дзейнасць Юльяна Дрэізіна	90
Чарапок Галіна. Досвед культурнай традыцыі ў кан- тэксце сцэнізацыі праявітых жанраў беларускага фальклору	95
Горава Галіна. Мяккасць і спакой: Семантыка вохры ў творах беларускага станковага жывапісу.	99
Шаранговіч Наталля. Інтуітыўны жывапіс Васіля Кас- цючэнкі	100

Памяці Зінаіды Варановіч (56).

Крытыка і бібліяграфія. Прыгодзіч М. Мове роднай зямлі
прысвячаецца: Пра кнігу “Тапонімы распаўядаюць: навукова-
папулярныя эцюды” *В. Лемцюговавай* (73). **Важнік Г.** Універсальны
рэпетытар па беларускай мове: Пра кнігі “Рэпетытар па бела-
рускай мове. Фанетыка, арфаэпія і правапіс: для падрыхтоўкі
да цэнтралізаванага тэсціравання” і “Рэпетытар па беларускай
мове. Марфалогія і правапіс: для падрыхтоўкі да цэнтралізава-
нага тэсціравання” *Г. Кулеш, Г. Цівановай* (86).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2010 год:
Люты (77, 85).

Кола гадоў: Каляндар на 2010 год (89, 94, 98).

Вяртаючыся да надрукаванага (63).

Крыжаванка. Целеш Л. Зімовыя напевы (112).

**Паказальнік матэрыялаў, змешчаных у часопісе за
2009 год** (103).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь
для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве,
культуралогіі, педагогічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.
Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.
Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

ШАНОЎНЫЯ КАЛЕГІ! ДАРАГІЯ СЯБРЫ!

Завяршаецца 2009 год – вельмі важны, напружаны і адказны для часопіса “Роднае слова”.

Увесь гэты час калектыў рэдакцыі рупіўся, каб часопіс стаў яшчэ больш запатрабаваным сярод філолагаў, педагогаў, культуролагаў, мастацтвазнаўцаў Беларусі. І, як сведчаць шматлікія лісты і званкі ў рэдакцыю, ацэнка нашай дзейнасці даволі высокая. Мы не спыняемся на дасягнутым. Наша сумесная задача, шанюныя чытачы, дбаць пра зместавае напайненне часопіса, задавальняць запыты педагогаў краіны.

Сыходзіць яшчэ адзін год нашага супрацоўніцтва. Намі праводзілася апытванне з мэтай вызначэння прыярытэтных тэматыкі публікацый, рабілася ўсё магчымае, каб часопіс “Роднае слова” з’явіўся на паліцах бібліятэк агульнаадукацыйных устаноў, ВНУ. Вынікам стала паступовае павелічэнне тыражу часопіса. Спадзяемся, што ў новым годзе прыхільнікаў выдання стане яшчэ болей.

Сёння ад імя калектыву рэдакцыі я звяртаюся да вас са словамі шчырай удзячнасці за падтрымку “Роднага слова”. Дзякую кіраўніцтву і спецыялістам упраўленняў адукацыі аблвыканкамаў, камітэта па адукацыі Мінгарвыканкама, аддзелаў адукацыі раённых і гарадскіх выканкамаў, настаўнікам беларускай мовы і літаратуры агульнаадукацыйных устаноў і выкладчыкам ВНУ краіны, студэнтам, нашым сталым і новым падпісчыкам за павагу да часопіса, разуменне і дапамогу.

Словы асаблівай удзячнасці я адрасую Міністэрству адукацыі як заснавальніку і Міністэрству інфармацыі, чыю дзейную падтрымку мы адчуваем пастаянна. І канечне ж, словы шчырай падзякі маім дарагім калегам і аднадумцам – супрацоўнікам рэдакцыі, без руплівасці і творчага гарэння якіх кожны нумар часопіса не быў бы такі знакавы і адметны.

Па добрай традыцыі, завяршаючы год, заўсёды хочацца прааналізаваць дасягнутае, парадавацца поспехам, зрабіць пэўныя высновы з крытычных заўваг, каб з новымі сіламі крочыць далей.

Шмат зроблена за гэты час роднасловаўцамі. На працягу года ў часопісе былі апублікаваны нарматыўныя дакументы Міністэрства адукацыі: канцэпцыі, адукацыйныя стандарты, прапановы і інш. У “Родным слове” змешчаны публікацыі да Дня беларускага пісьменства, Года роднай зямлі, Дня горада Мінска, 65-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, шматлікія літаратуразнаўчыя, мовазнаўчыя, культуралагічныя і метадычныя матэрыялы.

З асаблівай цеплынёй успамінаецца свята падвядзення вынікаў двух конкурсаў, аб’яўленых рэдакцыяй яшчэ ў 2008 годзе, – творчых і навукадаследчых прац вучняў. Які прыўзняты настроі і



шчырасць панавалі ў зале сталічнага Дома літаратара, дзе 25 верасня сумесна з Саюзам пісьменнікаў Беларусі мы віталі пераможцаў! Каля 140 педагогаў разам з выхаванцамі атрымалі дыпломы і граматы часопіса “Роднае слова”. Такія конкурсы, якія даюць магчымасць выяўляць і развіваць таленты, будуць праводзіцца рэдакцыяй і надалей.

Шмат светлых і прыемных імгненняў перажылі роднасловаўцы ў гэтым годзе: удзел у Дні беларускага пісьменства, семінары «Момант ісціны: выхаванне духоўнасці праз публікацыі часопіса “Роднае слова”», арганізаваным аддзелам адукацыі Уздзенскага райвыканкама Мінскай вобласці, у сустрэчах са студэнтамі і выкладчыкамі БДУ і БДПУ імя Максіма Танка.

З чым жа ўваходзіць часопіс “Роднае слова” ў 2010 год?

Распачата асветніцкая праца з настаўнікамі беларускай мовы і літаратуры па пытаннях змен у правілах беларускага правапісу. Пачынаючы са студзеня 2009 года на старонках выдання сістэмна адлюстроўваюцца асноўныя палажэнні новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”. Плануецца ўвядзенне новых рубрык, публікацыя тэматычных цыклаў, сустрэчы з вядомымі навукоўцамі, пісьменнікамі, дзеячамі культуры.

Наперадзе шмат планаў і ідэй. І толькі разам з вамі, шанюныя калегі, мы зможам іх рэалізаваць. Заставайцеся з намі!

Дарагія сябры! Прыміце самыя шчырыя віншаванні з Новым годам і Калядамі ад калектыву рэдакцыі і ад мяне асабіста. Высокіх вам творчых здзяйсненняў! Няхай жыццё кожнага з вас будзе напоўнена аптымізмам, дабрывнёй і надзеяй!

Зоя Падліпская.

ЗАЦВЯРДЖАЮ
Міністр адукацыі
Рэспублікі Беларусь
А. М. Радзькоў
17 лістапада 2009 г.

ПРАПАНОВЫ

**па арганізацыі выканання Плана мерапрыемстваў
па рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г.
“Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”,
якія выпрацаваны рабочай групай на 2010 – 2013 гг.**

Беларуская мова – дзяржаўная мова нашай краіны і мова тытульнай нацыі – адыгрывае выключна важную ролю ў жыцці сучаснага беларускага грамадства. Унармаванасць дзяржаўнай мовы, захаванне адзінства арфаграфічных нормаў пісьмовай мовы забяспечваюць стабільнасць у сферы моўнай камунікацыі і маюць важнае дзяржаўнае і палітычнае значэнне. Адлюструючы асаблівасці і заканамернасці мовы, правапіс не можа працяглы час заставацца незменным. Бесперапыннае развіццё і ўдасканаленне мовы выяўляецца ў зменах фанетычнага, марфалагічнага і сінтаксічнага характару, абнаўленні лексічнага складу, што выклікае неабходнасць удакладняць правапіс, прыводзіць яго ў адпаведнасць з сучаснай моўнай практыкай. Беларускі правапіс, які ў значнай ступені грунтуецца на фанетычным прынцыпе, асабліва адчувальны да гэтых змен у мове, і таму ён павінен перыядычна ўдасканальвацца.

Прыняты 23 ліпеня 2008 г. Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” зацвярджае новую рэдакцыю існуючых “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (далей Правілы), якая ўступае ў дзеянне з 1 верасня 2010 г. Новая рэдакцыя Правіл – яшчэ адзін крок у бок збліжэння пісьмовай мовы з беларускім вымаўленнем, яна больш дасканалая і практычна больш зручная ў параўнанні са зводам правіл, выдадзеных у 1959 г., якімі карысталіся да гэтага часу.

Пераходны перыяд па рэалізацыі палажэнняў Закона – 3 гады (з верасня 2010 г. па жнівень 2013 г.).

1. Агульныя палажэнні.

1.1. Рабочая група па арганізацыі выканання Плана мерапрыемстваў па рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (далей Закон) утворана па загадзе

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 30.09.2009 № 993 “Аб стварэнні рабочай групы”.

1.2. У склад рабочай групы ўключаны супрацоўнікі Міністэрства адукацыі, якія арганізуюць выкананне Плана мерапрыемстваў па рэалізацыі палажэнняў Закона, зацверджанага намеснікам Прэм’ер-міністра Рэспублікі Беларусь 3 верасня 2008 г.

1.3. Дзейнасць рабочай групы накіравана на распрацоўку прапаноў па арганізацыі выканання Плана мерапрыемстваў па рэалізацыі палажэнняў Закона, якія будуць садзейнічаць папулярызацыі беларускай мовы, павышэнню ўзроўню вучэбнай і навукова-метадычнай работы ва ўстановах агульнай сярэдняй, прафесійна-тэхнічнай, сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай адукацыі, сістэмы павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў.

2. Асноўная мэта.

Устанаўленне адзінства нормаў пісьмовай беларускай мовы, замацаванне яе нарматыўнага ўжывання ў розных сферах грамадскага жыцця, адукацыйным працэсе ўстаноў адукацыі Рэспублікі Беларусь з улікам новай рэдакцыі Правіл.

3. Канчатковыя вынікі рэалізацыі Плана.

3.1. Павышэнне ўзроўню валодання беларускай мовай сярод вучняў, навучэнцаў, студэнтаў, слухачоў устаноў, якія забяспечваюць павышэнне кваліфікацыі і перападрыхтоўку кадраў.

3.2. Забеспячэнне ўстаноў адукацыі нацыянальнымі вучэбна-метадычнымі комплексамі па беларускай мове і літаратуры, слоўнікамі, даведачнай літаратурай з улікам новай рэдакцыі правапісу.

3.3. Пашырэнне сферы ўжывання беларускай мовы ва ўстановах адукацыі Рэспублікі Беларусь.

№ п/п	Назва мерапрыемства	Адказныя выканаўцы	Тэрмін выканання	Форма выканання	Кантроль за выкананнем
I. Арганізацыя адукацыйнага працэсу					
1.	Распрацаваць і ажыццявіць ва ўстановах адукацыі, аблвыканкамаў, камітэце па адукацыі Мінгарвыканкама комплекс мерапрыемстваў, якія накіраваны на забеспячэнне арфаграфічнай аднастайнасці ў адпаведнасці з Законам (на пераходны перыяд)	Ю. І. Гладкоў, начальнік упраўлення агульнай сярэдняй адукацыі Міністэрства адукацыі; камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў, кіраўнікі ўстаноў адукацыі	III квартал 2010 г.	падрыхтоўка адпаведных мерапрыемстваў	А. І. Жук, першы намеснік Міністра; Б. В. Іваноў, намеснік Міністра; Т. М. Кавалёва, намеснік Міністра; К. С. Фарыно, намеснік Міністра
2.	Забяспечыць бібліятэкі ўстаноў адукацыі, АПА, РІВШ, РІПА, НІА, ГІАЦ, РІКВ, ІРА новай рэдакцыяй Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі, Граматыкай беларускай мовы, арфаграфічнымі даведнікамі па беларускай мове (акадэмічныя выданні: "Новы арфаграфічны слоўнік беларускай мовы", "Слоўнік беларускай мовы: разам, асобна, праз злучок", "Слоўнік беларускай мовы: вялікая ці малая літара")	Г. У. Пальчык, дырэктар НІА; М. С. Фяськоў, дырэктар РІКВ; М. І. Лістапад, дырэктар ГІАЦ; рэктары АПА, РІВШ, РІПА, ІРА, загадчыкі Р(Г)ВМК, камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў, кіраўнікі ўстаноў адукацыі	па меры выдання	забеспячэнне літаратурай	А. І. Жук, Т. М. Кавалёва, Б. В. Іваноў, К. С. Фарыно
3.	Аформіць у кожнай установе адукацыі, АПА, РІВШ, РІПА, НІА, ГІАЦ, РІКВ, ІРА інфармацыйныя стэнды па пытаннях змен у правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі	Г. У. Пальчык, М. С. Фяськоў, М. І. Лістапад, рэктары АПА, РІВШ, РІПА, ІРА, загадчыкі Р(Г)ВМК, камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў, кіраўнікі ўстаноў адукацыі	IV квартал 2009 г.	афармленне стэндаў у бібліятэках і фае ва ўстановах адукацыі, АПА, РІВШ, РІПА, НІА, ГІАЦ, ІРА	А. І. Жук, Б. В. Іваноў, К. С. Фарыно
4.	Размясціць у бібліятэках устаноў адукацыі, АПА, РІВШ, РІПА, НІА, ГІАЦ, РІКВ, ІРА матэрыялы па новай рэдакцыі Правіл для карыстання работнікаў устаноў і аформіць пастаянна дзеючую выставу медыя-, кніжных і перыядычных выданняў у бібліятэках устаноў адукацыі, АПА, РІВШ, РІПА, НІА, ГІАЦ, РІКВ, ІРА	Г. У. Пальчык, М. С. Фяськоў, М. І. Лістапад, рэктары АПА, РІВШ, РІПА, ІРА, загадчыкі Р(Г)ВМК, камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў, кіраўнікі ўстаноў адукацыі	да 1 жніўня 2010 г.	падбор матэрыялу з розных выданняў перыядычнага друку, арганізацыя выставы	А. І. Жук, Б. В. Іваноў, К. С. Фарыно
5.	Ажыццявіць фарміраванне бібліятэчнага фонду нарматыўнай прававой, вучэбна-метадычнай, даведачнай літаратуры ў дапамогу педагогам па рэалізацыі палажэнняў Закона	М. І. Лістапад, А. В. Шамелава, дырэктар навукова-педагагічнай бібліятэкі	пачынаючы з верасня 2009 г. і на працягу пераходнага перыяду	падбор літаратуры	А. І. Жук
6.	Ажыццявіць інфармацыйна-бібліяграфічную падтрымку спецыялістаў устаноў адукацыі па рэалізацыі палажэнняў Закона праз сайт навукова-педагагічнай бібліятэкі ГІАЦ	М. І. Лістапад, А. В. Шамелава	пачынаючы са студзеня 2010 г. і на працягу пераходнага перыяду	падрыхтоўка бібліяграфічных спісаў новых паступленняў	А. І. Жук
7.	Размясціць інфармацыю аб рэалізацыі асноўных палажэнняў Закона на сайтах Міністэрства адукацыі, НІА, АПА, РІВШ, РІПА, ІРА	М. І. Лістапад, Г. У. Пальчык, рэктары АПА, РІВШ, РІПА, ІРА	I квартал 2010 г.	афармленне сайтаў	А. І. Жук, Б. В. Іваноў, К. С. Фарыно
8.	Правесці ва ўстановах адукацыі педагагічныя саветы, класныя гадзіны, радыёгазеты і інш. з мэтай азнамялення педагогаў, вучняў і навучэнцаў з новай рэдакцыяй Правіл	камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў, кіраўнікі ўстаноў адукацыі	2009 – 2013 гг.	правядзенне мерапрыемстваў	А. І. Жук, Б. В. Іваноў, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно

9.	Правесці ва ўстановах адукацыі ў межах Тыдня роднай мовы чарговыя сустрэчы з распрацоўшчыкамі Закона	камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў, кіраўнікі ўстаноў адукацыі	пачынаючы з лютага 2010 г. і на працягу пераходнага перыяду	правядзенне сустрэч	А. І. Жук, Б. В. Іваноў, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
дашкольная адукацыя					
10.	Правесці інструктыўна-метадычныя нарады з кіраўнікамі раённых, гарадскіх, абласных метадычных аб'яднанняў па пытаннях змен у беларускім правапісе	камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў	на працягу 2009/2010 навучальнага года	правядзенне нарад, падрыхтоўка справаздачы	Г. Р. Макаранкава, начальнік упраўлення дашкольнай адукацыі
11.	Правесці семінары-практыкумы з мэтай азнаямлення з новай рэдакцыяй Правіл педагогаў дашкольных устаноў	камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў	да 1 студзеня 2010 г.	правядзенне семінараў-практыкумаў, падрыхтоўка справаздачы	Г. Р. Макаранкава
агульная сярэдняя і спецыяльная адукацыя					
12.	Прааналізаваць нарматыўнае прававое забеспячэнне адукацыйнага працэсу па беларускай мове і літаратуры для I – XI класаў агульнаадукацыйных устаноў з улікам Закона: канцэпцыі, адукацыйныя стандарты, нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў, Інструкцыю аб парадку фарміравання культуры вуснай і пісьмовай мовы, вучэбныя праграмы, прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне	Г. У. Пальчык, Л. А. Худзенка, намеснік дырэктара па навукова-даследчай рабоце; Г. М. Валочка, загадчык лабараторыі гуманітарнай адукацыі; І. Л. Шаўлякова-Барзенка, начальнік упраўлення навукова-метадычнага суправаджэння адукацыйнага працэсу; І. М. Страмок, загадчык лабараторыі пачатковай адукацыі	студзень – сакавік 2010 г.	карэкціроўка нарматыўнага прававога забеспячэння ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй правапісу	Ю. І. Гладкоў, начальнік упраўлення агульнай сярэдняй адукацыі
13.	Прааналізаваць існуючыя праграмы па вучэбных прадметах для I – XI класаў агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання з улікам Закона	Г. У. Пальчык, Л. А. Худзенка, Г. М. Валочка, І. М. Страмок	студзень – сакавік 2010 г.	карэкціроўка праграм у адпаведнасці з новай рэдакцыяй правапісу	Ю. І. Гладкоў
14.	Прааналізаваць існуючыя праграмы ўступных іспытаў у сярэднія спецыяльныя і вышэйшыя навучальныя ўстановы па беларускай мове і літаратуры з улікам Закона	Г. У. Пальчык, Л. А. Худзенка, Г. М. Валочка, І. Л. Шаўлякова-Барзенка	студзень – сакавік 2010 г.	карэкціроўка праграм у адпаведнасці з новай рэдакцыяй правапісу	Ю. І. Гладкоў
15.	Дапрацаваць і перавыдаць матэрыялы па нарматыўным прававым забеспячэнні адукацыйнага працэсу па беларускай мове і літаратуры для I – XI класаў агульнаадукацыйных устаноў з улікам Закона: канцэпцыі, адукацыйныя стандарты, нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў, Інструкцыю аб парадку фарміравання культуры вуснай і пісьмовай мовы, прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне, вучэбныя праграмы (па беларускай мове і літаратуры для I – XI класаў агульнаадукацыйных устаноў, па вучэбных прадметах для I – XI класаў агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання)	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, намеснік дырэктара па навукова-метадычнай рабоце НІА; В. С. Шуранкоў, намеснік дырэктара па рэдакцыйна-выдавецкай рабоце НІА	май – чэрвень 2010 г.	выданне матэрыялаў па нарматыўным прававым забеспячэнні ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй правапісу	Ю. І. Гладкоў
16.	Дапрацаваць і перавыдаць праграмы ўступных іспытаў у сярэднія спецыяльныя і вышэйшыя навучальныя ўстановы па беларускай мове і літаратуры з улікам Закона	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, В. С. Шуранкоў	чэрвень – жнівень 2010 г.	выданне праграм	Ю. І. Гладкоў
17.	Арганізаваць працэс навучання беларускай мове ў агульнаадукацыйных установах у пераходны перыяд у адпаведнасці з палажэннямі Закона	камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў	пачынаючы з верасня 2010 г. і ўвесь пераходны перыяд	арганізацыя адукацыйнага працэсу, правядзенне арфаграфічных хвілін на ўроках мовы, рэалізацыя міжпрадметных сувязей на ўроках літаратуры і іншых вучэбных прадметаў	Ю. І. Гладкоў

18.	Распрацаваць метадычныя рэкамендацыі для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры (V – XI кл.), настаўнікаў пачатковай школы, настаўнікаў-прадметнікаў агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання па арганізацыі адукацыйнага працэсу ў пераходны перыяд	Г. У. Пальчык, А. І. Таўгень, рэктар АПА	да 15 чэрвеня 2010 г.	распрацоўка рэкамендацый, публікацыі ў прадметных часопісах, “Настаўніцкай газеце”	Ю. І. Гладкоў
19.	Падрыхтаваць і выдаць праграму факультатыўных заняткаў па вывучэнні новай рэдакцыі Правіл (“Вывучаем беларускі правапіс” або “Практыкум па беларускай арфаграфіі”), дыдактычны матэрыял для вучняў і метадычныя рэкамендацыі для настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў	Г. У. Пальчык, Г. М. Валочка	жнівень 2010 г.	падрыхтоўка і выданне праграмы факультатыўных заняткаў, дыдактычнага матэрыялу і метадычных рэкамендацый	Ю. І. Гладкоў
20.	Забяспечыць выпуск падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў на беларускай мове з улікам змен у правілах беларускай арфаграфіі	М. А. Супрановіч, дырэктар «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”»; Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, В. С. Шуранкоў	з улікам перспектыўнага плана падрыхтоўкі падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў для агульнаадукацыйных устаноў на 2010 – 2015 гг.	выпуск падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў для I – XI класаў	Ю. І. Гладкоў
21.	Правесці семінар “Змены ў правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” з супрацоўнікамі метадычнага цэнтра НІА	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі	лістапад 2009 г.	правядзенне семінара	Ю. І. Гладкоў
22.	Правесці аналіз падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове, чытанні (I – IV кл.), а таксама іншых беларускамоўных выданняў для пачатковых класаў з мэтай выяўлення слоў і тэрмінаў, напісанне якіх адпавядае папярэднім арфаграфічным нормам	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, В. Я. Пазняк, намеснік начальніка метадычнага цэнтра НІА; В. І. Цірынава, начальнік аддзела метадычнага забеспячэння пачатковай адукацыі	май 2010 г.	аналіз падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў для пачатковых класаў	Ю. І. Гладкоў
23.	Падрыхтаваць метадычнае пісьмо аб азнаямленні вучняў пачатковых класаў са зменамі ў беларускай арфаграфіі	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, В. Я. Пазняк, В. І. Цірынава	май 2010 г.	падрыхтоўка метадычнага пісьма	Ю. І. Гладкоў
24.	Прааналізаваць вучэбныя выданні па беларускай літаратуры (V – XI кл.) і падрыхтаваць метадычнае пісьмо аб рэалізацыі міжпрадметных сувязей па беларускай мове і літаратуры з мэтай засваення вучнямі змен у правілах беларускай арфаграфіі для агульнаадукацыйных устаноў	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, В. Я. Пазняк, Т. У. Логінава, начальнік аддзела метадычнага забеспячэння гуманітарнай адукацыі	май 2010 г.	аналіз падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове і літаратуры для V – XI класаў	Ю. І. Гладкоў
25.	Падрыхтаваць метадычнае пісьмо аб азнаямленні вучняў на ўроках беларускай мовы і літаратуры (V – XI кл.) са зменамі ў правілах беларускай арфаграфіі	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, В. Я. Пазняк, Т. У. Логінава	май 2010 г.	падрыхтоўка метадычнага пісьма	Ю. І. Гладкоў
26.	Прааналізаваць тэрміналагічны апарат вучэбных выданняў па прыродазнаўча-матэматычнай, сацыякультурнай адукацыі, скласці спіс слоў і тэрмінаў, прадстаўленых у вучэбных выданнях у адпаведнасці са змененымі арфаграфічнымі нормамі	Г. У. Пальчык, Г. Б. Чамаданаў, начальнік метадычнага цэнтра НІА; І. Э. Слесар, начальнік аддзела метадычнага забеспячэння прыродазнаўча-матэматычнай адукацыі; С. А. Кудраўцава, начальнік аддзела метадычнага забеспячэння сацыякультурнай адукацыі	май 2010 г.	аналіз вучэбных выданняў па прыродазнаўча-матэматычнай, сацыякультурнай адукацыі	Ю. І. Гладкоў

27.	Падрыхтаваць метадычнае пісьмо аб рэалізацыі міжпрадметных сувязей па прыродазнаўча-матэматычнай, сацыякультурнай адукацыі з мэтай засваення вучнямі змен у правілах беларускай арфаграфіі	Г. У. Пальчык, Г. Б. Чамаданаў, І. Э. Слесар, С. А. Кудраўцава	май 2010 г.	падрыхтоўка метадычнага пісьма	Ю. І. Гладкоў
28.	Падрыхтаваць і выдаць дапаможнік "Пішам па-беларуску: даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі" для настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, Г. М. Валочка, Г. Б. Чамаданаў	верасень 2010 г.	падрыхтоўка і выданне даведніка па беларускай арфаграфіі і пунктуацыі	Ю. І. Гладкоў
29.	Падрыхтаваць арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для агульнаадукацыйных устаноў і ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі	Г. У. Пальчык, Г. М. Валочка	студзень 2010 г.	падрыхтоўка арфаграфічнага слоўніка	Ю. І. Гладкоў
30.	Прааналізаваць існуючыя праграмы па беларускай мове і літаратуры для спецыяльных устаноў адукацыі з улікам Закона	Г. У. Пальчык, Т. В. Лісоўская, загадчык лабараторыі спецыяльнай адукацыі НІА	лістапад 2009 – сакавік 2010 г.	аналіз праграм, аналітычная запіска	А. М. Змушко, начальнік упраўлення спецыяльнай адукацыі
31.	Прааналізаваць вучэбныя дапаможнікі па беларускай мове, а таксама іншыя вучэбныя беларускамоўныя выданні для спецыяльных устаноў адукацыі	Г. У. Пальчык, А. А. Муліца, начальнік аддзела метадычнага забеспячэння спецыяльнай адукацыі НІА	лістапад 2009 – сакавік 2010 г.	аналіз дапаможнікаў, аналітычная запіска	А. М. Змушко
32.	Дапрацаваць і перавыдаць праграмы па беларускай мове для спецыяльных устаноў адукацыі з улікам Закона	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, Т. В. Лісоўская	І паўгоддзе 2010 г.	дапрацоўка і перавыданне праграм	А. М. Змушко
33.	Дапрацаваць і выдаць вучэбныя дапаможнікі для спецыяльных устаноў адукацыі з улікам Закона	Г. У. Пальчык, М. Г. Яленскі, А. А. Муліца	пачынаючы з 2010 г.	дапрацоўка і выданне вучэбных дапаможнікаў	А. М. Змушко
34.	Падрыхтаваць метадычнае пісьмо аб азнаямленні вучняў устаноў спецыяльнай адукацыі на ўроках беларускай мовы і літаратуры са зменамі ў правілах беларускай арфаграфіі	Г. У. Пальчык, Г. Б. Чамаданаў, А. А. Муліца	май 2010 г.	падрыхтоўка метадычнага пісьма	А. М. Змушко
вышэйшая, сярэдняя спецыяльная і прафесійна-тэхнічная адукацыя					
35.	Дапрацаваць вучэбныя і тыпавыя праграмы па беларускай мове, беларускай літаратуры і методыцы выкладання беларускай мовы і літаратуры ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл	С. У. Абламейка, рэктар БДУ; загадчыкі беларускамоўных кафедраў БДУ: В. І. Іўчанкаў, М. Р. Прыгодзіч, В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, З. І. Бадзевіч, Т. П. Казакова, І. У. Таяноўская	да 30 чэрвеня 2010 г.	выданне праграм	Ю. І. Міксюк, начальнік упраўлення вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі
36.	Забяспечыць паэтапнае выданне падручнікаў, вучэбна-метадычных дапаможнікаў, вучэбна-даведачных матэрыялаў па беларускай мове, беларускай літаратуры і методыцы выкладання беларускай мовы і літаратуры для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей у адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл	С. У. Абламейка, загадчыкі беларускамоўных кафедраў БДУ	2010 – 2015 гг.	выданне вучэбнай літаратуры	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў, намеснік начальніка ўпраўлення спецыяльнай адукацыі – начальнік аддзела вышэйшай адукацыі
37.	Распрацаваць метадычныя рэкамендацыі да Закона для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей і выкладчыкаў беларускамоўных кафедраў	С. У. Абламейка, В. І. Іўчанкаў, З. І. Бадзевіч	снежань 2009 г.	распрацоўка метадычных рэкамендацый	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
38.	Абнавіць лекцыйныя і практычныя матэрыялы ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл	С. У. Абламейка, В. І. Іўчанкаў, М. Р. Прыгодзіч, З. І. Бадзевіч	да 30 чэрвеня 2010 г.	абнаўленне матэрыялаў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў

39.	Перапрацаваць вучэбныя матэрыялы (курсы лекцый, тэсты і тэставыя заданні, кантрольныя работы і інш.), занесеныя на электронныя носыбіты камп'ютэрных класаў факультэта, у адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл	С. У. Абламейка, В. І. Іўчанкаў, М. Р. Прыгодзіч, З. І. Бадзевіч	да 30 чэрвеня 2010 г.	перапрацоўка электронных вучэбных матэрыялаў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
40.	Перапрацаваць змест праграм і білетаў да семестравых і дзяржаўных экзаменаў у адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл	С. У. Абламейка, В. І. Іўчанкаў, М. Р. Прыгодзіч, З. І. Бадзевіч	верасень 2010 г.	падрыхтоўка праграм і білетаў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
41.	Прыняць актыўны ўдзел супрацоўнікам кафедраў у напісанні школьных падручнікаў, праграм, вучэбна-метадычнай літаратуры, арфаграфічных даведнікаў	С. У. Абламейка, В. І. Іўчанкаў, М. Р. Прыгодзіч, З. І. Бадзевіч	да 1 верасня 2010 г.	удзел у напісанні вучэбнай і метадычнай літаратуры	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
42.	Правесці пасяджэнні кафедраў па абмеркаванні паэтапнага выканання палажэнняў Закона	С. У. Абламейка, В. І. Іўчанкаў, М. Р. Прыгодзіч, В. П. Рагойша, Т. І. Шамякіна, З. І. Бадзевіч, Т. П. Казакова, І. У. Таяноўская	красавік 2010 г.	правядзенне пасяджэнняў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
43.	Арганізаваць працу пастаянна дзеючага навукова-тэарэтычнага семінара "Актуальныя пытанні беларускага мовазнаўства" для студэнтаў, аспірантаў і выкладчыкаў факультэта з удзелам распрацоўшчыкаў новай рэдакцыі Правіл	С. У. Абламейка, З. І. Бадзевіч	снежань 2009 – май 2010 г.	арганізацыя семінара, падрыхтоўка лекцыі "Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі"	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
44.	Арганізаваць для студэнтаў-выпускнікоў курс "Новая рэдакцыя правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі"	П. Д. Кухарчык, рэктар БДПУ; В. А. Зайцаў, начальнік вучэбна-метадычнага ўпраўлення БДПУ; дэканаты факультэтаў	з 1 верасня 2009 г.	правядзенне лекцыйных заняткаў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
45.	Распрацаваць вучэбныя (рабочыя) праграмы па дысцыплінах філалагічнага цыкла ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі	П. Д. Кухарчык, П. А. Міхайлаў, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ; Г. Я. Адамовіч, загадчык кафедры беларускай літаратуры БДПУ; С. В. Снапкоўская, загадчык кафедры тэорыі і гісторыі культуры БДПУ; С. К. Берднік, загадчык кафедры беларускай мовы і методыкі яе выкладання БДПУ	чэрвень 2010 г.	распрацоўка вучэбных (рабочых) праграм, планаў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
46.	Падрыхтаваць для інфармацыйных стэндаў структурных падраздзяленняў БДПУ плакаты "Змены ў новай рэдакцыі правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі"	П. Д. Кухарчык, В. В. Урбан, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ	снежань 2009 г.	падрыхтоўка плакатаў фармату А3	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
47.	Адкрыць на сайце БДПУ (<i>bspu.unibel.by</i>) і ва ўніверсітэцкай газеце "Настаўнік" рубрыку, прысвечаную аналізу новай рэдакцыі Правіл	П. Д. Кухарчык, Ф. С. Шумчык, дэкан факультэта беларускай філалогіі і культуры БДПУ; М. А. Лысак, начальнік Цэнтра развіцця інфармацыйных тэхналогій БДПУ; Т. А. Башмакова, рэдактар газеты "Настаўнік"	люты 2010 г.	адкрыццё рубрыкі, размяшчэнне інфармацыйных матэрыялаў, рэкамендацый	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
48.	Распрацаваць вучэбна-метадычны дапаможнік "Беларуская арфаграфія і пунктуацыя: правілы і заданні" для студэнтаў БДПУ	П. Д. Кухарчык, Ф. С. Шумчык, П. А. Міхайлаў, Д. В. Дзятко, намеснік дэкана па навуковай рабоце факультэта беларускай філалогіі і культуры БДПУ; В. В. Урбан	красавік 2010 г.	распрацоўка вучэбна-метадычных дапаможнікаў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў

49.	Падрыхтаваць дапаможнікі па дысцыплінах філалагічнага цыкла ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл	П. Д. Кухарчык, П. А. Міхайлаў, Г. Я. Адамовіч, С. В. Снапкоўская, С. К. Берднік	пачынаючы з 2009 г.	падрыхтоўка дапаможнікаў	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
50.	Правесці інструктыўна-метадычную нараду з выкладчыкамі кафедраў беларускага мовазнаўства і беларускай мовы і методыкі яе выкладання БДПУ па пытаннях арганізацыі вывучэння новай рэдакцыі Правіл	П. Д. Кухарчык, Ю. А. Быкадораў, прарэктар па вучэбнай рабоце БДПУ	чэрвень 2010 г.	правядзенне нарады	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
51.	Падрыхтаваць бланкавую дакументацыю, іншыя дакументы, якія звязаны з вядзеннем справаводства на беларускай мове, наглядную інфармацыю, замяніць шылды, пячаткі і інш. з мэтай забеспячэння арфаграфічнай аднастайнасці ў адпаведнасці з Законам	П. Д. Кухарчык, кіраўнікі падраздзяленняў БДПУ	да 1 ліпеня 2010 г.	падрыхтоўка дакументацыі, замена шылдаў, пячатак	Ю. І. Міксюк, Э. Г. Шаўцоў
52.	Правесці пасяджэнне рэктарата на тэму «Закон “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”: шляхі рэалізацыі»	А. Х. Шкляр, рэктар РІПА; А. Р. Варанцова, вучоны сакратар; Г. С. Яначкіна, начальнік аддзела метадычнага забеспячэння агульнай сярэдняй адукацыі	лістапад 2009 г.	правядзенне пасяджэння	Л. В. Гуліна-Галубкова, намеснік начальніка ўпраўлення вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі – начальнік аддзела сярэдняй спецыяльнай адукацыі; Э. М. Ганчар, начальнік ўпраўлення прафесійна-тэхнічнай адукацыі
53.	Правесці рабочыя нарады, кансультацыі для супрацоўнікаў адпаведных абласных метадычных структур прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі рэспублікі па рэалізацыі Закона	А. Х. Шкляр, М. В. Ільін, прарэктар па метадычнай рабоце; Г. С. Яначкіна	на працягу 2009 – 2010 гг.	правядзенне нарад, кансультацый	Л. В. Гуліна-Галубкова, Э. М. Ганчар
54.	Увесці тэматычную рубрыку на рэспубліканскім партале інстытута	А. Х. Шкляр, Г. С. Яначкіна	снежань 2009 г.	афармленне рубрыкі на сайце	Л. В. Гуліна-Галубкова, Э. М. Ганчар
55.	Распрацаваць матэрыялы для правядзення практычных заняткаў з метадыстамі РІКВ па новай рэдакцыі Правіл	М. С. Фяськоў, дырэктар РІКВ	да 1 ліпеня 2010 г.	распрацоўка матэрыялаў	К. С. Фарыно
56.	Прывесці ў адпаведнасць з новай рэдакцыяй Правіл беларускамоўную базу тэставых матэрыялаў	М. С. Фяськоў, Я. С. Безкаравайная, намеснік дырэктара па вучэбна-метадычнай рабоце; метадысты па прадметах	з 1 чэрвеня 2010 г. па 1 мая 2011 г.	карэктроўка базы даных тэставых заданняў па беларускай мове і заданняў тых вучэбных прадметаў, якія рыхтуюцца на беларускай мове	К. С. Фарыно
II. Павышэнне кваліфікацыі педагогічных кадраў					
57.	Правесці дзень інфармавання ў апарце Міністэрства адукацыі (для супрацоўнікаў ўпраўлення) “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”	А. І. Абрамаў, начальнік аддзела павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў адукацыі	студзень 2010 г.	правядзенне дня інфармавання	А. І. Жук
58.	Правесці адкрытыя лекцыі з удзелам распрацоўшчыкаў Закона А. А. Лукашанца, В. І. Іўчанкава, Г. М. Валочкі	А. І. Абрамаў	да красавіка 2010 г.	правядзенне лекцый для апарату Міністэрства адукацыі	А. І. Жук
59.	Правесці чарговае пасяджэнне Каардынацыйнага Савета па павышэнні кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў, у якое неабходна ўключыць для разгляду пытанні аб зменах у правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі	А. І. Абрамаў	2010 г.	правядзенне пасяджэння	А. І. Жук

60.	Правесці навукова-метадычны семінар “Актуальныя пытанні арганізацыі вывучэння новай рэдакцыі правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”	М. І. Дзямчук, рэктар РІВШ; А. В. Мартынюк, загадчык кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі	верасень – кастрычнік 2010 г.	правядзенне навукова-метадычнага семінара з удзелам выкладчыкаў ВНУ, НАН Беларусі, зацікаўленай грамадскасці	Ю. І. Міксюк
61.	Правесці мэтавыя курсы павышэння кваліфікацыі “Новая рэдакцыя правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”	М. І. Дзямчук, А. В. Мартынюк	кастрычнік 2010 г.	правядзенне мэтавых курсаў	Ю. І. Міксюк
62.	Правесці мэтавыя курсы павышэння кваліфікацыі “Сучасныя аспекты вывучэння беларускай мовы і літаратуры”	М. І. Дзямчук, А. В. Мартынюк	студзень – люты 2010 г.	правядзенне мэтавых курсаў	Ю. І. Міксюк
63.	Правесці круглы стол для супрацоўнікаў філалагічнага факультэта БДУ “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”	С. У. Абламейка, З. І. Бадзевіч	студзень 2010 г.	правядзенне круглага стала	Ю. І. Міксюк
64.	Арганізаваць працу пастаянна дзеючага семінара “Беларускі правапіс: традыцыі, пераемнасць і перспектывы” ў Інстытуце журналістыкі БДУ	С. У. Абламейка, В. І. Іўчанкаў	кастрычнік 2009 – май 2010 г.	арганізацыя семінара	Ю. І. Міксюк
65.	Правесці аднадзённы семінар для прафесарска-выкладчыцкага складу БДПУ, кіраўнікоў і супрацоўнікаў структурных падраздзяленняў БДПУ “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” з удзелам дырэктара ДНУ “Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” А. А. Лукашанца, загадчыка кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання БДУ В. І. Іўчанкава	П. Д. Кухарчык, Ф. С. Шумчык	красавік 2010 г.	правядзенне семінара	Ю. І. Міксюк
66.	Правесці курсы павышэння кваліфікацыі на базе РІПА для выкладчыкаў беларускай мовы і літаратуры прафесійна-тэхнічных і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў рэспублікі па азнамленні з новай рэдакцыяй Правіл	А. Х. Шкляр, Г. С. Яначкіна, Л. К. Валчанкова, прарэктар па вучэбнай рабоце	2009 – 2013 гг.	правядзенне курсаў павышэння кваліфікацыі	Л. В. Гуліна-Галубкова, Э. М. Ганчар
67.	Правесці 4-гадзінныя заняткі ў рамках курсаў павышэння кваліфікацыі на базе УА “РІПА” для ўсіх катэгорый слухачоў па азнамленні з новай рэдакцыяй Правіл	А. Х. Шкляр, Л. К. Валчанкова, Г. С. Яначкіна	2009 – 2013 гг.	правядзенне заняткаў на курсах павышэння кваліфікацыі	Л. В. Гуліна-Галубкова, Э. М. Ганчар
68.	Арганізаваць вучобу метадыстаў РІКВ па вывучэнні новай рэдакцыі Правіл	М. С. Фяськоў, Я. С. Безкаравайная	да 17 ліпеня 2010 г.	арганізацыя практычных заняткаў	К. С. Фарыно
69.	Разгледзець на пасяджэннях рэктарата АПА, саветаў ІРА пытанне “Навукова-метадычнае забеспячэнне рэалізацыі палажэнняў Закона”	рэктары АПА, ІРА	І квартал 2010 г.	правядзенне пасяджэнняў рэктарата	А. І. Абрамаў, начальнік аддзела павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў
70.	Правесці ва ўстановах адукацыі, якія забяспечваюць павышэнне кваліфікацыі і перападрыхтоўку кадраў, дзень інфармавання “Змены ў правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”	рэктары АПА, ІРА	студзень 2010 г.	правядзенне дня інфармавання	А. І. Абрамаў
71.	Унесці ў вучэбна-тэматычныя планы базавага павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі тэмы, якія тычацца Закона	рэктары АПА, ІРА	пачынаючы з 1 студзеня 2010 г. і ўвесь пераходны перыяд	падрыхтоўка і ўключэнне ў планы адпаведных тэм	А. І. Абрамаў
72.	Увесці ў план курсовай падрыхтоўкі павышэння кваліфікацыі бібліятэкараў устаноў адукацыі тэмы па рэалізацыі палажэнняў Закона	А. В. Шамелава	2009 – 2013 гг.	увядзенне ў план адпаведных тэм	А. І. Жук

73.	Правесці мэтавыя кароткатэрміновыя курсы павышэння кваліфікацыі, семінары, інструктыўна-метадычныя нарады па пытаннях змен у правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі для кіраўнікоў устаноў адукацыі, настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, настаўнікаў-прадметнікаў устаноў з беларускай мовай навучання, справаводаў і іншых катэгорый кадраў адукацыі	рэктары АПА, ІРА	да 1 верасня 2010 г.	арганізацыя курсаў	А. І. Абрамаў
74.	Правесці семінары, інструктыўна-метадычныя нарады з метадыстамі інстытутаў развіцця адукацыі, раённых (гарадскіх) вучэбна-метадычных кабінетаў па пытаннях метадычнага забеспячэння рэалізацыі Закона	рэктары АПА, ІРА	да 1 верасня 2010 г.	арганізацыя між-курсавога перыяду павышэння кваліфікацыі	А. І. Абрамаў
75.	Арганізаваць падрыхтоўку кіраўнікоў метадычных аб'яднанняў настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры да работы ва ўмовах рэалізацыі Закона	рэктары АПА, ІРА	да 1 верасня 2010 г.	правядзенне нарад, семінараў, круглых сталаў і інш.	А. І. Абрамаў
76.	Арганізаваць вывучэнне і практычнае выкарыстанне метадычных рэкамендацый да Закона	рэктары ІРА, загадчыкі Р(Г)ВМК	III квартал 2010 г. і ўвесь пераходны перыяд	арганізацыя практычных заняткаў	А. І. Абрамаў
77.	Арганізаваць кансультацыйную дапамогу па пытаннях рэалізацыі Закона	рэктары АПА, ІРА	пачынаючы з 2010 г. і да 1 верасня 2013 г.	правядзенне кансультацый	А. І. Абрамаў
78.	Уключыць у планы правядзення жнівеньскіх нарад педагогічных работнікаў пытанні, якія тычацца Закона	начальнікі ўпраўленняў адукацыі аблвыканкамаў, загадчыкі Р(Г)ВМК	жнівень 2010 г.	правядзенне жнівеньскіх нарад	А. І. Абрамаў
79.	Падрыхтаваць інфармацыйныя матэрыялы і матэрыялы з вопыту работы па рэалізацыі асноўных палажэнняў Закона	рэктары АПА, ІРА	на працягу 2010 г.	падрыхтоўка матэрыялаў	А. І. Абрамаў
80.	Арганізаваць круглы стол для работнікаў устаноў сістэмы павышэння кваліфікацыі "Арганізацыйна-метадычнае забеспячэнне вывучэння новай рэдакцыі правіл сучаснай беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: вопыт, праблемы"	А. І. Таўгень, рэктар АПА; Г. І. Нікалаенка, прарэктар па навукова-метадычнай рабоце	снежань 2010 г.	правядзенне круглага стала	А. І. Абрамаў
81.	Павышаць кваліфікацыю супрацоўнікаў СМІ, заснавальнікам якіх з'яўляецца Міністэрства адукацыі, на базе факультэта павышэння і перападрыхтоўкі кваліфікацыі Інстытута журналістыкі БДУ па пытаннях змен у правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі	М. А. Супрановіч, галоўныя рэдактары прадметных часопісаў, З. І. Падліпская, Н. Г. Ваніна, А. І. Сачанка, В. А. Кнышаў, А. В. Маслава	пачынаючы з 2009 г. па ліпень 2010 г.	правядзенне курсаў павышэння кваліфікацыі, семінараў	А. І. Жук, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
III. Арганізацыя справаводства					
82.	Забяспечыць вядзенне справаводства ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі ў апарце Міністэрства адукацыі	У. В. Назараў, начальнік упраўлення кантролю, справаводства і матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння	пачынаючы з 1 верасня 2010 г.	вядзенне справаводства	Б. В. Іваноў
83.	Забяспечыць афармленне загадаў, пастаноў, узнагародных матэрыялаў у адпаведнасці з новай рэдакцыяй Правіл	З. М. Южык, начальнік упраўлення кадровай палітыкі	пачынаючы з 1 верасня 2010 г.	вядзенне справаводства	А. І. Жук, Б. В. Іваноў, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
84.	Забяспечыць установы адукацыі, структурныя падраздзяленні Міністэрства адукацыі афіцыйнымі бланкамі і іншымі дакументамі, якія тычацца вядзення справаводства на беларускай мове, у адпаведнасці з Законам	кіраўнікі структурных падраздзяленняў Міністэрства адукацыі, рэктары ІРА, загадчыкі Р(Г)ВМК, камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама, упраўленні адукацыі аблвыканкамаў, кіраўнікі ўстаноў адукацыі	да 1 жніўня 2010 г.	забеспячэнне дакументацыяй па справаводстве	А. І. Жук, Б. В. Іваноў, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно

IV. Сродкі масавай інфармацыі					
85.	Праводзіць сістэмную інфармацыйна-тлумачальную работу па прапагандзе Закона ў сродках масавай інфармацыі: інтэрв'ю, круглыя сталы, рубрыкі, прэс-канферэнцыі і інш. (газеты "Звязда", "Народная газета", "Настаўніцкая газета"; часопісы "Веснік адукацыі", "Роднае слова", "Народная асвета", "Пачатковая школа", "Беларуская мова і літаратура", "Пралеска" і інш.)	В. І. Іўчанкаў, саветнік Міністра па сувязях са СМІ і грамадскасцю; А. В. Маслава, галоўны рэдактар часопіса "Народная асвета"; М. А. Супрановіч, дырэктар выдавецтва "Адукацыя і выхаванне"; галоўныя рэдактары прадметных часопісаў; З. І. Падліпская, галоўны рэдактар часопіса "Роднае слова"; Н. Г. Ваніна, дырэктар РУП «Выдавецтва "Пачатковая школа"»; А. І. Сачанка, галоўны рэдактар часопіса "Пралеска"; В. А. Кнышаў, в. а. галоўнага рэдактара "Настаўніцкай газеты"	пастаянна	публікацыя артыкулаў	К. С. Фарыно, Т. М. Кавалёва, Г. Р. Макаранкава, Ю. І. Гладкоў, А. М. Змушко
86.	Сістэмна адлюстроўваць на старонках часопісаў, "Настаўніцкай газеты" асноўныя палажэнні новай рэдакцыі Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі	М. А. Супрановіч, галоўныя рэдактары прадметных часопісаў, А. В. Маслава, З. І. Падліпская, Н. Г. Ваніна, А. І. Сачанка, В. А. Кнышаў	пачынаючы са студзеня 2009 г. і на працягу пераходнага перыяду	публікацыя артыкулаў	А. І. Жук, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
87.	Правесці асветніцкую работу з настаўнікамі беларускай мовы і літаратуры па пытаннях змен у правілах беларускага правапісу	М. А. Супрановіч, галоўныя рэдактары прадметных часопісаў, А. В. Маслава, З. І. Падліпская, Н. Г. Ваніна, А. І. Сачанка, В. А. Кнышаў	да 1 жніўня 2013 г.	правядзенне гутарак, прэзентацый	А. І. Жук, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
88.	Забяспечыць арфаграфічную аднастайнасць у адпаведнасці з Законам	М. А. Супрановіч, галоўныя рэдактары прадметных часопісаў, А. В. Маслава, З. І. Падліпская, Н. Г. Ваніна, А. І. Сачанка, В. А. Кнышаў	пачынаючы з 1 верасня 2010 г.	літаратурнае рэдагаванне матэрыялаў аўтараў	А. І. Жук, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
89.	Інфармаваць педагогаў аб асаблівасцях арганізацыі вучэбнага працэсу з улікам новай рэдакцыі Правіл	М. А. Супрановіч, галоўныя рэдактары прадметных часопісаў, А. В. Маслава, З. І. Падліпская, Н. Г. Ваніна, А. І. Сачанка, В. А. Кнышаў	па меры падрыхтоўкі адпаведных метадычных рэкамендацый	публікацыя метадычных рэкамендацый Міністэрства адукацыі	А. І. Жук, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
90.	Аказваць метадычную дапамогу ўстановам адукацыі ў арганізацыі навучальнага працэсу і вядзення справаводства з улікам патрабаванняў новай рэдакцыі Правіл	В. А. Кнышаў	пастаянна	падрыхтоўка спецыяльнага выпуску "Настаўніцкай газеты", які будзе ўключаць у сябе ўсе метадычныя рэкамендацыі па дадзенай тэме, а таксама ўрокі прафесара В. І. Іўчанкава	Ю. І. Гладкоў
91.	Забяспечыць выкананне плана мерапрыемстваў па рэалізацыі палажэнняў Закона	М. А. Супрановіч, галоўныя рэдактары прадметных часопісаў, А. В. Маслава, З. І. Падліпская, Н. Г. Ваніна, А. І. Сачанка, В. А. Кнышаў	пастаянна	публікацыя інфармацыйных паведамленняў, артыкулаў і іншых матэрыялаў	А. І. Жук, Т. М. Кавалёва, К. С. Фарыно
92.	Увесці рубрыку "Размаўляем па-беларуску" з улікам новай рэдакцыі Правіл	Н. Г. Ваніна	пачынаючы з кастрычніка 2009 г. і на працягу пераходнага перыяду	увядзенне рубрыкі на сайце выдавецтва	Ю. І. Гладкоў
93.	Падрыхтаваць мультымедычныя дадаткі да часопіса, на якіх будуць размяшчацца матэрыялы па прапанаванай тэматыцы	Н. Г. Ваніна	пачынаючы са студзеня 2010 г. і на працягу года	падрыхтоўка матэрыялаў на электронных носбітах	Ю. І. Гладкоў



ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Творчы лёс

“УСЁ, ШТО ВЕДАЮ АБ ЖЫЦЦІ, – АДДАЦЬ ЛЮДЗЯМ...”

ЧАЛАВЕКАЗНАВЕЦ ІВАН ЧЫГРЫНАЎ



75

Імя беларускага празаіка Івана Чыгрынава шырока вядомае чытацкай аўдыторыі. Ён быў пісьменнікам са сваім непаўторным бачаннем свету, добра ведаў жыццё і ўмеў заўважыць і адлюстраваць усё найбольш значнае і цікавае. “Пісьменнікам з’яўляешся не таму, што вырашыў расказаць нешта, а таму, што вырашыў расказаць гэтае нешта адметным чынам” [5, с. 325], – адзначыў Ж. П. Сартр, і гэтыя словы добра стасуюцца з творчасцю Івана Чыгрынава.

“Талоўнае правіла, якім закліканы карыстацца пісьменнік, – не ўтойваць ад чытача нічога, настарацца ўсё, што ён, пісьменнік, ведае аб жыцці, аддаць людзям. У гэтым высокі гуманны сэнс літаратуры, у гэтым гуманная сутнасць творчасці” – вядомае выказванне Івана Чыгрынава – яго творчае крэда, пісьменніцкая філасофія. Яно не страціла актуальнасці і сёння, у наш такі дынамічны і імпульсіўны час. Бо імкненне пісьменніка пранікнуць глыбей ва ўнутраны свет героя, спазнаць гэты свет як мага больш шматгранна і ўсебакова, а праз яго – чалавечае быццё, мы з поўным правам можам назваць *чалавеказнаўствам*. Менавіта *чалавеказнаўства* справядліва лічыцца

галоўнай задачай літаратуры, “перш за ўсё падштурхоўвае да спасціжэння чалавечага быцця ва ўсёй яго супярэчлівасці і паўнаце” [2, с. 111], – пісаў А. Бачароў. Кожны мастацкі твор разглядаецца з пазіцыі спасціжэння феномена быцця праз мастацкае слова, праз “драму чалавечага быцця – існасці Свету і Сусвету” (А. Каўка).

Творчая спадчына лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі, Літаратурнай прэміі імя А. Фадзеева, сябра СП СССР з 1964 г., народнага пісьменніка Беларусі Івана Чыгрынава (1934 – 1996) – гэта Збор твораў у 6 тамах, Выбраныя творы ў 3 тамах, шматлікія кнігі апавяданняў, аповесцей, раманаў, драматычныя творы, публіцыстычныя і крытычныя артыкулы, рэцэнзіі. І ўжо ў самым пачатку творчасці выявілася такая рыса стылю празаіка, як цікавасць да няпростых чалавечых лёсаў. «...Актуальнасць думкі, адсутнасць страху перад жыццёвымі супярэчнасцямі і складанасцямі, вастрыня пісьменніцкага зроку – усё гэта найлепшым чынам характарызуе аўтара зборніка “Птушкі ляцяць на волю”» [4, с. 202], – адзначыў В. Каваленка ў рэцэнзіі на першы зборнік апавяданняў І. Чыгрынава.

Іван Гаўрылавіч Чыгрынаў нарадзіўся 21 снежня 1934 г. у вёсцы Вялікі Бор Касцюковіцкага раёна. У сям’і Іван быў чацвёртым дзіцем з васьмі. Радасці дзяцінства ў будучага пісьменніка адабрала Вялікая Айчынная вайна, на якой загінуў бацька. Пасля вайны, у 1949 г., Іван скончыў сямігодку. У васьмы клас пайшоў у Саматэвіцкую сярэднюю школу, за восем кіламетраў ад дома. Натхнёны творчасцю Аркадзя Куляшова, які некалі вучыўся ў той самай школе, Іван Чыгрынаў пачаў публікаваць свае першыя вершы. У 1952 г. ён паступіў на аддзяленне журналістыкі філалагічнага факультэта БДУ, скончыў яго ў 1957-м.

Дэбют Чыгрынава як празаіка адбыўся ў 1958 г. у маладзёжнай газеце “Чырвоная змена” ён выступіў з невялічкімі нарысамі пра жыццё землякоў-магіляўчан. У ранніх яго апавяданнях “Праз гады”, “Бульба” (1963), “Аповяданне без канца” (1962) дамінуе знешні рух сюжэта, падзей, якія апісваюцца ў творы. Аповед вядзецца

ў форме “ад аўтара”, і сапраўды чытач на герояў глядзіць яго вачыма. Няшмат увагі аддаецца перажыванням, эмоцыям, пачуццям. Тым не менш такая стылёвая рыса, як псіхалагізм, уласціва ўжо і гэтым творам.

Пазней выйшлі зборнікі апавяданняў “Птушкі ляцяць на волю” (1965), “Самы шчаслівы чалавек” (1967), “Ішоў на вайну чалавек” (1973), у іх адлюстравана не толькі гераічнае ваеннае мінулае, але і жыццё і праца людзей у мірны час. І там І. Чыгрынаў піша нібыта не спяшаючыся, паволі, акцэнтуючы ўвагу нават на нязначных, здавалася б, дэталях, якія, аднак, заўсёды нясуць важную сэнсавую нагрукку.

Многія апавяданні І. Чыгрынава напісаны на аснове пачутага, убачанага, асабіста перажытага аўтарам. У іх увасобіліся ўражанні дзяцінства, абпаленага вайной. Многія эпізоды з рэальнага жыцця будучага пісьменніка вельмі ярка і каларытна ажылі ў мастацкай тканіне твораў.

Іван Чыгрынаў належыць да пісьменнікаў так званага філалагічнага пакалення, на долю якога выпала перажыць у дзяцінстве адну з самых цяжкіх і крываваў войнаў. Можа, таму, як заўважыла даследчыца Т. Грамадчанка, «пры параўнанні твораў К. Чорнага, М. Лынькова, І. Чыгрынава, М. Стральцова, І. Пташнікава, В. Адамчыка ўражвае адсутнасць у апошніх “хадульнага” гераізму, увага да звычайнага, штодзённага жыцця людзей у вайну. Іх персанажы не кідаюцца з гранатамі пад танкі, не ўзрываюць цягнікі, яны проста жывуць. Але колькі за гэтым “проста жывуць” адкрываецца драматызм і трагізм ваенных гадоў!» [3, с. 552].

Але не толькі ваенная тэматыка цікавіла І. Чыгрынава. Такія апавяданні, як “Ці бываюць у выраі ластаўкі?”, “У горад”, “Усціня”, актуалізавалі ў беларускай літаратуры тэму няпростых узаемаадносін бацькоў і дзяцей, праблему непerspектыўных вёсак, адзінокай старасці сельскіх жыхароў. Манера пісьма ў гэтых творах ураўнаважаная, спакойная. У многіх з іх знешні канфлікт адсутнічае. І нават там, дзе ён пакладзены ў аснову (“Апавяданне без канца”, “На пыльнай дарозе”, “Адна ноч”), пісьменнік застаецца верным свайму творчаму крэда: не вострасюжэтнасць, а жыццёвая праўда заўсёды стаіць на першым месцы.

Адным з найбольш цікавых у сэнсе глыбіні псіхалагічнага адлюстравання бачыцца апавяданне “Маці” (1963). Пасля выхаду з друку гэтага твора ўзніклі спрэчкі. Пісьменніка абвінавацілі ў занадта глыбокім спачуванні жанчыне-маці. Бо яна ж маці расстралянага паліцая! Такое абвінавачанне бачыцца даволі аднабаковым. Для сапраўднай маці яе дзіця застаецца родным і бліжкім заўсёды. І, можа, нават яшчэ больш баліць яе душа менавіта таму, што сын стаў здраднікам, пакараным потым сваімі ж людзьмі.

Вялікае значэнне для глыбіні псіхалагічнага ўвасаблення вобраза маці мае ў гэтым творы партрэтная характарыстыка гераіні: “Згорбленая, маленькая Рэйдзіха стаяла перад Ганнаю босая – ногі былі парэпаныя, з пакручастымі пальцамі, як у вялікай птушкі, скінутай аднекуль з гнязда: яна цяпер чаплялася сваімі кіпцюрамі, каб перастаць, нарэшыце, падаць, неяк затрымацца хоць тут, на зямлі” [6, с. 86].

Іван Чыгрынаў, параўноўваючы жанчыну з птушкай, падкрэслівае прыродную сувязь маці і дзіцяці. У гераіні няма пачуцця віны. Прысутнічае, хутчэй, страх перад тымі, хто пакараў яе сына, залежнасць ад іх. Гэта яны ведаюць, дзе пахаваны яе сын, а яна не толькі не ведае, але можа ніколі не даведацца, калі яны не пакажуць ёй яго магілу. У часопісным варыянце твора Ганна паказвае маці месца пахавання яе сына. Такі фінал можна растлумачыць гуманістычным светабачаннем пісьменніка, жаданнем падкрэсліць, што чалавек не павінен траціць спачування. Сына ўжо няма, а маці не можа адказаць за яго ўчынкi. Але пазней Чыгрынаў перапісаў канцоўку твора. Ганна адмовілася паказаць магілу. Яна ўпэўнена, што так зрабіў бы кожны яе аднавясковец: “Ніхто вам не пакажа, цётка Матруна! Ні я, ні хто іншы...” [7, с. 73]. Няпросты чалавечы лёс паўстае ў апавяданні, страшная драма жанчыны-маці, сын якой зрабіў няправільны выбар.

Маючы ўжо пэўны вопыт у напісанні апавяданняў, Іван Чыгрынаў звярнуўся да больш маштабнага эпічнага жанру – рамана. Першы раман пісьменніка “Плач перапёлкі” (1970) стаў пачаткам так званага верамейкаўскага цыкла – пенталогіі, аб’яднанай агульнымі героямі і месцам дзеяння. За два першыя творы гэтага цыкла – раманы “Плач перапёлкі” і “Апраўданне крыві” (1976) – у 1979 г. пісьменнік быў узнагароджаны Літаратурнай прэміяй імя А. Фадзеева.

Найбольшую цікавасць крытыкі выклікаў менавіта першы раман пенталогіі. Жыццё Верамеек у самым пачатку вайны перадаецца аўтарам ва ўсёй паўнаце і складанасці: ад накідаў дробных побытавых сцэн да апісання нялёгкіх псіхалагічных перажыванняў герояў. Асэнсаванне і ўсведамленне гістарычных падзей ішло праз канкрэтныя эпізоды, факты, узятыя з жыцця. Кожны з жыхароў вёскі павінен зрабіць нялёгка выбар: пагадзіцца з новым парадкам ці пайсці ў партызаны, застацца ў вёсцы ці падацца на ўсход за войскамі, што адступаюць?

Абмалёўваць жыццё народа ў акупацыі пісьменнік пачаў з найбольш складанага і супярэчлівага перыяду – першых дзён і месяцаў вайны. У цэнтры ўвагі – жыццё вёскі ў той час, калі савецкія войскі ўжо адступілі, а нямецкія яшчэ не прыйшлі. Над вёскай нібы навісла нешта напружанае і трывож-

нае: прырода і людзі быццам прытаіліся ў чаканні прыходу ворага. Цішыню час ад часу парушае толькі плач перапёлкі. *“Калі птушкі так плачуць са свайго гора, то як жа тады павінны галасіць людзі, у якіх гора бывае наогул незраўнана больш, а цяпер дык і зусім цераз край”* [8, с. 21], – разважае адзін з галоўных герояў рамана Дзяніс Зазыба.

Нібы насуперак таму, што адбываецца ў свеце, жыццё звычайнага чалавека ідзе далей, яно настойліва супраціўляецца ўсяму, што парушае яго гарманічную суладнасць, у дадзенай сітуацыі – вайне. Пераспела ў каласах за вёскай жыта, і яго трэба сабраць. Зямля – “аснова ўсёй Айчыне” – кліча да сябе селяніна-працаўніка, свайго гаспадара і падуладнага. У салдаткі Сахвеі нараджаецца дзіця – новы чалавек, нібыта кідаючы выклік разбуральнай сіле вайны, паказваючы, што жыццё, за якое на вайне змагаецца бацька гэтага маленькага чалавечка, усё роўна пераможа. Бо для жыцця, а не для разбурэння прыходзіць на зямлю чалавек. Сцэну наведвання парадзіхі Сахвеі яе суседкамі А. Бачароў назваў “квінтэсэнцыяй усяго ідэйнага настрою рамана, усяго зместу, выяўленага ў лёсах, дыялогах, учынках...” [1, с. 207].

На прыкладзе адной вёскі І. Чыгрынаў імкнецца даследаваць жыццё шырока і ўсебакова. Дзеянні герояў ён пераносіць і за межы Верамеек: у пошуках вайсковых часцей, што адступілі, з вёскі накіроўваецца Чубар; у суседняе мястэчка Бабінавічы едзе Зазыба; сын Зазыбы, Масей, жыве ў Мінску; жанчыны, з надзеяй спаткаць каго-небудзь з блізкіх, ідуць да лагера ваеннапалонных; часам прыходзяць весткі з фронту. Усё гэта дазваляе бачыць жыццё маленькай усходнебеларускай вёскі ў кантэксце жыцця ўсёй вялікай краіны.

Характэрная рыса стылю Івана Чыгрынава ў раманах – пэўная запаволенасць знешняга дзеяння. Асноўным становіцца дзеянне ўнутранае: героі размаўляюць, спрачаюцца, думаюць, разважаюць. Дзякуючы такой будове твора, калі рухальнай сілай сюжэта з’яўляецца не падзейны пласт, а ўзаемадзеянне характараў, канфлікты і сутыкненні паміж героямі, дынаміка твора становіцца напружанай, набліжанай да драматычнай.

На працягу даволі доўгага часу супрацьстаянне існуе паміж былым старшынёй калгаса ў Верамейках Радзівонам Чубарам і яго намеснікам Дзянісам Зазыбам. Яны па-рознаму глядзяць на жыццё. *“Такія натуры, як Чубар, звычайна добра адчуваюць сябе ў калектыве. Яны аднолькава здольны кіраваць калектывам і падпарадкоўвацца яму. Гэта ўсё роўна як тыя шасцяронкі ў вялікім механізме, якія на адной толькі стаяць ды ржавеюць. Каб прыйсці ў рух, ім неабходна сувязь паміж сабой, узаемае вярчэнне...”* [9, с. 315] – такую характарыстыку дае Чубару аўтар, спрабуючы растлумачыць яго разгубленасць на пачатку вайны. Сапраўды, стар-

шыня не ведае, што рабіць. Ён сам павінен прыняць рашэнне, несці адказнасць не толькі за сваю справу, але і за людзей. Раней ён атрымліваў распараджэнні, інструкцыі, загады зверху, а цяпер трэба вырашаць самому. Ён не здольны суаднесці загады з аб’ектыўнай рэчаіснасцю, убачыць іх неадпаведнасць жыццёвым рэаліям, не спрабуе на ўсё, што адбываецца, паглядзець збоку. Ёсць пастанова СНК пра знішчэнне таго, што не ўдалося вывезці ў тыл з пакінутай тэрыторыі – калгаснага набытку, прылад працы, збожжа, – і Чубар гатовы выканаць гэтую пастанову. Ён не задумваецца, як будуць жыць людзі, якія не пакінулі сваю вёску ў цяжкую хвіліну, што яны будуць есці. Больш за тое, ён спрабуе абвінаваціць верамейкаўцаў у дрэнным стаўленні да савецкай улады, бо яны не падаліся на ўсход за арміяй, што адступала.

Другі герой рамана цыкла, Дзяніс Зазыба, – тыповы прадстаўнік сялянства, у яго вобразе ўвасобіліся найлепшыя якасці характару народа. Чыгрынаў паказвае гэтага героя ўдумлівым і разважлівым. Зазыба імкнецца разабрацца ва ўсім, што адбываецца навокал, самастойна ацаніць сітуацыю. Менавіта такіх якасцей доўга не хапала Чубару. Аднак нават Зазыбу з яго багатым жыццёвым вопытам і мудрасцю (гэта неаднаразова падкрэслівае пісьменнік) бывае цяжка разабрацца ў складаных момантах рэчаіснасці. Напрыклад, ён добра разумее, што вырашчаны ўраджай знішчаць нельга, бо нешта трэба будзе есці тым, хто застаўся пад акупацыяй. Хлеб будзе патрэбны і партызанам. Але ён можа трапіць і ў рукі ворага. Зазыба працягвае сумнявацца нават пасля таго, як прынята рашэнне падзяліць калгаснае поле, маёмасць і ўсё аддаць верамейкаўцам у асабістае карыстанне.

Пазней, нават маючы магчымасць застацца за лініяй фронту, Дзяніс Зазыба прымае рашэнне вярнуцца ў Верамейкі. Так яму падказвае і яго ўласны вопыт, і вопыт народа. На яго думку, адступае армія, але народ не адступае. Народ не можа пакінуць родную зямлю, яму няма куды адступаць. Чубара здзіўляюць такія паводзіны. Але Зазыба ў якасці аргумента прыводзіць народнае выслоўе, пачутае яшчэ ў гады Першай сусветнай вайны: *“Хто з роднай хаты ўцякае, той ворага не перамагае”*. Гэта пазіцыя сапраўднага патрыёта сваёй зямлі, сваёй краіны.

Нельга не назваць патрыётам і Чубара. У змаганні з ворагам ён здольны нават на самаахвярнасць. Аднак гэтая самаахвярнасць спачатку не падмацавана адданасцю сваёй зямлі і народу, што жыве на ёй. Гэта, хутчэй, адданасць партыі і яе ідэям, а таксама ўладзе, якой ён служыць. Доказам можа служыць наступная размова:

– *Перастань ты, Зазыба, гэтак пячыся пра мужыкоў! Ідзе вайна. І нам з табой зусім пра другое трэба думаць.*

– Пра людзей таксама трэба думаць.
– Ну, ты як знаеш, а я патураць ім не збіраюся [9, с. 222].

Пра гэта сведчаць і ўчынкі Чубара: ён забірае з агарода салдаткі неабмалочаныя снапы, не думаючы, што жанчына знаходзіцца ў цяжкай сітуацыі. Проста чырвонаармейцам, з якімі ён сустраўся, трэба спаліць мост. Не задумваецца Чубар і тады, калі страляе ў спіну ўрачу, і нават тады, калі падпальвае зжатае верамейкаўцамі жыта...

Аднак з цягам часу Радзівон Чубар змяняецца. Паступова ён прырастае сэрцам да таго кавалачка зямлі, на якім жыве, які становіцца для яго малой радзімай. У рамане “Вяртанне да віны” відаць эвалюцыя светабачання героя. Чубар гіне, але ён ужо не проста прадстаўнік улады і кіруючай партыі, як паўставаў у першых раманах. Цяпер ён сапраўдны абаронца роднай зямлі, шмат у чым змяніў разуменне жыцця і адносіны да яго.

Празаік правёў сваіх герояў ад першых дзён вайны да часу вызвалення Цэнтральнай і Заходняй Беларусі. Падзеі пенталогіі, над якой І. Чыгрынаў працаваў каля трох дзесяцігоддзяў, заканчваюцца парадом у Мінску. Тое, што адбылася ў 1980 – 1990-я гг. у краіне, паўплывала на праблематыку і ідэйную скіраванасць твораў. У раманах “Вяртанне да віны” і “Не ўсе мы загінем” даволі адкрыта паказана горкая і трагічная рэчаіснасць ваеннага і даваеннага часу. Аднак першыя тры кнігі ідэйна не састарэлі, яны застаюцца арганічнай часткай вялікага эпічнага палатна. Письменнік па-мастацку глыбока і пераканальна паказаў змены ў свядомасці чалавека, у яго паводзінах, выпісаў у гэтых творах яркія, непаўторныя характары.

Па-свойму цікавыя і арыгінальныя вобразы жанчын у пенталогіі. Іх роля, хоць знешне і не вельмі прыкметная, даволі важная. Гэта простыя працаўніцы, верныя жонкі, клапатлівыя маці, салдаткі. У кожнай – свой непаўторны характар, уласная жыццёвая пазіцыя. Мастацкія постаці ганарлівай вясковай прыгажуні Ганны Карпілавай, ціхай, нешматслоўнай Марфы Зазыбы, знаходлівай Дуні Пракопавай створаны письменнікам, каб паказаць, што, для таго каб змагацца з ворагам, неабавязкова трымаць у руках зброю. Жанчыны хвалююцца за лёс сыноў, мужоў, бацькоў, клопяцца пра дзяцей – у гэтым іх зямная місія, а таксама і ўласны ўнёсак у перамогу над чужынцамі: “Яны, можа, зрабілі ў вайне найбольш. Бо неяк умелі і з мужчынамі жыць, неяк умелі і дзяцей нарадзіць, неяк умелі і працаваць, і патомства захавать, і вяваць, і хлеб сеяць, і паспагадаць, і раны перавязать, умелі любіць і ненавідзець. Гэта нейкая ўсёабдымная з’ява – жанчыны ў вайне, асабліва ж вясковыя. Сваіх жанок я найперш пішу са свайй маці Хадоскі Ігнатаўны” [10].

Іван Чыгрынаў вядомы таксама як кінасцэнарыст і драматург. Ён сааўтар сцэнарыя шасцісерыйнага тэлефільма “Руіны страляюць...”. Работа атрымала высокую адзнаку крытыкі. У 1974 г. І. Чыгрынаў быў узнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй БССР. Акрамя таго, у 1990 г. рэжысёрам Ігарам Дабралюбавым зняты фільм “Плач перапёлкі” паводле аднайменнага рамана Івана Чыгрынава.

Першыя п’есы Чыгрынава-драматурга (“Плач перапёлкі”, “Апраўданне крыві”, “Дзівак з Ганчарнай вуліцы”) створаны на аснове раманаў і аповяданняў. Паводле іх пастаўлены спектаклі. П’есы ж “Звон – не малітва” і “Следчая справа Вашчылы” – цалкам самастойныя творы, напісаныя на падставе дакументальных матэрыялаў, сабраных аўтарам.

Письменнікам перакладзены на беларускую мову творы “На дне” М. Горкага і “Аптымістычная трагедыя” У. Вішнеўскага. Іван Чыгрынаў заявіў пра сябе таксама ў галіне крытыкі, публіцыстыкі, літаратуразнаўства. Ён аўтар манаграфіі пра этнографа і фалькларыста М. Нікіфароўскага. Кнігі І. Чыгрынава перакладаліся на многія мовы свету, выдаваліся за мяжой. Ён узнагароджаны ордэнам Дружбы народаў, медалямі.

Творчасць Івана Чыгрынава ў беларускай літаратуры ХХ ст. – яркая і прыкметная старонка. Характэрныя моўныя адметнасці твораў – шырокае ўжыванне фанетычных і дыялектычных асаблівасцей гаворак Магілёўшчыны, тапонімаў, маляўнічае апісанне родных пейзажаў – яркі і багаты дадатак да вобразаў, створаных сапраўдным мастаком слова. Прафесійнае майстэрства празаіка па-сапраўднаму ацэнена шырокай чытацкай аўдыторыяй. У 1994 г. Івану Чыгрынаву прысвоена званне народнага пісьменніка Беларусі.

Спіс літаратуры

1. Бочаров, А. Человек и война / А. Бочаров. – М., 1973.
2. Бочаров, А. Требуемая любовь: концепция личности в современной советской прозе / А. Бочаров. – М., 1977.
3. Грамадчанка, Т. К. Иван Чыгрынаў / Т. К. Грамадчанка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. – Мінск, 2002. – Т. 4, кн. 1.
4. Каваленка, В. Давер / В. Каваленка. – Мінск, 1967.
5. Сартр, Ж. П. Что такое литература? / Ж. П. Сартр // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. – М., 1987.
6. Чыгрынаў, І. Маці / І. Чыгрынаў // Польша. – 1963. – № 1.
7. Чигринов, И. За сто километров на обед / И. Чигринов. – Минск, 1979.
8. Чыгрынаў, І. Плач перапёлкі / І. Чыгрынаў. – Мінск, 1972.
9. Чыгрынаў, І. Апраўданне крыві / І. Чыгрынаў. – Мінск, 1977.
10. ЛіМ. – 1979. – 29 чэрв.

Алена МАНКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
загадчык аддзела беларускай літаратуры ХХ і ХХІ стст.
Інстытута мовы і літаратуры
імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

СІМВОЛІКА-МІФАЛАГІЧНЫЯ КОДЫ АПОВЕСЦІ “ВЫРАТУЙ І ПАМІЛУЙ НАС, ЧОРНЫ БУСЕЛ” ВІКТАРА КАЗЬКО

Зварот сучаснай літаратуры да міфалагічных крыніц не ў апошнюю чаргу выкліканы скептычнымі адносінамі да рацыяналістычных дактрын, да прынцыпаў гістарызму і дэтэрмінізму. Міфалагізм у літаратуры ХХ ст. – гэта не проста мастацкі прыём, а аўтарскае светаадчуванне. Сёння міфалагічная свядомасць актыўна пранікае ў эстэтычныя пласты прыгожага пісьменства, можна нават гаварыць пра своеасаблівае спалучэнне міфалагічнай і экзістэнцыяльнай свядомасці ў сучаснай літаратуры.

Схільнасць Віктара Казько да міфалагічнай вобразнасці даследчыкамі заўважана даўно. Міфалагічныя вобраз і сюжэт у творах пісьменніка ствараюць “імагінатыўную” (з фр. *imaginer* ‘уяўляць, прыдумляць’) рэчаіснасць, задача якой не тлумачыць “энігмы” (з грэч. ‘загадка’), а загадваць іх, думаць энігмамі. Міфалагічнае мысленне беларускага аўтара засяроджана на выяўленні сэнсу сімвала. У аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” значная роля адведзена міфалагічным кодам, скіраваным на экзістэнцыяльнае спасціжэнне светабудовы.

Сімвалічным актам у аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” стала хрышчэнне герояў новымі імёнамі. Гульня з імёнамі заўсёды была ўласціва прыгожаму пісьменству; у літаратуры ХХ ст., асабліва ў жанры антыутопіі, яна становіцца канцэптuala змястоўнай. Варта прыгадаць творы “Мы” Я. Замяціна, “О чароўны новы свет” О. Хакслі, “Запіскі Самсона Самасуя” А. Мрыя.

Імя – гэта і касмаганічны міф светабудовы, і выяўленне экзістэнцыяльнай сутнасці чалавека, яго духоўных крыніц. Без уласнага імя чалавек як асоба губляе сваю самасць, індывідуальнасць: “Адвольна адмаўляючыся ад сябе ранейшага і прыўлашчваючы атрыбут іншай асобы, чалавек рыхтуецца і да безыменнасці – да таго, каб атаясаміцца з нумараваным месцам у калектыўным страі” [2, с. 223]. Імя для В. Казько знакава матываванае, яно сведчыць пра імкненне вынайсці ісціну ў слове, выявіць яго “этымалагічны аргумент” (В. Вайнштэйн), зразумець глыбінную сутнасць ключавых паняццяў, каб агучыць забытую ісціну пра сувязь зямнога і касмічнага, нажытага і наканаванага, спасцігнуць унутраны змест чалавека. Разгадка душы герояў В. Казько тоіцца ва ўласных імёнах персанажаў, якія спрабуюць па-свойму разгадаць таямніцу першаго слова.

Пра загадкавае слова / імені – духоўнай абалонкі душы чалавека – разважае герой аповесці Лазар Кагановіч: “*Моўленасць – гэта ўжо і замоўленасць, наканаванасць. Ёсць у ім нешта агульнае, што параўноўвае яго з тым жа самым Лазарам Кагановічам. Можна, канешне, адбывацца, казаць, што прозвішча далі яму выпадкова. Але ж чамусьці ўсё роўна далі. Нехта зірнуў на яго збоку і выдаў мянушку*” [3, с. 24 – 25]. Разважанні Лазара Кагановіча над прыродай імені – гэта шлях да першакрыніцы, да каранёў як першай прыступкі самаспазнання. “Слова – вось сінтэз асобы як ідэальнага прынцыпу яе паглыбленасці ў нетры гістарычнага станаўлення. Слова ёсць наноў сканструяваная і зразуметая асоба... Слова ёсць гістарычна сфармаваная асоба, якая дасягнула ступені адрознення сябе як самаўсвядомленай ад усялякага іншабыцця” [4, с. 184].

У мастацкім тэксце імя заўсёды нясе “дадатковыя звесткі, часам недаступныя для разумення пры першасным прачытанні твора” [5, с. 328]. Уласнае імя ў творы ўспрымаецца як сімвал, які “звычайна ўтрымлівае аўтарскую падказку для чытацкага вызначэння характару персанажа” [6, с. 103], але часам для выяўлення схаванай семантыкі ўласнага імя патрэбна пэўнае інтэлектуальнае напружанне. Толькі кантэкст твора можа выявіць схаваны сэнс слова, бо, напрыклад, імя *Лазар Кагановіч* першапачаткова адсылае чытача да палітычнага дзеяча сталінскай эпохі, і толькі тэкст цалкам карэктнае першаснае ўражанне: “У сілу сістэмнай арганізацыі літаратурна-мастацкага твора ўсе ўзроўні яго арганізацыі, а таксама іх складнікі, як бы перадаюць сваю схаваную семантычную энергетыку ўсяму эстэтычнаму асяродку” [7, с. 147].

Аналізуючы аповесць “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” В. Казько, нельга сказаць, што імёны герояў выпадковыя. Семантыка ўласных імёнаў у творы глыбока сімвалічная. Гульня з імёнамі выяўляе глыбінную сутнасць аўтарскай канцэпцыі. Чалавек, згубіўшы імя, пазбаўляецца родавай памяці: “*Не ведае чалавек свайго імя. Пачынаецца ён з веры. Вы таксама не ведаеце, хто вы. Ваша імя гучыць вам з вуснаў іншых. Вы проста верыце ім і адгукаецеся. І ўсё*” [3, с. 6]. Героі аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” носяць чужыя імёны, якія сталі ўжо апелятывам. Тэндэнцыя да апелятывізацыі ўласнага імя ў тэксце твора сведчыць пра аўтарскую ма-

тываванаць ролі персанажа. Некаторыя героі названы імёнамі вядомых палітычных дзеячаў сталінскай эпохі: Іосіф Сталін, Лаўрэнцій Берыя, Лазар Кагановіч, – што сведчыць пра трывалую сувязь чалавека канца ХХ ст. з традыцыямі сталінскага часу, ён не ў стане іх пазбавіцца, а значыць – па-ранейшаму застаецца ў палоне іх уздзеяння. Адчужанасць герояў ад уласных імёнаў варта ўспрымаць як акт гвалту былой эпохі над асобай. І цяперашняя бязлігаснасць свету, як вынікае з канцэпцыі В. Казько, – прамое водгулле тых былых часоў, калі панавалі бескампраміснасць, жорсткасць, імкненне хутка і канчаткова вырашыць усе праблемы.

Паміж імем і паводзінамі чалавека складаюцца пэўныя стасункі. Імя, – пісаў П. Фларэнскі, – «актыўны агмень творчага фарміравання асобы, “па імені і жыцце, а не імя па жыццю”, імёны ў сабе вызначаныя і закончаныя: кожнае імя – свой асаблівы, самазамкнёны свет» [8, с. 266, 267]. Імя як цэлы спектр “маральных самавызначэнняў” (П. Фларэнскі) складаецца з двух полюсаў – сакральнага, боскага і зямнога, рэалізаванага ў жыцці. Энергетыка імені, на думку П. Фларэнскага, уплывае на асобасныя якасці чалавека. Слова ўплывае і на таго, хто яго вымаўляе, і на таго, хто ўспрымае: “У літаратурнай творчасці імёны ёсць катэгорыі спазнання асобы...” [9, с. 28].

Разважанне Лазара Кагановіча над семантыкай свайго запазычанага імені ёсць мужны акт самаспазнання і самаідэнтыфікацыі ў свеце. *Лазар* з яўрэйскага азначае ‘Бог дапамог’. У фальклорных паданнях *Лазар* – вобраз беднасці, “уваабленне надзеі прыгнечаных на тагасветнае аднаўленне растаптанай праўды” [10, с. 34]. Таёмніца ўнутранага свету героя В. Казько схавана ў яго імені: словаспалучэнне *Лазар Кагановіч* выклікае ў чытача найперш асацыяцыю з яго вядомым палітычным цэзкам сталінскай эпохі. Вось толькі герой Казько – бедны палескі селянін, пазбаўлены здольнасцей глыбока пранікаць у сутнасць з’яў, але ад прыроды добры, бясхітрасны, абсалютна бескарыслівы, ён не страціў веры ў найвышэйшую справядлівасць. У вобразе Лазара Кагановіча ўвасоблена ідэя **самакаштоўнасці** чалавечага існавання незалежна ад яго сацыяльнага паходжання, таленту, грамадскай пасады.

Увогуле імя ў мастацкім творы, напоўненае схаванай сімволікай, здольна актуалізаваць “і аўтарскую мадальнасць, і праспектыўнасць, і прагматычную скіраванасць тэксту на чытацкую зацікаўленасць” [6, с. 104]. Біблейскі вобраз Дзевы Марыі, накладзены В. Казько на рэальны вобраз дзяўчыны Марэйкі, закліканы ўзмацніць трагізм яе лёсу, у якім паяднаны і ахвярнасць, і

грэх, утварыўшы “гармонію супрацьлеглых пачаткаў” (В. Гюго).

Вобраз Аўгуста Серады ў аповесці – здзіўляльная сумесь іроніі і надзеі, трагедыя абуджанай ад хлусні свядомасці і сарамлівай чалавечнасці. *Аўгуст* з лацінскай мовы – ‘слаўны’, прозвішча *Серада* азначае ‘роўнааддалены ад берагоў, глыбіня, нутро’. Герой В. Казько – увасабленне розных якасцей: іронія старшыні калгаса змешваецца з самаіроніяй, і часам цяжка зразумець, што пераважае – іранічная паблажлівасць, пасміханне з сябе былога ці спачуванне і трывога за будучыню; тут жаданне дагадзіць усім, нікога не пакрыўдзіць і захаваць сваю самасць.

Іронія Аўгуста Серады – яго адметны від ацэнкі людзей і абставін, сябе-кіраўніка і часу. Пасада старшыні калгаса “Верны шлях” абавязвала і быць, як іранічна зазначае пра сябе герой, “паўнамоцным прадстаўніком зямлі” “на сустрэчы і перагаворах з НЛА”, і спадзявацца з “іншопланетнай літасцю ў людзі выйсці” [3, с. 58]. Сам сябе Серада лічыў “нармальным калгасным вар’ятам”, «старшыней усіх вар’ятаў калгаса “Верны шлях”». Прычыну маштабнага вар’яцтва Серада тлумачыць тым, што “калі робіш усё на суперак сабе, калі ўсё жыццё душыш і забіваеш у сабе чалавека” [3, с. 120], можна канчаткова прыглушыць “рэфлекс свабоды” (А. Рэмізаў).

Сацыяльнае асяроддзе фарміравала думкі і пачуцці Аўгуста Серады, а ўскосна і яго ўчынкі, але нястрачаная здольнасць героя асэнсоўваць свет і ўсведамляць прыхаваныя ўласныя сілы пашырае сферу свабоды персанажа. Навакольная рэчаіснасць – прыродная, сацыяльная, маральна-этычная – не абнадзейвае героя Казько. Адчуванне катастрофы выклікае ў душы Аўгуста Серады глыбокія маральныя пакуты. У старшынях калгасаў ён бачыць “зборышча смяшлівых ідыётаў” [3, с. 75], людзі ператвараюцца ў “нелюдзяў, легальных і нелегальных фантомаў перабудовы, атамных мутантаў” [3, с. 64], свет у вачах героя становіцца пачварным: “Прыдурвалася прырода, дурыла сонца, дурылі вятры... Увесь чарназём, усе тарфянікі пайшлі ў неба. Ралля спавіта саванам цяжкага белага пяску” [3, с. 69].

Аўгуст Серада ідзе на хітрасць з суседям, каб раздабыць насенне, бо сорамна за ўмовы жыцця і працы аднавяскоўцаў (“жывёле даюць сёння больш чым народу” [3, с. 76]), слоў у сваё апраўданне герой не шукае, бо сам далучаны да ўмацавання гэтай сістэмы размеркавання. Як старшыня ён павінен гуляць па правілах імжа ўладкаванай сістэмы: “Цяпер ён гаварыў не з чалавекам, а з сістэмай. І так, як і трэба гаварыць з гэтай сістэмай – па тэлефоне. А з чалавекам ён сустрэнецца і будзе гаварыць інакш.

У вочы яны адзін аднаму паглядзяць, што трэба ўбачаць і зразумеюць па вачах, чарку добрую возьмуць, не за пяцігодку, канешне, не за высокую надоі і прыбаўку вагі ў маладняка. І будзе ім хораша. А цяпер яны дурылі адзін аднаму галаву. І сусед недзе здагадваўся пра гэта. І было яму таксама хораша. Такія правілы ўжо іх гульні” [3, с. 79]. Сацыяльны універсум аповесці застыў у трагічнай аднастайнасці. Сістэма вымагала душэўных ахвяр, раздваення “я” экзістэнцыяльнага і “я” сацыяльнага.

Сімпацыі старшыні да Лазара Кагановіча выкліканы перш за ўсё неардынарнасцю яго асобы: “Кагановіч жа быў нечым цікавы Аўгусту. Адно – не забыць, як найшоў ён пад суд. А другое, ён хоць і піў, але не ў прыклад усім іншым, з нейкай маўклівай адчужанай зацятай вартасцю” [3, с. 121]. Сацыяльнае асяроддзе, аднолькава “таксічнае” для ўсіх членаў грамадства, сфарміравала таямніча-загадкавую асобу Лазара Кагановіча. Узаемапрыцягальнасць герояў абумоўлена іх здольнасцю цвяроза асэнсоўваць сацыяльную рэчаіснасць. Душа Аўгуста Серады – гэта шматлікія ўнутраныя “я”, у якіх адначасова жыве і апакаліпсіс, і прага тварыць, пераплецены страх і натхненне, смутак і хітрасць. У самых неспрыяльных абставінах Аўгуст Серада ўсё ж верыць у гуманістычныя каштоўнасці чалавецтва і спяшаецца дзейнічаць, уступіўшы ў няроўны бой з “атрутнымі” ідэямі часу.

У аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” актуалізавана праблема выжывання беларускай нацыі ў XX ст. Увасобленая ў творы міфалагічная мадэль, у аснове якой ляжыць ідэя збліжэння міфа і гісторыі, сведчыць пра пэўнае расчараванне мастака ў прагрэсе і розуме: абсурднымі падаюцца задачы “лятучага” атрада, што араў, сеяў, касіў у чарнобыльскай зоне, неабачлівая меліярацыя і вынішчэнне лясоў.

Пры абсалютызацыі розуму знікае рэальнае ўспрыманне свету, дагматычнае мысленне замыкаецца на самім сабе. “Трэба, трэба чалавеку адчуваць нейкую рысу. Мець абмежаванне і ў думках сваіх. Таму што памысленае зло – зло ўжо і здзейсненае. Няма абмежавання злоснасці ў намерах, у думках – няма таго абмежавання і ў жыцці. <...> Навокал і паўсюдна ўчора і сёння – плады гэтага асляпляльнага недамыслення. Ім жа аслеплены і дзень будучы” [3, с. 88], – разважае Лазар Кагановіч. “... Чалавеку трэба забараніць думаць. Мазгоў у чалавека занадта і так ужо крыху. І тыя, што лішнія, каторымі ён думае, няблага было б скараціць... Думкі да добра не даводзяць, скарачаюць чалавеку яго век. Вельмі ж шмат непатрэбства ўсякага ў тых думках. Выкрый іх, свет у тую ж мінуту перавярнуўся б. <...> Жахліва Лазару і турботна ад

яго ж думак. І схавацца ад іх няма дзе. І сысці няма куды. Ён не хоча, не жадае, адмаўляецца думаць” [3, с. 84]. Герой Казько, адмаўляючыся ад рацыяналістычнага мыслення, сцвярджае магчымасць інтуіцыйнага, пачуццёвага спазнання свету, спазнання праз асабістую далучанасць, праз любоў. Толькі такім шляхам ён можа спасцігнуць цэласную карціну светабудовы.

Аповесць “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” актуалізуе праблему дыялектычнага адзінства жыцця – смерці – несмяротнасці. Міфалагічныя вобразы-сімвалы, матывы па-мастацку арганічна ўплецены ў апавядальную тканку твора і нагадваюць чытачу пра сусветны спрадвечны колазварот, пра далучанасць сучаснага чалавека да гісторыі роду людскога, пра неабходнасць спасціжэння глыбіннай сутнасці светабудовы. Невыпадкова смерць Лазара Кагановіча ўспрымаецца не як дарога ў нябыт, а як далучэнне, яднанне з сусветам, як знаходжанне, вяртанне самога сябе: “Ён успомніў сваё імя. Што ён ніякі не Лазар Кагановіч. Янка Каганец” [3, с. 147].

Фатальны хаос існавання абцяжараны ў аповесці чарнобыльскім выбухам, і жыццё набыло пачварныя формы: “...яблыкі раздзіралі яблыню, што жабу, і чарвяк іх не браў. Жабы, праўда, сышлі, трусы ўсе здохлі ў чацвёртым пакаленні. Але астаткі хатняй жывёлы нагульвалі тлушчы. <...> Дзед каля мёртвай яблыні з нежывымі яблыкамі аберагаў ад мёртвых неспажыўных гусей атрутнае жыта, старая варыла варэнне з тых мёртвых яблык... <...> Па тонкім-тонкім падманлівым лёдзе ідзе па зямлі сёння ўсё жывое, жыццё” [3, с. 66 – 70].

У дыялектычным адзінстве і супярэчнасцях свету сышліся ў творы В. Казько космас і хаос, бясконцасць і канечнасць, вечнае развіццё і вяртанне назад: “Ёсць, няма – таксама ж цалкам залежыць ад таго, як ты пажадаеш. Можна ж сказаць, што жыве чалавек, можна, што і памірае. Залежыць тут, як хто і з якога боку падыходзіць” [3, с. 80]. Трагічна наканаванае прыманне жыцця ўласціва мастацка-філасофскай канцэпцыі В. Казько, увасобленай у аповесці.

Міфалагічная вобразнасць такім чынам арганізуе прастору аповесці, што спрыяе пранікненню ў таямніцы жыцця, выяўляе адзінства матэрыі і духу. Мастацкая структура твора (парушаная храналогія, фрагментарнасць, адсутнасць традыцыйнага пачатку і канца) заклікана адлюстраваннем і хаос сусвету, і яго ўсеадзінства. Лічбавая сімволіка твора выяўляе адначасова і экзістэнцыяльную, і метафізічную сутнасць чалавека і свету. Лічба выступае ў аповесці беларускага мастака “вобразам свету і адсюль – сродкам для яго перыядычнага аднаўлення ў цыклічнай схе-

ме развіцця для пераадолення дэструкцыйных хаатычных тэндэнцый” [11, с. 629].

Сімвалічная, сакральная функцыя лічбаў істотна пашырае экзистэнцыяльную прастору твора В. Казько, разам з касмалагічнымі міфамі акрэслівае схаваныя выявы агульначалавечага адвечнага міфа.

Стрыжнявым сімвалам сусветнай культуры стаў архетып дарогі (шляху, пошуку) як уваабленна духоўнага і прасторавага руху (вечнай плыні жыцця). Прастора шляху ў аповесці В. Казько шматаспектная: сацыяльна-гістарычны шлях нацыі і шлях станаўлення душы герояў, біблейскі шлях вечнага пачатку як Боскага тварэння і экзистэнцыяльны шлях трагічнай наканаванасці. У творы беларускага пісьменніка змадэлявана своеасаблівая міфалагічная сітуацыя, што зафіксавана ў казцы бабулі і ў асабістай касмагоніі герояў (Лазара Кагановіча і Аўгуста Серады). Кожны этап шляху Лазара Кагановіча і Аўгуста Серады (сустрэча з чорным буслам у лесе, адсечаны палец на назе, хлопчык Пятрок, турма, ратаванне лесу і інш.) паказаны як максімальна напружаны працэс перш за ўсё духоўных пакут, працэс абнаўлення. Праз пакуты і выпрабаванні душа герояў рухаецца да новага спасціжэння свету, да ачышчэння. У канцы твора адбываецца вяртанне да сябе сапраўдных, забытых, згубленых у віры жыццёвых калізій.

Экзистэнцыяльнае ў беларускага пісьменніка арганічна знітавана з прыродным: баронячы лес, людзі бароняць сваё “я”, сваю самасць. Жыццё ў творы – “як прыпыненае імгненне плыні паміж дзвюма вечнасцямі, той, якая сыходзіць, і той, якая штосекундна нараджаецца. Чалавек і прырода, належачы прачасу, нясуць у сабе і цяпершчыну, і гібель сусвету, і будучае нараджэнне, і ў гэтым карагодзе стварэння і гібелі... яны адначасова і жывыя, і мёртвыя, і ў гэтым няма супярэчнасці...” [1, с. 83]. Краявід з полем і варонамі становіцца ўвасабленнем вынішчанага роднага краю, адначасова люструе стан псіхікі героя: “Ён [Аўгуст] счакаў, пакуль асядзе каламуць і туман у галаве, выйшаў з машыны. Яго адразу ж падхапіў і ледзь не паваліў на вільготную гліну вецер. Аслабелі ногі. Саслабелымі ватнымі нагамі ён ступіў некалькі крокаў і спыніўся, хістаючыся з боку ў бок на ветры, прыкрываючы ад яго твар курткай. Каменная сухая крошка ляцела з неба і секла, біла яго, нібыта чарада птушак наляцела невядома адкуль і дзяўбла, дзяўбла яго, наравіла выдзерці вочы. І Аўгуст убачыў тых птушак, то былі вароны, вялізныя, чорныя і худыя. Абгрызеныя, з’едзеныя ветрам вароны. Яны стаялі ў траве ў зарасніках і пад дубамі, панура горбачыся, уцягваючы ў тулава шыі, нібы старыя ў дождж пад дубам, не мру-

жачы вачэй, пазіралі на яго і не адляталі. І ён зразумеў, што гэта не каменная крошка ляціць з неба. То вецер выдзімае яго раллю. Ляціць зерне з поля, жыта, жыццё. Груганне чакае гэтага жыта, калі вецер паднясе яго. Жыта, каб жыць, патрэбна і варонам. Манна нябесная сыталася ім зверху. Высушанае радыеактыўнымі вятрамі поле, сінюшнае неба разраджалася жытным дажджом” [3, с. 72].

Кінематаграфічныя кадры фіксуюць фарбы, гукі, дынаміку змен на полі. Прыём погляду, што слізгае, выхопліваючы дэталі гвалту, разбурэння, руйнавання на засеяным полі, стварае метафарычны малюнак паміраючага зямлі, роднага дому. Унутранае самаадчуванне Аўгуста Серады на полі – гэта і адкрыццё самога сябе, і новае бачанне свету, і этап духоўнага развіцця героя, і лірычны акорд да будучых учынкаў старшыні калгаса.

Прыродны космас захаваў у чалавеку здольнасць супрацьстаяць сацыяльна варожаму. Сацыяльны універсум, як вынікае з аповесці, разбураны, ён варожы чалавеку, але персанажы Казько ад яго не адчужаны, міфапаэтычныя сімвалы і матывы абуджаюць у герояў адчуванне агульных каранёў, далучанасці да сусветнай духоўнай культуры.

Лес у Казько – апасродкаванае звяно паміж сусветам (макракосмам) і чалавекам (мікракосмам). Чаму людзі з аповесці паўсталі супраць заказніка? Баяліся быць адлучанымі ад лесу, часткай якога бачылі сябе. Тэма адзінства чалавека і прыроды, якая трывала ўвайшла ў літаратуру ХХ ст., арганічна ўпісана ў касмагонію свету беларускага аўтара. Вядомы сучасны расійскі вучоны Н. Маісееў піша пра неабходнасць «кардынальнай змены цывілізацыйнай парадыгмы. <...> Чалавеку неабходна змяніць уяўленне пра сябе як пра “пераможцу” прыроды на імкненне быць сужыхаром навакольнага свету, навучыцца забяспечваць сумесную эвалюцыю, сумеснае развіццё з Прыродай» [12, с. 73].

Вобраз-сімвал ляснага дрэва ў аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” паступова пашырае сваю семантыку да такіх паняццяў, як дрэва жыццёвага шляху, дрэва сусвету, дрэва выступае як стрыжань чалавека, дзяржавы, планеты, Космасу. Уваход Лазара ў дрэва ёсць працяг жыцця пасля смерці, жаданне быць далучаным да спрадвечнага духоўнага пачатку. Лес – дрэва цывілізацыі, дрэва любові, дрэва душы, генеалагічнае дрэва, дрэва спазнання ў касмічным хаосе. Лес у аповесці В. Казько становіцца універсальным міфалагічным вобразам. Уверсе яго знаходзяцца птушкі, у нашым выпадку гэта буслы – чорны і белы. Птушкі – сімвал сувязі паміж касмічнымі зонамі, сімвал душы. Бусел у славянскай міфалогіі

гій – першапроцак (В. Іваноў), ён сімвалізуе сакральную птушку, на якую ўскладзена роля збаўцы. Ратаванне лесу і буслоў – гэта і выратаванне саміх сябе ў неспрыяльных сацыяльных умовах. Паняцці *чорны бусел – белы бусел, буслы – вароны, дом – лес* не супрацьпастаўляюцца ў творы, у іх закладзена ідэя ўзаемадапаўняльных частак.

Драма герояў аповесці В. Казько Лазара Кагановіча і Аўгуста Серады не столькі сацыяльная, колькі экзістэнцыяльная. Хоць гістарычны час і выразныя прыкметы канкрэтнага соцыуму прысутнічаюць у творы, яны з’яўляюцца толькі часовай формай для выяўлення ўнутранай драмы герояў, крыніца якой па-за межамі чалавечай цялеснасці, не ў матэрыяльным свеце, а ў анёлскім, нябесным. Прага анёлства не прымаецца грувасткім матэрыяльным светам, што выклікае ў душах герояў напружаныя ўнутраныя дыялогі, па іх, як па колах пекла, вандруе свядомасць Лазара і Аўгуста. Снабчанні, трызненні, мары, мроі герояў, казка бабулі ўнукам, сакральныя лічбы і сімвалы ствараюць адчуванне пашыранай прасторы, адкрываюць выхад да трансэндэнтнага. Звычайная сацыяльна і культурна абумоўленая свядомасць прымушае герояў падпарадкоўвацца рэальнаму свету, які часцей за ўсё варожы да іх, і героі таксама становяцца жорсткімі і неміласэрнымі.

Чалавек набывае сваю завершанасць толькі тады, калі ён звязаны з іншымі людзьмі і прыродай. Прырода асобы дваістая: яна імкнецца да абсалютнай свабоды і адначасова арыентавана жыць у соцыуме і захоўваць роўнасць аўтаномных індывідаў. В. Казько, малюючы асобасныя адносіны індывідуума са светам, спрабуе прымірыць у творы чалавека і прыроду, сацыяльнае і экзістэнцыяльнае, згарманізаваць супрацьлеглыя пачаткі. Унутрана дынамічнае дыялектычнае ўзаемадзеянне сацыяльнага і экзістэнцыяльнага ў аповесці выяўляе складанасць асобы і яе няпростыя ўзаемаадносіны са светам, але аўтарская канцэпцыя твора трымаецца не на супрацьпастаўленні, а на суіснаванні матэрыі і духу, гісторыі і міфа, скіраваным спасцігнуць жыццё ў шматграннай цэласнасці, супярэчлівым адзінстве, у вечным станаўленні.

Міфалагізм В. Казько акцэнтуюе ўвагу на пераходзе ад матэрыяльнага да духоўнага, ад канкрэтна гістарычнага да пазачасовага. Невыпадкова міфалагічнае светабачанне акрэслівае свае статускі з часам. Міф даў магчымасць В. Казько спалучыць час і вечнасць, хоць канкрэтна гістарычны перыяд у аповесці вызначаны дакладна: чацвёрты год пасля чарнобыльскай катастрофы. Вось толькі духоўны свет герояў і прыродны космас рухаюцца па іншых траекторыях, чым сацыяльны ўніверсум, трагізм якога відавочны.

Каб паглыбіць сэнсавую поліфанію экзістэнцыяльных пытанняў у творы беларускага пісьменніка, звернемся да фінальнай сцэны аповесці, бо менавіта на фінал ускладзена асноўная сэнсавая нагрузка. Паміранне – абнаўленне, смерць – адраджэнне ў аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” трэба ўспрымаць як трывалыя звёны доўгага ланцуга трансфармацый у гісторыі чалавечага роду. Менавіта сімволіка фінальнай сцэны твора ўвасабляе працяг жыцця, а значыць – трываласць быцця. Сімвалам непазбежнага абнаўлення жыцця стаў вобраз ствала дрэва, які звязвае карані і крону, зямлю і неба. Тэма вяртання ў дзяцінства, вяртання да вытокаў азначае злучэнне перарванай сувязі паміж людзьмі, пераконвае ў думцы пра незнішчальнасць быцця. У Віктара Казько ўваход у дрэва ёсць рэінкарнацыя душы з яе далучанасцю да вечнага быцця, а фінальнае слова аповесці “Амін” напоўнена сімвалічным сэнсам, сцвярджае адраджэнне, працяг жыцця, яго бясконцасць і пастаяннае абнаўленне.

Спіс літаратуры

1. **Шевякова, Э. Н.** Поэтика современной французской прозы : монография / Э. Н. Шевякова. – М. : МГУП, 2002. – 228 с.
2. **Гальцева, Р.** Помеха – человек (Опыт века в зеркале антиутопий) / Р. Гальцева, И. Роднянская // Новый мир. – 1988. – № 12. – С. 217 – 230.
3. **Казько, В.** Выратуй і памілуй нас, чорны бусел : аповесці, апавяданні, эсэ / В. Казько. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 319 с.
4. **Лосев, А. Ф.** Миф. Число. Сущность / А. Ф. Лосев; сост. А. А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – 920 с.
5. **Суперанская, А. В.** Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
6. **Кухаренко, В. А.** Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1998. – 196 с.
7. **Слемнева, И.** Собственное имя в жизни и художественном тексте : скрытый смысл и расшифровка символики / И. Слемнева // Studia wschodniosłowiańskie. – Т. 7. – Białystok, 2007. – С. 129 – 148.
8. **Флоренский, П. А.** У водоразделов мысли / П. А. Флоренский // Из истории общественной философской мысли : избранные произведения : в 2 т. – М. : Правда, 1990. – Т. 2. – С. 13 – 438.
9. **Флоренский, П. А.** Имена / П. А. Флоренский. – Б/м. : Купина, 1993. – 320 с.
10. **Аверинцев, С. С.** Лазарь / С. С. Аверинцев // Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. Энцикл., 1992. – Т. 2. – С. 34 – 35.
11. **Топоров, В. Н.** Числа / В. Н. Топоров // Мифы народов мира : энциклопедия. – М. : Сов. Энцикл., 1992. – Т. 2. – С. 629 – 631.
12. **Моисеев, Н. Н.** Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. – М. : Устойчивый мир, 2001. – 199 с.

Тамара ТАРАСАВА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай літаратуры
БДПУ імя Максіма Танка.

АД КОЛА ДА ЛАБІРЫНТА

ВОБРАЗ ШЛЯХУ Ў МАСТАЦКІМ СВЕЦЕ ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА

Вобраз шляху ў зборніку “Шляхціц Завальня або Беларусь у фантастычных апавяданнях” Яна Баршчэўскага закадзіраваны ў зменлівых пераходах ад кола да прамалінейнай дарогі, якая трансфармуецца ў мудрагелісты лабірынт (апавесць “Душа не ў сваім целе”). Менавіта на міфалагемы кола, лініі, лабірынта мы і звернем увагу ў гэтым артыкуле.

У “Нарысе Паўночнае Беларусі” пісьменнік заўважае, што “людзі, марачы пра ішчасце на зямлі, малююць яго ў розных вобразах; грэкі і рымляне верылі ў сляпую Фартуну, што, круцячы вечнае кола, уздымае людзей пад аблогі і зноў апускае ў бяздонне”*. Шчаслівая доля ў беларусаў таксама атаясамлівалася з **колам**. Ян Баршчэўскі малюе як *ліхое кола* (часта яно звязанае з чарнакніжніцтвам, чарадзействам), так і *ішчаснае, спрыяльнае*.

Чараўнік Парамон рыхтуе Карпу да чарнакніжніцтва, раскрывае яму таямніцу ішчасця чалавека, якая схавана ў *колападобным яйку*. Але Карпа не вытрымаў выпрабавання багаццем, стаў неспакойным, збег з дому і прапаў невядома дзе. Сваімі паводзінамі Карпа падобны да лоўчага Сямёна з апавядання “Вужыная карона”. Па парадзе ліхога духа лоўчы ідзе на Ласіную гару, каб атрымаць вужыную карону (зазначым, таксама колападобную) і стаць багатым. Кола пачвар, у якое патрапіў Сямён, выпрабоўвае яго на смеласць, “*лоўчы смела мінае ўсё*”. Хлопец не загінуў і ў коле дзяўчат, што танцавалі з вянкамі на галовах і так вабілі да сябе. Лоўчы атрымаў скарб і часовую задаволенасць, але моц вужынай кароны нельга параўнаць з усёмагутным сонцам, якое дорыць чалавеку цяпло і святло. Герой Баршчэўскага рухаецца пад сонцам і адчувае сілу яго прыцягнення.

Шматлікія колы – кола пачвар, кола танцорак, якія пераадолеў Сямён, – гэта толькі контуры, ілюзіі паўнаты і завершанасці чалавечага быцця, а *сонечнае кола* вызначаецца напоўненасцю і можа адорваць сапраўднай паўнатай жыцця. Беларусы з павагай, з узмоцненым трымценнем у душы ўшаноўваюць сонца. Ян Баршчэўскі апісаў, як “*у нядзелю, калі сонца набліжаецца да захаду*”, вясковыя хлопцы і дзяўчаты водзяць карагоды. З асаблівай увагай і замілаваннем лю-

буецца вясковы люд граннем сонца на Купалле. Не толькі людзі водзяць карагоды, нават “*дубы сыходзяцца з розных мясцін і, зрабіўшы кола, гамоняць шолахам галін, прыгадваючы, быццам старыя ваяры, свае гераічныя ўчынкi і даўнія заслугi*. <...> *Усход сонца пасля гэтае вяссоннае, урачыстае ночы таксама бывае крыху асаблівы... Узыходзіць сонца, уздымаецца над гарамі і лясамі і на вачах усяго люду распытаецца ў небе на дробныя зіхатлівыя зорчкі, зноў збягаецца ў адзін агністы шар; яго акружае безліч вясёлкавых кругоў, і ён мігіць, кружачыся вакол свае восі...*” (с. 87 – 88). У час святкавання Купалы верхаводзіць агністы сонечны шар, а таксама ўтвараецца *кола непарушнай сувязі* адрозных стыхій, напрыклад вады і агню, што ў час купальскіх рытуалаў паўстаюць як брат і сястра.

Сонечны шар прыносіць неверагодную радасць людзям і зусім не падобны да *чорнага шара чумы*, ад якога вымерла ўся дружына рабаўнікоў і злачынцаў на чале са страшным волатам Княжам (“Нарыс Паўночнае Беларусі”). Антыподамі выступаюць у Яна Баршчэўскага не толькі *сонечны шар* і *чорны шар чумы*, але і *асінавае гняздо*, якім узнагародзіла ўбогага чалавека Плачка, і *д’яблавае кубло* з апавядання “Рыбак Родзька”. *Колападобнае* і змесцішча нячысцікаў у Глухім возеры, “*акружаным з усіх бакоў цёмным лесам*” (с. 149). У гэтым возеры рыбакі вылавілі д’яблава кубло: “*Прыехалі рыбакі на Глухое возера і спыніліся пасярод невялікае круглае галявіны. Вакол – цёмны лес, густыя яліны і хвой хіліліся пад цяжарам снегу, і здавалася, што белыя муры акружаюць гэтую мясціну. Тут улётку аніколі вецер не ўздымаў хваляў, а зімою – накружыў снегу... Рыбакі... прачыталі пацеры, вызначылі месца, дзе рабіць палонку...*” (с. 150). Сімвалічнае “*кола ў коле*” пачынаецца з “*круглае галявіны*”, змяняецца акружэннем з белых мураў і толькі што прабітай палонкай, хутчэй за ўсё, круглай формы. *Круглы* твар у пана Скамарохі: “*Ён як зазвычай пазіраў у люстэрка, падкручваю вус і ўважліва прыглядаўся да свайго круглага твару, што, як расказваюць, быў накішталт поўні*” (с. 205). *Кружлявыя* рухі Белай Сарокі прынеслі шмат зла, страшная чараўніца патаемна разаслала ва ўсе бакі шкоднікаў, каб яны крыўдзілі бедных сялян (с. 212). Кабета Інсекта ўзлятала са стальніцы, *кружляла* вакол галавы пана А., “*хацела ўбіцца ў валасы*” (с. 294). *Круціцца на адным месцы* Горды Філософ, пакараны за блюзнерства (с. 306).

* Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі; уклад., прадм. і камент. М. Хаустовіча. – Мінск : Бел. кнігазбор, 1998. – С. 88. Далей спасылкі даюцца на гэтае выданне з пазначэннем старонкі ў дужках.

Вобраз кола поліварыянтны, антынамічны: дасканаласць і паўната, з аднаго боку; замкнёнасць руху на сабе, адсутнасць развіцця – з другога. Многія героі Баршчэўскага шукаюць выхад з замкнёнага кола быцця. Кола можа сімвалізаваць імкненне герояў і да страчанай цэласнасці, і да свабоды, і да духоўнага ўзбагачэння. Шляхціц Завальня са шкадаваннем гаворыць, што большай часткай жыве як пустэльнік, і толькі тады, калі замерзне возера Нешчарда, побач з сядзібай пройдзе *вялікая дарога*, па якой будуць рухацца грузоняя вазы ў Рыгу, тады прыедуць да Завальні начлежнікі. З аднаго боку, *кола ізаляванасці*, у якое трапляе Завальня, прыносіць дабро. Яно спрыяе духоўнаму росту героя, доўгімі восеньскімі вечарамі ён дасканала вывучае Біблію – галоўную кнігу жыцця, самапаглыбляецца ў роздумах пра сэнс чалавечага быцця, пра дабро і зло, але шляхціц пакутуе ад пустэльніцтва, бо не можа атрымліваць свечасова новую інфармацыю, не можа ісці ў нагу з часам, таму герой Баршчэўскага шмат разважае пра *вялікую дарогу*. Шляхціц Завальня пастаянна клапаціцца, каб знячэўку не ўсхадзіўся вецер, не замёў дарогу і каб не згінулі людзі, што трапілі ў буру і бездарожжа. Завальня гаворыць Францішку: “*Маё жытло – гэта порт на беразе мора; мушу кожную буру... ратаваць ад няшчасця падарожных*”.

Герой Баршчэўскага мае свае спосабы выхаду з тлумнага жыццёвага бездарожжа. Гэта руплівая праца, вера, суладнае жыццё з прыродай. Гэтым правілам Завальня навучыўся сам, пераймаючы вопыт іншых. Ён часта чуў апавяданні пра тое, як чалавек вырываецца з кола жыццёвых пакут, выбудоўвае сваю *дарогу*. Амаль усе апавядальнікі і госці Завальні – героі фантастычных гісторый, пілігрымы, падарожныя яўныя і няяўныя. Да апошніх можна аднесці рыбака Родзьку, які, на першы погляд, жыве аседла, рэдка пакідаючы свой дагледжаны дамок. Колападобная замкнутасць і закрытасць паўсядзённага жыцця не перашкодзіла герою знайсці шлях да таямніц прыроды. Пра Рыбака Родзьку Завальня кажа з упэўненасцю: “*Раскажы нам якую цікавую гісторыю, што зазнаў сам або чуў ад старых людзей, дарэчы, цяпер неба яснае і ветру няма: не будзеш блукаць. Але хоць бы і завяя дарогу замяла, табе кожная купіна лазы ці трыснягу густога пакажа шлях, бо ты з дзяцінства ведаеш на гэтым возеры кожны куток*” (с. 145).

Сімвалічная пара *кола – дарога* вызначае сцэнарый жыцця лоўчага Сямёна, цыгана Базыля, зухаватага Васіля, Сына Буры. Калі *кола жыцця* Завальні хоць на некаторы час можа перамяніцца ў *прамую дарогу*, то жыццёвае кола Васіля (апавяданне “Зухаватыя ўчынкi”) так і не стала

прамым і акрэсленым шляхам. Цеснае *ідылічнае кола роднай вёскі* не задавальняла Васіля, не прываблівала героя так, як прыцягвае да сябе падарожных *выратавальнае кола* хаты Завальні. Васіль не знайшоў правільнай дарогі, не ведае яе і Сын Буры (апавяданне “Сын Буры”). Фантастычны “сын бацькоў, гнаных Бураю і Неспакоем” (с. 175), імкнецца вырвацца з колаў няволі. Указальніцай шляху для яго стала *цудоўная багіня* ў сукенцы вясёлкавых барваў і з кветкамі на галаве, але яна знікла, і Сын Буры “*блукае на волі буры*”, без дарогі (с. 175). Непакой валодае і пакутным духам, ён пакідае сваё *цялеснае кола*, мяняе абліччы і ўцякае ў лясныя нетры, пакідае родны край. Можа вызваляцца з цялеснага кола і ўрач Саматніцкі.

Саматніцкі прайшоў праз некалькі колаў: гэта кола яго цела, кола хутара, які так яскрава супрацьпастаўлены разлегламу стэпу Валыні. Неяк ён наведваў Гайнараўскі сад. Там герой “*не заўважыў аніякае агароджы*” (с. 323) – так *дарога* ў Я. Баршчэўскага трансфармуецца ў *лабірынт*. Гаспадар саду Гайнар правёў Саматніцкага вузкімі сцежкамі ў дзікім лабірынце нескранутасці і прыроднай чысціні, ён добра арыентуецца ў лабірынце і выразна ўсведамляе мэты жыцця. Ён упэўнены, што “*чалавек, які нязменна ідзе да мэты, не толькі зямлю, але і атмасферу можа змяніць...*” (с. 325). Мэтай жа для Гайнара стала вывучэнне таямніц роднай зямлі. Вучоны прыродазнаўца, ён прайшоў шлях у лабірынце спазнання прыроды, выразна ўсведамляе сваё месца ў бясконцым ланцугу жыцця, у бясконцай з’яднанасці сучаснага і мінулага. Героі аповесці “*Душа не ў сваім целе*” ў параўнанні з персанажамі апавяданняў са зборніка “Шляхціц Завальня...” не пакутуюць ад *кружэнняў у часе*, ад *бездарожжа* і *блуканняў у дарозе*.

Можна заўважыць, што канцэпт шляху ў Яна Баршчэўскага раскрываецца праз ключавыя вобразы: *кола – прамае лінія*, *кола – некалькі сфер*, *кола – кропка*, *кола – лабірынт*, *кола – ланцуг*. Метамарфозы кола – гэта рух па спіралі, яны паказваюць таксама на рух аўтарскай думкі ад вузкасацыяльных праблем да шырокіх філасофскіх абагульненняў, ад рэгіянальных пытанняў да агульначалавечых.

Кола ў Яна Баршчэўскага, з аднаго боку, сімвалізуе аснову і спакой, паказвае на завершанасць, паўнату, цэласнасць чалавечага быцця, а з другога – становіцца знакам уціску чалавечай свабоды. Часам пісьменнік малюе прарыў з кола забабонаў і прымхаў, але герой, вырваўшыся са звыклага кола, можа трапіць у кружэнне часу, у бездарожжа.

Лілія ЛЕСЬКА,
даследчык літаратуры.

Мікола ТРУС

НЕВЯДОМЫЯ ЛІСТЫ ПРАЖСКАГА ЭПІСТАЛЯРЫЮ

КАРЭСПАНДЭНЦЫЯ МІХАСЯ КАБЕРЦА 1929 – 1930 гг.

На шляху даследавання беларускай грамадска-культурнай чыннасці ў Чэхаславакіі міжваеннага перыяду Уладзімір Калеснік у пачатку 1990-х гг. знаходзіўся на этапе больш падрабязнага яе асвятлення ў дэталях жыцця тых людзей, згадкі пра якіх у літаратуры былі фрагментарныя ці папросту канстатуруючыя – на ўзроўні пераліку персаналій. І час, і натуральны этап даследчай працы вучонага вымагалі гэтага. Вядома, што ў гісторыі застаецца найперш напісанае. Не ўсе актывісты беларускага руху засведчылі ў друку свае літаратурныя ці публіцыстычныя таленты, але гэта ніяк не змяншае важкасці іх грамадскай працы, не зацяняе палымянасці патрыятычнага гаранія, хоць істотна абцяжарвае выяўленне і збор дакументальных сведчанняў іх жыццяпісу.

Уладзіміра Калесніка найперш цікавілі асобы з бліжэйшага акружэння Уладзіміра Жылкі. Сярод іх быў і Міхась Каберац (1902 – 1931), якога паэт у лістах да Антона Луцкевіча [1] называў у ліку найлепшых беларускіх студэнтаў Прагі 1920-х гг., пра якога цёпла пісаў у карэспандэнцыі да Людмілы Краскоўскай [3]. Ухвальна выказваліся пра гэтага чалавека Наталля Арсеннева і Адольф Клімовіч. Даследчык Міхась Казлоўскі прыводзіць наступныя звесткі з жыццяпісу М. Каберца: “Нарадзіўся ў 1902 годзе на Случчыне. Вучыўся ў беларускай гімназіі, якая працавала з 1917 па 1920 гады ў Слуцку. Уваходзіў у розныя беларускія моладзевыя арганізацыі, прымаў удзел у Слуцкім антыбальшавіцкім паўстанні, пасля чаго быў інтэрніраваны палякамі. Перабраўся ў Вільню, дзе скончыў настаўніцкія курсы, потым працаваў загадчыкам беларускай пачатковай школы. У пачатку 20-х гадоў выехаў на вучобу ў Прагу. Быў адным з арганізатараў беларускага студэнцкага жыцця ў Чэхаславакіі” [2, с. 36].

Міхась Каберац уваходзіў у склад кіраўніцтва беларускіх грамадска-палітычных арганізацый у Чэхаславакіі 1920-х гг.: Беларускай грамады ў Празе, Аб’яднання беларускага паступовага студэнцтва (АБПС) і інш.

Лісты М. Каберца да Л. Краскоўскай істотна пмнажаюць наша ўяўленне пра іх аўтара. Адпраўлены яны з чэшскага санаторыя “Буды”, дзе малады чалавек рабіў апошнія намаганні ўратавацца ад сухотаў. М. Каберац актыўна цікавіўся грамад-

ска-культурным жыццём у Савецкай Беларусі, дзе ішла калектывізацыя і набіраў абароты махавік рэпрэсій. Адным з першых у гэтую вар’яцкую машыну змалоту чалавечых жыццяў патрапіў бацька сяброўкі па перапісцы Іван Краскоўскі. Цікавыя ацэнкі М. Каберца працэсаў, што адбываліся “па той бок мяжы”: гэта не выказванні зацятага да савецкай улады эмігранта-выгнанца, характарыстыкі ўзвжання і разумныя нават для ацэнак тых падзей сённяшнімі гісторыкамі. Тады ж усё яшчэ толькі пачыналася, набірала моц, паступова забытвалася – хто правы, а хто вінаваты.

І яшчэ перад намі – натура паэтычная, чулы сэрцам адзін з беларускіх самотнікаў на чужыне.

Пры жыцці ўладальніца лістоў Людміла Краскоўская не палічыла патрэбным перадаць іх беларускім даследчыкам, толькі адзін з дакументаў (ад 7.IX.1930 г.) разам з архівам І. Краскоўскага патрапіў у аддзел рэдкай кнігі і рукапісаў ЦНБ імя Я. Коласа НАН Беларусі (фонд 16, І. І. Краскоўскі). Астатнія выяўлены аўтарам гэтых радкоў у час архіўных пошукаў у Славакіі і захоўваюцца ў яго прыватным зборы.

У перапісцы называюцца імёны беларускіх студэнтаў Лізы Булаўскай, Лявона Рыдлеўскага, Любові Вернікоўскай. Цікава склаўся лёс згаданага ў лістах Міколы Шыманкі. У 1960-я гг. ён перадаў шмат матэрыялаў пра беларускую прысутнасць у міжваеннай Чэхаславакіі ў Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. Першыя спробы асвятлення дзейнасці гэтага чалавека былі зроблены Сяргеем Панізнікам у 1997 г. на старонках газеты “Голас Радзімы”.

Пры публікацыі мы захоўваем асаблівасці правапісу і пунктуацыі арыгінала. Перад намі невядомыя дагэтуль дакументы часу, эпохі, пакалення.

30.XII.1929.

Даражэнькая Людка!

Ізноў я Вам доўга ня пісаў. Мне проста сорамна робіцца, што я амаль ня ў кожным лісьце усё выбачаюся, але толку з гэтага ніякага. Як раней так і цяпер пішу рэдка і мала. Я адчуваю што Вы на мяне за гэта злуецца але-ж я ўжо столькі разоў Вам абяцаў паправіцца і пісаць часцей, што зараз проста ня ведаю чым Вас пацешыць і задобрыць. Санаторыя мяне так змяніла, што часам і сам сябе не пазнаеш. Адвык я здорава ад якое-кольвек сыстэматычнае працы і нават ліста напісаць у свой час не магу. І настрой маю задаваль-

Мікола Трус знаёміць чытачоў з беларускай прысутнасцю ў міжваеннай Чэхаславакіі (праз прызму эпістальрыю) з лютаўскага нумара “Роднага слова”.



Злева направа: **Міхась Каберац, Людміла Краскоўская, Лявон Рыдлеўскі.** Чэхаславакія. Канец 1920-х гг. З фондаў Славацкага нацыянальнага музея. Публікуецца ўпершыню.

няючы і час мінае хутка, але усё-ж мне чагосьці не хапае. Нават сам ужо пачынаю заўважваць як пачынае псавацца мой характар. К вялікаму майму здзіўленьню і незадавальненьню, стаў я зараз надта нядбалым, няуважлівым і нейкім нячулым да ўсяго акружаючага. Вынікі як бачыце ня вельмі пацешаючыя, але што парадзіш іначай. Лепшым усё роўна мабыць не стану, пакуль буду у санаторыі. У далейшым усё будзе залежаць выключна ад здароўя. Калі папраўлюся тады магчыма стану больш энэргічным, акуратным і працавітым. Час гэты пакуль што яшчэ ня прыйшоў і калі прыдзе – сказаць цяжка.

І яшчэ прашу Вас, Людка, выбачыць мне, што я Вас у першую чаргу не павіншаваў з докторатам, не абыйшоўшыся без прадмовы у сваім лісьце. Шчыра віншую і жадаю Вам на далейшай навуковай дарозе яшчэ большых посьпехаў і удачаў. Відаць што Вы нямала працавалі! Гэта-ж ня жарт напісаць працу, яна адна столькі дасьць клопату, ну а тут яшчэ і вялікі [нечытэльна] у прыдачу! Калі-ж гэта будзе Ваша промоцыя? Усёй душой жадаў-бы быць у той дзень ў Празе і пабачыць Вас “тытулованай” асобай. Але здаецца, што мне гэта ня удала! Абавязкова напішэце мне калі будзе Ваша промоцыя і якія пляны у зьвязку з ёю, маеце на будучыну. Як доўга яшчэ будзеце ў Празе? Бо з Вашага апошняга ліста відаць, што нібы Вы ў Празе ужо доўга ня будзеце, вось я затым і пытаюся.

Таксама вітаю Вас шчыра з надыходзячым Новым Годам і жадаю Вам, каб усе Вашы пажаданьні у Новым Годзе поўнасьцю збыліся. Але што фактычна прынясе Новы Год угадаць цяжка, усё-ж я спадзяюся, што ў маім жыцьці у новым 1930 годзе, можа таксама настане зьмена к лепшаму. Зрэштаю я ў сваіх пажаданьнях і надалей застаюся вельмі скромным, каб пазней быць як найменьш разчараваным, калі што небудзь ня збудзецца.

Я жыву па старому. У нас зараз усё па зьмінему, але гэта ня мае ніякага уплыву на жыцьцё санаторыі. Рэжым застаецца той самы. Гэта значыць ад 8 – 10 і ад 2 – 4 гадзіны, трэба абавязкова ляжаць на дварэ не зважаючы ні на мароз, ні на дождж і т. п. прыродныя зьявішчы. Паміж 10 – 1 г. хаджу ў лес гуляць. Гуляю найчасьцей адзін, бо прывык я ужо да адзіноты і апрача таго ёсьць яшчэ пэўныя выгады. Ня трэба вясці ні з кім нікае размовы, можна ісьціці хутчэй ці памалей (зараз я напрыклад хаджу хутка, бо холадна) ну і можна зьвярнуць больш увагі да прыроды. Прырода тут зараз цудоўная, асабліва лес. Сьнег усюды, ну а што дагчыць воздуху дык з Прагай раўняць ня прыходзіцца! Апрача таго ў лесе я знаходжу сабе яшчэ адно заняцьце, а іменная: кармлю дзьве вавёркі. Яны да мяне здорава прывыклі і калі да іх ня прыду усякі раз іх пабачу. Яны такія пацешныя і вясёлыя, што можна прастаяць каля іх цэлымі гадзінамі, і глядзець як яны скачуць па дрэвах, або бегаюць па зямлі. Птушак у лесе ня корміць ніхто. Яны проста прылятаюць самі на “lehárnu” і знаходзяць сабе даволі спажывы у 2-х, спэцыяльна дзеля гэтае мэты зробленых, кармушках. З птушак найчасьцейшыя госьці – сінічкі і зяблікі, іншых я яшчэ не заўважаў. Па 4-ай г. прыходзіцца сядзець у пакоі, або ў “столовой”. Выйсьці нікуды нельга, бо на дварэ цёмна і холадна. У гэты час я звычайна чытаю часопісі і кнігі, або слухаю радыё. Менск таксама чутно большменьш добра, толькі рэдка прыходзіцца яго слухаць. З беларусаў я тут адзін, ну а радыё-апарат мусіць іграць для усіх. Затое вельмі часта даводзіцца слухаць “Москву-матушку” іменьш Харків.

Нядаўна закончыў я перагляд часопісі “Савецкая Беларусь”, за час ад 1.І.1929, да канца кастрычніка г.г. (Гэтую часопісь пераслаў мне сюды ў свой час Шыман[ка]). Гэта дало мне магчымасьць большменьш дакладна пазнаёміцца з агульным палажэньнем у Сав. Беларусі. Уражаньняў шмат, што і казаць! Ёсьць там шмат чаго цікавага, позытыўнага, але і нэгатыўных зьявішчаў таксама хоць адбаўляй! Адны гэтыя “чысткі” і “самакрытыкі” чаго варты. Ці не лепш-бы было усё гэта назваць проста прасьледаваньнем сумленных людзей?, большасьць якіх хоча добра Сав. Беларусі. З дому я дастаў нядаўна ліста. “Вялікія рэформы” захапілі і нашы вёскі. Швагер піша што іх вёска ужо ператварылася ў “калгас” – кольектыўную гаспадарку. Наша вёска, у якой жывуць мае бацькі, дасюль яшчэ не землеўпарадкавана, але здаецца, што гэтаю вясною прыйдзе чарга і на яе. Дома усе здаровы і чакаюць з вялікаю нецярплівасьцю майго прыезду. Я сваіх пацяшаю што раней, ці пазней усё-ж вярнуся да дому, але й сам у гэта штосьці слаба веру. Здаецца мне чамусьці, што я дастану адмоўную адповедзь і тым самым змушаны буду

застацца ў “гнилой” Эўропе. Вось чаму я вырашыў прабыць як найдаўжэй у санаторыі і добра падлячыцца. Тым болей што з санаторыі мяне ніхто ня гоніць і я з свайго боку, часта жартую аб тым, як гэта “мы” (некалькі старых паціентаў!) будзем ліквідаваць санаторыю і што да поўнае ліквідацыі з нас адсюль ніхто дабравольна ня пойдзе. Звычайна што усё гэта жарты і больш нічога, але каб была хоць найменшая магчымасць уцёк-бы я адсюль як найхутчэй і найдалей. За працу я яшчэ ня браўся. Пачакаю месяц-другі, прыблізна да вясны, а там пабачым. Тымчасам пачуваю сябе зусім добра, але ня глядзячы на гэта, да Прагі завітаць не адважуся. Вось калі пацяплее, тады магчыма Прага для мяне ня будзе такой далёкай і няпрыступнай.

Што Вы, Людка, зараз робіце? Адпачылі ўжо пасья [нечытальна]? Як Вам там у Празе, ня надта сумна? Нашых беларусаў засталася там зусім мала, дзяўчат-жа здаецца ніводнае? Між іншым я так і ня ведаю, што сталася з п. Рогач? Яна ўжо скончыла, ці не, і ці ў Празе зараз знаходзіцца? Хто яшчэ скончыў з нашых хлопцаў? Так, здаецца, што калі я прыеду да Прагі, дык нікога з беларусаў там не спаткаю. А было нас там многа і кампанія наша была такая дружная! Рассыпаліся ўсе па белуцьвету і патрохі пазабываюць сябе наўзаем. Што парадзіш іначай, такое ўжо наша жыцьцё! Пішэце, Людка, калі будзе што новага! Можна пабачыце выпадакова п. Крэчэўскую, дык перадайце ёй прывет ад мяне. Яна мне некалькі разоў перадавала прывет, праз нашага доктара. Вітайце сваіх і усіх Менскіх! Вельмі Вам удзячны, Людка, за Вашу прапазыцыю, што да перасланьня ліста п. Альжбеце ў Менск. З ахвотаю ёй напішу і перашлю Вам усё ў чародным лісьце, дзеля далейшага перасланьня. Ці не пісалі Вам апошнімі днямі Ліза, Лёўка, Люба? Нарэшце прывет усім і бывайце!

Усяго найлепшага
Міхась К.

P. S. Выбачце што так намазаў. Спяшаў трохі, і сам не заўважыў што гэтак расьцягнуў ліста.

Міхась К.

25.V.1930.

Людка, харошанькая!

Апошні Ваш ліст атрымаў і шчыра дзякую. Хацеў Вам адказаць адразу, але трохі затрымаўся. Бацьце я хацеў Вас трохі рэкарвіт (здзівіць. – М. Т.), як кажуць чэхі, спадзяючыся, што разам з гэтым лістом змагу Вам выслаць сваю апошнюю фотграфію: з вусамі і вялізарнай барадзішчай. Я-ж цэлых 4 месяцы не галіўся і можаце сабе уявіць, як я зараз выглядаю. Але на жаль тутэйшы фотграф аказаўся такім мастаком, што ня здолеў нават добра праявіць нэгатыў і усё сапсаваў. Прыдзецца мне зараз яшчэ сфотаграфаватца, магчыма гэтым разам больш удала і тады ўжо пабачым, які



Студэнцкі дом у Празе.

Паштоўка. 1920-я гг. Са збору М. Труса.

гэта зьвер з мяне выйдзе! Барада і вусы мне ужо страшэнна абрыдлі, буду рады калі ўжо нарэшце змагу ад іх пазбавіцца. Ды й ня толькі я, але й “общественное мнение” санаторыі гэтага патрабуюць, прыдзецца падпарадкавацца, бо-ж самі ведаеце, што “глас народа” усё роўна як “божы”.

Я жыву па старому. У здароўі змен вялікіх няма. Вось толькі “ledové muži” мяне трохі падхаладзілі і я, прыблізна з паловы мая пачуваю сябе горш. Пасколькі гэтае апошняе горшаньне працягнецца яшчэ й па чэрвень, дык зусім магчыма, што ў канцы чэрвеня мне пабываць у Празе не дзядзецца. Па-першае мяне можа ня пусьціць доктар, а па-другое і сам я рызыкаваць са сваім здароўем, бадай што не адважуся. Вось якія справы, Людка, хай яго чорт возьме з такім здароўем, як я маю. А я ўжо с пачатку мая гэтулькі пацяшаў сябе думкай, што недзе ў чэрвені напэўна пабываю ў Празе, а тут ізноў мой плян пад “пагрозай зрыву” кажучы мовай савецкіх часопісяў. Вы усё працуеце, а я апошні час зусім перастаў падчытваць свой прадмет. Кідаю усё на восень. Улетку-ж пастараюся працаваць больш сыстэматычна, ня так як гэта рабіў дасюль.

Навін у мяне таксама ніякіх. Тутэйшае жыцьцё такое шэрае і аднастайнае, што проста жак бярэ. У Празе усё такі цікавей і навін там час ад часу таксама здараецца больш.

Я і дасюль сабе не магу уявіць што гэта такое сталася з Любай. Ня ведаю чым гэта назваць гэроіствам ці глупствам, але у кожным разе з яе боку гэта вялікая неразважнасьць і гранічыць амаль што са злачынам. Такое маё перакананьне, але магчыма што усе мы памыляемся. І што толькі ў Брэмэн Любу пацягло і што яе там увесь час стрымлівае? Што-ж не магла яна ехаць у Вільню, пасья таго як ёй адмовілі ў звароце да С.С.С.Р.? Дзіўна ды й годзе, мімаволі прыходзіць на думку адна старая мудрасць, што жанчына падобна да сфінксу, тайну якога адгадаць цяжка, ці проста немагчыма (Так неяк здаецца!). Выбачце, Людка, я і сам не заўважыў, як ударыўся ў розныя раз-

важанні. Разважаць яно ня цяжка, але мець з чым небудзь падобным дачыненне, справа куды складнейшая. Так яно і ў даным выпадку.

Пытаецца ў мяне, Людка, ці пісаў я да дому, г. зн. швагру. Нядаўна ім напісаў ліста і зараз з кожным днём чакаю адказу. Ліста напісаў простага і зразумелага – без палітыкі, і думаю што яны яго там напэўна атрымаюць. Адносна лёсу сваіх бацькоў, я апошні час значна непакоюся. Сны мне пачалі сьніцца цяжкія, кошмарныя. Пракінешся ўначы і аж самому няпрыемна робіцца. Так я стараюся быць спакойным і лішне сябе не разстройваю але гэта памагае толькі часткова. Нэрвы усё такі даюць сябе адчуваць!

Ад рэшты знаёмых усё чакаю якіх-кольвек вестак, авось хто небудзь напіша! Бяда толькі ў тым, што пакуль дачакаешся нечага падобнага, дык і валасы на галаве могуць пасівець, або і проста зусім вылезьці. (У даным выпадку, Людка, я на сябе пальцам не паказваю!) Жарт-жартам а старэеш чалавек з дня ў дзень. Бязумоўна, гады маладосьці – найлепшыя гады – тыя ўжо за намі. Перад намі застаюцца гады жыцця – самое жыццё, якое як ведама па галоўцы не глядзіць. Прыходзіцца жыць, Людка, добра яно ці дрэнна, а *donfejme* што ня усё-ж кепска будзе – у будучыне шмат чаго можа зьмяніцца. Неяк яно пражыць можна будзе, а галоўнае вось што: “што з людзьмі так жыві як і людзі”. Здаецца што гэта з Я. Купалы, ну, вось, маеце і літаратуру. “Узвышша” я Вам паслаў у суботу і спадзяюся, што Вы яго атрымалі ў поўным парадку. Між іншым, Людка, сярод гэтых кніжак ёсьць здаецца 2, (добра ня памятаю) якія належаць М. Шыманку. Будзьце ласкавы, Людка, разбярэцца там і лішнія (якія Вы мне не пасылалі!) перадайце Шыманку. Пішэце, Людка, “сакрэтаў” па-магчымасьці як найбольш, аб іх я нікому ані мук! Лісты Вашы акуратна атрымліваю, у тым ліку і той, аб якім Вы успаміналі у мінулым лісьце. Затым бывайце!

Усяго найлепшага! Міхась.

P. S. Прывет усім!

р. P. S. Грошы мне пакуль што не патрэбны! Можаце імі, Людка, распараджацца па “своёму усмотрению”!

Бывайце!

Міхась.

P. G.

Ludmila Kraskovskaja

р. Řevnice u Prahy.

Žižkova ul. Č. 434.

U pí. Nedvědové.

22.VIII.1930(?)

Дарагая Людка! Ліст Ваш атрымаў у поўным парадку і усё зрабіў паводле Вашага жадання. Выбачце, што тымчасам адказваю толькі паштоўкай. Баюся што ліста зараз напісаць не змагу: у звязку

з такімі навінамі і падзеямі проста пяро ў руцэ ня трымаецца: столькі крыўды на сьвеце. Але як-бы там ня было, Людка, у такія цяжкія хвіліны усякая паніка і сум не на мейсцы. Будзем чакаць церпяліва, што прынясе найбліжшая будучына, захоўваючы цвёрдую надзею, што гэта нічым сур’ёзным не пагражае. Усяго найлепшага, Людка! Хутка Вам напішу ліста! Бывайце! Прывет Марысі!

Міхась.

P. S. У мяне нічога новага. Са здароўем было адзін час горш, а зараз ізноў усё выраўнялася.

М.

Ludmila Kraskovska

р. Řevnice u Prahy, Žižkova ul., č. 434

u pí. Nedvědové

р.р. Cirkovce u Úhl. Janovic, Sanatorium na Budoch

M. Kaberac

7.IX.1930

Дарагая Людка!

Нарэшце сабраўся Вам чыркануць пару слоў. Раней няк ня мог, бо меў такі паганы настрой, што нідачога ў мяне ня было ахвоты, хоць я і стараўся ўсякімі спосабамі ўзяць сябе ў рукі, адгнаць свой пэсымізм к чорту. За гэты час, што я Вам ня пісаў, быў у маім здароўі адзін момант ад якога я сапраўды быў у паніцы. Паказалася была ў мяне кроў, але зараз-жа і перастала, і ніякіх пасьледкаў, апрача панікі, у мяне не пакінула. Добра, што хоць яно і так вышла, бо ў праціўным выпадку, са мной магло-б быць зусім пагана. Зараз я ўжо зусім супакоіўся, настрой трохі падняўся, ды й гумар таксама патрохі мяне навяшчае, думаю, што й надалей яно ўсё будзе добра.

Людка, родненькая! У момант, калі пішу гэтыя радкі, цешу сябе думкай, што за гэты час, як Вы мне ня пісалі, Вы ўжо маеце ад мамы больш пэўныя і больш спрыяючыя весткі аб лёсе Вашага папá. І што гэта толькі за “новое вредительство”?! Нядаўна ў часопісах чытаў я, што ў Маскве ГПУ арыштавала цэлы рад выдатных вучоных, галоўным чынам эканомістаў. Няўжо-ж бы да гэтага прыплялі і Івана Ігнатавіча?! Але-ж арышты іншых беларусаў, ды ў такіх яшчэ вялікіх лічбах, пасьведчваюць здаецца, што гэта будзе нешта ў беларускім маштабе, нейкі процэс, накіраваны на нядаўняга украінскага. Так, Людка, ўсе іх бальшавіцкія пляны правальваюцца або праваліліся, ну, вось, трэба-ж на нейчыю галаву зьвярнуць, трэба найці вінавайцаў. Бяда толькі ў тым, што шукаюць іх ня там дзе трэба, сапраўдныя-ж вінавайцы застаюцца непакаранымі, бо хто-ж урэшце сам сябе будзе караць, калі ён сам-жа вінаваты! Эх, і часы-ж мы перажываем, з кожным днём усё што небудзь новага, але найчасцей сумнага і жахлівага. Мы з Вамі, Людка, ў гэтым сэнсе здаецца маем роўнае шчасьце-няшчасьце! І калі гэта ўсё

толькі кончыцца, калі ужо нарэшце праройдзем гэты цяжкі шлях і выйдзем да лепшае і сьвятлейшае будучыні?! Няўжо-ж гэта яшчэ так далёка, што і думкаю сябе пацешыць нельга?! Не, ня хочацца верыць, што гэты кошмар патрывае яшчэ доўга! Прыйдзе дзень нечакана-негадана і “загляне сонца і ў нашае ваконца”, мы да гэтага дажывем і дачакаемся! Вось толькі лішне сумаваць ня прыходзіцца, бо гэтым мы нікому не паможам: ні нашым, ні самі сабе. Праўда, яно сказаць так “не сумаваць” вельмі лёгка, але перажываць гэта куды цяжэй. Ну, але што можна іначай парадзіць у нашым становішчы? Роўна нічога! Або вельмі і вельмі мала. Аб сваіх бацькох я таксама нічога ня ведаю. Швагер мне ня пісаў ужо цэлае лета. Чакаю ад яго весткі з дня на дзень і ніяк не магу дачакацца. Між іншым, швагер з сястрою і з іх дачкою а маёю племянніцай, збіраліся сфотографавалі і прыслаць мне сваю картачку. Цікава будзе паглядзець як яны выглядаюць! Іляр Д. мне стуль таксама нічога ня піша, не ведаю як яму там зараз жывецца. Ці пішуць Вам, Людка, Мікола з Лёўкай? Дзе яны і што з імі? Калі маеце адрэсу Лёўкі, дык прышліце мне яе. Пашлю яму хоць паштоўку і палаю яго трошку, што аба мне ён ніколі ня ўспомніць. Хоць-бы адкрытачку калі небудзь паслаў з дарогі, а то ні слуху ні духу! Адначасна з Вашым лістом, пішу яшчэ ліста Жэньку. Бачыце, які я акуратны, так доўга цягнуў з адказам! Больш нічога новага, а калі што будзе дык напішу Вам пазней. А пакуль што бывайце здаровы! Так дзесьці ў палове іўна (кастрычніка. – М. Т.) пабачымся ў Празе, я прыеду туды на клініку. Вось тады аб усім пагаворым. Усяго найлепшага!

Міхась К.

Р. S. Выбачце, Людка, што так няскладна ды нястройна напісаў. Думкі ў мяне зараз, як дзікія птушкі, цяжка іх злавіць у стройным парадку, а тым болей яшчэ запісаць іх.

Бавайце!

Міхась.

р. Р. S. А, нарэшце, прамакаючы размазаў нават сваё імя! Па!

М.

Р. G.

Ludmila Kraskovskaja

р. Řevnice u Prahy.

Žižkova ul. Č. 434.

U pí. Nedvěďové.

Дарагая Людка! Выбачце, што так доўга ня пісаў – усё ніяк ня мог сабрацца. Ведаеце, я апошні час стаў такім нерашучым у звязку з паездкаю да Прагі, што проста жах. Але нарэшце усё такі вырашыў і Вам напісаць і да Прагі паехаць. Вось-жа, Людка, такая справа. Да Прагі я прыеду ў панядзелак 20.X. г.г., так недзе каля 8 гадзіны ўвечары. Думаю, што спынюся найхутчэй у Шыманкі, або



Санаторый “Буды”. Паштоўка, дасланая Міхасём Каберцам Людміле Краскоўскай. Са збору М. Труса.

у каго небудзь з іншых хлопцаў, у найкрайнейшым выпадку якую-кольвек “груцобу” у Празе знайсці будзе можна. Ці бываеце Вы, Людка, зараз у Празе? Я хачу страшэнна пабачыцца з Вамі і аб усім пагутарыць. Галоўнаю мэтай мае паездкі зьяўляецца клініка. Хачу каб мяне там праглядзелі добра, парадзілі што і як і зрабілі магчыма якія-кольвек рашучыя захады ў лячэнні мае хваробы. У Празе затрымаюся прыблізна дні са 3-4, а калі мяне на клініцы прызнаюць “chodným” мэдыцынскім матэр’ялам, дык магчыма і болей. Думаю, што большую частку свайго дзелавага праскага дня, буду праводзіць у Ст.[удэнцкім] Доме, а што абедать, дык напэўна там буду. Людка, калі зможаце, дык прыедзьце да Прагі. Я Вас буду чакаць у Ст. Д. Падчас абеду з аўторка пачынаючы. Добра?! Ну, затым усяго найлепшага! Аб рэшце пагутарым болей, калі спаткаемся! Да скорага пабачання! Прывет Марысі!

Міхась.

Р. S. Выбачце, Людка што пішу паштоўку, спадзяюся што на мяне за гэта злаваць ня будзеце. Усяго найлепшага!

М.

16/X-30 г.

Budy.

M. Kaběrac.

р.р. Církvice v Úhl. Janov.

Sanatorium na Budoch.

Першая публікацыя.

Падрыхтоўка тэксту **Міколы ТРУСА.**

Спіс літаратуры

1. **Жылка, У.** Выбраныя творы / У. Жылка; уклад., прадм. і камент. М. Скоблы. – Мінск : Бел. кнігазбор, 1998. – 358 с.

2. **Казлоўскі, М.** Нашчадак слаўных крывічоў / М. Казлоўскі. – Мінск : Кнігазбор, 2008. – 160 с.

3. **Трус, М.** “...Мы верылі адно аднаму” : Невядомыя лісты Уладзіміра Жылкі / М. Трус // Роднае слова. – 2009. – № 6. – С. 23 – 27.

ГІСТОРЫЯ ВЯРТАННЯ ІГНАТА КУЛАКОЎСКАГА Ў ЛІСТАХ ГЕНАДЗЯ КАХАНОЎСКАГА ДА ЗОСЬКІ ВЕРАС



Ігнат Кулакоўскі.

Эпістальная спадчына Генадзя Аляксандравіча Каханоўскага – дакументальнае сведчанне яго натхнёнай штодзённай працы па збіранні слаўных імёнаў Беларусі, наданні многім яе мясцінам мемуарыяльнай значнасці. Гэта своеасаблівы дыялог з тымі, хто захаваў у памяці драбніцы мінулага, мог падзяліцца радасцю адкрыццяў ці дапамагчы разблытаць вузельчыкі няпростых пошукаў. Думаецца, карэспандэнтаў у Г. Каханоўскага быў не адзін дзесятак, а значыць, і яго лісты выявляцца яшчэ ў многіх асабістых архівах. Тыя ж, якія сёння даступныя, уражваюць багаццем звестак пра невядомыя старонкі гісторыі, забытыя літаратурныя імёны, прыцягваюць сваёй дзённікаваасцю, святлом і цеплынёй кожнага радка. Гэтая характарыстыка пацвярджаецца лістамі Генадзя Каханоўскага да Зоські Верас, напісанымі з 27 снежня 1970 г. да 21 жніўня 1988 г., якія паступілі з яе асабістым архівам на захаванне ў Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва. Мяркуючы па першым лісце, перапіска пачалася намінага раней, бо звяртаўся Г. Каханоўскі да З. Верас як да сябра, з якім даўно склаліся цёплыя ўзаемаадносіны. Прыцягвае ўвагу падрабязнае апісанне біяграфіі Янкі Патаповіча (Янкі Чабора) і цікавая заўвага карэспандэнта: “Я ўзяў на сябе смеласць палічыць, колькі ўсяго беларускіх пісьменнікаў за ўсю гісторыю нашае літаратуры – 2310 чалавек. І мне здаецца яна няпоўная, бо выпадае XVIII стагоддзе (чыталі ж Мальдзіса?), не ўпэўнены ў дакладнасці па Заходняй Беларусі (20 – 30-я гады). Дакараю сябе, што не пералічыў такога літаратуразнаўцу, як Б. Эпімах-Шыпіла”¹.

На старонках амаль сотні лістоў Г. Каханоўскага да З. Верас падаюцца звесткі пра Марціна Кухту, Алену Душ-Душэўскую, Усевалада Семашкевіча, Янку Касцюкевіча, Міхася Забэйд-Суміцкага, Ядвігіна Ш., Максіма Багдановіча, Паўліну Мядзёлку, Янку Маркевіча, Сымона Рака-Міхайлоўскага, Аляксандра Уласава, Мар’яна Пецюкевіча, Язэпа Шнаркевіча, Пётру Касцюкевіча, Хведара Імшэнніка і іншых, апісваюцца многія мемуарыяльныя мясціны Беларусі і вандроўкі па іх, паведамляюцца навіны літаратурнага жыцця. Сярод мноства постацей, якіх вылучаюць лісты Г. Каханоўскага, ёсць, на маю думку, адна вельмі яркая, а ў навуковай біяграфіі іх аўтара адметная як па выніках пошуку, так і па аб’ёме выкананых задач. Гаворка ідзе пра Ігната Рыгоровіча Кулакоўскага – беларускага грамадскага і культурна-асветнага дзеяча і педагога XIX ст. Нарыс “Асветнік з Палесся” ў кнізе “Адчыніся, таямніца часу” (1984), скупыя радкі ў Энцыклапедыі гісторыі Беларусі, артыкул у “Анталогіі педагагічнай думкі ў Беларусі” (1986) – усё гэта вынік шматгадовых пошукаў і намаганняў Г. Каханоўскага па вяртанні ў беларускі культурны кантэкст забытага імя І. Р. Кулакоўскага. Многія звесткі для нарыса “Асветнік з Палесся” Г. Каханоўскі чэрпаў з лістоў З. Верас, якая да таго ж даводзілася Кулакоўскаму праўнучкай. Пакуль што лісты З. Верас нам недаступныя, і гісторыю пошукаў можна ўзнавіць толькі па лістах аўтара нарыса. Першая спроба біяграфіі І. Кулакоўскага занатавана ў лісце* ад 3 сакавіка 1979 г.:

«Глыбокапаважаная Людвіка Антонаўна!

Не здагадваўся я пра такое, што Ігнат Кулакоўскі з’яўляецца Вашым прадзедам. Вельмі ж сімпатычны чалавек. На жаль, я мала ведаю пра яго. Нарадзіўся ў 1800 г. у Янаўшчыне (Янаўшчызна) Пружанскага пав. Гродзенскай губ. у сям’і небагатага беларускага шляхціца. Недзе ў 1820-х ён скончыў Свіслацкую гімназію (тую, што і К. Каліноўскі) і паступіў у Варшаўскі ўніверсітэт. У 1830-х гадах займаў розныя пасады ў Гродзенскай дырэкцыі вучылішчаў (ЦДГА Літ. ССР, ф. 567, воп. 2, спр. 3404, л. 340).

У 1834 г. з Гродна ён адправіў пісьмо міністру асветы, у якім расказаў гісторыю беларускага народу, і нягледзячы на працяглае прабыванне пад уладай іншых краін і каталіцкай царквы, у

* Падаецца паводле правапісу арыгінала.

яго суайчыннікаў захавалася нацыянальная самабытнасць. Аднак пагроза дэнацыяналізацыі беларускага народу яшчэ не адпала, а гісторыя яго ледзьве ўпамінаецца ў гісторыі Расіі. У сувязі з гэтым І. Р. Кулакоўскі даводзіў міністэрству аб неабходнасці стварэння спецыяльнага падручніка, у якім бы была гісторыя заходніх губерняў, пад выключнай назвай “Гісторыя краю”.

Ужо на гэтым можна меркаваць, што Ваш прадзед быў сумленным інтэлігентам.

На жаль, апошнія гады жыцця яго я не ведаю. Па адной крыніцы даведаўся, што ён быў пераведзены ў Беласток і жыў поблізу ад яго. Меў бібліятэку, шмат рукапісаў. Які іх лёс – не ведаю. Ці казаў хто калі з Ваіх сваякоў пра гэта? Мяне вельмі цікавіць лёс яго збораў. Нават пытаўся ў беластоцкіх журналістаў, каб неяк паспрабавалі там шукаць. Прайшло некалькі гадоў, але ні адзін “слядок” не адшукаўся. Буду рад, калі Вы што тут дапаможаце. Ён трохі публікаваўся. Але таксама яшчэ трэба шукаць» (с. 28 – 29).

Пасля гэтага З. Верас, хутчэй за ўсё, выказала сумненні наконт ідэнтыфікацыі асобы І. Кулакоўскага, бо Г. Каханоўскі ў наступным лісце ўсклікае: “Але я веру, што гэта адзін і той жа Кулакоўскі. Бо каб яшчэ адзін быў такі Кулакоўскі, то ў Пецярбурзе быў бы перапалох, і не малы. Ім і гэтага хапала, што звяртаўся да міністраў і ўсюды біў у званы, што Беларусь мае свае адметныя рысы, і прасіў ні з кім не блытаць, а павяжаць яе. Не можа быць, каб мне не ўдалося яшчэ што адшукаць у архівах. Думаю, што гэта быў адзін з цікавейшых ідэолагаў прагрэсіўнай думкі Беларусі першай паловы XIX ст. Цікава ўсё ж, калі ён памёр? Можна, у Вас ёсць хоць прыблізныя звесткі. Па маіх меркаваннях, ён памёр на Беластоцчыне. Цікавая яго радаслоўная. Нехта ж і на яго зрабіў уплыў. Напрыклад, П. Багрым не мог, бо замалады, хіба Ян Баршчэўскі, Ян Чачот, а можа, і С. Богуш-Сестраніцэвіч? Усё гэта патрабуе часу на пошукі, а самае галоўнае, знайсці правільны кірунак пошукаў. Нейкае жыве перакананне, што можна знайсці яго творы, бо такі чалавек не мог не пісаць. А шукаць трэба – Кулакоўскімі не поле насеяна” (с. 30).

Думаецца, менавіта пасля гэтага ліста З. Верас пачала пісаць Г. Каханоўскаму пра І. Кулакоўскага як пра свайго прадзеда: што чула і напэўна ведала, што магла пацвердзіць дакументальна. Даследчык не адзін раз выказваў словы ўдзячнасці: “Вашым пісьмом, Вашым расказам пра І. Кулакоўскага я вельмі зацікавіўся... А Вам шчырае [дзякуй], што Вы змаглі мне дапамагчы ўявіць яго радаслоўную”. А праз нейкі час: “Шчыра дзякую за яшчэ адну цікавую звестку пра Ігната Кулакоўскага. Сапраўды, вось так паціху і нешта



Генадзь Каханоўскі.

яшчэ прыдасца да гэтай вельмі каларытнай постаці на беларускім полі XIX ст.” (с. 31 – 32).

У хуткім часе Г. Каханоўскі і З. Верас сталі аднадушнымі ў памкненнях стварыць біяграфію І. Кулакоўскага і вярнуць яго з забыцця. Кожны вёў свой пошук, але пры гэтым дзяліўся нават самай маленькай дэталкай. Г. Каханоўскі верыў у поспех і ішоў да мэты апантана: “Трэба будзе шукаць старыя фатаграфіі і малюнкi, можа, дзе ўдасца знайсці партрэт І. Кулакоўскага. Трэба абавязкова вывучаць усю спадчыну. Вядома, праз год ці два яшчэ рана спадзявацца на поспех пошукаў, але веру ў тое, што нехта яшчэ адшукаецца. Буду чытаць пісьмы тых, хто быў блізка да І. Кулакоўскага, і тады, можа, яшчэ што адшукаецца з жыццёвай і творчай біяграфіі гэтага патрыёта” (с. 36).

Праз год здымкі І. Кулакоўскага ўсё ж адшукаліся, і гэта было заслугай Зоські Верас. “Самае галоўнае, што мы з Вамі дайшлі да поўнага ўразумення ідэнтычнасці постаці ўсім нам дарагога І. Р. Кулакоўскага. Вельмі рад, што захаваліся яго фотаздымкі”, – пісаў Г. Каханоўскі 3 чэрвеня 1980 г. А яшчэ праз год: “Шчыра дзякую Вам за цікавыя весткі пра І. Кулакоўскага. Вось так па крошачцы і зьярэцца ўся радаводная і стане больш ёмістай біяграфічная даведка. А ён на майму настаянню будзе ўключаны ў БелСЭ (літаратурную), а там і ў агульную” (с. 49 – 50).

Летам 1981 г. Генадзь Каханоўскі адправіўся ў Ленінград папрацаваць у Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве “па справе Кулакоўскіх”. Спяшаўся паведаміць пра гэта ў Вільню: “Я не спадзяваўся, што Кулакоўскіх (лініі, магчыма, некалі аднаго роду) шмат. Я пакуль што прагледзеў тры тамы спраў. <...> Чым мяне прывабліваюць справы архіўныя Кулакоўскіх? Там жывыя людзі. Пішуць просьбы, пра сябе расказваюць, просяць пацвярджэння ў дваранстве. Ім выдаюцца гербавыя паперы. Узнагароды ёсць, у якіх паходах здабытыя” (с. 51).

Вялікае значэнне надаваў Г. Каханоўскі і атачэнню І. Кулакоўскага, шукаў яго навуковыя,

літаратурныя сувязі, выяўляў магчымыя ўплывы на яго светапогляд і грамадзянскую пазіцыю. Дзеля гэтага перагартаў вялікую колькасць перыёдыкі таго часу. Напрыклад, сярод падпісчыкаў пеярбургскага альманаха “Незабудка” Яна Баршчэўскага выявіў І. Кулакоўскага. А падпісчыкамі альманаха былі А. Міцкевіч, В. Дунін-Марцінкевіч, Т. Зан і іншыя вядомыя асобы. У сувязі з гэтым Генадзь Аляксандравіч выказваў меркаванне, што з некаторымі з гэтых дзеячаў І. Кулакоўскі павінен быў быць знаёмы і сустракацца пры пэўных абставінах. У лісце да З. Верас 28 чэрвеня 1979 г. пісаў: «Працуючы над гісторыяй беларускага краязнаўства, знаходжу шмат вельмі цікавага. Зноў жа і пра І. Кулакоўскага. Аказваецца, ён супрацоўнічаў у часопісе “TeKa Wileńska” (т. 1 – 6, 1857 – 1858). Тут жа друкаваліся В. Каратынскі, М. Балінскі, І. Ходзька, Ал. Тышыньскі, браты Тышкевічы, Т. Нарбут, І. Крашэўскі, Ул. Сыракомля, А. Плуг, Р. Зянькевіч, Б. Залескі, А. Мухлінскі, А. Адынец і іншыя. А запрасіў да супрацоўніцтва яго Адам Кіркор. Трэба думаць, што кола знакамітых людзей у яго было досыць шырокае».

У другой палове 1984 г. у выдавецтве “Мастацкая літаратура” выйшла з друку вядомая кніга Г. Каханоўскага “Адчыніся, таямніца часу”, на старонках якой змешчаны нарыс “Асветнік з Палесся”, прысвечаны І. Р. Кулакоўскаму. Гэта стала першай публічнай спробай біяграфіі асветніка і вынікам пошукаў вучонага за больш як пяць гадоў. Асобнік кнігі аўтар даслаў З. Верас і хутка атрымаў падзяку і сяброўскую крытыку. Гэта вымагала тлумачэнняў і нават апраўданняў:

«Шаноўная Людвіка Антонаўна!

Шчырае дзякуй за добрае слова пра маю кнігу “Адчыніся, таямніца часу”. Я ведаю, што памылкі знойдуцца, і не адна. І ад гэтага амаль ніхто не застрахаваны.

Пра І. Кулакоўскага гэта толькі артыкул. Я рад быў яшчэ адшукаць пра яго матэрыялы, каб і на маленькую кніжачку нацягнуць. Буду пра гэта думаць і збіраць. А гэта публікацыя мною разглядаецца як трамплін да шырокага абнародавання яго дзейнасці. Так што яшчэ нічога не пазна. Яго імя будзе ўпамнена і ў маёй новай кнізе “Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI – XIX стст.”. Так што я не першы і дай бог не апошні раз звярнуся да І. Кулакоўскага. Буду яшчэ шукаць у архівах. Цікава было б знайсці яго эпістальную і творчую спадчыну. Шкада толькі, што Ваша і яго фатаграфіі не “сышліся” ў кнізе разам. Розны час» (с. 90).

Сваё слова Г. Каханоўскі стрымаў. Яшчэ многія гады ён працаваў дзеля “шырэйшага абнародавання дзейнасці” І. Кулакоўскага, адшукваў усё новае і новае звесткі. Дапамагала яму ў гэтым

руплівая Зоська Верас. Праз тры гады пасля выхаду кнігі ён пісаў ёй:

«Дарагая Людвіка Антонаўна!

Дзякуй Вам за цікавы ліст, за прыемную вестку, што ў Вас ёсць архіўныя весткі пра І. Кулакоўскага. Трэба абавязкова паглядзець.

Не памятаю, ці пісаў Вам, што І. Р. Кулакоўскі ўвайшоў у “Онтологию педагогической мысли Белорусской ССР” (Масква, 1986, с. 171 – 175). Далі той партрэт, што Вы мне давалі. Зрабілі і спасылку на “Адчыніся, таямніца часу”. Мне здаецца, што гэта вельмі цікава і важна» (с. 119).

Генадзь Каханоўскі бясконца захапляўся асобай І. Кулакоўскага, яго падзвіжніцкай працай і актыўнай грамадзянскай пазіцыяй, улюбёнасцю ў свой край і народ. «Гэта быў якраз той чалавек, які для краю працаваў без рэкламы і паказухі. Мы ўсе толькі здагадваемся, што нехта ж рабіў. Дык вось сярод гэтых “нехта” і быў Кулакоўскі», – пісаў ён у Вільню (с. 122).

Апошнім адкрыццём Г. Каханоўскага ў дзейнасці асветніка, зафіксаваным у лісце да З. Верас, было наступнае: «Ігнат Кулакоўскі да ўсяго, што мы ведаем, яшчэ займаўся і запісамі беларускага фальклору. З гэтага ён, напэўна, і пачынаў. Справа ў тым, што ў “Dzieńniki Wileńskim” (1829, t. 4, s. 395 – 397) апублікавана яго паэма “Русалка”, якая пабудавана на народных паданнях, з выкарыстаннем вусна-паэтычных твораў. Вось такія справы. Можна, быў яшчэ адзін Ігнат Кулакоўскі, жыву на Беларусі? Але не, мусіць, гэта адзін і той жа чалавек. Значыць, ён быў яшчэ і паэт. Пісаў [на] дзвюх мовах, а можа, і на трох. Словам, хочачы ці не хочачы, але я раптам станаўлюся следопытам І. Р. Кулакоўскага. Вымалёўваецца яго біяграфія, хоць загадак яшчэ шмат. Усё ж гэта XIX стагоддзе» (с. 120).

Таямніцы часу адчыняюцца таму, хто не шкадуе сябе дзеля вяртання незаслужана забытых і неабачліва страчаных імёнаў. Такім і быў Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі: няўрымслівым, руплівым, у пастаянным клопаце за ўсіх, каго лічыў гонарам свайго народа. Разам з многімі адкрытымі ім слаўнымі імёнамі на адну з вяршынь гісторыі Беларусі ён узвёў Ігната Рыгоровіча Кулакоўскага – асветніка, педагога і пісьменніка.

¹ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 318. – Воп. 1. – Адз. зах. 76. Далей спасылкі даюцца на гэтае выданне з пазначэннем старонкі ў дужках.

Ганна ЗАПАРТЫКА,
дырэктар Беларускага дзяржаўнага
архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Для Беларусі, Казахстана, а таксама іншых незалежных дзяржаў постсавецкай прасторы ва ўмовах актыўнага пошуку культурнай самаідэнтыфікацыі, з аднаго боку, і імклівай глабалізацыі, з другога, востра паўстаюць пытанні навуковага вызначэння і абгрунтавання новай культурнай парадыгмы, у тым ліку тэорыі, метадалогіі, гісторыі нацыянальнай літаратуры і мастацтва.

Сучасны літаратурны працэс характарызуецца нечуванай раней шматстайнасцю мастацкіх метадаў, аўтарскіх стыляў, жанравых эксперыментаў. У дачыненні да ўспрымальных да наватарскіх пошукаў літаратур гэта можа азначаць выхад на новыя сістэмныя кампаратыўныя даследаванні сутнасці, месца і ролі нацыянальнай літаратуры ў сусветным літаратурным працэсе.

З замежнага досведу

Сауле АЛТЫБАЕВА

АЎТАР, ГЕРОЙ, ВОБРАЗ У СУЧАСНАЙ КАЗАХСКАЙ ПРОЗЕ

ДА ПЫТАННЯ АБ ЭСТЭТЫЦЫ МЕТАДАЛАГІЧНАГА ДЫСАНАНСУ

Новае, XXI стагоддзе – стагоддзе вялікіх перамен, глабальных інфармацыйных пlynняў і структур, новых пагроз агульнасусветнага маштабу. У кардынальна змененых умовах пільнай увагі заслугоўвае аналіз і даследаванне духоўнай сферы чалавечай супольнасці, паколькі рашэнне глабальных праблем немагчыма пры дапамозе толькі тэхнакрытычных сродкаў. Як ніколі пранікнёна і прадбачліва гучаць словы выбітнага пісьменніка і грамадскага дзеяча Чынгіза Айтматава: “Ад мастацтва, ад літаратуры тут залежыць многае – трывожыць, будзіць у людзях сумленне, мужнасць, гуманізм, раскрываць перад імі ўвесь свет, каб чалавек не забыў і не пасмеў забыць, што ён – Чалавек, абавязаны не толькі выстаць у апошнюю хвіліну, але і, галоўнае, звярнуцца да сваёй маральна-духоўнай энергіі актыўнага добра, гістарычнага аптымізму, свету – тады ён пераможа” [1].

Характэрнай тэндэнцыяй творчасці становіцца пабудова якасна новай эстэтычнай парадыгмы. Мастакі імкнуцца знайсці духоўна-маральныя вытокі яднання чалавечтства, здольныя прадухіліць глабальны цывілізацыйны крызіс або хоць бы памякчыць яго ўдары. Адпаведна межы мастацкага аповеду і светаразумення пашыраюцца: “...на месца ўласна мастацкасці прыходзіць гібрыдны дыскурс, які злучыў літаратуру з філасофіяй, культуралогіяй, літаратуразнаўствам” [2, с. 4 – 5]. Можна дадаць: з псіхалогіяй, псіхааналізам, гісторыяй і іншымі дысцыплінамі. Адбываецца пэўнае змешванне ідэй, тэм, вобразаў, сімвалаў, цэлых літаратурных кірункаў і метадаў: аўтары шукаюць адэкватныя спосабы ўспрымання і адлюстравання кардынальна змененай рэчаіснасці.

У адным з артыкулаў зборніка “Гісторыя нацыянальных літаратур” мы вылучылі выдатную па сваёй дакладнасці, выразнасці і аб’ёмнасці думку адносна «купалаўскай эстэтычнай сістэмы

“эстэтыкі гарманічнага разладу”, якая злучыла ў сабе і канкрэтна нацыянальныя, беларускія, і быццёва-анталагічныя, агульначалавечыя ідэі і каштоўнасці» [3]. Гэтая заўвага правамерна і для азначэння некаторых эстэтычных асаблівасцей найноўшай казахскай прозы 1990 – 2008 гг.: аксюмараннае спалучэнне *гарманічны разлад*, або *гарманічны дысананс*, уяўляецца найболей метадалагічна і тыпалагічна дакладным.

У межах аднаго твора мы знаходзім скрыжаванне, узаемаўплыў і ўзаемапранікненне розных мастацкіх метадаў: ад барока да рэалізму і сімвалізму. Так адбываецца, напрыклад, у трылогіі “Сны акайных” Аслана Жаксылыкава [4] і рамана-адкрыцці “Сузор’і двайнят” Хасена Адыбаева [5]. Прапорцыі створанай эстэтычнай рэчаіснасці знаходзяцца ў пастаянным змяненні. У плоскасці мастацкай шматпланавасці, поліфаніі, па вызначэнні М. Бахціна, вырашаюцца ў самым шырокім сэнсе ўзаемазвязаныя пытанні традыцыі і наватарства, а таксама вузкія, але ці не галоўныя, праблемы аўтара, героя, вобраза, канфлікту.

Устаўкі ў выглядзе філасофскіх разважанняў герояў або самога аўтара, дакументалізм аповеду, вылучэнне мастацка-стылявой і ідэйнай дамінанты, ключавыя, апорныя часавыя кропкі (кропкі біфуркацыі), т. зв. *апавед у адмераных тэрмінах*, хранікальнае або цыклічнае адлюстраванне часу, *восевы* (Ясперс), “які спыніўся” час, замкнёная або абсалютна неабмежаваная прастора – гэтыя і іншыя прыёмы не новыя ў казахскай літаратуры. Дастаткова прыгадаць творы А. Нурпеісава, А. Кекілбаева, М. Магаўіна, К. Жумадылава, Д. Ісабекава, Х. Адыбаева, З. Елубаева, Т. Абдыкава, К. Шабдэнава, А. Сараева, Р. Тактарава і іншых вядомых казахскіх аўтараў.

У казахскай прозе вядуцца актыўныя пошукі мастацка-філасофскай рэальнасці, эстэтыкі новага тыпу, дзе этнічнае, нацыянальнае тлума-

чыцца скрозь прызму катэгорый агульначалавечага характару. Мастакі шукаюць ёмістыя формы, адэкватныя глабальным па агульначалавечай значнасці ідэям, тэмам, вобразам. У цэнтры ўвагі аўтараў пытанні “адвечнага балансу добра і зла”, імператыву сумлення і маральнасці, праблема страты гістарычнай памяці не толькі асобным чалавекам, але цэлымі народамі.

Адданасць філасофска-канцэптуальнай эстэтыцы сучаснага мастацтва – шырока распаўсюджаная з’ява ў літаратуры ХХ ст.: “Навізна, прыўнесена ХХ ст. ...хутчэй заключаецца ў з’яўленні адмысловага тыпу пісьменніка, у якога філасофскае мысленне і мастацкая творчасць складаюць жывое адзінства, так што філасофія эстэтызуецца, а літаратура насычаецца канцэптуалізмам” [6].

Мастацкі метада з’яўляецца асноўным канцэптам і “рухавіком” літаратурнай (як, зрэшты, і любой іншай) творчасці. У гутарцы пра мадыфікацыі мастацкага метада ў сучаснай літаратуры дарэчы падаць тэзіс вядомага літаратуразнаўцы І. Тэртаран аб *трох вяртаннях* сучаснай літаратуры да рэалізму, праўда, прыведзены адносна заходняй літаратуры. Е. Цурганова тлумачыць думку: “Гэта вяртанне рамана да звязнага сюжэтнага расповеду, аднаўленне каштоўнасці чалавечай асобы, вяртанне да традыцыі” [7]. Як і раней, актуальны і перспектывыны рэалістычны метада, узбагачаны новымі магчымасцямі стылістыкі, розных тэорый тэксту, інтэртэкстуальнасці, герменеўтыкі, імагалогіі і іншых кірункаў.

У кантэксце развіцця нацыянальнай літаратуры цалкам абгрунтаваная думка пра тое, што “нельга да бясконцасці ўключыць у адну і тую ж літаратурную сістэму ўсё новыя і новыя імёны, творы, факты, якія валодаюць не толькі колькасна, але і якасна розным патэнцыялам” [8]. Сучасная казахская проза развіваецца вельмі дынамічна. З’яўляюцца новыя імёны, творы рознай метадалагічнай, жанрава-стылявой скіраванасці. Побач з філасофска-гістарычнай прозай (творчасць І. Есенберліна, А. Кекілбаева, А. Нурпеісава, З. Жунусава, М. Магаўіна і многіх іншых) выходзяць фантастычныя, дэтэктыўныя, гумарыстычныя творы, актыўна развіваецца дзіцячая літаратура.

Новую плённую мастацкую перспектыву для сучаснай казахскай мастацкай прозы адкрывае вядомы постмадэрнісцкі прыём *плыні свядомасці* (*stream of consciousness*). Гэты падыход прадуктыўны і цікавы таму, што ўяўляе сабой сінкрэтычны вобраз мастацкага мыслення сучасных казахскіх празаікаў-інтэлектуалаў, якія не толькі маюць моцную сувязь з усёй папярэдняй роднай літаратурай, але і выкарыстоўваюць прызнаныя, што складаюць цэлы пласт мастац-

кага абагульнення і выразнасці, дасягненні сусветнай літаратуры. У нашым выпадку гэта эстэтычны досвед *плыні свядомасці* ў творчасці Джойса, Пруста, Вулфа, Олдынтана і інш.

Мастацтва ХХІ ст. ініцыіруе і развівае прыныпова новыя мастацкія парадыгмы, а таксама працягвае традыцыі папярэдніх стагоддзяў. Казахская проза апошніх гадоў актыўна асвойвае новыя для яе тэхніку і прыёмы мастацкай выразнасці, рэпрэзентуе вялікую “жанрава-стылявую волю” (Н. Джуанышпекаў). Пры гэтым яна захоўвае нацыянальную спецыфіку і развівае папярэднія літаратурныя традыцыі паглыбленага псіхалагізму і філасофска-экзистэнцыйнай скіраванасці.

Наглядна дэманструе гэтыя пошукі і эксперыменты творчасць пісьменнікаў: М. Магаўіна, Р. Сейсенбаева, Х. Адыбаева, А. Жаксылыкава, Д. Накіпава, Д. Амантая, А. Кемельбаевай, Р. Муканавай і многіх іншых.

У казахскай мастацкай прозе апошніх гадоў узмацнілася тэндэнцыя да пабудовы твора па прыцыпе “зламанага” сюжэта, антыгеройнасці, адсутнасці выразных кампазіцыйных схем або іх змешвання і інш. Як адзначаюць даследчыкі, «глыбокія змены перажываюць такія катэгорыі, як псіхалагізм і персанаж... З’яўляюцца кнігі безгеройныя амаль у літаральным сэнсе слова: згадаем пра досведы французскага “новага рамана” або пра творы самых буйных прадстаўнікоў постмадэрнізму – Борхеса, Дж. Барта, Пінчана» [9]. Іншымі словамі, тэндэнцыя да разнастайнасці, спляцення розных метадаў, жанраў, стыляў аб’ектыўна прыводзіць і да якаснай змены такіх катэгорый, як аўтар і герой.

Плынь свядомасці ў кнізе Аслана Жаксылыкава “Сны акаянных” ускладнена і ўзбагачана дадатковымі карэляцыямі і ўзаемасувязямі: параўнаннем мінулага з сучаснасцю і, магчыма, будучыняй, прычым успаміны героя (герояў) перарывістыя, размазаныя, часам на ўзроўні інтуіцыі, падсвядомага. Рэлятыўнасць думак, адчуванняў самога быцця герояў, уласцівая плыні свядомасці, выяўляецца адкрыта і паўсюдна.

Мова героя, звернутая да самога сябе, пераўтвараецца ў вялікае маналагічнае цэлае, без перапынкаў і адступленняў сказ аб’ёмам у палову або на ўсю старонку; інтуітыўнае, падсвядомае, мінулае, сучаснасць і будучыня выяўляюцца ў невытлумачальных ірацыянальных вобразах, адрывістых успамінах і разважаннях аб сэнсе жыцця, чалавеку, свеце, у якім ён як быццам бы жыве і ў той жа час у якім яго няма.

Аўтар выкарыстоўвае далёкія асацыяцыі, метафары і эпітэты аднаго або процілеглых семантыка-эмацыйных планаў, выбудуе *арнаментальныя палі* (Л. Сафронава), своеасаблівы

лабірынт сэнсаў, эмацыйных станаў і адценняў, стварае містыка-магічную атмасферу імглістай свядомасці героя, які самазабыўна ўспамінае пра тое, чаго няма і, магчыма, не было. Невыпадкова скразным матывам выступае сон: “І зноў твая свядомасць блукала ў лабірынце доўгіх сноў” [4, с. 353]. Плынь свядомасці ў А. Жаксылыкава фарміруецца адначасова фіксацыяй, дэталёвым пералікам вобразаў, думак і спробай іх аналізу, яркім кантрастам паміж тым, што і як бачыць герой, і тым, што ёсць насамрэч.

Увогуле міфалагічная свядомасць у тым ці іншым выглядзе як адна з характэрных уласцівасцей шматпланавыга мастацкага бачання нароўні з экзістэнцыйнай праблематыкай прысутнічае ў творчасці большасці вядучых казахскіх празаікаў. Да прыкладу, фальклорна-татэмічны вобраз ваўчыцы, які неаднойчы інтэрпрэтаваўся ў літаратуры, тут зададзены як вобраз-аб’ект “жанчыны-звера”, што ахоўвае і падтрымлівае героя ў цяжкіх хвіліны. У сне героя аб Месіі і Іблісе ізноў з’яўляюцца вобразы чалавеказвяроў, якія выбіраюць рэчы паводле сваёй унутранай сутнасці і прыхаваных схільнасцей: “...*вострыя спецыі для пажывы разладаў – неспакойныя зайздроснікі – гіены і шакалы; карціны вялікіх мастакоў – сляпыя ганарліўцы; разнастайныя яды купілі выведнікі правіцеля – вёрткія яноты; ігральныя косці – ашуканцы і злодзеі; танную біжутэрыю расхапалі прадажныя жанчыны – котачкі ў футрах; глыбокія куфэркі – тоўстыя катты-хабарнікі; канчукі, дубінкі і наручнікі панеслі жандары – ваўкі...*” [4, с. 352]. Гэтыя вобразы, як і сам аўтарскі падыход з яго часам змрочнай свядомасцю, новыя для казахскай літаратуры.

Раман “Сны акаянных” А. Жаксылыкава здзіўляе спрактыкаванага чытача шматфункцыянальнай лінгвалітаратурнай і культуралагічнай скіраванасцю, пашыранай поліфаніяй і дыялагізмам у бахцінскім сэнсе. Багацце метафарычнага рада, эпітэтаў і складаных філасофска-экзістэнцыйных і анталагічных дэфініцый, інтэртэкстуальных паралелей, “арнаментальных палёў” скіравана на стварэнне шматмернага, аб’ёмнага, супярэчлівага і часам непрадказальнага свету.

Тут інтэртэкстуальнасць, даведзеная да максімуму, уяўляе сабою часам скрытыя запазычаныя, алюзіі, т. зв. неспадзяваныя цытаты з твораў як расійскіх, так і шырэі – сусветнай культуры і літаратуры. Імёны хлопцаў з палігона – адных з галоўных герояў апаведу – таксама нясуць гэтую сэнсава-стылявую нагрузку: Бора (ад казахскага слова *бдрэ* ‘воўк’), Кабанбай, Уку-пугач,

Сауле Магазаўна Алтыбаева – літаратуразнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1995). Закончыла Аркалыкскі дзяржаўны педагагічны інстытут (1990). Намеснік старшыні АДДзялення грамадскіх і гуманітарных навук Нацыянальнай акадэміі навук Рэспублікі Казахстан. Аўтар вучэбнага дапаможніка “Мастацкі пераклад і параўнальнае літаратуразнаўства” (Алматы, 2000; у сааўтарстве з М. Маданавай), больш як 60 навуковых артыкулаў. Даследуе пытанні традыцыі і наватарства, паэтыкі найноўшай казахскай прозы.



Коян (‘заяц’) і шматлікія іншыя. Гэта традыцыя, якая бярэ свой пачатак яшчэ ад “бестыярыяў” Апулея, і амаль тая ж стылістычная постмадэрнісцкая і нават барочная танальнасць, што і ў А. Кіма ў нашумелай аповесці “Вавёрка”, якая выйшла трохі раней.

Аўтар стварае іншую рэальнасць: міфічную, экзістэнцыйную, псіхалагічна межавую, “якая сарвала са шпулек стужку прасторы” [4, с. 23], у межах цыклічнага і адзінага часу. “Іншая” рэальнасць А. Жаксылыкава шматпланавая і, на першы погляд, нават хаатычная. Пераплятаюцца і ўзаемадзейнічаюць адзін з адным мноства планаў: рэальны, філасофска-міфалагічны, сімвалічны і інш. Так, арыгінальна распрацаваная тэма сусветнага Сыходу: з аднаго боку, гэта рэальная гістарычная падзея – закрыццё палігона і наступны ад’езд вайскоўцаў, з іншага – запущенне, адзінота, заміранне жыцця.

У рамане “Сузор’і дваінят” Хасена Адыбаева прадстаўлены і развітыя вядомыя сусветныя вобразы, але з прынцыпова новых пазіцый усёмагутнага Часу, вечнага супрацьстаяння дабра і зла, пошуку ісціны. Ісус і яго вучні, Чынгісхан і Аляксандр Македонскі, фараоны Аменхатэп IV (Эхнатон) і Тутанхамон і іншыя легендарныя вобразы старажытнага свету – у цэнтры ўвагі аўтара гэтак жа, як перажыванні і лёс стэпавага паэта Алтынбека. Герой (ён жа апавядальнік) адзіны ў шматлікіх праявах: у кожнай навеле, главе рамана ён сведка і ўдзельнік падзей, якія ўвайшлі ў сусветную гісторыю. Погляд на гісторыю як бы адбываецца знутры падзеі, што цягне за сабою і згаданую змену опыты апаведу. Прыём “расцягнутага ў часе прасторы зроку” – адзін з характэрных для манеры пісьменніка.

Выразна прасочваецца дынаміка гістарычнай дыяхраніі, імклівага пераносу падзей, асоб з адной эпохі ў іншую, імгненнай змены інтэр’ера, пейзажу. Прычым усё гэта адбываецца наўмысна, паводле волі аўтара. Маштаб з’яў, як і фігуры ўладароў мінулага або сучаснікаў, пры падобнай опыты апаведу (падзеі распаўсюджаюцца

ад першай асобы, погляд зыходзіць нібы з саміх падзей) пастаянна змяняецца: яны прадстаўляюцца то гіганцкімі, то карлікавымі.

Ствараецца ўражанне расшчэпленнага, разарванага і адначасова сканцэнтраванага свету. Трэба адзначыць адмысловую арганізацыю тэксту-кода, рытміка-інтанацыйную танальнасць з паўтарамі, інверсіямі, выкарыстаннем архаічнай і сучаснай лексікі, паэтычныя ўстаўкі з Абая, Рудакі, вуснай творчасці: *“Мая свядомасць выхоплівае ўсё новыя карціны разбурэння, бунтаў, рэвалюцый, крывавага расправы над намазаннікамі. Я заплюшчваю вочы, прывіды незлічоных рэшткаў велічных культур ва ўсіх частках свету кружаць у свядомасці. Думкі мае пераносяцца да блізкіх, дарагіх твараў, пакідаючы трагічныя падзеі, якія прайшлі праз нашы лёсы і сэрцы”* [5, с. 23].

Аўтар пераўвасабляецца ў герояў розных эпох і народаў. Яго свядомасць свабодна перамяшчаецца з эпохі Старажытнага Егіпта ў часы Вялікай французскай рэвалюцыі. Вылучаецца падабенства вобразаў Рабесп’ера, Марата і бунтаўнікоў Старажытнага Егіпта: іх радніць вечная *“мара аб Месіі – вызваліцелі, справядлівым кіраванні”*. Дзвюма вялікімі утопіямі называюцца сацыялізм і камунізм, паказаныя ў якасці наступнага рыўка гісторыі. І праз больш як 70 гадоў свет ізноў зменены. *“91 год перавярнуў свет”*, – канстатуе аўтар [5, с. 24].

З тэмай мастацтва і лёсу таленту звязаная глава *“Шэдэўр”*. Тут выразна прасочваецца алузія на раманы *“Майстар і Маргарыта”* М. Булгакава, *“Партрэт Дарыяна Грэя”* О. Уайльда. Іншанацыянальны інтэртэкст выяўляецца ў сістэме вобразаў, матываў, псіхалагічных нюансаў (узаемаадносін аўтара і твора).

Сыбар лірычнага героя, яго аднагодак – Майстар – гэта Азнабай, мастак, які стварыў, па прызнанні многіх, шэдэўр – *“Поле праўды”*: *“Змешванні карычневых, чорных і бурых фарбаў... У карціне, задуманай сфаксіраваць у сабе таямніцы быцця, чагосьці бракавала”* [5, с. 74 – 76]. Майстар б’ецца над разгадкай таямніцы карціны і знаходзіць адказ: *“Партрэт глядзеў на мастака – у яго зрэнках застыла пагарда. Яго погляд пераследаваў. І ён не разумеў, чаго не хапае пышнай карціне. Не!.. Справа не ў дэталях або паўтонах! Кампазіцыя, святло, шматмерная перспектыва, якая перадае семдзесят сем пачаткаў чалавека, ідэальныя. Ці магчыма наогул выканаць задуманае?! Майстар узіраўся ў празрысты лёд зрэнак і бачыў іншае. У тонкай абалонцы чэрапа, якая захоўвае за сямю пячаткамі свае таямніцы, узнікала Цудоўная гармонія, якая раптам разладзілася. Бог мой, у яго няма сэрца!”* [5, с. 80].

Унутраныя сэнсавыя і стылістычныя сувязі з канцэпцыйнай рамана О. Уайльда выяўляе сам сюжэт гісторыі пра карціну: яна завядала і паміра ла гэтак жа, як і яе творца: *«Партрэт змяняўся. Знакі ажывалі, набывалі пэўныя рысы пакутніцкага твару: цясныны – правалы памяці, чорныя вяршыні – палёт у пустэчу, стэп – боль... Высокае чало, узаранае маршчынамі, здзіўляла неадпаведнасцю гарачкавага неспакойнага погляду з затоенай у куточках вуснаў ухмылкай. Падабенства “Шэдэўра” з Майстрам было неверагодным»* [5, с. 79].

Нельга не адзначыць і відавочную алузію на трагедыю Гоі ў аднайменным рамана Ліёна Фейхтвангера [10], падобныя станы духу адыбаеўскага Майстра і Гоі з яго *“капрычас”*. Такія сцісла эстэтыка-канцэптэуальныя асаблівасці разгледжаных твораў.

Напрыканцы хацелася б адзначыць, што абодва казахскія раманы, нягледзячы на іх вялікую аддаленасць у ідэйна-канцэптэуальным, семантыка-стылістычным планах, у рэпрэзентацыі тэматыкі, арыгінальных сістэм вобразаў і матываў, тым не менш збліжае ўнутраная ўстаноўка на шырокае выкарыстанне прыёмаў і сродкаў розных мастацкіх метадаў (рэалізму, постмадэрнізму, сімвалізму, барока і інш.), іншымі словамі – скіраванасць на так званую эстэтыку метадалагічнага дысанансу (разладу) з яе неадназначнай метафорыкай, вобразнасцю, інтэртэкстуальнымі сувязямі і прыцягненнямі. Такія катэгорыі, як аўтар, герой, вобраз, таксама канцэптэуальна змяняюцца, становяцца больш рухомымі і ўспрымальнымі, чым гэта было раней.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Айтматов, Ч.** Духовная опора / Ч. Айтматов // Литературная газета. – 1978. – 29 марта.
2. **Земсков, В. Б.** От редколлегии / В. Б. Земсков // Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века. – М. : ИМЛИ РАН, 2002. – С. 5.
3. **Кавко, А. К.** Поэтическая символика Янки Купалы / А. К. Кавко // История национальных литератур. Перечитывая и переосмысливая. Вып. III. – М. : Наследие, 1998. – С. 112.
4. **Жаксылыков, А.** Сны окаянных : трилогия / А. Жаксылыков. – Алматы, 2005.
5. **Адибаев, Х.** Созвездия близнецов (сокровенное и таинственное) / Х. Адибаев. – Алматы, 2004.
6. **Зверев, А. М.** XX век как литературная эпоха / А. М. Зверев // Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века. – М. : ИМЛИ РАН, 2002. – С. 30 – 31.
7. **Цурганова, Е. А.** Введение / Е. А. Цурганова // Современный роман. Опыт исследования. – М. : Наука, 1990. – С. 18.
8. **Исмакова, А. С.** Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль / А. С. Исмакова. – Алматы, 1998. – С. 3.
9. **Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века.** – М. : ИМЛИ РАН, 2002. – С. 28.
10. **Фейхтвангер, Л.** Гойя, или Тяжкий путь познания : роман / Л. Фейхтвангер. – Харьков : ФОЛИО, 1995. – С. 469.



МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

МАНАЛОГІ І ДЫЯЛОГІ ГАННЫ І ЯЎХІМА Ў СІТУАЦЫЯХ ЭМАЦЫЯНАЛЬНАГА НАПРУЖАННЯ

ПА РАМАНЕ “ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ” ІВАНА МЕЛЕЖА

Даўно заўважана, што чалавек выяўляе сябе менавіта ў сварцы, спрэчцы, сутыкненні інтарэсаў. Маўленчыя паводзіны чалавека ў сітуацыі эмацыянальнага напружання сведчаць пра яго характар, паводзіны, звычкі. Зразумела, кожны здольны да праяўлення таго або іншага тыпу маўленчых паводзін, але многа вызначае тая сітуацыя, у якой даводзіцца выказвацца. Даследаванне маўленчых канфліктаў у цяперашні час уяўляе сабой самастойны кірунак, названы ў нешматлікай лінгвістычнай літаратуры “маўленчай канфліктологіяй” [7, с. 3], ці “тэорыяй канфліктнай камунікацыі” [8, с. 72]. Атрыманая ў працэсе камунікацыі інфармацыя нібы прапускаецца праз прызму чалавечай псіхікі і паўстае ў якасці эмацыянальнай адзнакі (дадатнай або адмоўнай). У працэсе ўзаемадзеяння людзі выяўляюць сваё стаўленне адзін да аднаго, да ўчынкаў, дзеянняў іншых, што стварае псіхалагічную блізкасць, сумяшчальнасць або несумяшчальнасць характараў.

Раман “Людзі на балоце” Івана Мележа багаты на дыялогі і маналогі. Яны дынамічныя, не зусім падобныя па эмацыянальным напале ў пачатку і ў канцы рамана. На першых старонках твора ў дыялогах і маналогам выяўляюцца гарачыя пачуцці галоўных герояў, іх мары і спадзяванні. У другой палове рамана, калі Ганна становіцца жонкай Яўхіма, дыялогі і маналогі набываюць большую абвостранасць, адчуваецца напал нянавісці, і толькі ва ўспамінах герояў твора ўзнікае былая ўзвышанасць і летуценнасць.

У дадзеным артыкуле аналізуюцца дыялагічныя і маналагічныя прамовы Яўхіма і Ганны, а таксама аўтарская мова ў сітуацыях эмацыянальнага напружання. Дыялог і маналог актуалізуюць статусныя прыметы і псіхалагічныя асаблівасці суразмоўцаў. У сувязі з гэтым асноўным кірункам у артыкуле стала даследаванне арганізацыі дыялагічнага і маналагічнага ўзаемадзеяння паміж мужчынам і жанчынай у канфліктнай сітуацыі. Галоўнае адрозненне дыялагіч-

най прамовы ад маналагічнай – яе рэактыўны характар. “Дыялог – гэта прамова, якая складаецца з рэплік, гэта ланцуг рэакцый”, – піша Л. Выгоцкі [5, с. 113]. Тое ж самае мае на ўвазе Н. Шведава: “Дыялог як моўная форма ёсць абмен такімі выказваннямі, якія натуральна нараджаюцца... у працэсе гутаркі” [14, с. 92].

Дыялог – арганічная частка любога сюжэта. Само слова *дыялог* паходзіць ад грэчаскага *dialogos* і складаецца з дзвюх частак: прыстаўкі *dia* ‘скрозь, праз’ і кораня *logos* ‘слова, значэнне, прамова’. Першую частку тэрміна можна інтэрпрэтаваць як ‘скразны рух, пранікненне, размежаванне, падзел, узаемнасць’. Адсюль выснова: дыялог – гэта падзеленае слова, узаемная прамова, гутарка, якую вядуць некалькі чалавек. Па справядлівай заўвазе М. Бахціна, жыццё па прыродзе сваёй дыялагічнае. Жыццё для чалавека – “значыць удзельнічаць у дыялогу – пытацца, услухоўвацца, згаджацца і г. д. Ён укладвае ўсяго сябе ў слова, і гэтак слова ўваходзіць у дыялагічную тканіну чалавечага жыцця, у сусветны сімпозіум” [2, с. 307].

Сучасныя лінгвістычныя слоўнікі вызначаюць дыялог як адну з формаў прамовы, пры якой кожнае выказванне прама адрасуецца суразмоўцу і аказваецца абмежаваным непасрэднай тэматыкай гутаркі. Гэтае вызначэнне дыялогу падкрэслівае такія важныя рысы яго арганізацыі, як формы прамовы (наяўнасць адрасата, агульная тэматыка выказванняў), непасрэднасць абмену выказваннямі, сітуацыйная абумоўленасць, кантэкстуальная залежнасць ад папярэдніх выказванняў, інтанацыйная і маторная экспрэсія, наяўнасць вялікай колькасці пытальных, клічных, няпоўных сказаў і трафарэтаў тыпу *пытанне / адказ, згода / нярэчанне*, выкарыстанне эліптычных канструкцый, рэплік, ужыванне мімічна-жэстыкуляцыйных сродкаў і інш. [гл., напр. 1, 10, 12].

Віктар Вінаградаў, разважаючы пра дыялог, слухна заўважае: «У дыялогу больш відаць і чуваць формы выразнасці, “экспрэсіі”, якія ўтва-

раюць сацыяльны фонд для раскрыцця характараў... У дыялогу востра выступае хуткая змена інтанацый, прыэтае чаргаванне розных формаў меладычнага руху прамовы, шырока разгорнуты ланцуг сродкаў мімічнай і жэстыкуляцыйна-пластычнай сігналізацыі, непасрэдны пераклад у гучанне сацыяльна-звыклых маўленчых формул» [13, с. 14].

У рамане “Людзі на балоце” І. Мележа знаходзім дыялогі рознай канструкцыйнай і семантычнай напоўненасці. Маўленчае ўзаемадзеянне герояў носіць у большасці выпадкаў максімальна востры і напружаны характар. Разгледзім найбольш яркія прыклады дыялогаў, у якіх раскрываюцца характары Ганны і Яўхіма. Ілюстрацыяй узніклага паміж жанчынай і мужчынам непаразумення (следства гендэрна абумоўленых псіхалагічных стэрэатыпаў) можа служыць наступны дыялог:

- А я цябе – дак зранку да вечара выглядала! – лагодна, з прытоенай ххіднасцю сказала Ганна.
 - Ну? Вот не знаў! – у тон ёй здзівіўся Яўхім.
 - Шкада! Вельмі ж бо трэба было!..
 - Няўжэ? На што?
 - Вераб’і насядалі на жыто, кеб на іх немач!
- Пужаць не было каму!
- А Дзятлік – хіба не мог? – падчаниў Яўхім.
 - Не баяліся яго! Чуб не такі!

Непаразуменне паміж героямі ствараецца пры дапамозе вербальных кодаў двух суразмоўнікаў: “мовы жанчыны” і “мовы мужчыны”. У прамове Ганны пераважаюць пабуджальныя сказы, чаго не скажаш пра словы Яўхіма. Яго мова насычана пыталымі канструкцыямі, што сведчыць пра неразуменне Яўхімам унутранага стану дзяўчыны. Паводле М. Бахціна, любы судотык з тэкстам, са светам культуры ёсць дыялог, «распытванне і гутарка», а разуменне ўзнікае там, дзе сустракаюцца дзве... асобы і ў іх размове ўзнікае цалкам вызначаны сэнс, адбываецца здыманне нявызначанасці» [3, с. 269]. У прыведзеным прыкладзе гумар Ганны не супадае з гумарам Яўхіма. Тое, што смешна для яе, не смешнае для яго. У прамове Ганны часта сустракаецца стылістычна ацэначная лексіка. Гераіня твора стрыманая ў выражэнні адмоўнай ацэнкі, але выкарыстоўвае такую лексіку для таго, каб паказаць абыякавасць да Яўхіма. У працэсе зносін Ганна выказвае і сваё ацэначнае стаўленне да абодвух мужчын, якія мелі розныя характары і па-рознаму яе кахалі.

Яўхім таксама выказаў свае адносіны да Ганны і Хадоські ў наступным дыялогу:

- Хадоська... Што – Хадоська? Вада – смаку ніякаго!.. От ты, ты, па-мойму, – са смакам!
- Дак яна ж у сто разоў лепей за цябе!
- Ты, па-мойму, – не слухаў яе Яўхім, – як самагонка! Пяршак! – Яўхім раптам сханіў яе за

руку, Ганна паспрабавала вырвацца. – Не вырываўся!.. У, а, мабуць, такі гарачая!

– Пусці!

У наступным дыялогу бачым своеасаблівую “хітрасць” Ганны, якая нібы падказвае Яўхіму шлях да яе сэрца. Адносіны Яўхіма да дзяўчыны, якой ён хацеў дамагчыся, фарміруюцца ў выніку спробы зразумець яе ўнутраны свет, яе стаўленне да людзей.

– Хочаш, скажу, як... да мяне падступіцца?..

– Да цябе?

Хоць Яўхіму здалася, што і тут тоіцца нейкі разлік, словы гэтыя ўсё ж зацікавілі яго.

– Скажаць? – Ганна наварухнулася, напрасіла: – Ты пусці, а то так няёмка...

– І не думай!.. Ну, дак што трэба, кеб ты палюбіла?

– Што? Скажу!.. – Яна цвёрда зірнула яму ў вочы. – Адно – дабрата! Па-добраму кеб!

– А-а... А я думаў, чорт знае што! – засмяўся Яўхім.

Ён моцнай сваёй далоняй прыціснуў да сябе яе галаву, хацеў пацалаваць.

– Людзі!.. – жажнулася яна, як бы кагосьці заўважыўшы.

Але Яўхім і не азірнуўся:

– Вучаны! Не абдурьш!

Але Яўхім так і не змог зразумець яе натуры, тонкай, ранімай, яшчэ не сапсаванай жыццём.

Своеасаблівасць кожнай асобы ярка выяўляецца і ва ўнутраных маналогіх. У адрозненне ад дыялогу маналагічная разнавіднасць маўлення не звязана ў сэнсавых і структурных адносінах з мовай суразмоўцы. Прывядзем прыклад унутранага маналога Ганны, дзе яна выяўляе сваё абыякавае стаўленне да Яўхіма: “Корч прыпёрся”, – пазнала Ганна і раптам пачула, як усхвалявана трапечка прытуленае да яе Хадосьчына плячо; “Глядзі ты, Корч які спрытны: адразу ў дзвюх меціць!..” – мімаволі падумалася ёй... Эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка прамовы Ганны ўступае ў супярэчнасць з экспліцытна выяўленым сэнсам выказвання: пеяратыўныя назоўнік-метафара *корч* і дзеяслоў *прыпёрся* ўжываюцца з іроніяй, сарказмам. Даследчыкі справядліва падкрэсліваюць высокую ступень экспрэсіўнасці ацэначных слоў, ужытых у іранічным сэнсе. Такая экспрэсія “значна мацнейшая, чым экспрэсіўнасць адпаведных слоў, якія маюць намінальнае, па-за кантэкстам адмоўнае значэнне” [13, с. 137].

Патрэбы, якія ўзнікаюць у чалавека ў працэсе жыццядзейнасці, супастаўляюцца з магчымасцю іх задавальнення, і гэтая магчымасць (або немагчымасць) выклікае эмацыянальныя адносіны асобы да з’яў аб’ектыўнага свету. Эмоцыі, такім чынам, выступаюць як форма “непасрэдна-па-

чуццёвага перажывання адпаведнасці або неадпаведнасці прадметаў і з’яў дзейнасці патрэбам людзей і патрабаванням грамадства” [4, с. 266]. У нашым выпадку для рэалізацыі сваіх патрэб Яўхім свядома або падсвядома вызначае план дзеянняў у адносінах да Ганны і пры гэтым імкнецца пазбегнуць праблем, якія перашкаджалі б дасягненню пастаўленай мэты. Яўхім даволі спрытны, гарачы, нястрыманы малады чалавек. Думкі, накіраваныя на Ганну, тояць у сабе злосць і агрэсію: *“Кеб трохі, твар накалечыла б, гадаўка!” – падумаў Яўхім, кідаючы на Ганну люты позірк; “Чым яна ўдарыла? – прайшло ў Яўхімавай галаве. – ...Локцем, мабуць... Ніколі не думаў, што так можна ўдарыць локцем. Як шворнем усё адно!”; “Так абдурыла! Так у лужыну пляснула, подлая!.. Дурань!”* Дынамічнае напружанне паміж камунікатыўнымі цэнтрамі з’яўляецца сінергетычнай крыніцай сэнсу ў любым выказванні, тэксце, мове. У прыведзеным прыкладзе словы аўтара пацвярджаюць агрэсію Яўхіма, якая выражаецца з дапамогай метафарычнага прыметніка *люты (позірк)*, фразеалагізма *пляснуцца ў лужыну* ў значэнні ‘асароміцца, паказаць сябе з найгоршага боку’, пеяратыўнага назоўніка *дурань* і інш. Такую пеяратыўную экспрэсіўнасць узмацяюць словы *гадаўка, подлая*. Даследуючы твор І. Мележа, З. Драздова вялікую ўвагу аддае метафары і зазначае, што “метафарычнае выказванне – гэта часта самае інфармацыйна-ёмкае, самае эканомнае і эмацыянальнае выказванне думкі, калі толькі метафара ўжыта ўдала і да месца” [6, с. 123]. Агрэсія Яўхіма накіравана не толькі на Ганну, але і на сябе, на сваю асобу, якую, здавалася б, нічога не палохае і якая не можа быць у проігрышнай сітуацыі: *“А жаніцца б – пара! Даволі пагайсаў, пагуляў – не да сівых жа валасоў жарабцом бегаць... Мо тады і зараза етая – Ганна – з галавы выйдзе... Выйдзе, канешне – у пустом полі ўсякая трасца расце!..”*

У тэксце пададзена “рознагалоссе” думак і разважанняў персанажаў, якія вызначаюць вартасна-сэнсавую пазіцыю: “Сюды ўваходзіць і вышыня, і дыяпазон, і тэмбр, і эстэтычная катэгорыя. Сюды ўваходзіць і лёс, і светапогляд чалавека. Чалавек як цэласны голас уступае ў дыялог” [3, с. 307]. Калі ў тэксце дамінуе голас аўтара, тэкст з’яўляецца маналагічным. З. Драздова прыходзіць да высновы, што паняцце “аўтарская прамова” ўмоўнае, бо такая прамова амаль не сустракаецца ў чыстым выглядзе. У ёй прысутнічаюць галасы герояў, іх адзнакі, іх успрыманне. Ці даецца партрэтная характарыстыка аднаго з герояў, ці паўстае перад намі нейкая пейзажная карціна – яны заўсёды дадзены вачыма героя [6, с. 15].

Эпітэты і параўнанні, як вядома, валодаюць вялікай экспрэсіўнасцю, удала працуюць на мас-

тацкасць твора, не толькі з’яўляюцца найлепшым сродкам рэалістычнага адлюстравання жыцця палешукоў, але і дапамагаюць падмацаваць сацыяльна-бытавую характарыстыку вобразаў, перадаюць розныя дзеянні і працэсы, звязаныя з адлюстраваннем як псіхалагічнага ці фізічнага стану герояў, так і адносін паміж імі [11, с. 76].

Словы аўтара – неад’емная частка маналагаў і дыялогаў. Наступныя аб’ектыўна-апавядальныя і пыталныя словы аўтара сведчаць пра глыбіню пранікнення ў душу сваіх герояў. Аўтар нібы разважае вуснамі Яўхіма, назірае за Ганнай: *Як ні цяжка было думаць Яўхіму, ён заўважыў, што гаворыць яна не таму, што ёй хочацца гаварыць гэта, што за насмешліва-навучальнай гаворкай яе тоіцца незразумелая хітрасць. З панталыку збіць хоча, ці што?; Яе здзівіла, што і тут ён не стаў дабівацца свайго, сказаў “спакойнай ночы” і, ціха пасвістваючы, пайшоў у змок гразкай вуліцы. Ступаючы па двары, Ганна хвіліну думала пра яго, думала здзіўлена, як пра загадку. У той жа час, калі ў галаве варушыліся гэтыя думкі, вочы яе выбралі з цемры абрысы плота, калоў. Там было пуста, сумна, як каля свежай магілы...; Ганна, якую зачэпіў гэты, здалося, нядобры рогат, заўважыла, што дзяўчаты і хлопцы прыціхлі і прыслухоўваюцца да іх. Яўхім усюды выклікаў да сябе ўвагу: відны быў хлопец, з норавам, паважалі і пабойваліся яго – мала хто з дзяўчат адважваўся нярэчыць. Ведалі ўсе, што і ў Ганны – характар, не саступіць. Маўчалі, чакалі, што будзе.*

Мужчыны, па азначэнні Д. Таннен, жывуць у свеце статусаў, а жанчыны – у свеце блізкасцяў. У адпаведнасці з гэтым першыя змагаюцца, як вербальна, так і невербальна, за сваю незалежнасць, засцерагаючы сваю годнасць ад нават уяўных намераў, а другія – за дасягненне і захаванне эмацыянальнай блізкасці, асцерагаючыся, першым чынам, ізаляцыі [15, с. 179]. Мы знаходзім пацвярджанне гэтаму ў наступных урыўках, якія перадаюць псіхалагічны канфлікт, што ўзнік паміж Яўхімам і Ганнай: *Ён сілком пацалаваў яе ў шчаку. У той жа момант Ганна так ірванулася, што Яўхім ледзь утрымаў яе – але ўсё ж утрымаў. Бачачы, як пацягнуў ад натугі і злосці смуглы твар яе, ён з гордасцю ўхмыльнуўся: што, паспрабавала падужацца?; Але ў той жа момант, адкінуўшы яе руку з граблямі, якія яна трымала між сабой і ім, Яўхім абхапіў Ганну аберауч, сціснуў так, што ёй зацяло дыханне. Ад валасоў яе, ад твару пахла Яўхіму ветрам, саломай, нечым такім завабным, жаночым, што ў галаве яго муцілася. Адносіны ўдзельнікаў эмацыянальнага канфлікту можна ацаніць як няроўныя. Яўхім як мужчына ў гэтым выпадку апраўдвае свой учынак спасылкай на традыцыю. Тут, безумоўна, спрацоўвае і фізіялагічна-генетычны фактар.*

Такім чынам, у рамане Івана Мележа шырока выкарыстоўваюцца маналогі і дыялогі, якія выконваюць значную ролю ў сітуацыях эмацыянальнага напружання. У іх часта ўжываюцца звароткі, пеярэтыўная і экспрэсіўная лексіка, рознага кшталту метафары і фразеалагізмы. Усе яны разам удзельнічаюць у стварэнні асновы для “канфліктнай сітуацыі”, якая па-рознаму выяўляецца ў маўленні Ганны і Яўхіма. Маналагічныя і дыялагічныя выказванні часта носяць экспрэсіўна-ацэначны характар, і кожны з герояў твора з пункту гледжання асабістых пазіцый ацэньвае дзеянні і ўчынкі іншай асобы.

Спіс літаратуры

1. **Ахманова, О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
2. **Бахтин, М. М.** План доработки книги “Проблемы поэтики Достоевского” / М. М. Бахтин // Контекст : литературно-теоретические исследования / отв. ред. А. С. Мясников. – М., 1976. – С. 293 – 316.
3. **Бахтин, М. М.** Эстетика словесного творчества : сб. работ / М. М. Бахтин; сост. С. Г. Бочаров; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. – М. : Искусство, 1979. – 417 с.
4. **Благонадёжина, Л. В.** Эмоции и чувства / Л. В. Благонадёжина // Психология. – М. : Учпедгиз, 1956. – 395 с.
5. **Выготский, Л. С.** Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Литература, 1934. – 299 с.
6. **Драздова, З. У.** Майстэрства слова : моўна-стылявыя асаблівасці “Палескай хронікі” Івана Мележа / З. У. Драздова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 136 с.
7. **Ильенко, С. Г.** К поискам ориентиров речевой конфликтологии / С. Г. Ильенко // Аспекты речевой конфликтологии. – СПб., 1996. – С. 3 – 12.
8. **Кандинский, Б. С.** Текст как единица конфликтной коммуникации / Б. С. Кандинский // Коммуникативные единицы языка. – М. : МГПИИЯ им. Мореса Тореза, 1985. – С. 72 – 81.
9. **Коваль, В. И.** Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. И. Коваль. – Гомель : ГГУ, 2007. – 217 с.
10. **Лингвистический энциклопедический словарь** / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 682 с.
11. **Смыкоўская, В. І.** Творчая канцэпцыя пісьменніка. Задума і яе мастацкае ўвасабленне ў “Палескай хроніцы” І. Мележа / В. І. Смыкоўская. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1976. – 112 с.
12. **Стариченок, В. Д.** Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 с.
13. **Шабалина, Л. И.** Эмоциональная лексика в сатире Некрасова // Труды Тб. гос. ун-та. Сер. филол. наук. – 1965. – Т. 105. – 292 с.
14. **Шведова, Н. Ю.** Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М. : Просвещение, 1960. – 289 с.
15. **Tannen, D.** Gender and Discourse / D. Tannen. – New York, Oxford : Oxford Univ. Press, 1994. – XI, 203 p.

Наталля САБАЛЕЎСКАЯ,
аспірантка кафедры сучаснай рускай мовы
БДПУ імя Максіма Танка.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай сучаснай рускай мовы БДПУ імя Максіма Танка.

Лінгвістычны досвед

Алесь КАЎРУС

“НУ, БУДЗЕМ ЕХАЦЬ!” – “ЕДЗЬМА, БРАЦЕ!”

ВЫРАЖЭННЕ ЗАГАДУ

У загалуюку – радок з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”.

Так гавораць адзін да аднаго браты Міхал і Антось, сабраўшыся ў далёкую дарогу. У гэтых рэпліках выказваецца (перапрашаю за кніжнасць стылю) пабуджэнне да супольнага дзеяння. Загад гучыць неяк мякка, даверліва, раўнапраўна, без падкрэслівання “камандзірскай” ролі каго-небудзь з братоў-паязджанаў. Чуваць дух згоды, шчырасці, што панаваў у лесніковай хаце.

Апісальны зварот *будзем ехаць* і падобныя са значэннем загаднага ладу яшчэ па адным разу ўжыты ў Коласавай паэме: – *То будзем ехаць – я гатовы* (кажа Міхал). – *Ну, небажаты, будзем снедаць* – / *Ў людзей садзяцца ўжо абедаць* (ка-

жа дзядзька Антось). – *Браток Фядос! – Міхал гаворыць, – / Не будзем доўга мы гуторыць: / Вось вам рука!*

Што да дзеясловаў загаднага ладу з канчаткам *-ма (-мо)* (уласцівых гаворкам поўдня і захаду Беларусі), то яны шырока ўжываліся ў беларускай літаратурнай мове 1910 – 1920-х гг., калі стваралася “Новая зямля”. Напрыклад: *Кіньма жа думкі аб долі гаротнай, / Хоць бы на момант спачынем душой!* (М. Багдановіч). Коласавы радкі нагадваюць пра багацце лексічных і граматычных сродкаў беларускай мовы, якое не заўсёды належным чынам выкарыстоўваецца і навукова асэнсоўваецца. На словах мы звычайна за адраджэнне беларускай мовы, нават за вяртанне крыху ці больш забытага. Пры гэтым любім часта паўтараць выказванне сусветнай слаўтасці, што наша мова ў найбольшай чысціні захавала

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 2.

агульнаславянскае, спрадвечнае. А як даходзіць да рэальнай патрэбы прызнаць нарматыўнасць якога-небудзь спецыфічнага беларускага моўнага сродку ці з’явы, то хутчэй спяшаемся аднесці іх да ўстарэлых або дыялектных.

Гэтак Павел Шуба ў дапаможніку для студэнтаў “Сучасная беларуская мова. Марфаналягія. Марфалогія” (Мінск, 1987) узяў ды абвясціў: “Спецыфічна загаднай з’яўляецца і **дыялектная форма з постфіксам -ма** (вылучана мною. – А. К.): *кіньма, хавайма, ежма, станьма, дайма, спяшайма* і г. д.”.

Што ж, свае крытэрыі ацэнкі моўных з’яў і фактаў прафесар фарміраваў не адно на грунце роднай слускай гаворкі і беларускай літаратурнай мовы, якім уласцівыя дзеяслоўныя формы з канчаткам (“постфіксам”) *-ма*. Істотна “далікатніла”, “высакародзіла” ягоны моўны густ, шмат у чым вызначала навуковую пазіцыю руская мова, якую дзесяцігоддзямі ён выкладаў у БДУ, адначасова дапамагаючы акадэмічным мовазнаўцам акрэсліваць і кадыфікаваць нормы беларускай літаратурнай мовы.

Якія гэта нормы, наколькі яны адпавядаюць рэальнаму функцыянальна-стылістычнаму статусу моўнай адзінкі, можна ўбачыць з ацэнкі іншых формаў дзеяслова: “Дзеепрыметнікі залежнага стану цяперашняга часу ўтвараюцца, як правіла, ад пераходных дзеясловаў. Ад дзеясловаў першага спражэння гэтыя дзеепрыметнікі ўтвараюцца з дапамогай суфіксаў *-ом-* / *-ем-*... ад дзеясловаў другога спражэння – з дапамогай суфікса *-ім-* / *-ым-*...” Правіла ілюструецца штучнымі для беларускай мовы прыкладамі: *самалёт, вядомы* камандамі з зямлі; *мадэль, ствараемая* канструктарам; *цяжкімы* мною боль; ён, *мучымы* ўспамінамі.

Ці яшчэ сцверджанне: “Значэнне залежнага стану можа перадавацца і зваротнымі формамі дзеепрыметнікаў на *-учы* (*-ючы*), *-ачы* (*-ячы*): *утвараючаяся, дзелячаяся* і пад. Атрымліваюцца, такім чынам, сінанімічныя пары: **утвараючаяся – утвараемая, дзелячаяся – дзямлімая**”.

Увазе студэнтаў прапануюцца ўжытыя ў сказах формы (не як заганныя!): *Вучоныя адшукалі прычыну, выклікаючую захворванне бульбы. Дзялятаў да нас шум трамвая, прайшоўшага на падалёку. Дарэчы, сказы не пашпартызаваныя. Але іх граматычная і лексіка-семантычная неспарадкаванасць дае падставы лічыць, што яны саматужныя.*

Праўда, аўтар дапаможніка прыхоўвае сваю сімпатыю да прыведзеных вышэй формаў дзвюма заўвагамі “Дзеепрыметнікі на *-учы* (*-ючы*), *-ачы* (*-ячы*) ужываюцца рэдка...”, “Зваротныя формы дзеепрыметнікаў не характэрны для

сучаснай мовы”. Але паказваючы ўтварэнне такіх дзеепрыметнікаў, падаючы іх марфалагічную характарыстыку і ўжыванне, навукоўца аб’ектыўна спрыяе іх укараненню ў моўнай практыцы. Што значыць канстатацыя: пэўныя дзеепрыметнікі беларускай мове “не характэрныя” ці “ўжываюцца рэдка”? А калі я, дапусцім, журналіст і ў мяне асаблівы попыт на гэтае “рэдкае”! Прыціснуты аператыўнасцю, тэрміновасцю працы, ці ж не магу я пакарыстаць з універсітэцкай навукі – утварыць форму дзеяслова паводле засвоеных узораў: *Іранцы ў мінулыя два дні рабілі гераічныя намаганні, каб паскорыць зацягнуўшаеся адкрыццё выстаўкі* (Звязда. 22.10.1994).

Пэўна ж, калі б мне, журналісту (гэтаксама: настаўніку, навукоўцу, рэдактару...), не толькі давялі ў вышэйшай навучальнай установе, што формы накіталь прыведзенай парушаюць літаратурныя нормы, але і паказалі іх натуральныя беларускія адпаведнікі, то цяпер, крыху падумаўшы, я знайшоў бы патрэбнае: *задоўжаны, зацягнуты, запознены, пратэрмінаваны*...

Нягледзячы на прыкметную тэндэнцыю да выраўноўвання граматычных формаў паводле ўзораў рускай мовы, пісьмова-літаратурная і вусна-гутарковая практыка беларускага народа ў асноўным захавала сістэму спрадвечнабеларускіх марфалагічных сродкаў, у тым ліку для выказвання загаду, пажадання, просьбы. І што надта важна, гэтае зберажонае, захаванае ўсё часцей бярэцца да ўжытку.

Людзі! Ратуйма нашых дзяцей (Маладосць. 1994. № 6). *Усё на свеце навучальна. Не лянуймася* вучыцца (Звязда. 15.10.1993). *Мяняючы “пер’е”* [прычоску], *не забывайма* пра ўласную індывідуальнасць (Звязда. 20.05.1993). *Памятайма: гэта мы ўсяго толькі аддаём даўгі нашы* (Беларусь. 1997. № 3). *Гляньма ж на Жыву-Прародзіцу* вачыма старажытных мастакоў (Роднае слова. 1993. № 11). *Не спяшаймася* секчы (Мінская праўда. 20.09.1990). *З гэтай мэтай крытычна разгледзьма* адну з 12 казак і *раскрыйма* думку іншых (Польмя. 1994. № 8). *Будзьма* разам, *будзем* разам працаваць над актуальнымі праблемамі (Беларускае радыё. 30.07.2009). *Аддамо* належнае і рэдактарам (ЛіМ. 5.03.1993). *Не забываймася, што Ісламская рэвалюцыя таксама доўжылася амаль паўтара года* (Наша Ніва. 24.06.2009). *Лунае высокае рэха: яднаймася!* (Н. Мацяш). *Ну, браткі-беларусы! Павінуймася і з гэтай нагоды* (Н. Гілевіч). *Пачакайма* наступнай сустрэчы з юнымі артыстамі ў канцэртнай зале (ЛіМ. 20.03.1998). *Шукайма* слова-тэрмін (А. Міхневіч).

Пра нарматыўнасць формаў загаднага ладу з канчаткам *-ма* пераканальна сведчыць тое, што іх ужываюць аўтары, для родных гаворак якіх гэтыя формы не характэрныя, а таксама дзеячы культуры, якія нарадзіліся ў Мінску ці іншых гарадах.

Парадуемся радасцям зямным / і ўсё ж – не забывайма ся аб вечным (А. Вольскі). *Што ж, пакайма новых кніжак з “самвыда”* (Н. Гальпяровіч). *Згадайма такія цэнтры, як “Менск”, “Поліцак”* (В. Скарабагатаў). *Загляньма ў раздзел [кнігі]...* (Л. Корань). *Спяшайма ся! Пойдзем лесам да ракі* (М. Лынькоў). *Станьма, брацця, у шых паходны – / Наша гора праміне* (А. Гарун).

Дзеяслоўныя формы з канчаткам *-ма* ўспрымаюцца і ўсведамляюцца як патрэбныя, адметныя, што вызначаюць самабытнасць роднай мовы і служаць захаванню яе сістэмы. Такое разуменне ўвогуле моўнай адзінкі адыгрывае вялікую ролю ў яе пашырэнні і нармалізацыі, дазваляе пераадолець сляпую залежнасць ад прынцыпу “ў нас так кажуць (не кажуць)” пры функцыянальна-стылістычнай ацэнцы таго ці іншага слова, формы, сінтаксічнай канструкцыі.

Формы дзеяслова загаднага ладу з канчаткам *-ма* (а таксама з канчаткам *-ем / -эм*), падкрэслім яшчэ раз, замацаваліся ў творах класікаў беларускай літаратуры, яны падаваліся за норму ў падручніках мовы ў 1920-я гг., у прыватнасці ў “Школьнай граматыцы беларускае мовы” (Мінск, 1929) Язэпа Лёсіка, у падручніку для тэхнікумаў і самаадукацыі “Беларуская мова” (Мінск, 1927) Анатоля Багдановіча.

І ў 1930-я гг. формы тыпу *сядайма* ўсведамляліся беларускім грамадствам як літаратурныя. Нават у час рэформы правапісу 1933 г. яны не толькі ацалелі – іх “узаконілі”:

“Дзеясловы ў 1-й асобе множнага ліку загаднага ладу маюць формы на *-ма*, калі 2-я асоба адзіночнага ліку канчаецца на *-й* або зычны; ва ўсіх іншых выпадках будзе канчатак *-ем, -эм: станьма, кіньма, рэжма, сядайма, бярэм, хадзем*” (Правіпіс беларускай мовы. Менск, 1933). Варта зазначыць, што гэтае правіла не адмяняла пастанова Савета Міністраў БССР за 11 мая 1957 г. “Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу”. Не закранулі яго і “Правілы беларускага правапісу і пунктуацыі” ў новай рэдакцыі (2008).

У акадэмічнай “Беларускай граматыцы” (Мінск, 1936), дзе прыведзенае вышэй правіла канкрэтызавалася, дэталізавалася, даюцца дадатковыя ілюстрацыі: *сядзьма, працуйма, нясем, пойдзем, возьмем, паедзем, створым, будзем гаварыць, давай зробім, ну, напішам*.

Наступныя акадэмічныя граматыкі – “Граматыка беларускай мовы” (Мінск, 1962) і “Беларуская граматыка” (Мінск, 1985) – ужыванне формаў загаднага ладу з канчаткам *-ма* абмяжоўваюць мовай мастацкай літаратуры. Але гэтая акалічнасць (ужыванне ў літаратурных творах) не падстава, каб лічыць такія дзеяслоўныя формы за ненарматыўныя. Вядома, што мастацкая літаратура – якраз тая сфера, дзе найбольш натуральна і праўдзіва выяўляецца жыццё беларускай мовы. А вось тэксты навуковага, афіцыйна-справавога і ў значнай меры публіцыстычнага стыляў пераважна ствараліся на рускай мове ці перакладаліся з яе. Таму яны (тэксты) захоўвалі “рускамоўны ўхіл”, былі вольныя, “ачышчаныя” ад спецыфічных асаблівасцяў мовы, якія заканамерна выяўляюцца ў тэксце, калі ён ствараецца адразу па-беларуску ды яшчэ майстрамі слова. Сказанае датычыць і формаў загаднага ладу дзеяслова.

Школьныя падручнікі беларускай мовы, якія друкаваліся ў пасляваенныя дзесяцігоддзі, былі больш паслядоўнымі ў кадыфікацыі дзеяслоўных формаў з канчаткам *-ма*. Як літаратурная норма яны падаюцца ў “Граматыцы беларускай мовы. Частка 1” М. Жыркевіча і А. Карзона (выданні 1946 – 1954 гг.), “Падручніку беларускай мовы. Частка 1” М. Жыркевіча (выданні 1955 – 1970 гг.), падручніку для V – VI класаў “Беларуская мова” У. Андрэенкі і М. Яўневіча (выданні 1971 – 1994 гг.).

У пятнаццатым выданні (1994) “Беларускай мовы” У. Андрэенкі і М. Яўневіча чытаем:

“1-я асоба множнага ліку загаднага ладу супадае з формамі 1-й асобы множнага ліку цяперашняга, прошлага і будучага простага часу: *ідзём* (вылучана мною. – А. К.), *пайшлі, пойдзем* (але *бярэм, хадзем*), *успомнім, пабяжым*, а таксама ўтвараецца ад 2-й асобы адзіночнага ліку загаднага ладу пры дапамозе канчатак *-ма: будзь – будзь[ма], стань – стань[ма]*”.

Як бачым, аўтары школьнага падручніка прадаўжаюць кваліфікаваць формы з канчаткам *-ма* як нарматыўныя. І гэта ў духу часу, у згодзе з практыкай літаратурнай мовы.

Але, на жаль, у прыведзеным правіле ёсць моманты, якія нельга пакінуць без увагі. Паводле У. Андрэенкі і М. Яўневіча, формы 1-й асобы множнага ліку загаднага ладу супадаюць з формамі 1-й асобы множнага ліку абвеснага ладу. Такая неправамерна пашыраная фармулёўка правіла і пададзены прыклад-узор (*ідзём*) даюць злёнае святло, адкрываюць шлях аналагічнай форме загаднага ладу шматлікіх дзеясловаў: *нясём, вязём, пяём, сячом, бяром* і пад. А тым часам спецыфічна загадных формы *бярэм, хадзем*,

схаванья ў дужках, падаюцца як выключэнне з правіла.

Такім чынам, над спрадвечнай формай выражэння загаднага ладу (з дапамогай канчатка *-ем / -эм*) навісла небяспека. У значнай меры гэта тлумачыцца тым, што аўтары школьнага падручніка адышлі ад высноваў акадэмічных граматык. Звернемся да гэтых навуковых прац.

Як адпаведныя сучасным нормам “Граматыка беларускай мовы” (1962) кваліфікуе формы загаднага ладу з канчаткамі *-ем (-эм, -ам), -ім (-ым)* у 1-й асобе множнага ліку: *адвернем, выйдзем, хадзем, страляем, спынімся, успомнім*. “Беларуская граматыка” (1985) фіксуе нарматыўныя формы загаднага ладу з канчаткамі *-ем (-эм) (лавем, цягнем, жывем, запражэм, зазірнем, хадзем)*, а таксама адзначае, што формы загаднага ладу “могуць (!) супадаць” з формамі будучага простага часу (*прысядзем, заспяваем, запомнім*) і формамі цяперашняга часу (*едзем!, ляцім!, бяжым!, спім!, сядзім!*). Думка выказана зразумела, адназначна.

Ніводная акадэмічная граматыка **не падмяняе** формы 1-й асобы множнага ліку дзеясловаў загаднага ладу з канчаткамі *-ем (-эм)* тыпу *нясем, панясем* адпаведнай формай дзеясловаў абвеснага ладу з канчаткамі *-ём (-ом) (нясём, панясём)*, як гэта зрабілі аўтары школьнага падручніка беларускай мовы М. Яўневіч і У. Андрэенка.

Трэба з усёй пэўнасцю падкрэсліць: выступаючы са значэннем загаднага ладу, дзеяслоў заканамерна набывае і адмысловы марфалагічны сродак загаднасці – канчатак *-ем (-эм)*. Таму калі ў абвесным ладзе асабовыя формы канчаюцца на *-ём (-ом) (бяром, забяром, няём, спяём)*, то ў загадным ладзе гэтыя дзеясловы маюць канчатак *-ем (-эм): бярем, забярем, няем, спяем*. Прыкладзем некалькі прыкладаў з сучаснай моўнай практыкі.

Пачнем [перадачу] з эканамічнага агляду (Беларускае радыё. 8.07.2009). У сваім доме **навядзем** парадак самі (ЛіМ. 17.05.1991). Але **набяремся** смеласці і... *спусцімся ў лёхавую частку дома* (Звязда. 14.01.1992). **Зберажэм** усё роднае (Беларуская мова і літаратура ў школе. 1991. № 1). *Давайце пажадаем толькі выкарыстаць усе гэтыя спрыяльныя для нас акалічнасці, прыкладзем старанні і працу* (Польмя. 1993. № 6). **Азірнемся**, *напрыклад, на Польшчу* (Крыніца. 2001. № 3). *Над святынямі паруйнаванымі / Паклянемся* *дбаць пра карані* (Р. Барадулін). Варка. *Вып’ем. А за што? Ігнат. За Кругліцу. Памянем яе* (В. Ткачоў). **Бярэмся**, *унучак. Пакуль той рух, пакуль паз’яджаюцца... дык мы і зробім яшчэ сёе-тое* (Ф. Янкоўскі). **Зберажэм** *набытае!* (Наша Ніва. 22.07.2009). **Усміхнемся!** (Рубрыка гу-

мару. – Звязда. 31.10.2009). Параўнаем: – **Давай адначнем**, – *згадзіўся Захад* (Я. Колас). **Але зірнем** з дарогі ўправа (Я. Колас).

У некаторых дзеясловаў формы 1-й асобы множнага ліку абвеснага і загаднага ладу сапраўды супадаюць: *рэжам, спяваем, прысядзем* (абвесны лад) – *рэжам!, спяваем!, прысядзем!* (загадны лад). Гэтыя дзеясловы ўтвараюць таксама формы загаднага ладу з дапамогай канчатка *-ма: рэжма, спявайма, прысядзьма*.

Ёсць патрэба звярнуць асобна ўвагу на дзеясловы, што выкарыстоўваюцца для арганізацыі пісьмовага і вуснага тэксту, калі ў выклад увадзяцца ілюстрацыі, звесткі, факты, лічбы і пад.: *прывядзем (прыклады), назавем (прозвішчы), пачнем (разгляд), пакладзем (аркуш паперы)*. Такія дзеяслоўныя формы маюць значэнне загаднага ладу: імі размоўца ці аўтар пісьмовай мовы запрашае слухачоў, чытачоў да супольнага дзеяння. І, як іншыя дзеясловы загаднага ладу, яны ўжываюцца з канчаткамі *-ем*: **Але прывядзем** *яшчэ некалькі цытат* (Польмя. 1991. № 1). **Пачнем** *цытатай, якая магла б пайсці тут і эпіграфам...* (Я. Брыль). **Спашилемся** *хаця б на тое, як высока Ю. Верашчака цаніў творчасць Ядвігіна Ш., Гарэцкага, Якуба Коласа* (І. Чыгрын). **Прывядзем** *толькі адзін паказальны прыклад* (В. Мартынаў). **Спашилемся** *хоць на такое выказванне...* (Польмя. 2009. № 6).

У падобных кантэкстах ужываюцца таксама формы дзеясловаў загаднага ладу з канчаткамі *-ма (-мо): Дарэчы, і Апалон (параўнайма з Сонцам...)* *палову года праводзіць у паўночнай чароўнай краіне Гіпербарэі* (Т. Шамякіна). **Гляньма:** *чырвоным на белу полі пісаць – ці не крывёй-жыццём поўніць рэчышча зямное?* (А. Хатэнка). **Цяпер задамося** *пытаннем: “Навошта нам паняціце рэгіён з такім абкарнаным зместам?”* (ЛіМ. 14.10.1994). **Задамо** *сакраментальнае пытанне: хіба ж гэтакі нас вучылі ў школе?* (В. Тарас). **Прыкіньма:** *нашто ў такім выпадку “неабходна”?* (Ф. Янкоўскі).

Прапануючы кароткі агляд некаторых формаў загаднага ладу, мы разумеем, што без добрай волі беларускага грамадства не могуць быць рэалізаваныя нават самыя слушныя прапановы, парады з абсягу культуры мовы. Таму на заканчэнне хочацца пераадрасаваць усім нам, носьбітам і захвальнікам роднай мовы, удзельнікам сённяшняга працэсу нацыянальнага паразумення і гуртавання, шчырыя і актуальныя словы Прарока беларускага Адраджэння Янкі Купалы:

*Дык любімася, суседзі,
Кіньма сваркі, звадкі;
Жыйма, як родныя дзеці
Адной нашай маткі.*

“Любімось, мае суседзі!”

“НЯМА ТАКОГА ЧАЛАВЕКА НА ЗЯМЛІ, ЯКОМУ БОГ ЯШЧЭ НЕ ДАПАМОГ...”

ЭКСПРЭСІУНАСЦЬ МОВЫ “ДАВЫД-ГАРАДОЦКІХ КАНОНАЎ” ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

Далёка не кожны аўтар мае ў сваёй творчай скарбонцы такія жанрава разнастайныя, тэматычна разнапланавыя творы, як Георгій Марчук. Самабытнасць і вышыня таленту пісьменніка, глыбіня і непаўторнасць яго душы ўвасобіліся праз каларытнае беларускае слова ў п’есах, апавесцях, апавяданнях, раманах, навелах, афарызмах, канонах, казках, сцэнарыях.

Асабліва цікавую старонку ў творчасці пісьменніка ўяўляюць сабой “Давыд-гарадоцкія каноны”, паколькі названы жанр з’яўляецца рэдкім у сучаснай беларускай літаратуры. Само слова *канон*, як вядома, мае некалькі значэнняў, адно з якіх – традыцыя, абавязковая норма, другое – правіла, палажэнне.

Георгій Марчук прысвяціў свае творы дарогім мясцінам, блізкім людзям, цікавым і таму запамінальным момантам жыцця, самым важным паняццям – складнікам лёсу любога чалавека. Аўтар усхваляе Маці, Бога, Час, Вецер, Хату, Школу, Вуліцу, Агарод, Базар, Гарынь. Удзячны і натхнёны чытач не можа не пакланіцца тым мясцінам, якія далі пачатак існаванню, тым людзям, што вялі і трымалі за руку, тым святыням, якія асвятляюць-аберагаюць нашы шляхі праз усё жыццё. У гэтым і заключаецца найвышэйшае прызначэнне мастацтва, у тым ліку і літаратуры, яе эстэтычнай вартасці.

Праз мову і змест канонаў бачыцца асоба аўтара і яе стаўленне да свету і Сусвету. Мудра і з гумарам праявіў апаўвадае пра тое, чым жыве чалавек, чым поўніцца яго душа. Змест і мова названых твораў выразна пацвярджаюць ужо вядомае меркаванне літаратуразнаўцаў: Георгій Марчук – выдатны палескі пясняр. Асаблівасці дыялектнай гаворкі, адлюстраваныя праявікам у творах, дазваляюць яму больш дакладна апісаць побыт, будзённую працу і, самае галоўнае, душэўны стан палешукоў, іх псіхалогію: *Нешчо там усё ж е. Мо недзе далёка. Не можа быць, каб Бог ды не прыдумаў шчо; Не жыві уныло, не жалей, што было, погадаў, што будзэ, беражы, шчо е; Трэбо і мне таке ўзяць; Шчо рабіць? Нешчо роза не прынялася. Аж з Рыгі везла.*

Побыт, звычаі палешукоў, бясспрэчна, дарогія аўтару, аповедамі пра іх, як залацінкамі народнага і сапраўднага, перасыпаны каноны: *Кажуць, калі памрэ гаспадар, то комін пакосіцца налева, а калі гаспадыня – на правы бок; Там, дзе засталася ў хаце ўдава ці ўдавец, ружаў пад*

вокнамі, што на вуліцу, не садзяць; Сакавік, – як кажуць, сонца ўжо блізка, хоць аблокі яшчэ нізка. Відавочна, што шматгадовыя назіранні чалавека, яго вопыт і мудрасць увасобіліся ў традыцыях, у маральна-этычных няпісаных законах-правілах, а значыць, у канонах.

Жанравая адметнасць, тэматычная накіраванасць, ідэйна-эмацыянальны змест твора заўсёды абумоўліваюць лексічную напаўняльнасць любога тэксту, у тым ліку мастацкага. У мове “Давыд-гарадоцкіх канонаў” Г. Марчука дамінуе некалькі пластоў лексікі. Напрыклад, актыўна функцыянуюць **словы, што называюць з’явы прыроды і навакольнага асяроддзя**, сярод якіх высокай частотнасцю вылучаюцца назвы раслін: *рака, суша, бераг, гара, хмара, дождж, зоры, мяцеліца, галалёд, вербы, лозы, таполі, яблыні, вішні, язмін, акацыі, бархоткі, бясмертнікі, астры, півоні, мальвы, рута-мята, медуница* і г. д.; **назвы прадметаў побыту сучаснага палешука, а таксама пабудовы і іх частак**: *хата, вокны, веранда, шафы, дываны, іконы, вазоны, мост, лодка, вясло, люстра, умывальнік, падлога, зала, крэсла, тапчан, печ, грубка, клямка, кухня, стол, абажур, цырата, абразы, калодзеж, клуб, плот, сені, аканіцы, воз, школа, царква* і інш.; **назвы абстрактных паняццяў**, якія адлюстроўваюць багацце эмоцый, пачуцці аўтара і яго землякоў-палешукоў, маральна-этычную ацэнку жыццёвых прыныцаў і канкрэтных сітуацый: *свята, грэх, ганьба, годнасць, цікаўнасць, цікавасць, абавязак, злосць, здароўе, памін душы, цуд, мара, воля, жыццё, старасць, сум, думкі, лучнасць, рытуал, звычай, прыстойнасць, шлюб, легкадумнасць, сумненне, недавер, пашана, адзінота, радасць, гора, гаспадарлівасць* і г. д.

Немагчыма стварыць запамінальныя вобразы без выяўленчых сродкаў мовы, або без тропы. Таму натуральна, што аўтар ужывае параўнанні, эпітэты, перыфразы, метафары і іх разнавіднасці. Кожнае пераносна-вобразнае ўжыванне слова мае па-мастацку дакладны змест, які Г. Марчук нібы пачуў ці падгледзеў там, на радзіме, сярод землякоў.

Параўнанні ў канонах сустракаюцца і агульнамоўныя, і аказіянальныя, напоўненыя жыццесцвярджальным тонкім гумарам, дасціпным зместам: *Мужчыны выносяць з хаты гладкія, як іх лысыя галовы, самаробныя сасновыя табурэт-*

кі; *Калі гандлюе гараджанка на рынку насеннем кветак, яна непрыступная, як бэз, які расце пад вокнамі міліцыі; Доўгі, доўгі дзень, як тычка пад бобам у гародзе; Хату даглядаюць, як нявесту; Па хаце, якая згарэла, плачуць, як на чалавеку; Яна [рака] без лодкі, як гарод без кветак; Над вухам, як надакучлівая муха, лётаюць словы пра геаметрычныя фігуры і матэматычныя формулы; Трыццаць-пяцьдзсят хат пакуль з віншаваннем абыдзеш, збіраючы харчы і грошы, на томішся, як трактарыст на ворыве.*

Чытачу лёгка ўяўляюцца вобразы, створаныя з дапамогай прыведзеных тروпаў, бо ў іх і аб'ект, і прадмет супастаўлення агульнавядомыя. Звязаныя ў адным кантэксце аўтарскай асацыяцыяй, такія аб'ект і прадмет дапамагаюць адчуць аптымістычную накіраванасць твораў.

Абагаўляючы і ажыўляючы свет вакол сябе, аўтар актыўна ўжывае метафары: *Рака мае свой нораў, паказухі, дурноты не даруе; Асірацела хата без агню ў печы; Душа ў ліпы ў агні плача; Хата не любіць цішыні; Яблыні і вішні пільнуюць вокны; Ды і самому ветру доўга буяніць не хапае сілы; Толькі тут, у родным мястэчку, ціша будзе не палыхаць, а лаішчыць раўнавагай і спакоем; Застагнала старая груша, і яе пабудзілі; Праз шчыліну ў плоце паўзе на вуліцу да сонца, не баючыся пылу, настурцыя.*

Аўтара захапляюць родныя краявіды, таму з такім замілаваннем ён гаворыць, здавалася б, пра самыя звычайныя з'явы прыроды, рэчаіснасці. Сапраўды, нас акаляе ўсё жывое: наваколле жыве разам з намі, мае душу і напоўнена сэнсам. Менавіта таму, думаецца, метафара Георгія Марчука блізкая да персаніфікацыі. У ліпы ёсць душа, а калі ёсць душа, яна плача і радуецца; пад вокнамі хаты чалавек пасадзіў яблыні і вішні – няхай яны вартуюць хату і яе прыгажосць; груша старая стогне ад ветру: не чапай, не руш.

Як разнавіднасць метафары ў канонах сустракаецца метанімія – адухаўленне вуліцы, агарода, школы, царквы: *Гудзе ўся вуліца двойчы: калі на ёй вяселле і калі провады ў войска; У войска праводзяць усёй вуліцай; Праца ў ім [агародзе] чорная, цяжкая, брудная, але агарод гарадчукоў корміць; Царква і школа паміж сабой не спрачаюцца; Вуліца выяўляе таленты, школа садзейнічае іх развіццю.*

Метанімія як стылістычны прыём у прыведзеных прыкладах адлюстроўвае адзінства думак і памкненняў людзей, гармонію адносін чалавека і прыроды. Дзе ні знаходзіўся б чалавек – у царкве ці ў школе, на вуліцы ці ў агародзе, – ён павінен мець толькі жыццесцвярджальныя намеры. Гэта ўхваляе і ўсхваляе аўтар.

Гаваркім вобразным сродкам з'яўляюцца апісальныя выразы-перыфразы, якія адначасова і

назваюць, і характарызуюць тыя з'явы прыроды, прадметы рэчаіснасці, жывых істот, абстрактныя паняцці, што трапляюць у поле зроку (гэта значыць, у поле жыцця, у поле душы) самога аўтара і гарадчукоў: *Так ціхая гаспадыня гарадка [рака] і жыве; Садзіцца за таполямі сонца. Вялікае чырвонае сіта; Родны кут у кожнага свой, для гарадчукоў ён – родная вуліца; Час ад часу недзе пад падлогаю ці на вышках шкрабуць спадарожнікі жыцця – мышы; О, вястун волі [вецер], якія ж прыемныя, гаючыя твае хвалі!; Руплівец, наплечнік усякага руху, ён [вецер]... змяняе свет вакол нас; У зеніце лета – ліпені – на душы гаркаваты асадак; Ён [жнівень] адабраў маю маладую маці, маё ласкавае, пшачотнае, добрае сэрца; Агарод – доля жанчыны, яе крыж і радасць; Непрыемныя хіба што скразнякі, яго [ветру] дзеці...*

Некаторыя даследчыкі мовы мастацкай літаратуры сцвярджаюць, што перыфраза – адметнасць найперш паэтычных жанраў [2, с. 71]. Аднак у лірычна-рамантычных канонах Г. Марчука ўзнёслыя па стылістычнай афарбоўцы апісальныя назвы не кантрастуюць з агульным кантэкстам, а наадварот, надзвычай адпавядаюць агульнай моўна-стылістычнай танальнасці твораў.

Эмоцыі аўтара, яго светаўспрыманне ўвасобіліся таксама ў самых дробных штрыхах-дэталях пры апісаннях разгорнутых малюнкаў прыроды, побыту палешукоў, іх душэўнага стану: *Пачынаецца новы дзень салодкай катаргі, якую называюць жыццём; Ён [вецер] добры і цёплы; Горкі і салодкі, шчаслівы і нешчаслівы, але дзівосны час базару мінуў; Гоніць яшчэ пазімоваму злы вецер першы дробны дожджык; Чорны жнівень, чорны; Стаміліся, перахваляваліся ад светла-сумнай радасці, а спаць не хочацца; Гарэзлівыя падлеткі ганяюць на роварах па чужых вуліцах, разганяючы курэй; Яна [нявеста] хоча, каб жыццё яе было салодкім. Як відаць, аўтарскі эпітэт вызначаецца лаканічнасцю, дакладнасцю і тым самым узмацняе экспрэсію мовы канонаў.*

Адметнасць стылю пісьменніка прасочваецца і на сінтаксічным узроўні: розныя па будове сказы ўскладняюцца аднароднымі членамі – дзейнікамі, выказнікамі, азначэннямі, дапаўненнямі, акалічнасцямі: *Кожная хата мае характэрны пах, але ў кожнай хаце пахне хлебам, зёлкамі, сушанымі грыбамі; Хата, любая хата, маленькі ноеў каўчэг, калыска; У лодках-дубах дабіраліся на базар, да школы, на спатканне, у госці, у адведкі; Сыпле снег, змяркаецца, і на душы ва ўсіх узнёсла і светла; Вербы, лозы, таполі, гледзячыся ў ваду, робяць яе зялёнай; Плывуць гладыёлусы, бархоткі, бяссмертнікі, астры; Дзеці ўсюды аднолькавыя: цікаўныя, гарэзлівыя, непаслухмяныя і доб-*

рыя; Глядзіш на кветкі, і абавязкова прыгадваюцца дзеці, вяселле і пацалункі; І муха, бывае, б'еца ў шкло, і матыль, а то і аса заляціць, і малярыйны камар столью таўчэ, і конік, які праз адчыненнае акно ўскочыў, заблудзіўся, цвыркоча.

Разнастайнасць праяў жыцця, яго зменлівасць, багатая палітра аўтарскіх пачуццяў раскрываюцца менавіта праз шматлікія і, як правіла, разгорнутыя рады аднародных членаў сказа, што, безумоўна, узмацняе выразнасць праявінай мовы. У “Каноне Часу” аўтар, напрыклад, ужывае каля ста моўных адзінак у якасці аднародных членаў сказа, аднак і тут яму ўдаецца пазбегнуць аднастайнасці выкладу. Ужо з першых радкоў, у якіх пісьменнік гаворыць, што ён любіць *вецер, флэксы, малых дзяцей, купалы царквы ў сонечных промнях, мокрая дрэвы, сароку, варону, дзятла, яблыневы сад, рачулку, што цячэ з лесу, хросны ход, шлях да мястэчка, дзе жыў у дзяцінстве, сцірты саломы на полі, дождж уначы, пах хлеба*, можна заўважыць свядомае парушэнне лагічнай аднароднасці паняццяў сінтаксічнага рада слоў, граматычную разнастайнасць выражэння аднародных членаў сказа. Менавіта таму вялікі па колькасці слоў сказ, доўгі, амаль на старонку, не ўяўляецца чытачу зацягнутым. Акрамя таго, пісьменнік удала актывізуе з яго дапамогай нашы думкі, уяўленні, эмоцыі... І можа, нехта нават упершыню задумаецца над тым, што ён любіць і ці любіць гэта, чым захапляецца ў жыцці, да чаго павінен імкнуцца. Трэба дадаць, што незахапанне лагічнай аднароднасці паняццяў адлюстроўвае нязмушанасць, непасрэднасць мыслення аўтара, які нібы баіцца не ўзгадаць нешта дарагое, блізкае і таму ставіць у адзін рад назвы прадметаў побыту, раслін і жывёл, асоб і іх дзеянняў, страў і абстрактных паняццяў.

Наступны падобны па структуры сказ меншы па колькасным напаўненні аднароднымі членамі, аднак і ён праз аўтарскае ўспрыманне рэчаіснасці дапамагае чытачу свядома ацаніць тое, што прыносіць дысгармонію ў свет чалавека. *Ноч, крык чайкі, навальніца, абгарэлы лес, гульня ў карты, адключаны тэлефон, гарэлка, вінашаванне са святкам па тэлефоне, штучныя кветкі і шмат чаго яшчэ засмучае аўтара, бо выклікае негатыўныя асацыяцыі. І чытач разумее кожнае слова пісьменніка, таму што сапраўднае мастацтва не патрабуе тлумачэння думак, апісанняў эмоцый, яно рэхам адгукаецца ў душы і свядомасці.*

Цікавым і арыгінальным лінгвістычным фактам стылю Георгія Марчука з'яўляецца выкарыстанне хрыі (з грэч. *chreiodos* – ‘карысны’), што абазначае кароткае апаবাদанне, невялікі анекдот з павучальным зместам, вывадам [1,

с. 348]. Такія мінітворы ў шырокім кантэксце канонаў напоўнены глыбокім сэнсам і цікавым падтэкстам, гучаць яны з вуснаў мясцовага філосафа, але за імі заўсёды відаць асоба аўтара, яго стаўленне да жыцця ва ўсіх духоўна-маральных праяўленнях:

То паслухайце прытчу:

– Бог, мне сумна.

І Бог даў чалавеку тэлебачанне.

– Бог, мне сумна.

І Бог даў чалавеку камп'ютэр.

– Бог, мне сумна.

Бог даў чалавеку сатавы тэлефон. Чалавек пераадрасаваў просьбу.

– Мне ўсё роўна сумна, д'ябал.

І д'ябал прымусіў чалавека за ўсё, што даў Бог, плаціць грошы. Больш просьбаў не было. На іх цяпер чалавеку не хапае часу. Ведаеце, хто геній з геніяў?

– Хто?

– Той, хто прыдумаў людзям Бога і чорта.

Аўтар дае магчымасць чытачу яшчэ раз пераацаніць каштоўнасці і падказвае: радуйся малому, радуйся кожнаму моманту, з удзячнасцю прымай і беражы дабро – гэта і ёсць асноўная думка канонаў. Радуйся, калі засталася бацькоўская хата і ёсць куды і да каго вярнуцца... Г. Марчук раіць нам дараваць адно аднаму дробныя грахі, каб яны не перараслі ў вялікія, недаравальныя. Празаік падказвае, што лепш быць далёкім, але ўсё ж сваяком Бога, чым найбліжэйшым суседам чорта; жывіце па-боску – такі яшчэ адзін жыццёвы канон-самота пісьменніка. Ён упэўнены, што трэба не шкадаваць часу і слоў для прызнання ўсяму жывому ў любові, бо ў старасці на гэта можа не хапіць часу, і таму лепш рана, чым позна, а потым ужо лепш позна, чым ніколі, пачынаць рабіць дабро.

Толькі тады, калі душа чалавека напоўнена і нават перапоўнена жаданнем рабіць дабро, калі розум накіраваны на стварэнне, тады ёсць вялікі сэнс у жыцці, тады чалавек кланяецца ўсяму святому і жывому – Хаце і Агароду, Вуліцы і Базару, Гарыні і Ветру, Школе і Часу, Маці і Богу: *Я стаяў як зачараваны ля царкоўнай брамы і слухаў, слухаў, слухаў... Сцішылася прырода. Аж да нябёсаў неслася: “Господи, да исправится молитва моя...”*

Спіс літаратуры

1. **Москвин, В. М.** Стилистика русского языка : теоретический курс / В. М. Москвин. – 4-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д, 2006. – 630 с.

2. **Юрэвіч, А. К.** Стылістыка беларускай мовы : вуч. дапам. / А. К. Юрэвіч. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск, 1992. – 288 с.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

НЕКАТОРЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАКЛАДУ АПОВЕСЦІ “ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА” УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА НА АНГЛІЙСКУЮ І РУСКУЮ МОВЫ

Пераклад ад старажытных часоў выконвае вельмі важную ролю як сродак зносінаў паміж людзьмі. Пераклад мастацкай літаратуры ў значнай ступені адлюстроўвае культуру, каштоўнасці і традыцыі народа. Акрамя таго, “нацыянальна-культурная семантыка мовы – гэта вынік гісторыі, які ўключае ў сябе таксама і мінулае культуры, і чым больш багатая гісторыя народа, тым больш яркія і змястоўныя адзінкі мовы” [17, с. 195].

Нярэдка ў працэсе пісьмовага перакладу на замежную мову ўзнікаюць цяжкасці, не заўсёды вырашальныя з дапамогай традыцыйных крыніц лінгвістычнай інфармацыі: двухмоўных папяровых і электронных слоўнікаў. Таму што “тэкст – гэта джунглі, дзе тутэйшы носьбіт мовы часам упершыню надае сэнс тым словам, якімі ён карыстаецца, і гэты сэнс можа не адпавядаць таму сэнсу, які тыя самыя словы могуць набываць у іншым кантэксце” [16, с. 52]. Акрамя таго, двухмоўныя слоўнікі падаюць толькі асноўныя прыметы паняцця, не ўказваючы на яго канатацыі. Хоць менавіта другасныя прыметы іграюць важную ролю пры разуменні іншамовнага тэксту і яго перакладзе. Часта ў такіх выпадках перакладчыкі разлічваюць на сваю інтуіцыю і вопыт, а іх не заўсёды бывае дастаткова для дасягнення высаканаснага выніку. Трэба адзначыць яшчэ і тое, што элементы рэчаіснасці, якія апісваюцца ў слоўніковым складзе адной мовы, могуць не супадаць з элементамі іншай рэчаіснасці, часткова адрознівацца або ўвогуле адсутнічаць у лексікаграфіі. В. фон Гумбальт зазначае, што “ўсе людзі гавораць як бы на адной мове і ў той жа час у кожнага чалавека свая мова... Мова дае магчымасць адчуць кожнаму чалавеку, што ён не больш чым частка цэлага чалавецтва. Разам з тым толькі ў маўленні індывіда словы атрымліваюць канчатковую выразнасць, маўленне з’яўляецца самым лепшым сродкам дасягнення аб’ектыўнай думкі, з яго дапамогай людзі дасягаюць дастатковага для іх практычнай дзейнасці ўзаемаразумення” [цыт. паводле: 4, с. 75].

Менавіта пры перакладзе праяўляюцца твораў існуе найбольш спрыяльная магчымасць для дакладнай перадачы інфармацыі арыгінала. Пры гэтым асноўнай задачай перакладчыка з’яўляецца захаванне вобразных асаблівасцей стылю аўтара і задумы твора.

Важную ролю ў мове выконвае фразеалогія, якая разам з лексікай выступае яе самым рухомым пластом, адлюстроўваючы змены грамадскага жыцця. Менавіта таму праз лексіка-фразеалагічную сістэму ідзе ўзаемадзеянне і ўзаемаўзбагачэнне розных моў, што “асабліва ярка назіраецца пры супастаўленні перакладу з арыгінальным тэкстам” [13, с. 105].

Калі ж у мове перакладу адсутнічае неабходны эквівалент, паўстае задача знайсці лексічную адзінку з блізкай семантыкай, пры гэтым “стылістычныя, эмацыянальныя прыкметы... павінны дакладна адпавядаць арыгіналу” [1, с. 410] і, як сцвярджае Умбэрта Эка, “пабудаваная такую тэкстуальную сістэму, што ў пэўным сэнсе можа аказаць на чытача аналагічнае ўздзеянне... да якога імкнуўся тэкст арыгінала” [16, с. 16 – 17].

Аналіз аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча, а таксама яго перакладаў на англійскую і рускую мовы дазволіў вылучыць групу беларускіх свабодных неаднаслоўных слова-спалучэнняў, якія ў вышэйназваных мовах перадаюцца фразеалагізмамі або свабоднымі неаднаслоўнымі спалучэннямі слоў з уключэннем у іх склад фразеалагічных адзінак.

У колькасных адносінах дадзеная група з’яўляецца невялікай і налічвае ўсяго пяць лексічных адзінак.

Беларуская мова	Англійская мова	Руская мова
шалець ад тлушчу	live on the fat of the land	с жиру беситься
не варты пазногця	not to be worth finger-nail	ногтя не стоит
цёмная, як сажа	as dark as soot	тёмная, как сажа
рызыкаваць скурай	to risk one's skin	рисковать шкурой
добры божачка даў рогі	good gods had given the horn of plenty	добрый боженька дал рога

Так, беларускае свабоднае неаднаслоўнае слова-спалучэнне *шалець ад тлушчу* перадаецца пры перакладзе англійскім фразеалагізмам *live on the fat of the land*, які мае значэнне ‘to live in complete prosperity’ (‘жыць у раскошы, жыць прыпяваючы’) і этымалагічна паходзіць ад біблейскага выразу *eat the fat of the land*:

Адны жэрлі не ў сябе, другія паміралі над іхнімі вокнамі. Вось павалены крыж над адным, які шалеў ад тлушчу, а вось паміраючы дзіцёнак.

Some guzzled more food than they could possibly eat, others died of hunger under their windows. This

broken-down cross here over him who lived on the fat of the land, and here a child dying of hunger.

Англійскаму фразеалагізму падаецца адпаведнікам руская фразема *как сыр в масле кататься* ‘жыць у дастатку’ [6, с. 264]. Аднак Вольга Шчадрына пры перакладзе беларускага твора на рускую мову прытрымліваецца тэксту арыгінала і ўжывае блізкі не па значэнні, а па гучанні выраз *с жиру беситься* ‘перабіраць ад перасычанасці або гультайства’:

Одни жрали как не в себя, другие умирали под их окнами от голода. Вот поваленный крест над тем, кто бесился с жиру, а вот умирающий от голода ребёнок.

Трэба адзначыць, што беларускае словапалучэнне *шалець ад тлушчу*, якое не з’яўляецца фразеалагізмам у беларускай мове, выступае адпаведнікам рускаму выразу *с жиру беситься*, але паводле кантэксту мае значэнне фразеалагізма *как сыр в масле кататься*. На нашу думку, пры перакладзе тэксту на рускую мову больш мэтазгоднае ўжыванне фразеалагічнай адзінкі *как сыр в масле кататься*, што супадае з адзінкай арыгінала менавіта значэннем. Акрамя таго, у беларускай мове ўжываецца фразема *як сыр у масле купацца* ў значэнні ‘жыць прывольна, у поўным дастатку’ [7, с. 622].

Перакладчыца твора “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча на англійскую мову Мэры Мінц адпаведнікам беларускаму вольнаму словапалучэнню *не варты пазногця* выбрала выраз *not to be worth finger-nail* (літаральна: ‘не быць вартым пазногця пальца’), па структуры блізкі да англійскага фразеалагізма *not to be worth smb’s little finger* са значэннем ‘to be worthless, extremely insignificant in comparison with someone else’ (‘быць малакаштоўным, няважным у параўнанні з кім-небудзь’):

– ... Ты **пазногця** ягонага **не варты**.

– ... You **aren’t worth even a finger-nail** of his.

Імкненне зрабіць пераклад як мага больш набліжаным да арыгінала прыводзіць да наступных змен у англійскай фраземе: дабаўляецца назоўнік *nail* (пазногаць) і не ўжываецца прыметнік *little* (малы). Такім чынам атрымаўся максімальна набліжаны варыянт перакладу беларускага словапалучэння. У рускай мове вышэйназванаму беларускаму выразу адпавядае фразеалагічная адзінка *ногтя не стоит* ‘не заслугоўвае ніякай увагі, занадта мізэрны, нязначны ў параўнанні з кім-небудзь’:

– ... Ты **ногтя** его **не стоишь**.

Кампаненты фраземы *пазногаць, мезенец* у рускай мове з’яўляюцца варыятыўнымі.

Для перадачы беларускага спалучэння слоў *цёмная, як сажа* ў англійскай мове выкарыстаны фразеалагізм *as dark as soot*. Перакладчыца замяняе

кампанент англійскай фразеалагічнай адзінкі *black* ‘чорны’ на *dark* ‘цёмны’ і гэтым самым імкнецца наблізіць англійскі пераклад да беларускага:

И ночь гэтая была цёмная, як сажа, я не бачыў нават сваіх пальцаў і толькі па паштурхванню вазка здагадаўся, што мы яшчэ едем.

And the night was as dark as soot, I couldn’t see my fingers even, and only guessed that we were still moving on because of the jolting of the carriage.

Аднак у выніку выкарыстання перакладчыцай адной лексемы замест другой змяняецца, на нашу думку, і само значэнне англійскага літаратурнага ўстойлівага выразу *as black as soot* ‘чорны як сажа, чорны як крумкачынае крыло, як смоль, як вугаль’ [6, с. 86]. Між тым нават сямантыка дыктуе неабходнасць ужывання наймення *black* замест *dark*.

Пры перакладзе на рускую мову В. Шчадрына таксама робіць замену кампанента-прыметніка і ў выніку ўжывае спалучэнне слоў *тёмная, как сажа*, хоць у рускай мове ёсць фразеалагізм *чёрный как сажа* [6, с. 86]:

И ночь эта была тёмная, как сажа, я не видел даже своих пальцев и только по вздрагиванию возка догадывался, что мы ещё едем.

У вышэйназваным прыкладзе трэба адзначыць тэндэнцыю змены аднаго з кампанентаў фразеалагічнай адзінкі як у англійскай, так і ў рускай мовах з мэтай захавання зместу арыгінала.

Беларускае словапалучэнне *рызыкаваць скурай* пры перакладзе на англійскую мову перадаецца фразеалагізмам *to risk one’s skin* са значэннем ‘рызыкаваць сваім жыццём, рызыкаваць галавой’:

– ... Але калі ваша просьба выклікана толькі тым, што вы баіцеся за мяне, не хочаце **рызыкаваць** маёй **скурай**, – я застаюся.

– ... *But if your request is due to your fear for me, because you don’t wish me to risk my skin – I shall remain.*

Кампанент *скура* (= *skin* ‘скура, шкура’) паслужыў асновай для замены беларускага свабоднага словапалучэння англійскай фраземай.

У рускім перакладзе аповесці беларускаму свабоднаму неаднаслоўнаму словапалучэнню адпавядае выраз *рисковать шкурой*:

– ... Но если ваша просьба вызвана только тем, что вы боитесь за меня, не хотите **рисковать** моей **шкурой**, – я остаюсь.

Ужыванне назоўніка *шкура* ў якасці адпаведніка беларускай лексеме *скура* не з’яўляецца, як падаецца, дастаткова дакладным. Гэта звязана з тым, што слову *скура* ў рускай мове адпаведнікам выступае лексічная адзінка *кожа*, яна ўжываецца ў адносінах да чалавека. А слова *шкура* перадаецца як *шкура* і ў прамым значэнні выкарыстоўваецца пры гаворцы пра жывёлу. Але ў пера-

носным сэнсе часта мае адносіны да чалавека і сустракаецца пераважна ў фразеалагізмах: *ратаваць сваю шкуру* (спасць сваю шкуру), *спусціць шкуру* (спустіць шкуру), *дрыжаць за сваю шкуру* (дрожць за сваю шкуру) [11, с. 752].

Словаспалучэнне *добры божачка даў рогі* М. Мінц замяняе англійскім выразам *the good gods had given the horn of plenty* (літаральна: ‘добрая багі далі рог дастатку’), у склад яго ўваходзіць фразеалагічная адзінка *the horn of plenty* (рог дастатку) у значэнні ‘an inexhaustible source of sth’ (невывярная крыніца чаго-небудзь). Дадзеная фразема этымалагічна паходзіць з лацінскай мовы (*cornu copiae*), куды трапіла са старажытнагрэчаскай, дзе ўжываўся выраз *рог Альматэі* (ад імя казы, з рога якой Зеўсам быў зроблены рог дастатку) [15, с. 140]. Трэба таксама адзначыць выкарыстанне ў англійскай мове множнага ліку назоўніка *gods* (багі) на месцы беларускай лексемы адзіночнага ліку *божачка*:

Прапаведвалі б нам гэту тэорыю да пачатку гэтага стагоддзя – абавязкова б Беларусь перашибла Германію, а беларусы зрабіліся б першымі гвалтаўнікамі на зямлі і пайшлі б адваёўваць у рускіх, якія не сапраўды рускія, жыццёвы абшар, асабліва яшчэ калі б добры божачка даў нам рогі.

Had they preached this theory to us before the beginning of the century, then Belarus would inevitably have broken down Germany's borders, while the Belarusians would have become the greatest oppressors on earth, going on to conquer the vital lands of the Russians who were not really Russians, especially if the good gods had given us the horn of plenty.

Вынікам такога перакладу стала фактычнае несупадзенне значэння англійскага адпаведніка *good gods had given the horn of plenty* з сямантыкай адзінкі арыгінала *добры божачка даў рогі*.

У рускім перакладзе назіраецца звычайны працэс калькавання беларускага словаспалучэння і ўжыванне рускага выразу *добры божачка даў рогі*:

Проповедовали б нам эту теорию до начала нынешнего столетия – обязательно Беларусь перешибла б Германию, а белорусы стали бы первыми насильниками на земле и пошли бы отвоевывать у русских, которые не настоящие русские, жизненное пространство, особенно если б ещё добрый божачка дал нам рога.

Неабходна зазначыць, што ў розных славянскіх мовах, у тым ліку і ў беларускай, распаўсюджаны варыянты экспрэсіўнага выразу *Ведаў Бог, што не даў свінні рог; Не дай Бог свінні рог; Бачыў Бог, што не даў свінні рог, бо ўвесь свет спарола б* [12, с. 8; 3, с. 319]; рус. *Не дал бог свинье рогов (рог), а бодуца была б; Не дай бог свинье рога, а мужику барства; Кабы свинье бычий рог да конское копыто!; Бодливой корове*

бог рог не дал [14] са значэннем ‘той, хто хоча чаго-небудзь, імкнецца да чаго-небудзь, хто мог бы злоўжыць сваім становішчам, не атрымлівае магчымасці здзейсніць жаданае’ [5, с. 49]. Выраз адлюстроўвае «лінгвакультуралагічны “партрэт” канфлікту» [2, с. 14], паказваючы адзначаныя народнай мудрасцю дакладныя параўнальныя характарыстыкі ўзаемаадносін людзей і жывёл. Неабходна засяродзіць увагу на тым, што прыказкі, як і фразеалагічныя адзінкі, рэдка бываюць нейтральнымі, бо яны, “як і людзі, якія іх стварылі, злуюцца, смуткуюць, смяюцца, вохваюць, стогнуць, крычаць, вучаць – адным словам, у іх столькі ж пачуццяў, колькі іх у народзе” [9]. У беларускай мове дадзены выраз з вобразам каровы таксама зафіксаваны слоўнікамі: *Бадлівай карове бог рог не дае* са значэннем ‘той, хто хацеў бы зрабіць каму-небудзь штосьці дрэннае, не мае магчымасці ажыццявіць сваё жаданне’ [8, с. 32], супадаючы сямантыкай з рускай парэміялагічнай адзінкай. Сустракаецца гэтая прыказка і ў іншых слоўніках [10, с. 59].

Спалучэнне слоў *добры божачка даў рогі*, ужытае У. Караткевічам у аповесці, магло быць створана пісьменнікам на аснове беларускай прыказкі шляхам выключэння вобраза каровы і адмоўнай часціцы *не*. Апошняя са змен прывяла да таго, што словазлучэнне набыло супрацьлеглае значэнне названай вышэй парэміялагічнай адзінцы. Менавіта сямантыкай выразу арыгінала і абумоўлена выкарыстанне В. Шчадрыной у якасці рускага адпаведніка словазлучэння *добры божачка даў рогі*.

Прааналізаваны матэрыял паказвае імкненне перакладчыкаў найбольш поўна адлюстраваць змест твора, што вядзе да выпадкаў перадачы беларускіх вольных неаднаслоўных словаспалучэнняў фразеалагізмамі (пераважна ў англійскай мове). Пры гэтым замяняюцца словы, цэлыя выразы, у выніку чаго іншы раз часткова знікае сэнсавая сувязь тэксту перакладу з тэкстам арыгінала.

Спіс літаратуры

1. Kotzian, A. Фразеологизмы : проблемы в переводе и их место в обучении / A. Kotzian // *Studia Russica XVII*. – Будапешт, 1999. – С. 410 – 419.
2. Бараева, О. Г. Концептуализация понятия “конфликт” в русской национальной картине мира второй половины XX в. – начала XXI в. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. Г. Бараева; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2009. – 26 с.
3. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі; прадм. Дз. Я. Бугаёва. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 494 с.
4. Гируцкий, А. А. Общее языкознание : учеб. пособ. для студентов вузов / А. А. Гируцкий. – Минск, 2001. – 304 с.
5. Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок / В. П. Жуков. – 7-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2000. – 544 с.

6. **Кунин, А. В.** Большой англо-русский фразеологический словарь : около 20 000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 5-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 1998. – 944 с.

7. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1 : А – Л. – 672 с.

8. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік беларускіх прыказак : даведнік / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : БелЭн, 1996. – 352 с.

9. **Мардиева, Э. Р.** Проблема поведения человека в конфликтной ситуации в сфере фразеологии / Э. Р. Мардиева // Межкультурный диалог на евразийском пространстве (материалы Международ. науч. конф. 30 сент. – 2 окт. 2002, Уфа) [Электронный ресурс]. – 2002. – Режим доступа : http://www.bashedu.ru/evvrazia/f_s/f-spisok.htm.

10. **Мудрасць жыцця** : прыказкі, прымаўкі / уклад. А. І. Гурскі. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 94 с.

11. **Русско-белорусский словарь** : в 3 т. : около 110 000 слов / АН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – 4-е изд., испр. и доп. – Минск : БелЭн, 1993. – Т. 3 : П – Я. – 800 с.

12. **Санько, З.** Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск, 1991. – 218 с.

13. **Скамарохава, С. А.** Аб адэкватнасці мастацкага перакладу (На аснове супастаўлення беларускіх перакладаў аповядання Э. По “Забойства на вуліцы Морґ”) / С. А. Скамарохава // *Studia Russica XVII*. – Будапешт, 1999. – С. 105 – 110.

14. **Словарь пословиц и поговорок** [Электронный ресурс]. – 2006. – Режим доступа : http://pogovorok.ru/all_f/gloss.php?nb=1447836637&d=25.

15. **Шевченко, Г. И.** Фразеологизмы античного происхождения в славянских языках / Г. И. Шевченко. – Минск : БГУ, 2005. – 211 с.

16. **Эко, У.** Сказать почти то же самое : опыты о переводе / У. Эко; пер. с итал. А. Н. Ковалея. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 574 с.

17. **Якупова, А. Ш.** Межъязыковой анализ фразеологизмов как база реконструкции этнокогнитивных прототипов (на материале ФЕ русского, татарского и английского языков с компонентами *вода / су / water*) / А. Ш. Якупова // II Международные Бодуэновские чтения : Казанская лингвистическая школа : традиции и современность (Казань, 11 – 13 декабря 2003 г.) : труды и материалы : в 2 т.; под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 1. – С. 195 – 196.

Аксана РУСІНА,
аспірантка Інстытута мовы і літаратуры
імя Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі.

Артыкул рэкамендаваны да друку кандыдатам філалагічных навук М. П. Антропавым.

Малады даследчык прапануе

ДА ПЫТАННЯ АБ КАНТРАСТЫЎНЫМ СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Пры ацэнцы сучаснага стану супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі становіцца відавочна, што пашырэнне міжнародных адносін і наладжванне ўзаемаразумення паміж народамі абумоўліваюць неабходнасць новага падыходу да пытанняў мовы і культуры ўвогуле і фразеалогіі ў прыватнасці. У сувязі з гэтым супастаўляльнае вывучэнне фразеалагізмаў у лінгвакультурных і лінгвакагнітыўных аспектах робіцца асабліва актуальным, бо менавіта фразеалогія “найбольш ярка выяўляе нацыянальную моўную асобу” [4, с. 3]. Такі падыход да фразеалогіі вымагае стварэння фразеалагічных слоўнікаў кантрастыўнага тыпу, у якіх будуць выяўляцца не толькі эквівалентныя фразеалагічныя адзінкі (далей – ФА) дзвюх моў, але і разнастайныя асаблівасці функцыянавання фразеалагізмаў у кожнай мове, а таксама будзе раскрывацца нацыянальная спецыфіка семантыкі асобных ФА адной мовы ў параўнанні і супастаўленні са спецыфікай семантыкі ФА другой мовы. Пры гэтым другая мова “выступае ў якасці люстэрка, якое адбівае нацыянальную спецыфіку першай, як фон апісання” [6, с. 123].

Складанне кантрастыўнага слоўніка – надзвычай працаёмкі працэс, які патрабуе паглыб-

лення як у лінгвістыку, так і ў гісторыю мовы і народа, бо “нацыянальная спецыфіка семантыкі лексічнай ці фразеалагічнай адзінкі выяўляецца ў дэнататыўным, канататыўным і функцыянальным кампанентах значэння, а таксама ў некалькіх кампанентах у розных спалучэннях” [6, с. 123]. Акрамя таго, поўная функцыянальна-семантычная характарыстыка патрабуе дэталёвага даследавання вобразаў, пакладзеных у аснову фразеалагізмаў кожнай мовы.

Сучасныя айчынная і замежная лінгвістыкі характарызуюцца антрапацэнтрычнай накіраванасцю. Гэта выяўляецца ў нарастанні цікавасці да чалавечага фактару, які найбольш ярка адлюстроўваецца ў саматычнай лексіцы. Таму пры адборы матэрыялу да слоўніка мы абмежаваліся толькі саматычнымі фразеалагізмамі беларускай і англійскай моў. Акрамя таго, папярэдні аналіз саматычных ФА ўжо выявіў у іх выразную нацыянальна-спецыфічную семантыку. Як заўважае В. Маслава, “генетычны механізм ацэнкі цялесных адчуванняў універсальны... пераплятаючыся з чалавечай дзейнасцю, адначасова і універсальнай, і нацыянальна-спецыфічнай, ён нязменна прыводзіць у выніку такога ўзаемадзеяння да стварэння моўных

карцін свету як з тыпалагічна агульнымі, так і індывідуальнымі асаблівасцямі” [1, с. 19]. Саматычныя лексемы займаюць важнае месца ў “рэпрэзентацыі базавых культурных кодаў: саматычнага, часавага, прасторавага, прадметнага і г. д., якія суадносяцца як з архетыпавымі ўяўленнямі этнічных культур аб светастварэнні, так і з іншымі невербальнымі кірункамі, якія існуюць у культуры. У гэтых адносінах саматычныя адзінкі важна даследаваць з пункту погляду іх функцыянальных магчымасцей у рэпрэзентацыі кодаў культуры” [3, с. 3].

Саматызмы ўяўляюць сабой адзін са старажытных пластоў лексікі і характарызуюцца “ўстойлівасцю, высокай частотнасцю выкарыстання і ў сувязі з гэтым разгалінаванай семантычнай структурай” [3, с. 3]. Невыпадковая сувязь саматычнай лексікі з навакольным светам. Гэтая сувязь, з аднаго боку, грунтуецца на сімвалічным успрыманні функцыянавання розных частак цела чалавека, а з другога – абумоўлівае такое ўспрыманне, што ў сваю чаргу спрыяе фразеалагізацыі саматычных словазлучэнняў.

Прапануем матэрыялы кантрастыўнага беларуска-англійскага фразеалагічнага слоўніка, структура артыкула якога непазбежна адрозніваецца ад структуры артыкулаў двух- і шматмоўных фразеалагічных слоўнікаў, бо азначэнне кожнай ФА будзе на падставе “сінтэзавання яе дэфініцый, прадстаўленых у розных слоўніках” [2, с. 8]. Так, кожны слоўнікавы артыкул складаецца з наступных элементаў: 1) загалавачны фразеалагізм; 2) структурная схема; 3) семантычная характарыстыка; 4) фразеалагічнае поле; 5) сінтаксічная характарыстыка; 6) экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка. ФА ў слоўніку размяшчаюцца ў адпаведнасці з агульнымі кампанентам-саматызмам, бо менавіта такое размеркаванне «дазваляе больш паслядоўна адлюстравіць семантычную агульнасць цэлых фразеалагічных радоў, якія “нанізваюцца” на стабільную сімваліку аднаго кампанента» [2, с. 16].

Узяўшы за аснову структуру слоўнікавага артыкула, прапанаваную рускімі даследчыкамі І. Сцерніным і Т. Чубур [5; 6], праілюструем слоўнікавы артыкул кантрастыўнага беларуска-англійскага фразеалагічнага слоўніка.

Спачатку параўнаем ФА беларускай мовы *жабе па калена* і сінанімічныя англійскія ФА *knee-high to a mosquito* (дасл. – па калена камару) / *knee-high to a grasshopper* (дасл. – па калена коніку).

Семантыка беларускай ФА ‘вельмі нізкага росту, зусім малы’ не тоесная значэнню англійскіх фразеалагізмаў ‘зусім малое дзіця (ужыва-

Табліца 1.

фразеалагізм	<i>жабе па калена</i>	<i>knee-high to a mosquito</i> (дасл. – па калена камару) / <i>knee-high to a grasshopper</i> (дасл. – па калена коніку)
структура	$N_1 + Prep + N_2$	$N_2 + Prep + N_1$
семантыка	вельмі нізкага росту, зусім малы	зусім малое дзіця (ужываецца ў дачыненні да свайго ці чыйго-н. мінулага)
фразеалагічнае поле	узрост	
	рост	
функцыя ў сказе	азначэнне	
	выказнік	–
экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка	размоўны	
	іранічны	жартоўны

еца ў дачыненні да свайго ці чыйго-н. мінулага)’. Дадзеныя ФА адносяцца да фразеалагічных палёў ‘узрост’, ‘рост’.

Замацаваны ў англійскай мове парадак слоў абумоўлівае структурныя разыходжанні фразеалагізмаў. Так, структура ФА ў беларускай мове мае выгляд $N_1 + Prep + N_2$, а ў англійскай – $N_2 + Prep + N_1$. Відавочная і розніца ў кампанентным складзе, калі беларускай лексеме *жаба* адпавядаюць кампаненты англійскіх ФА *a mosquito* ‘камар’ / *a grasshopper* ‘конік’.

Пры параўнанні сінтаксічных, эмацыянальна-экспрэсіўных і функцыянальна-стылістычных сем таксама назіраюцца значныя разыходжанні. Так, беларуская ФА ў сказе ўжываецца пры дзейніку са значэннем асобы, можа выступаць у якасці выказніка і азначэння, характарызуецца размоўнасцю і іранічнасцю. Англійскія ФА ў сказе выступаюць у якасці азначэння і ўжываюцца ў неафіцыйных размовах, бо з’яўляюцца жартоўнымі выказваннямі.

Усё вышэйсказанае занатоўваем у табліцу, якая і ўтварае слоўнікавы артыкул (гл. табліцу 1).

Відавочна, што ўзятая для аналізу ФА па ступені семантычнай спаянасці ўяўляюць сабой міжмоўныя фразеалагічныя аналагі. Адрозненні ў кампанентным складзе выяўляюць асаблівасці ўспрымання свайго ўзросту ці ўзросту іншай асобы прадстаўнікамі розных нацый.

Ніжэй прывядзем прыклады міжмоўных часткова эквівалентных ФА (гл. табліцу 2).

Асаблівай увагі патрабуюць мнагазначныя ФА. Такія ФА могуць быць эквівалентнымі толькі ў адным значэнні: напрыклад, ФА беларускай мовы *прыходзіць у галаву* ‘раптоўна, выпадкова з’яўляцца ў свядомасці’, *даходзіць да свядомасці каго-н.* тоесная ў семантычным плане таксама двухзначнай ФА *come to a head*

Табліца 2.

фразеалагізм	выплакаць <усе> вочы	<i>cry one's eyes / heart out</i> (дасл. – выплакаць чы-н. вочы / сэрца)
структура	V + <Pron> + N	V + <Pron> + N + Postposition
семантыка	вельмі многа і часта плакаць	
	–	выплакацца
фразеалагічнае поле	гора	
функцыя ў сказе	выказнік	
экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка	размоўны	функцыянальна не замацаваны

Табліца 3.

фразеалагізм	<i>пад рукой</i>	<i>at hand</i> (дасл. – пад рукой)
структура	Prep + N	
семантыка 1)	каля сябе, так блізка, што можна лёгка дастаць, выкарыстаць	
фразеалагічнае поле	адлегласць	
функцыя ў сказе	акалічнасць	
экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка	размоўны	
семантыка 2)	вельмі блізка, недалёка, побач	
фразеалагічнае поле	адлегласць	
функцыя ў сказе	акалічнасць	
экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка	размоўны	
семантыка 3)	пад чыёй-н. уладай (быць)	напагатове, у запасе
фразеалагічнае поле	узаемаадносінны	ступень наяўнасці
функцыя ў сказе	выказнік	акалічнасць
экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка	размоўны	

Табліца 4.

фразеалагізм	<i>валасатая рука</i>	
структура	Adj + N	
семантыка 1)	актыўнае садзейнічанне, аказанне пратэктцыі; блат	
фразеалагічнае поле	узаемаадносінны, міжасобасныя сувязі	
функцыя ў сказе	у ролі розных членаў сказа	
экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка	размоўны	
	няўхвальны	
семантыка 2)	хто-н. мае заступніка, які можа пасадзейнічаць, аказаць падтрымку	
функцыя ў сказе	у ролі розных членаў сказа	
фразеалагічнае поле	узаемаадносінны, міжасобасныя сувязі	
экспрэсіўна-стылістычная характарыстыка	размоўны	
	няўхвальны	

толькі ў значэнні ‘даходзіць да свядомасці каго-н., зразумець’ (другое значэнне англійскай ФА – ‘дасягнуць найвышэйшай кропкі, апагея; рэзка абвастрыцца’).

Прывядзем слоўнікавы артыкул ФА дзвюх моў *пад рукой* і *at hand* (гл. табліцу 3).

Разгледжаныя ФА знаходзяцца ў адносінах абсалютнай эквівалентнасці першым і другім значэннямі, супадаюць эмацыянальна-экспрэсіўнай і функцыянальна-стылістычнай характарыстыкамі, у іх тоесныя кампанентны склад і структурна-граматычная арганізацыя.

Калі ФА адной мовы не мае адпаведніка ў другой мове, то слоўнікавы артыкул мае наступны выгляд (гл. табліцу 4).

Такім чынам, дзякуючы таму, што кожная ФА будзе разглядацца “перш за ўсё як элемент сістэмы мовы, як пэўная сэнсавая схема, структурна-семантычная мадэль” [2, с. 6], у слоўніку ў поўнай меры будуць устаноўлены міжмоўныя семныя, структурныя, функцыянальныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя падабенствы і адрозненні фразеалагізмаў, што паспрыяе, па-першае, лепшаму ўразуменню прычын узнікнення і існавання той ці іншай ФА або яе адсутнасці ў пэўнай мове, па-другое, дакладнаму ўжыванню і выкарыстанню фразеалагізмаў у розных формах маўленчай дзейнасці.

Спіс літаратуры

1. **Маслова, В. М.** Когнітыўная лінгвістыка : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
2. **Мелерович, А. М.** Фразеологизмы в русской речи. Словарь : около 1000 единиц / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.
3. **Сайфи, Л. А.** Концептуализация соматического образа человека в языке и дискурсивных практиках : на материале современного английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. А. Сайфи; Башкирский гос. ун-т. – Уфа, 2008. – 26 с.
4. **Санлыер, Д. Ф.** Культурно-национальное мировидение через единицы фразеологического уровня (на материале татарской, турецкой и английской лингвокультуры) : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.20 / Д. Ф. Санлыер; Чувашский гос. ун-т. – Чебоксары, 2008. – 49 с.
5. **Стернин, И. А.** Контрастивная лексикология и лексикография : моногр. / И. А. Стернин, Т. А. Чубур. – Воронеж : Истоки, 2006. – 341 с.
6. **Чубур, Т. А.** Принципы описания фразеологизмов в контрастивных фразеологических словарях / Т. А. Чубур // Фразеология и когнитивистика : материалы 1-й Междунар. науч. конф., Белгород, 4 – 6 мая 2008 г. : в 2 ч. – Белгород : БелГУ, 2008. – Ч. 1 : Идиоматика и познание. – С. 122 – 126.

Людміла ЗАЙЦАВА,
аспірантка кафедры беларускай мовы
ГДУ імя Францыска Скарыны.

Артыкул рэкамендаваны да друку доктарам філалагічных
наук Вольгай Ляшчынскай.

Кацярына ЛЮБЕЦКАЯ

РАСПРАЦОЎКА БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ Ў ПЕРАКЛАДНОЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ НА МАТЭРЫЯЛЕ НЯМЕЦКА-БЕЛАРУСКІХ СЛОЎНІКАЎ

Адметнасці кадыфікацыі лексічных нормаў, якія ў значнай ступені з’яўляюцца факультатывнымі, найбольш выразна праяўляюцца ў перакладных слоўніках, бо іх укладальнікі пры пошуку эквівалентаў інтуітыўна імкнуцца адлюстравана наўны моўны узус. У перакладных слоўніках блізкароднасных моў назіраецца часта неўсвадомленая тэндэнцыя да дыферэнцыяцыі, што робіць іх папярэдне няпоўнымі, у тым ліку і ў плане адлюстравання лексічных нормаў. У сувязі з гэтым перакладныя слоўнікі няроднасных ці аддалена роднасных моў даюць больш поўны малянак, бо ўкладальнікі вымушаны шукаць “нейтральны” адпаведнік для кожнага замежнага слова, незалежна ад таго, ці яно абазначае агульнае паняцце, ці з’яўляецца вузкасפעцыяльным тэрмінам. Калі ў перакладных слоўнікавых крыніцах агульнага характару адбываецца пераважна выпрацоўка лексічных нормаў пры спробе пошуку дакладнага адпаведніка іншамоўнай лексеме або яе значэнне перадаецца сінанімічным радам, то ў дачыненні да тэрміналогіі ідзе працэс не толькі выпрацоўкі нормаў, але і стварэння самой тэрміналогіі, бо ў лексікаграфічны кантакт уступаюць мовы з рознай ступенню распрацаванасці.

Пры асэнсаванні іншамоўнага ўздзеяння на развіццё лексікону беларускай тэрміналогіі не павінна перабольшвацца ступень удзелу нямецкай мовы. Разам з тым неабходна прызнаць, што нямецка-беларуская лексікаграфічная практыка¹ – даволі значны фрагмент у нацыянальнай лексікаграфічнай традыцыі ХХ – ХХІ стст. У гэтым плане варта падтрымаць меркаванне, што “літаратурныя мовы могуць узаемадзейнічаць і з несуседнімі мовамі шляхам пераймання мадэлей (узораў) развіцця, структурных прынцыпаў і г. д., а таксама ў дыяхранічным плане – праз уздзеянне больш ранняй па часе ўтварэння літаратурнай мовы на фарміраванне больш позняй”².

Прапанаваныя ў перакладных нямецка-беларускіх даведніках рознай жанрава-тыпалагічнай прыналежнасці спробы фарміравання беларускай часткі не мелі дастатковага распаўсюджвання ў грамадстве і не набывалі абавязковага характару. Не заўсёды лексічны матэрыял гэтых перакладных даведнікаў вызначаўся сістэмай у падачы тэрмінаў розных галін ведаў. Разам з тым практыка стварэння слоўнікаў садзейні-

чала развіццю беларускай літаратурнай мовы, у гэтых даведніках адлюстраваны спробы намінацыі і дэфініцыі слоў і спалучэнняў намінацыйна-тэрміналагічнага характару. Тэрміналагічная сітуацыя пэўнага часу, безумоўна, знаходзіла адлюстраванне і ў агульных слоўніках.

Нямецка-беларускае лексікаграфічнае ўзаемадзеянне было храналагічна абмежавана, яно абумоўлена найперш тымі гістарычнымі падзеямі і стасункамі, якія адбываліся паміж народамі. Таму неабходна прызнаць, што ўзаемаадносіны паміж лексічнымі сістэмамі моў з рознай ступенню распрацаванасці насілі нерэгулярны характар. Паколькі кантакт паміж мовамі быў у нейкай ступені выпадковы, то і ўздзеянне адной мовы на другую адбывалася апасродкавана і не мела стабільнага характару.

Аналіз лексічнага матэрыялу перакладных нямецка-беларускіх слоўнікаў сведчыць, што вынікам першых спроб перакладу нямецкіх лексем на беларускую мову стала выпрацоўка значнага пласта беларускай тэрміналогіі. Ужо ў “Сямімоўным слоўніку”³ (ён цікавы як адна з першых, у многіх выпадках удалых, спроб будаваць беларускую тэрміналогію на народнай аснове) прапанаваны шэраг варыянтных перакладаў для перадачы спецыяльных найменняў. Не ўсе прыведзеныя эквіваленты ў сувязі з абмежаваным характарам функцыянавання беларускай мовы маглі разглядацца на момант падрыхтоўкі лексікону як нарматыўныя, бо ў многіх сферах жыцця норма яшчэ не праявілася. Але некаторыя прапановы па фарміраванні нормы, зробленыя ў названым слоўніку і ў больш позніх нямецка-беларускіх крыніцах, адыгралі пэўную ролю ў яе далейшым развіцці.

Гісторыя слоў “Сямімоўнага слоўніка”, што выступаюць беларускімі эквівалентамі нямецкіх спецыяльных слоў, у далейшай слоўнікавай практыцы дэманструе, як праходзіла фарміраванне тэрміналагічнай лексікі беларускай мовы, якімі шляхамі адбывалася спецыялізацыя значэнняў агульнаўжывальных слоў, іх тэрміналагізацыя, калі ў працэсе маўлення і лексікаграфічнай дзейнасці “паралельна з папаўненнем слоўнага багацця ішоў няспынны працэс яго пераацэнкі і адбору, выпрацоўваліся паступова і нормы выкарыстання тэрміналагічных адзінак”⁴.



Кацярына Пятроўна Любэцкая – даследчык мовы. Кандыдат філалагічных навук. Дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Заканчыла філалагічны факультэт БДУ (1993). Працавала перакладчыкам з нямецкай мовы. Займаецца даследаваннем нямецка-беларускіх культурных узаемасувязей.

Падрыхтоўка вузаспецыяльных тэрміналагічных даведнікаў пачалася з сярэдзіны ХХ ст. Першы спецыялізаваны лексікон, прысвечаны асобнай тэрміналагічнай галіне – тэхніцы, распрацаваны ў 1943 г. Генрыхам Кохам: “Kleines deutsch-weissruthenischen Technisches Wörterbuch”. Потым практычна паўстагоддзя, да 1992 г., праца па складанні нямецка-беларускіх тэрміналагічных даведнікаў не праводзілася. Аднаўленню тэрмінаграфічнай дзейнасці з уключэннем нямецкай і беларускай моў паспрыяла прыняцце Закона аб дзяржаўнасці беларускай мовы, калі значна павысілася актуальнасць распрацоўкі беларускамоўнай тэрміналогіі, бо ўзнікла запатрабаванасць у стварэнні беларускамоўных навуковых тэкстаў і актывізаваўся працэс перакладу тэкстаў рознага характару на беларускую мову.

У гісторыі нямецка-беларускай тэрмінаграфіі развіваліся найперш тыя галіны*, якія адлюстроўвалі змены ў жыцці народа, у навуцы і культуры, характарызувалі эканамічныя і палітычныя пераўтварэнні. Тэрмінаграфічнай працай былі ахоплены такія сферы, як тэхніка, фізіка, эканоміка, маркетынг, юрыспрудэнцыя, сельская гаспадарка, глебазнаўства, аграхімія, батаніка, жывёлагадоўля, рэлігіязнаўства, лінгвістыка, бібліятэказнаўства і інш. Варта адзначыць, што тэрмінагаліны, распрацоўка якіх адбылася ў даведніках першай паловы ХХ ст., не заўсёды атрымлівалі далейшае развіццё. Слоўнікавая дзейнасць з другой паловы ХХ ст. разгортвалася ў новых кірунках. Калі ў першым “Сямімоўным слоўніку” для перакладу аўтары выбралі лексемы тых сфер дзейнасці, што абслугоўвалі асноўныя напрамкі гаспадарчага і грамадскага жыцця народа ў час акупацыі, то ўжо ў 40-я гг. ХХ ст. у спецыфічных умовах прымусовай працы сфарміраваўся матэрыял групы слоў “Для вінаградараў”, нехарактэрных для Беларусі. На час стварэння даведніка пашыралі паняццевую базу беларускага лексікону адзінкі кшталту: *віна-*

* Дакладнае вызначэнне межаў паняццінага зместу канкрэтных галін ведаў выклікала складанасці, бо значная колькасць тэрмінаў мае агульнанавуковы характар і можа належаць да розных галін навукі.

градны прэс, фэрмэнтацыйныя газы, дзікое аду-росьце, лаза, выжымкі, зацукрыць, акурваць, серка і інш. Трэба адзначыць, што ў даведніках другой паловы ХХ ст., як і ў папярэдніх, таксама адбывалася распрацоўка новых для беларускай тэрміналогіі галін (малочная прамысловасць, бібліятэказнаўства). Перакладныя даведнікі прысвячаліся перакладу тэрмінаадзінак адной галіны ведаў (фізіка, археалогія) або ў даведніку аб’ядноўваліся тэрмінаадзінкі розных галін, напрыклад у «Нямецка-беларускі слоўнік да “Практычнага курсу нямецкай мовы для студэнтаў гуманітарных факультэтаў”» (1994) уключаны тэрміны мовазнаўства і бібліятэказнаўства. Перакладныя лексіконы – тэрміналагічныя мінімумы, якія з’яўляюцца пэўным фрагментам слоўнікавага складу. У іх уключаны асноўныя галіновыя тэрміны, што адлюстроўваюць найбольш агульныя і ўстойлівыя паняцці канкрэтнай тэрміналагічнай сферы і даюць павярхоўнае ўяўленне пра яе. Лексікаграфічны матэрыялы адпавядаюць свайму прызначэнню – быць карысным дапаможнікам пры перакладзе з нямецкай на беларускую мову, дапамагаць у рабоце з навуковай літаратурай. Часта над стварэннем даведнікаў працуе калектыў аўтараў, у склад якога ўваходзяць філолагі, перакладчыкі і спецыялісты пэўнай галіны ведаў, што забяспечвае высокую якасць апрацоўкі тэрмінаў і іх перакладу.

Уплыў нямецка-беларускай слоўнікавай традыцыі на ўпарадкаванне беларускай тэрміналогіі адчуваецца найперш у пачатку ХХ ст., калі ў беларускай мове яшчэ не было створана значных паводле аб’ёму слоўнікаў і ўласнабеларуская тэрміналогія не была канчаткова выпрацавана і кадыфікавана, бо тэрміналагічная лексіка ўключалася ў агульныя слоўнікі недыферэнцыравана або са спецыяльнымі паметамі. У сітуацыі, калі нямецкая тэрміналогія выступала як уніфікаваная і кадыфікаваная, а ў беларускай мове тэрміналагічная дзейнасць толькі пачыналася, перад складальнікамі слоўнікаў стаяла задача дакладна перадаць семантыку тых нямецкіх тэрмінаў, эквіваленты якіх у беларускай мове яшчэ не былі створаны. Фактычна аўтары даведнікаў павінны былі весці творчыя пошукі і выпрацоўваць прыёмы перадачы семантыкі нямецкіх тэрмінаадзінак на беларускую мову. Перад складальнікамі нямецка-беларускіх лексіконаў стаяла задача не толькі ўкладання слоўніка, але і вывучэння, даследавання і прэзентацыі беларускай тэрміналогіі ў розных галінах, таму яны выкарыстоўвалі т. зв. асіміляцыйны шлях, “калі ўся тэрміналагічная сістэма і яе моўнае напэўненне фактычна пераносіцца з адной мовы ў другую”⁵. Пры ўпарадкаванні беларускай часткі лексіконаў, такім чынам, за ўзор бралася схема нямецкай мовы, а запаўняльнікі лакун залучалі-

ся пераважна з лексічных скарбаў беларускай мовы (фарміраванне слоўніка беларускай тэрміналогіі на пачатку XX ст. адбывалася, як вядома, пераважна шляхам змены сэнсавай структуры агульнавядомых слоў і стварэння новых слоў шляхам словатворчасці). Такім жа чынам дзейнічалі, напрыклад, і чэхі на этапе распрацоўкі сваёй тэрміналогіі, калі для лацінскіх тэрмінаадзінак прапаноўваліся чэшскія адпаведнікі.

Можна выказаць меркаванне, што роля нямецка-беларускіх слоўнікавых крыніц у фарміраванні беларускай тэрміналогіі ў другой палове XX ст. і ў XXI ст. перыферычная. Перадумовай стварэння перакладных даведнікаў з'яўляецца тое, што, па-першае, беларуская мова набывае больш шырокія грамадскія функцыі, па-другое, спецыялісты розных галін і лінгвісты прыкладаюць максімум намаганняў, каб беларуская мова заняла належнае месца ў навуцы.

Асэнсоўваючы ўплыў нямецка-беларускіх слоўнікавых перакладаў, трэба адзначыць найперш іх ролю з боку фарміравання паняццева-тэрміналагічнага фонду беларускай мовы. Як вядома, “тэрміны прыходзяць у нацыянальную тэрміналогію як гатовыя моўныя адзінкі разам з паняццямі і рэаліямі, назвамі якіх яны з'яўляюцца”⁶.

У працэсе дзейнасці па падрыхтоўцы перакладных нямецка-беларускіх слоўнікаў з рэгістрацыяй тэрміналагічнай лексікі адбываецца ўнармаванне беларускай тэрміналогіі: у даведніках прапануюцца канкрэтныя рашэнні па ўпарадкаванні і кадыфікацыі беларускай тэрміналогіі. Шмат якія словы пры гэтым перакладаюцца ўпершыню, калі ў беларускай мове яшчэ не выпрацаваны іх эквіваленты, таму слоўнікі адлюстроўваюць творчыя пошукі найбольш дакладных адпаведнікаў да тых тэрмінаў, што існуюць і кадыфікаваны ў іншых мовах.

Укладанне беларускай часткі лексіконаў у слоўнікавых крыніцах адрозніваецца. Першыя нямецка-беларускія даведнікі з рэгістрацыяй тэрміналагічнай лексікі (першай паловы XX ст.) рыхтаваліся пры адсутнасці ў беларускім мовазнаўстве кадыфікаваных тэрміналагічных даведнікаў або без уліку вядомага вопыту руска-беларускай тэрмінаграфіі. На выбар эквіваленту нямецкай тэрмінаадзінацы і фарміраванне беларускай часткі лексіконаў уплывалі аб'ектыўныя (нераспрацаванасць беларускай тэрміналогіі, нявырашанасць тэарэтычных праблем перакладу тэрміналагічнай лексікі, адсутнасць беларускіх адпаведнікаў для некаторых нямецкіх тэрмінаў) і суб'ектыўныя (уздзеянне ўстановак аўтараў лексіконаў, неглыбокае веданне моў і прадмета перакладу) прычыны. Пры стварэнні тэрміналагічных слоўнікаў у адносіны перакладу ўваходзілі тэрмінасістэмы з рознай ступенню распрацава-

насці. Лексікаграфічная дзейнасць, звязаная з перакладам нямецкіх лексем і ўкладаннем беларускай часткі даведнікаў, стымулявала, такім чынам, распрацоўку беларускай тэрміналогіі.

Падрыхтоўка нямецка-беларускіх слоўнікаў з рэгістрацыяй тэрміналагічнай лексікі ў другой палове XX ст. адбывалася і адбываецца на пачатку XXI ст. ва ўмовах, калі беларуская тэрміналогія ў некаторых галінах навукі, тэхнікі і культуры ўжо склалася. Пры ўкладанні тэрміналагічных даведнікаў з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу першаснай выступае не столькі задача фарміравання і кадыфікацыі беларускай тэрміналогіі пры падборы беларускіх эквівалентаў для нямецкіх тэрмінаў, колькі праблема пошуку эквіваленту з ужо ўсталяваных, функцыянальна прыдатных, зафіксаваных беларускіх тэрмінаў. Фактычна ў адносіны перакладу ўваходзяць кадыфікаваныя разнамоўныя тэрмінасістэмы. Аўтары сучасных слоўнікаў улічваюць вопыт як уласнабеларускай лексікаграфічнай і тэрмінаграфічнай практыкі, так і перакладной руска-беларускай. Распрацоўка тэрміналагічных эквівалентаў у гэтых даведніках носіць перш за ўсё функцыю нармалізацыі.

Неабходнасць перадачы сэнсу пэўных паняццяў з розных галін ведаў спрыяе выпрацоўцы моўных сродкаў для намінацыі гэтых паняццяў. “Як паказвае гісторыя навуковых метамоў, удала створаны тэрмін перадае мадэль, па якой утвараюцца іншыя тэрміны”⁷. Самы адказны этап у фарміраванні мадэлі – падбор эквівалентаў да ўваходных слоўнікавых адзінак. “Складанасць такога працэсу заключаецца перш за ўсё ў тым, што няма дакладных адпаведнікаў паміж суадноснымі словамі ў розных мовах”⁸. Пэўныя паняццёвыя прыметы, як правіла, замацоўваюцца за структурнымі кампанентамі тэрміна. Менавіта таму пры перадачы нямецкамоўных тэрмінаадзінак, у якіх на час падрыхтоўкі перакладных матэрыялаў ужо адбылася дыферэнцыяцыя навуковага паняцця, складальнікі слоўнікаў выбіраюць тыя структурныя тыпы, якія найбольш поўна, паводле думкі аўтараў, адпавядаюць паняццю.

Такім чынам, пры падрыхтоўцы перакладных нямецка-беларускіх слоўнікаў выявіўся аб'ектыўны малюнак стану спецыяльнай лексікі беларускай мовы. Роля нямецка-беларускіх слоўнікаў у фарміраванні беларускай тэрміналогіі асабліва адчувальная ў пачатковы перыяд яе станаўлення, калі ў даведніках ва ўмовах нязначнай колькасці слоўнікаў і нераспрацаванасці беларускай мовы прапаноўваліся канкрэтныя рашэнні па ўпарадкаванні слоўніка беларускай мовы, выпрацоўваліся пэўныя нормы. Лексікаграфічныя і тэрмінаграфічныя пераклады значна ўздзейнічалі на пашырэнне паняццева-тэрміна-

ПАМ'ЯЦІ ЗІНАІДЫ ВАРАНОВІЧ

Зінаіда Браніславаўна Варановіч – вядомы беларускі вучоны-метадыст, кандыдат філалагічных навук, дацэнт. Нарадзілася 30 снежня 1932 г. у Мінску. Закончыла Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт. На працягу 1958 – 1967 гг. працавала завучам у Паплаўскім дзіцячым доме, настаўніцай у розных адукацыйных установах г. Мінска. У верасні 1967 г. паступіла ў аспірантуру БДУ і ў 1971 г. пад кіраўніцтвам вядомага беларускага мовазнаўцы Л. М. Шакуна абараніла дысертацыю “Бяссуфіксныя назоўнікі, суадносныя з дзеясловамі, у сучаснай беларускай літаратурнай мове”.

На філалагічным факультэце БДУ З. Б. Варановіч працавала на працягу 30 гадоў – з 1970 да 2000 г., а з 1990 да 1999 г. загадвала кафедрай метадыкі выкладання беларускай мовы і літаратуры. Шмат намаганняў прыклала Зінаіда Браніславаўна для падрыхтоўкі будучых спецыялістаў. Яна цікавілася ўжываннем новых, перспектывных адукацыйных тэхналогій і прыёмаў, арганізавала навучальную паездку студэнтаў філалагічнага факультэта ў Данецк, да педагогаў-наватараў В. Шаталава і Ю. Мяжэнкі. На пачатку 2000-х гг. Зінаіда Браніславаўна працягвала навучаць студэнтаў у Мінскім інстытуце кіравання.

Зінаіда Варановіч – аўтар вучэбна-метадычных і навуковых прац, прысвечаных даследаванню беларускай мовы і метадыкі яе выкладання. У 1985 г. выйшла з друку першае выданне “Метадыкі выкладання беларускай мовы” – вучэбнага дапаможніка для студэнтаў філалагічных факультэтаў універсітэтаў, а праз дзесяцігоддзе – другое, дапрацаванае, якое мела афіцыйны грыф Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь. У 1997 г. убачыў свет тэматычны даведнік-дапаможнік для настаўнікаў беларускай мовы (V – XI класы) і студэнтаў ВНУ. Гэтыя кнігі былі арыентаваны на спалучэнне навукова-метадычнай грунтоўнасці выкладу з праблемнасцю і даходлівасцю ў падачы матэрыялу. У названых выданнях адбілася разуменне метадыкі як дысцыпліны творчай, пошукавай



па сваім характары – як навукі, мастацтва і нават “паэзіі выхавання”, згодна з педагагічнымі поглядамі Якуба Коласа. Дапаможнікі, створаныя З. Б. Варановіч, і дагэтуль уваходзяць у спіс рэкамендаваных навукова-метадычных крыніц да сучаснай праграмы па беларускай мове для агульнаадукацыйных устаноў Рэспублікі Беларусь.

У лістападзе 2009 г. раптоўная цяжкая хвароба перапыніла жыццё Зінаіды Браніславаўны. Філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта выказвае глыбокае спачуванне родным Зінаіды Браніславаўны Варановіч у сувязі з вялікай стратай.

Выкладчыкі, што працавалі разам з Зінаідай Браніславаўнай, і яе былыя студэнты будуць заўсёды памятаць яе адказнасць, самаадданасць у працы, жыцццялюбнасць і шчырасць.

Выкладчыкі
філалагічнага факультэта Белдзяржуніверсітэта.

- ▶ лагічнага фонду беларускай тэрміналогіі, стымулявалі распрацоўку новых і вузкіх галін тэрміналогіі, спрыялі ўпарадкаванню розных тэрмінагалін з боку сістэматызацыі паняццяў і іх моўнага афармлення. Слоўнікі ўводзілі ў моўнае карыстанне новыя паняцці, рэгламентавалі і стымулявалі выпрацоўку іх лексічных эквівалентаў, прапагандавалі словаўтваральныя сродкі.

¹Рознатыповыя слоўнікі з уключэннем нямецкага і беларускага лексічнага матэрыялу ствараліся на працягу XX – XXI стст.: слоўнікі агульнага тыпу (6 адзінак), вучэбныя даведнікі (14 адзінак), тэрміналагічныя (7 адзінак), размоўнікі (2 адзінкі), перакладныя падборкі слоў у навуковых публікацыях (6 адзінак). У першае дзесяцігоддзе XX ст. падрыхтаваны 1 лексікаграфічны даведнік, у 30-я гг. – 2, 40-я – 5, 70-я – 1, 80-я – 2, 90-я – 12, у 2000 г. – 2, 2001 – 2009 гг. – 11. Уздымы (40-я і 90-я гг.) і спады (50-я, 60-я гг.) дзейнасці ў стварэнні слоўнікаў цесна звязаны з гісторыяй абодвух народаў, са знешнімі абставінамі і ўнутрымоўнымі фактарамі функцыянавання беларускай мовы. Распрацоўка лексіконаў праводзілася ў часы Першай і Другой сусветных войнаў, у гады беларусізацыі, прыняцця і ўвядзення ў жыццё Закона аб мовах у

Рэспубліцы Беларусь, калі значна павышалася зацікаўленасць грамадства ў перакладных даведніках. У 1937 – 1940, 1945 – 1976 гг., што характарызуецца як гады ўціску і стагнацыі ў дачыненні да беларускай мовы, практыка стварэння нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх лексіконаў адсутнічала.

²Трубецкой, Н. С. Общеславянский элемент в русской культуре / Н. С. Трубецкой // Вопросы языкознания. – 1990. – № 2. – С. 126.

³Sieben-Sprachen-Wörterbuch : Deutsch-Polnisch-Russisch-Weissruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch. – Leipzig : Otto Spamer Verl., 1918. – 420 S.

⁴Красней, В. П. Некаторыя асаблівасці выпрацоўкі і ўдасканалення беларускай тэрміналогіі ў савецкі час / В. П. Красней // Веснік Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 1977. – № 2. – С. 33.

⁵Цыхун, Г. А. Шляхі ўладкавання беларускай тэрміналогіі / Г. А. Цыхун // Тэрмінал. бюл. – 1997. – Вып. 1. – С. 4.

⁶Даниленко, В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – С. 29.

⁷Общая терминология : вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; отв. ред. Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1989. – С. 204.

⁸Тамсама. – С. 50.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

БАГАТАДУМНА – БЯСХЛЕБНА

МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЛОЎНІКА АКАЗІЯНАЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ 20 – 30-х гг. ХХ ст.

БАГАТАДУМНА. Слова катэгорыі стану ад *багата дум*; роздумна: *Чаго так сумна, чаго маркотна, багатадумна, а мо гаротна, калі былінку да глебы гнеш?* (М. Грамыка).

БАГНАСЦЬ. Тое, што і багна. *Сустрэў яе (каб лепей – багнасць)...* (Я. Купала).

БАДЗЁРА-ВЯСЁЛЫ. Складаны прыметнік ад *бадзёры* і *вясёлы*: *Быць прастым і бадзёра-вясёлым я здаўна маё сэрца вучу* (М. Машара).

БАДЗЁРА-ГУЛЛІВЫ. Складаны прыметнік ад *бадзёры* і *гуллівы*: *А вакол калыхалася ў красках трава пад спеў ветра бадзёра-гуллівы* (Н. Вішнеўская).

БАЕЧНА-ПЕКНА. Пекна (прыгожа), як у байцы (казцы): *У гэтай вёсцы хата-чытальня была тым месцам... куды прыязджалі аратары з горада, якія... гаварылі баечна-пекна...* (З. Бядуля).

БАЛОТНА-БАГНЯНЫ. Складаны прыметнік ад *балотны* і *багняны*: *Балотна-багняная лілея не можа перадаць гукі барацьбы і змагання, стогну і здэку герайчнага народу...* (П. Шукайла).

БАЛОЦЦА. Праяўляць уласцівасці балота; ствараць (утвараць) балота: *Кругом балоціца атручаная муць* (Т. Кляшторны).

БАРВОВІСТЫ. Тое, што і барвовы: *Палае снег барвовістым агнём...* (С. Дарожны).

БАРВЯНЕЦЬ. Станавіцца (быць) барвяным: *Барвянеў трапяткі над слябіамі сцяг...* (А. Гурло).

БАРВЯНІЦА. Станавіцца барвяным: *Марозна барвянілася зара на захадзе* (М. Зарэцкі).

БАХМАЦЦА. Рабіцца (станавіцца) бахматым: *...і залацістаю бахмаціца абораі прысад зямлі* (У. Хадыка).

БЕЗБЯРЭЖНАСЦЬ. Бязмежнасць, шырыня (на ўзор рускага *безбрежность*): *Безбарэжнасць* (назва верша М. Лужаніна).

БЕЛАЗОРНЫ. Які характарызуецца белымі зорамі; які нагадвае белыя зоры: *...ляці скарэй, зіма, як белазорны птух!* (З. Бядуля).

БЕЛАКУДРЫ. Які характарызуецца белымі кудрамі; які мае (нагадвае) белыя кудры: *І гэта ў лапцюжнай краіне, дзе белакудры ўсміхаецца дзень* (Я. Пушча); *...белакудрая спонка гайдаецца* (П. Трус).

Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. ХХ ст. на літару А, падрыхтаваныя Мікалаем Шабовічам, змешчаны ў чэрвеньскім нумары нашага часопіса за 2008 г.

БЕЛАРОСНЫ. Які характарызуецца белай расой; які нагадвае белую расу: *...і сум бярозы – беларосны снег* (Н. Маркава).

БЕЛАСНЕЖЖА. Складаны назоўнік ад *белы снег*: *...хмарами над садам ўюцца крышталі-клуччы беласнежжа* (А. Гурло).

БЕЛАСТАННЫ. Які характарызуецца белымі станам; які мае белы стан: *Паволі спадалі з беластанных і віхратых бяроз лісты* (В. Каваль).

БЕЛАЦВЕТ. Складаны назоўнік ад *белы цвет*: *І няведама, колькі яшчэ абляціць на шляхох белацвету...* (Х. Ільяшэвіч).

БЕСКАНЦОВА. Бясконца: *Ўсё грывяць, бесканцова гручаць пад намі вагонныя колы...* (З. Астапенка).

БЕСПАДЗЯЧНА. Прыслоўе ад *без падзякі*; *бескарысліва*: *А добра дарогі ічаслівыя мець, любіць беспадзячна і спёку і ценя!* (А. Моркаўка).

БЕСПАТОЛЬНА. Слова катэгорыі стану ад *без патолі* або *беспатольны*: *Ў полі дымна, ў полі цёмна, беспатольна і заломна* (Я. Купала).

БЕСПАТОЛЬНЫ. Які характарызуецца адсутнасцю патолі: *О, беспатольная, бел-чыстая, з ліхадзеямі нерашучая – аб Табе да зямелькі камяністае прыпадаю ад долі пякучае* (Л. Родзевіч); *Люд гібеў у нудзе беспатольнай...* (А. Дудар).

БЕСХАЦІНЕЦЬ. Той, хто не мае хаціны, прытулку; жабрак: *Гэй ты, краю халодны, чужы, прытулі бесхацінца к сабе...* (Я. Купала); *На думку прыйдзе: кінуць хоць на тыдзень і гарады і ўвесь штодзённы клопат, узяць, пайсці вандроўным бесхацінцам па тых шляхох і крыжавых дарогах...* (У. Дубоўка).

БЛАКІТАВАСЦЬ. Тое, што і блакіт: *У блакітавасці сонечных высот, як ветразі, лунаюць хмар раднянкі* (У. Хадыка).

БЛАКІТНА-ЛЮСТРАНЫ. Складаны прыметнік ад *блакітны* і *люстрыны*: *Ёсць нейкая невымоўная слодыч у гэтым павольным руху па блакітна-люстрыным улонні Дняпра* (М. Зарэцкі).

БЛАКІТНА-РУЖОВЫ. Складаны прыметнік ад *блакітны* і *ружовы*: *Час не такі, каб раставаць у блакітна-ружовай чмуце розных “перажыванняў”* (М. Зарэцкі).

БЛАКІТНАСЦЬ. Абстрактны назоўнік да *блакітны*; тое, што і блакіт: *Твае блакітнасці нязменны...* (У. Жылка); *...а лён блакітнасцю зацвіўся...* (А. Гурло); *Адцвіла і знікла васількоў*

блакітнасць (А. Вечар); *Я шмат была дзе, многа я пазнала: блакітнасць неба, свет і гарады...* (В. Маракоў); *...бачу я: лясы, бары, азёр блакітнасць залатую...* (М. Сямашка).

БЛЕДНАЛОБЫ. Які мае (нагадвае) бледны лоб: *Бледналобы месяц падае павольна уначы на поле жоўтым недакуркам* (В. Палескі).

БЛІЖЫЦЬ. Рабіць блізім, набліжаць: *Кроў шумнавірая, раны глыбокія... будучнасць светлую бліжаць* (П. Трус).

БОГАНОСНЫ. Які дадзены (паднесены) Богам; лёсавызначальны (на ўзор рускага *судьбоносный*): *Я жыву таму, што чую душой чулаю адроду тую пору, хвілю тую, боганосную, святую...* (Ц. Гартны).

БРУДНА-ЖОЎТЫ. Жоўты з брудным адценнем; цьмяны: *...і брудна-жоўтай плямай сталі святло й электрыкі агні* (У. Жылка).

БРУДНА-ЧЫРВОНЫ. Чырвоны з брудным адценнем; карычневы: *У вокнах чыстае палавіны мігцела няроўнае брудна-чырвонае святло* (М. Зарэцкі).

БРЫЛЬЯНЦІЦА. Праяўляць уласцівасць брыльянта: *...брыльянца расою далі...* (Я. Пушча).

БУЙНАВІРЫ. Складаны прыметнік ад буйны вір: *Змаганню буйнавіраму, адвазе перамог – тады вітанне шчырае мы ў песнях аддамо* (Ю. Таўбін).

БУЙНА-ГОРДА. Складанае прыслоўе ад буйна і горда; вельмі годна, з вялікай павагай: *Мажорны тон зрываецца з грудзей і цень вякоў калыша буйна-горда* (П. Трус); *Вякоў гісторыю нам пішуць дні, калышуць цьмянае адважна, буйна-горда* (П. Трус).

БУЙНАЛІСТЫ. З буйнымі лістамі: *...каб славай цвілі нашы яркія дні, як май буйналісты, як свежасць вясны* (М. Сямашка).

БУЙНА-МЯЦЕЖНА. Складанае прыслоўе ад буйна і мяцежна; (вельмі) неспакойна, трывожна, бурна: *У грудзях мужыка-беларуса [думкі] адгукнуліся буйна-мяцежна* (П. Трус).

БУНТАРЫЦЬ. Утвараць дзеянне, уласцівае бунтару; бунтаваць: *...прастор бунтарыць галава* (У. Дубоўка); *Будзем разам змагацца, бунтарыць* (П. Трус); *...яна ў прыстань камуны бунтарыць* (П. Трус); *...год бунтарым мы на палях Беларусі квяцістае* (П. Трус); *Бунтарыць думкі Першамайскае* (М. Нікановіч); *Дзесьці бунтарыў салоўка* (М. Нікановіч); *У нас сілы юнацтва бунтараць...* (С. Ракіта).

БУРАВЕЙ. Назоўнік ад бурай веяць; моцны вецер: *З буравеем і холадам, з песняй сэрца музычнаю – паэтычная моладасць і кананне трагічнае* (З. Астапенка); *Палі, хто не змог за буравеем патрапіць* (У. Хадыка).

БУРАВЕЙНЫ. Які ўласцівы буравею; які (ад якога) вее бурай: *Сцежкі васільковыя, думкі буравейныя...* (А. Дудар); *У буравейных далях цвёрдыя загартованыя крокі* (У. Хадыка); *Ой, зоры, кветы, сонца-ружы пад буравейныя вякі красу адвечную цярушаць...* (П. Трус); *Многа дзён паганых буравейны вецер з твару здуў* (Н. Маркава); *Не спяшайся, браце, вецер буравейны з рогатам загасіць у вачох агні* (Н. Вішнеўская).

БУРАЗВОН. Складаны назоўнік ад звон бурры ці бурры звоняць: *Мы прайшлі ў грывотным буразвоне Туркестанскія, Сібірскія франты* (Ю. Лявонны); *Чуцен крок ліхога буразвону...* (Ю. Лявонны).

БУРАПЕНІЦЬ. Складаны дзеяслоў ад бурна пеніць або пеніць, як у буру; утвараць дзеянне (праяўляць якасці) бурна: *Бурапеніў, буяніў на бруку вечар – ліпнёвы гармонік* (А. Александровіч); *Бурапеніў, бегаў босы вечар – бунтар-гарманіст* (А. Александровіч); *Калісьці йшоў я з сонцам на нажы, любіў часамі крышку бурапеніць* (А. Александровіч); *...завывае ў снягох завіруха, а ў душы бурапеніць камол...* (Т. Кляшторны); *...дзесьці глуха бурапеніць мора* (Э. Агняцвет); *Радасным запалам сэрца бурапеніць...* (С. Ракіта).

БУРАПЕННЫ. Які характарызуецца бурнай пенай: *І не бродзіць у кляштарнай стыні бурапенных уздымаў віно* (Ю. Лявонны).

БУРАХВАЛІЦЬ. Які бурна праяўляе дзеянне (як хвалі ў час буры): *Чацвёрты год буряхваліць ліпамі, крыецца шоўкам голы аблог...* (У. Хадыка).

БУРЛІВІЦЬ. Рабіць (быць) бурлівым: *Гэта трэльніцы на змроку йдуць, спазніўшыся, дамоў ды бурлівяць ненарокам песняй вёскі між палёў* (П. Трус); *...дзеля чаго, скажы, бурлівіць лета?* (А. Моркаўка).

БУРНА-ГАРАЧА. Складанае прыслоўе ад бурна і гарача: *...ды ніколі так бурна-гарача кроў не будзе мяцеліць агнём* (М. Машара).

БУРНА-ГРАЙНЫ. Які бурна (гучна) (і)грае: *А паводка гучна-звонная пеніць рэчкі бурна-грайныя* (З. Бядуля).

БУРШТЫНЕЦЬ. Набываць прымету бурштыну; рабіцца такім, як бурштын: *Бурштынее над горадам неба...* (А. Звонак).

БУРШТЫНОВАСЦЬ. Абстрактны назоўнік да бурштыновы (бурштынавы): *За крыві тваёй бурштыновасць будуць дзякаваць нас асцём* (М. Лужанін).

БЫСТРАЛЁТНЫ. Які характарызуецца быстрым (хуткім) лётам; які быстра (хутка) лётае: *Я быстралётны цень...* (З. Бядуля).

БЯЗБЕРАЖЖА. Тое, што і безбярэжнасць: *Бязберажжа твае [мора] абшарнае прасторы*

ці дасць калі прытул выгнанніку гадоў? (М. Грамыка).

БЯЗБРЭЖЫЦЬ. Быць бязбрэжным; шырока раскідацца: *Праменіцца вока бясконца, шыбае да самага сонца...* дзе новае неба **бязбрэжыць** (З. Бядуля).

БЯЗБУРНЫ. Які характарызуецца адсутнасцю буры; ціхі, пагодлівы: *Бязбурны дзень...* (У. Жылка); *Мне любя сніць (бязбурны дні!) аб шчасці гэтакім квола-крохкім* (У. Жылка).

БЯЗВОЛЬ. Стан, які вызначаецца адсутнасцю волі; апатыя: *...мляўкасць, парнасць і бязволь, думкі вялыя ад жару* (У. Жылка).

БЯЗГУТАРНАСЦЬ. Стан, які вызначаецца адсутнасцю гутаркі; маўклінасць, цішыня: *О харакство асенніх дзён празрыстых, бязгутарнасць прыроды і спакой* (У. Жылка).

БЯЗЫЧНА. Бязгучна, ціха, маўкліва: *Вось і раница ўсходзіць бязычна...* (А. Гурло).

БЯЗМЕЖ. Тое, што і бязмежнасць, бязмежжа: *Поле – апяная Купалам і Коласам – паясамі слуцкімі сцелецца ў бязмеж* (Х. Ільяшэвіч).

БЯЗМЕЖНА-ВОСТРЫ. Вельмі (надзвычай) востры: [Раіса]: *За гэты салодкі боль, за бязмежна-вострае адчуванне самаахвярнасці я заплаціла жыццём* (М. Зарэцкі).

БЯЗМЕЖНА-ГОРКІ. Вельмі (надзвычай) горкі: *Славін неяк цяжка-цяжка згарбаціўся, панура ківаў галавой і ўсміхаўся бязмежна-горкай усмешкай...* (М. Зарэцкі).

БЯЗМЕЖНА-ДАРАГІ. Вельмі (надзвычай) дарагі: *Лясніцкаму ўспомніўся той вечар, калі ён першы раз прыйшоў да яе [Раісы] (пявуча-ружовы свет, мяккі, трошачкі сумны арапат, раяль і яна ў празрыста-ружовым уборы – бязмежна-дарагая, прыгожая)* (М. Зарэцкі).

БЯЗМЕЖНА-САЛОДКІ. Вельмі (надзвычай) салодкі: *Было такое ўражанне, што перайшлі яны з Раісай з аднаго пакоя ў другі і ў тым першым засталася іх глыбокая блізкасць, асталося тое бязмежна-салодкае адчуванне* (М. Зарэцкі).

БЯЗМЕЖНА-СМЕЛЫ. Вельмі (надзвычай) смелы: *Яна [Раіса] ўся была ўвасабленне спакусы, яна здавалася дзівоснай, да святасці грэшнай багіняй бязмежна-смелых агнёвых уцех* (М. Зарэцкі).

БЯЗМЕЖНА-ЦЯГУЧЫ. Вельмі (надзвычай) цягучы: *Вось ціхі бярозавы шлях... абвешаны бязмежна-цягучымі думкамі самотных падарожнікаў...* (М. Зарэцкі); *Яно [забытае] лунае зусім вось тут, ля самага краю свядомасці, звінуўшыся ў адзін няясны хімерны вобраз – у вобраз нейкага аднастайнага бязмежна-цягучага гуку* (М. Зарэцкі).

БЯЗМОЦНЫ. Які не мае сілы (моцы); слабы: *...бязмоцным жыццё супыніць завіруху* (Ц. Гартны).

БЯЛЯВА-МАЛАДЫ. Складаны прыметнік ад бялявы і малады: *Туман бялява-малады расу збірае ў Беларусі* (Я. Пушча).

БЯЛЯСА-СТАЛЁВЫ. Складаны прыметнік ад бялясы і сталёвы: *...ахінутая першым бяляса-сталёвым позіткам дня, выявілася вёска...* (М. Зарэцкі).

БЯЛЯСАСЦЬ. Абстрактны назоўнік да бялясы: *...ухапіць снягоў бялясасць* (Я. Пушча).

БЯСКОНЦНЫ. Бясконцы: *...бясконцным абрусам слалася яно [мора]...* (В. Каваль).

БЯСКРАЙНА. Бязмежна, шырока: *Каб маладасць заўжды бязмерна, бяскрайна барвенкам зялёным змагла расцвісці* (А. Гурло).

БЯСКРЫЛАСЦЬ. Абстрактны назоўнік да бяскрылы; прыземленасць, апатыя: *Я працую, а імкненняў ўжо няма, і даўно зламанасць і бяскрыласць* (З. Бандарына).

БЯСПОГАДЗЬ. Непагадзь. Тут – цемра, беспрасвецце: *Сустрэнь ты гімнам бляск зары ў змаганні ўстаўшых новых днёў... або ў бяспогадзі памры...* (Ц. Гартны).

БЯСПУТНІК. Той, хто не мае пэўнага шляху: *І вас чакаюць дзеткі ў хаце, і вы бяспутнікі ў жыцці* (Я. Купала); *Плывуць напевы ад галін, як бы з іх кожная ўзывала: “Хадзі, бяспутнік, адпачынь!”* (Я. Купала).

БЯСПУЦЦЕ. Бездарожжа: *Гэй ты, гэі, Беларусь, маладая старонка, што гібела сталецці ў бяспуці ў пацёмках, – гэі, скажы, скуль цяперашня слава твая?* (Я. Купала); [Мяроха]: *Даўно пайшоў ты па бяспуці, заблытаўся ў сухой траве* (Я. Пушча); *Няхай, няхай рабочы прабачае, што я паэт сялян – “бяспуціца”* (Я. Пушча).

БЯССІЛЬНА-ЗЛОСНЫ. Складаны прыметнік ад бяссільны і злосны: *Не зломіць яго [жыцця] ні бура-сівер, ні чорныя хмары, ні адміраючая бяссільна-злосная зіма* (М. Нікановіч).

БЯССОННА. Без сну: *Ляжу я бяссонна у цёплай пасцелі* (К. Буйло).

БЯССТРАШША. Стан, які вызначаецца адсутнасцю страху; смеласць: *Няхай жа век жыве тваё [Кірава] у нас бясстрашша* (А. Гурло).

БЯСХАЦЦЕ. Жабрацтва, беднасць: *Продкі – ў магіле, у пустах – патомкі, з намі, прад намі – бясхацце* (Я. Купала).

БЯСХЛЕБНА. Без хлеба; бедна: *А воля мне жалезная патрэбна за крыўды маёй мілай помстай заплаціць, што гаравала так яна бясхлебна...* (Я. Купала).

Мікалай ШАБОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.



МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Новая рэдакцыя правіл беларускага правапісу

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

Працяг. Пачатак у №№ 1 – 11.

Каментарый. Правілы правапісу вялікай і малой літар адносяцца да ліку найбольш складаных у сучаснай беларускай арфаграфіі. Па-першае, правапіс вялікай і малой літар абумоўлены не асаблівасцямі гукавога ладу беларускай мовы, а толькі традыцыяй выкарыстання пісьмовай мовы. Таму сфармуляваныя ў главе 6 (“Правапіс вялікай і малой літар”) правілы адносяцца да разрады традыцыйных. Зразумела, што напісанні паводле традыцыі звычайна вельмі цяжка паддаюцца сістэматызацыі і уніфікацыі, часта бываюць недастаткова сістэмнымі і нават непаслядоўнымі, залежаць ад спецыфікі ўжывання лексічных адзінак і г. д. Па-другое, правілы правапісу вялікай і малой літар датычацца не толькі асобных лексічных адзінак, але і вялікай колькасці неаднаслоўных найменняў, у якіх часта складана пераплятаюцца правілы напісання вялікай і малой літар першага і астатніх кампанентаў такіх неаднаслоўных назваў. Па-трэцяе, аднаслоўныя і неаднаслоўныя найменні, якіх датычацца правілы правапісу вялікай і малой літар, уяўляюць сабой вельмі рухомы і зменлівы пласт намінальных адзінак мовы. У практыцы сучаснага маўлення пастаянна з’яўляюцца новыя назвы, якія патрабуюць рэгламентацыі адносна напісання вялікай ці малой літары, і часта гэтая моўная праблема вырашаецца асобна ў кожным канкрэтным выпадку. Нарэшце, у моўнай практыцы функцыянуюць цэлыя групы найменняў, у якіх напісанне вялікай ці малой літары дыктуецца не столькі агульнапрынятымі і нарматыўна замацаванымі правіламі, колькі прагматычнымі аспектамі самога маўленчага акта, патрабаваннямі дыпламатычнага этыкету і палітычнай карэктнасці.

Відавочна, што фармулёўка правіл правапісу вялікай і малой літар у беларускай мове з’яўляецца складанай справай, а самі правілы часта маюць не універсальны, а толькі рэкамендацыйны характар. Пры іх падрыхтоўцы распрацоўшчыкі імкнуліся таксама, каб гэтыя правілы мінімальна адрозніваліся ад адпаведных правіл правапісу вялікай і малой літар у рускай мове, што

апраўдана сучаснай моўнай сітуацыяй і практычнымі патрэбамі школьнага навучання.

Усё адзначанае робіць актуальным падрыхтоўку адпаведных нарматыўных слоўнікаў, якія павінны забяспечыць правільнае выкарыстанне вялікай і малой літар у пісьмовых тэкстах самых розных жанраў. Звяртанне да такіх слоўнікаў абавязковае пры вывучэнні як саміх правіл правапісу, так і пры стварэнні пісьмовых тэкстаў.

§ 24. Агульныя правілы правапісу вялікай і малой літар

1. З вялікай літары пішуцца:

першае слова ў сказе: *Былі пагодныя дні. З сонцам ад рання да вечара, з сінім небам* (І. Мележ). *Уцякай, мароз-дзядуля! Чуеш ты, стары, ці не?* (Я. Колас). *Усю дарогу праз лес мяне суправаджала нябачная птушка тоненькім жалобным плачам. Што яна страціла? Па чым плакала?* (І. Шамякін). *Найсмачнейшыя цяпер брусніцы – як вінныя яблыкі... Яны на пасецы растуць шышкамі. Як бабок на балоце* (І. Пташнікаў);

першае слова пасля клічніка, якім выдзяляецца зваротак, а таксама выклічнік у пачатку сказа: *Зямля Беларусі! Табой мы сагрэты, ніколі не сходзіш ты з нашых вачэй* (П. Броўка). *А-я-яй! Хто ж бы гэта мог падумаць! Гэтакі, здаецца, чалавек!..* (К. Крапіва);

першае слова ва ўстаўных сказах-рэмарках, якія падаюцца ў дужках у пачатку тэксту і пасля кропкі, клічніка, пыталніка і шматкроп’я ў канцы сказа: *Гарлахвацкі. Не толькі сакрэт, а дзяржаўная тайна.* (Ідзе ў свой кабінет.) (К. Крапіва). *Я размяк.* (Душа ў паэта чулая.) (П. Панчанка). *Сымон. Калі пытаюся, то няхай кажа!* (Да Данілка.) *Ну! Чуеш ці не?* (Я. Купала). *Сымон. А хто будаваў гэтай вось сякерай?* (Трасе сякерай.) (Я. Купала). *Данілка. Я ж табе, мама, казаў! Зоська пайшла...* (Глянуўшы на матку, не дагаворвае.) (Я. Купала).

2. Па традыцыі з вялікай літары пачынаецца кожны новы радок (першае слова) у вершаваных тэкстах:

*Дагарэў за брамай неба край,
Месяц паміж воблачкаў плыве,*

*Выйду зноў, як у мінулы май,
Басанож прайдуся па траве.*

(У. Караткевіч).

3. З вялікай літары пішацца першае слова пасля двукроп'я:

у пачатку простаі мовы: *Ён падумаў: "Ніхто цябе не бачыць, ніхто не ведае, якая ты слаўная і мілая, – і дадаў: – Дурні яны!"* (Я. Колас);

у пачатку цытаты, якая з'яўляецца самастойным сказам: *П. Глебка з поўнай падставай пісаў: "Лірычную плынь унёс у нашу прайзачную мову М. Лынькоў"* (ЛіМ);

у сцвярдзальнай частцы пастановы, рэзалюцыі, пратакола, акта і іншага рашэння.

Напрыклад:

Пастанавілі:

Зацвердзіць справаздачу рэвізійнай камісіі аб фінансавай дзейнасці прафкама (з пратакола прафсаюзазнага сходу).

З арыгіналам згодна:

Сакратар выканкама (подпіс) (з копіі дакумента).

4. Калі цытата ўключаецца ў просты ці складаны сказ у якасці яго граматычнай часткі, тады яна пачынаецца з малой літары: *Якуб Колас справядліва ўказаў, што "родная мова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет"* (ЛіМ). Паводле глыбокага пераканання *Дубоўкі, моўныя скарбы – у народзе, "настаўнікаў, мудрэйшых, чым народ, не бывае"* (Беларуская мова. Энцыклапедыя).

5. Пішуцца з малой літары:

першае слова пасля шматкроп'я, калі яно стаіць у сярэдзіне сказа і абазначае прыпыненне ў маўленні: *Зямля... зямля... туды, туды, брат, будуй яе... ты дай ёй выгляд...* (Я. Колас). *Тул'га. Толькі я хацеў запытацца ў вас, ці не будзе гэта... подласцю?* (К. Крапіва). *А што вы скажаце на крытыка, Іван Ант... выбачайце, Мацвеевіч?* (З. Бядуля);

першае слова ў сярэдзіне сказа пасля шматкроп'я, якое абазначае, што частка гэтага сказа апушчана: *З невялікай і чыстай крыніцы лірычнага пачуцця... пачынаецца раман-паэма аб жыцці беларускага простага люду* (А. Адамовіч);

першае слова пасля клічніка, калі ён стаіць у сярэдзіне сказа: *І кожны, хто мяне спытае, пачуе толькі адзін крык: што хоць мной кожны пагарджае, я буду жыць! – бо я мужык!* (Я. Купала);

першае слова ў словах аўтара, якія ідуць пасля простаі мовы з клічнікам, пыталнікам або шматкроп'ем: *"Надзя! Надзейка!..." – кліча жалейка* (П. Броўка). – *У школу я больш не пайду!.. – Як гэта – не пайду? А куды ты пойдзеш? – абурўся Сяргей* (І. Шамякін);

першае слова ў рэмарках да слоў дзейнай асобы, калі рэмарцы не папярэднічаюць кропка, клічнік, пыталнік ці шматкроп'е: *Гарлахвацкі. А можа, і праўда бландзінка. Значыць, яна гэтае самае* (круціць рукой каля валасоў) *пабландзінілася, а я і не заўважыў* (К. Крапіва).

Каментарый. Сфармуляваныя ў гэтым параграфі правілы датычацца напісання вялікай літары ў пачатку сказа і іншых фрагментаў пісьмовага тэксту. Яны не залежаць ад лексіка-граматычных і тэматычных разрадаў лексікі беларускай мовы і з'яўляюцца фактычна універсальнымі.

У дадзеным выпадку важна цвёрда ўсвядоміць, што пасля знакаў прыпынку ў канцы сказа (кропка, пыталніка, клічніка і шматкроп'я) незалежна ад часцінамоўнай прыналежнасці слова (назоўнік, прыметнік, лічэбнік, займеннік, прыслоўе, прыназоўнік, часціца, выклічнік і г. д.), а таксама лексіка-граматычнага разраду назоўніка (агульны ці асабовы) заўсёды без выключэння пішацца вялікая літара. Вялікая літара пішацца і ў абсалютным пачатку тэксту незалежна ад таго, які гэта тэкст: асобны сказ ці абзац, заглавак тэксту, шылда і інш. Напрыклад: *Халодным восеньскім днём вялікі лось выйшаў на ўскраек лесу каля вёскі. Паспект Незалежнасці. Вул. Замкавая. Магазін жаночага адзення. Рэстаран "Журавінка". Дзяржаўная навуковая ўстанова "Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі"* і г. д.

Ёсць пэўныя асаблівасці ўжывання вялікай і малой літар у паэтычных і драматургічных тэкстах, а таксама спецыяльных тэкстах, якія дакладна вызначаны ў § 24.

§ 25. Вялікая і малая літары ў асабовых назвах

1. З вялікай літары пішуцца:

імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, а таксама дадатковыя азначэнні пры гэтых назвах: *Іван, Янка, Ясь, Яська, Ваня; Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас), Іван Дамінікавіч Луцэвіч (Янка Купала), Алаіза Пашкевіч (Цётка), Сымон Якаўлевіч Баранаў (Сымон Баранавых); Алесь Булавешка, Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька, Казімір Чацвёрты Ягелончык, Іаан Багаслоў, Кірыла Тураўскі, Сімяон Полацкі; Віктор Гюго, Джэк Лондан, Вольфганг Амадэй Моцарт; Дон Кіхот, Дон Жуан, Нестар Летанісец;*

кожнае імя ў састаўных імёнах і прозвішчах, калі яны пішуцца асобна або праз злучок: *Эрых Марыя Рэмарк, Іаган Себасц'ян Бах, Джон Ноэль, Ханс Крысціян Андэрсен, Джавані Джакома Казанова, Жак Іў Кусто; Марыя-Луіза-Жазэфі-*

на, Вікенцій Дунін-Марцінкевіч, Марыя Складоўская-Кюры;

прозвішчы, а таксама імёны ў множным ліку, калі яны выступаюць як назва роду, групы асоб ці ўжываюцца ў значэнні агульнай назвы: *Міцкевічы, браты Гарэцкія, маёнтак Тышкевічаў, род Радзівілаў, абодва Жукі, бязродныя Іваны; Гагарыны, Заслонавы;*

часткі састаўных асабовых імён кітайцаў, карэйцаў, в'етнамцаў, бірманцаў, інданезійцаў, тайландцаў, цэйлонцаў, японцаў: *Ань Лушань, Ван Янмін, Сунь Ятсен, Тао Юаньмін, Цзян Гуанцы (Кітай); Ан Чхан Хо, Чхве Чхі Вон, Пак Ін Но (Карэя); Нгуен Фук Ань, Нгуен Чай (В'етнам); Пі Маў Нін, Такін Кода Хмайн (Бірма); Сутан Такдыр Алішахбана, Прамудзья Ананта Тур, Утуі Тутанг Сантані (Інданезія); Кулаб Сайп-радыт, П'я Тасін (Тайланд); Карахара Карахіта (Японія);*

пачатковыя часткі *Ібн, Бен, Шах-, Мак-, Сан-, Сант-, Сен-, Сент-, Тэр-* у іншамоўных асабовых імёнах, якія пішуцца асобна, разам або далучаюцца да іх праз злучок, а таксама пачатковыя *О', Д'*, якія пішуцца праз апостраф: *Ібн Сіна, Бен Алі, Шах-Джахак, Мак-Доўэл, Мак-Кінлі, Сан-Мартын, Сант-Эліё, Сен-Жуст, Сент-Эцвен, Тэр-Петрасян, О'Тенры, Д'Аламбер, Д'Артаньян;*

клічкі жывёл, птушак і іншых істот: конь *Варанок*, карова *Красуля*, сабака *Рэкс*, кот *Кузя*, курыца *Рабка*, папугай *Гоша*;

прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад асабовых імён і клічак жывёл, мянушак пры дапамозе суфіксаў *-ов-, -оў (-ав-, -аў), -ёв-, -ёў (-ев-, -еў), -ын-, -ін-*: *Кузьмоў сусед, Скарынавы выданні, Багдановічаў верш, Міхасёвы прыгоды, Васілёў голас, Зосьчыны бацькі, Рагуліна малако;*

адносныя прыметнікі, утвораныя ад імён і прозвішчаў, псеўданімаў, калі такія прыметнікі ўваходзяць у склад састаўных уласных назваў: *Купалаўская прэмія* (прэмія імя Янкі Купалы), *Нобелеўская прэмія*, *Коласаўская стыпендыя* (стыпендыя імя Якуба Коласа), *Гарэцкія чытанні* (чытанні, прысвечаныя Максіму Гарэцкаму), *Варфаламееўская ноч* (гістарычная падзея ў Парыжы ў ноч святога Варфаламея), *Маркаўскія рады* (тэрміналагічная назва ў матэматыцы).

2. З малой літары пішуцца:

агульныя назвы людзей, прадметаў, рэчываў і хімічных элементаў, адзінак вымярэння, якія ўтварыліся на аснове асабовых і геаграфічных назваў: *донжуан (быў донжуанам), донкіхот (такі донкіхот), эскулан; бефстроганаў, браўнінг, дызель, кацюша, маўзер, маргарытка, наган, такай, форд, фрэнч, шавіёт; морфій,*

амерыцый, палоній, уран, фермій; ампер, вольт, джоўль, ом, рэнтген, фарада;

асабовыя назвы (прозвішчы, імёны і інш.) у форме множнага ліку, калі іх ужыванне выяўляе пагардлівыя, зневажальныя адносіны: *гарлахвацкія, заблоцкія, кручковы, піскулькіны, тулягі;*

назвы чалавека, утвораныя ад асабовых імён, якія ўказваюць на яго прыналежнасць або прыхільнасць да каго-, чаго-небудзь: *гегельянец, купалавец, магаметанін, махновец, талстовец;*

прыметнікі, утвораныя ад асабовых назваў, якія ўжываюцца ў складзе ўстойлівых спалучэнняў з назоўнікамі (фразеалагізмаў) або ў складзе састаўных агульных назваў са значэннем адпаведнай адноснай прыкметы: *эзопаўская (эзопава) мова, пірава перамога, ахілесавы пята, танталавы мукі, шамякаў суд, бальзакаўскі ўзрост, броўнаўскі рух, гегелеўская дыялектыка, купалаўскі верш, напалеонаўскія планы, дэголеўская Францыя, рэнтгенаўскі здымак, сідарава каза;*

часткі *ван, да, дзі, дзю, дон (донна), дэ, дэр, ла, ле, фон, эль* і некаторыя іншыя ў іншамоўных асабовых назвах: *Людвіг ван Бетховен, Леанарда да Вінчы, Кола дзі Рыенца, дзю Гар, дон Фердынанд, Лопэ дэ Вега, ле Карбюзье, Ота фон Шанхаўзен;* але ў асабовых назвах літаратурных герояў (*Дон Кіхот, Дон Хуан*), а таксама ў некаторых выпадках у прозвішчах і імёнах пішуцца з вялікай літары: *Дзі Віторыё, Дэ Лонг, Ван Гог, Эль Грэка, Ла Баэсі;*

часткі *ага, ад, ал, ас, ар, аш, бей, бек, задэ, аглы, уль, зуль, кызы, аль, паша, хан, шах, эд, эль* і некаторыя іншыя ў іншамоўных асабовых назвах, якія падаюцца звычайна пасля назвы або перад ёй і пішуцца праз злучок: *Ібрагім-ага, Амар аш-Шарыф, Ібрагім-бей, Амад-задэ, Турсун-задэ, Кёр-аглы, Мамед-аглы, Сейф уль-Іслам, Зульфья-кызы, Амад эд-Дзін, Седых зуль-Факар, Сулейман-паша, Махамед эль-Куні і інш.*

Каментары: 1. Правапіс вялікай літары ў асабовых назвах (імёнах, імёнах па бацьку, прозвішчах, мянушках і г. д.) таксама носіць фактычна універсальны характар і не мае выключэнняў. Цяжкасці пры напісанні могуць узнікаць толькі ў некаторых групах складаных імён іншамоўнага паходжання. Так, трэба запомніць часткі імён, што пішуцца з вялікай літары (*Ібн, Бен, Шах-, Мак-, Сан-, Сант-, Сен-, Сент-, Тэр-*), і часткі імён, што пішуцца з малой літары [*ван, да, дзі, дзю, дон (донна), дэ, дэр, ла, ле, фон, эль*]. Большасць частак імён, што пішуцца з малой літары, звычайна ўжываюцца ўнутры састаўнога асабовага наймення (*Людвіг ван Бетховен, Леанарда да Вінчы, Кола дзі Рыенца, Лопэ дэ Вега*) і толькі зрэдку выступаюць як першыя часткі

(дзю Гар, дон Фердынанд, ле Карбюзье, а таксама ван Бетховен, да Вінчы, дзі Рыенца, дэ Вега). У апошнім выпадку неабходна адрозніваць ужыванне такіх імён у пачатку і ў сярэдзіне сказа. Напрыклад: *Да Вінчы з'яўляецца выдатным прадстаўніком эпохі Адраджэння. Сярод найбольш вядомых прадстаўнікоў эпохі Адраджэння да Вінчы займае асобае месца. Дзю Гар належыць да найлепшых прадстаўнікоў французскіх пісьменнікаў XX стагоддзя. У французскай літаратуры XX стагоддзя творы дзю Гара вызначаюцца рэалістычнасцю адлюстравання падзей.* Тое ж самае адносіцца і да частак імён, якія пішуцца з малой літары праз злучок і могуць знаходзіцца як у пачатку, так і ў канцы слова (*аш, эд, бек, задэ, аглы, уль, зуль, кызы* і інш.): *Ібрагім-ага, Амар аш-Шарыф, Ібрагім-бей, Амад-задэ, Турсун-задэ, Кёр-аглы, Мамед-аглы, Седах зуль-Факар, Сулейман-паша, Махамед эль-Куні* і інш.

2. Пэўныя цяжкасці можа выклікаць прывапіс прыналежных і адносных прыметнікаў, утвораных ад асабовых імён, прозвішчаў і мянушак. Па-першае, у дадзеным выпадку неабходна выразна адрозніваць прыналежныя (*Коласавы афарызмы*) і адносныя (*купалаўскі верш*) пры-

метнікі, а таксама выкарыстанне такіх адносных прыметнікаў у складзе састаўных уласных назваў [*Купалаўская прэмія* (прэмія імя Янкі Купалы), *Коласаўская стыпендыя* (стыпендыя імя Якуба Коласа), *Гарэцкія чытанні* (чытанні, прысвечаныя Максіму Гарэцкаму)] і ўстойлівых словазлучэнняў (*бальзакаўскі ўзрост, напалеонаўскія планы*).

3. Трэба дакладна засвоіць напісанне малой літары ў агульных назвах людзей, прадметаў, рэчываў і хімічных элементаў, адзінак вымярэння, якія ўтварыліся на аснове асабовых і геаграфічных назваў (гл. пункт 2 параграфа). Гэта вельмі важна ў сферы навуковай тэрміналогіі, паколькі ў сучаснай пісьмовай практыцы часам назіраецца тэндэнцыя да напісання, напрыклад, падобных адзінак вымярэння з вялікай літары, што з'яўляецца арфаграфічнай памылкай.

Працяг у наступным нумары.

**Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ,
Любоў КУНЦЭВІЧ,
Ірына КАНДРАЦЕНЯ.**

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

Шаноўныя сябры! Вось ужо цэлы год на старонках часопіса “Роднае слова” друкуюцца матэрыялы па новай рэдакцыі правіл беларускага правапісу, у якіх даюцца тлумачэнні асноўных палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, што ўступае ў дзеянне з 1 верасня 2010 г. На думку рэдакцыі часопіса і аўтараў каментарыяў, карысць гэтых матэрыялаў відавочная. Па-першае, чытачы часопіса, у першую чаргу настаўнікі беларускай мовы і вучні, атрымалі магчымасць больш дэталёва азнаёміцца з характарам і сутнасцю змен у сучасным беларускім правапісе. Па-другое, абмеркаванне надрукаваных матэрыялаў дазволіла ўдакладніць і некаторыя складаны моманты, звязаныя з напісаннем паводле новага правапісу асобных слоў, напрыклад лічэбнікаў *семдзсят* і *восемдзсят* (гл.: Роднае слова, № 2, с. 90; № 6, с. 69).

Тое ж самае датычыць і рэкамендацый адносна ўжывання дзеясловаў з *-ава-* / *-ява-* і *-ірава-* / *-ырава-*, на выкарыстанне якіх у маўленні вельмі моцна ўплывае існуючая лексікаграфічная традыцыя (напрыклад, нарматыўны “Слоўнік

беларускай мовы”, Мінск, 1987). Вяртаючыся да надрукаваных у № 10 часопіса на с. 57 – 59 каментарыяў, удакладняем, што ў адпаведнасці з п. 1 параграфа 23 “Правіл...” толькі з *-ава-* неабходна ўжываць словы *ангажаваць, бальзамаваць, дыскутаваць, дэградаваць, нармаваць, перафразавачь, прагназаваць, прафіляваць, фармуляваць*. У адпаведнасці з п. 2 параграфа 23 паралельна могуць ужывацца дзве формы: *базіраваць – базаваць, курсіраваць – курсаваць*. У адпаведнасці з п. 2 параграфа 22 рэкамендуецца пісаць *суарандатар*.

Друкаванне каментарыяў да новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” будзе працягнута і ў 2010 г. Аўтары з удзячнасцю прымуць усе заўвагі і прапановы, якія будуць садзейнічаць аднастайнаму і несупярэчліваму выкарыстанню Закона “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” ў пісьмовай практыцы.

**Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ,
Любоў КУНЦЭВІЧ,
Ірына КАНДРАЦЕНЯ.**

ВЫВУЧЭННЕ ФАНЕТЫКІ Ў ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫМ АСПЕКЦЕ

РАЗДЗЕЛ “СЛОВА Ў ТЭКСЦЕ”, X КЛАС

У артыкуле разглядаюцца метады і прыёмы вывучэння тэм “Тукавая абалонка слова”, “Стылістычныя магчымасці фанетыкі” (X клас) у лінгвакультуралагічным аспекце. Аналізуецца практычны матэрыял і метадычны апарат вучэбнага дапаможніка “Беларуская мова” для X класа (2009), накіраваныя на фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі вучняў. Прыводзіцца дыдактычны матэрыял, які забяспечвае рэалізацыю лінгвакультуралагічнага падыходу пры вывучэнні фанетыкі. Даюцца метадычныя рэкамендацыі настаўніку па ўключэнні культурна афарбаваных моўных адзінак у вучэбны працэс.

Сярод задач навучання беларускай мове ў агульнаадукацыйных установах праграма называе фарміраванне ў вучняў *лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі*, пад якой разумеецца “ўсведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, выпрацоўка ўменняў карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі” [1, с. 6]. Вырашэнне ўказанай задачы забяспечвае *лінгвакультуралагічны падыход*, у рэалізацыі якога намі выдзяляюцца тры напрамкі:

1) засваенне вучнямі нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы і маўлення, у якіх знайшлі адбітак факты культуры (*лінгвістычны кампанент лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі*);

2) спасціжэнне праз мову каштоўнасцей і рэалій нацыянальнай культуры (*нацыянальна-культурны кампанент лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі*);

3) дыялог культур, звязаны з усведамленнем вучнямі агульнага і адметнага ў беларускай і рускай мовах і культурах, фактаў узаемадзеяння беларускай мовы і культуры з мовамі і культурамі іншых народаў (*міжкультурны кампанент лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі*).

У вучэбным дапаможніку “Беларуская мова” для X класа [2], у прыватнасці ў раздзеле “Слова ў тэксце”, шырока прадстаўлены практычны матэрыял, які забяспечвае фарміраванне ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі (практыкаванні 107, 120, 123, 125, 126 і інш.).

Разгледзім некаторыя метады і прыёмы вывучэння тэм “Тукавая абалонка слова”, “Стылістычныя магчымасці фанетыкі” (X клас) у аспекце лінгвакультуралагічнага падыходу.

З мэтай удасканалення ўмення вучняў класіфікаваць гукі настаўнік можа прапанаваць прывесці прыклады:

а) назваў беларускіх населеных пунктаў, у якіх роўная колькасць зычных і галосных гукаў (*Ашмяны, Баранавічы, Бялынічы, Бяроза, Васілевічы, Высокае, Жодзіна, Ліда, Ляхавічы, Маларыта, Орша, Рэчыца, Чавусы*);

б) назваў беларускіх гарадоў, у якіх зычных гукаў у два разы больш, чым галосных (*Гродна, Добруш, Жлобін, Кобрын, Крычаў, Нясвіж, Полацк, Слонім, Чэрвень*).

Для замацавання ўмення вызначаць колькасць гукаў, якія абазначаюць літары *е, ё, ю, я, і*, можна даць заданне запісаць назвы краін, культуру якіх характарызуюць запазычаныя словы: а) *ікебана*, б) *чардаш*, в) *каўбой*, г) *карыда*, д) *сары*, е) *бундэстаг*, ё) *лорд* [адказы: а) *Японія*, б) *Венгрыя*, в) *Амерыка*, г) *Іспанія*, д) *Індыя*, е) *Германія*, ё) *Англія*]. У назвах краін трэба падкрэсліць літары *е, ё, ю, я, і* адной рыскай, калі яны абазначаюць адзін гук, дзвюма рыскамі – калі абазначаюць два гукі, напрыклад: *Швецыя*.

Пры выкананні практыкавання 107 варта засяродзіць увагу вучняў на выказанай М. Лужаніным думцы пра тое, якой павінна быць мова (“ёмістай, гнуткай у рабоце, прыдатнай для выражэння думкі, колеру, паху, сутнасці з’явы, накіраванняў часу, памкненняў чалавека... лёгкай для ўспрымання і звонкай у гучанні”). З гэтай мэтай можна прапанаваць дзесяцікласнікам падабраць да наступных выказванняў пра беларускую мову адпаведныя словы-характарыстыкі з тэксту М. Лужаніна:

• “Беларуская мова мілагучная, ласкавая, як песня” (І. Мележ) – “лёгка для ўспрымання” (М. Лужанін);

• “Мае ў ёй кожнае слова свой колер, і смак, і пах” (А. Грачанікаў) – “прыдатная для выражэння думкі, колеру, паху, сутнасці з’явы” (М. Лужанін);

• “У сёлаў імёны, як гукі цымбалаў, – Блонь, Струнь, Звонь!” (П. Броўка) – “звонкая ў гучанні” (М. Лужанін).

Знаёмства з тэкстам “Дзіва мілагучнасці” В. Віткі будзе спрыяць усведамленню вучнямі прыгажосці гучання беларускай мовы, абумоўленай яе фанетычнай сістэмай, у прыватнасці асаблівасцю вымаўлення гука [дз’].

Дзіва мілагучнасці

Паслухайце, як Д і З спяваюць разам, дуэтам: дзень! Для нашага слыху гэта як гук тонка нацятай струны: дзень. І наша вуха ўжо ўлавіла і звон сонечнай цішыні летняга дня, і прастору чыстага высокага неба, і нават палёт пчалы, якая з жоўтым пылком на лапках вяртаецца з

поля ў родны вулей: дз, дз, дзень. Дзіва! – скажаце вы. І сапраўды дзіва! У самім слове – дзіва. Жывое дзіва мілагучнасці, дзіва музыкі слова.

Пытанні і заданні да тэксту:

- Якія фанетычныя ўласцівасці гукі [дз] ствараюць уражанне гучання “тонка нацятай струны”?
- Як вымаўляецца прыназоўнік з у спалучэннях з жоўтым пылком, з поля?
- Прывядзіце прыклады слоў, у якіх літары Д, З абазначаюць два гукі.
- Раскажыце пра слыхавыя асацыяцыі, якія выклікаюць у вас гукі роднай мовы [вусныя выказванні вучняў на тэму “З гукаў прыроды нам словы прыйшлі” (А. Русецкі)].

Выконваючы практыкаванне 109, старшакласнікі могуць адчуць цяжкасці пры тлумачэнні сэнсу некаторых прыказак. У гэтым выпадку настаўнік дае заданне сярод прыведзеных у практыкаванні прыказак знайсці тую, якая мае значэнне:

‘няпраўда недаўгавечная, несумленнасцю многага не даб’ешся’ (*Хітрасцю свет пройдзеш, а назад не вернешся*);

‘пра вялікія выдаткі на яду і адзенне’ (*Каб не ежка ды не адзежка, была б грошай поўная дзежка*) і да т. п.

З верша С. Грахоўскага вучням прапануецца выпісаць словы, у якіх адбываецца асіміляцыя па мяккасці:

*Жыццё пражыць –
Не поле перайсці,
А трэба і жыццё
Прайсці, як поле,
І хоць адным зярняткам узысці,
А бур’яном не зарасці ніколі.*

Пытанні і заданні да тэксту:

- Сфармулюйце ідэю верша.
- Якая прыказка ўключана ў верш? Растлумачце яе сэнс.
- Абапіраючыся на выпісаных з тэксту словы (*перайсці, прайсці, узысці, зарасці*), запішыце верш па памяці. Выканайце самаправэрку.

Для таго каб удакладніць разуменне дзесяцікласнікамі значэнняў некаторых тэрмінаў з галіны выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, даецца заданне запісаць прыведзеныя ў транскрыпцыі словы згодна з арфаграфічнымі правіламі і ўстанавіць адпаведнасць паміж тэрмінамі і іх значэннямі (гэта заданне падрыхтуе вучняў да самастойнага выканання практыкавання 111):

- | | |
|----------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) [барэл’йэф] | 1) пастамент, падножка статуі, калоны, вазы і пад; |
| б) [пйэдэстал] | 2) мяккая, спецыяльна вырабленая казіная або авечая скура яркага колеру, якая ідзе на кніжныя пераплёты, абутак, абіўку мэблі, галантарэйныя вырабы; |
| в) [эц’ут] | 3) аздоба пераплёту рукапісных і друкаваных кніг, абразоў; |

- | | |
|-----------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| г) [в’эРН’ісаш] | 4) від рэльефнай скульптуры, у якой выява выступае над плоскасцю фону не больш чым на палову свайго аб’ёму; |
| д) [апклат] | 5) твор, выкананы з натуры, які з’яўляецца першапачатковым накідам, эскізам, часткай будучага кампазіцыйнага цэлага; |
| е) [саф’ян] | 6) урачыстае адкрыццё выстаўкі ў прысутнасці спецыяльна запрошаных асоб |

(а-4 – барэльэф; б-1 – п’едэстал; в-5 – эцюд; г-6 – вернісаж; д-3 – абклад; е-2 – саф’ян).

Змест тэкстаў Р. Шкрабы (практыкаванне 120) і Ф. Янкоўскага (практыкаванне 121) дазволіць дзесяцікласнікам зразумець залежнасць паміж гучаннем і лексічным значэннем характарыстычных слоў. Калі вучням будзе складана прывесці ўласныя прыклады слоў, у якіх выразна праяўляецца залежнасць паміж гучаннем і лексічным значэннем (заданне да практыкавання 120), настаўнік можа спытаць, чаму беларусы называюць:

пусткай – пусты, без расліннасці ўчастак зямлі;

жывіцай – празрыстую смалу, якая выступае на ствалах хвойных дрэў у месцах іх пашкоджання;

гладышом – збан без ручкі;

палегліцай – злакавыя, якія ў працэсе росту сцелюцца па зямлі;

дуддзём – трубчастае сцябло раслін (слова *дуддзём* можна прапанаваць для фанетычнага разбору).

Пасля таго як вучні ахарактарызуюць сувязь паміж гучаннем і сэнсам слоў *студзень, сакавік, красавік* (заданне да практыкавання 121), настаўнік акцэнтуюе ўвагу на гаваркіх назвах месяцаў года ў беларускай мове, працываўшы верш рускага паэта Я. Хелемскага:

Декабрь – по-белорусски “снежань”.

Какая точность в слове том!

В нём каждый звук пушист, и нежен,

И свеж, и светел, и весом.

Оно осытано порошей,

В нём – свист полозьев, блеск чудес,

Оно напоминает лес,

Мерцаньем инея поросший.

Вучні могуць прыгадаць радкі з верша “Родная мова” П. Панчанкі, у якіх паэт выказвае захапленне вобразнасцю беларускіх назваў месяцаў:

... Студзень – з казкамі снежных аблокаў,

Люты – шчодры на сіні мароз,

Сакавік – з сакатаннем і сокам

Непаўторных вясновых бяроз...

Асэнсаванне вучнямі вобразна-выяўленчых магчымасцей галосных і зычных гукаў можа спрыяць аналізу тэксту “Словы” А. Асташонка.

Словы

Зноў і зноў углядаюся ў словы, узважаю іх на слых і на зрок, мераю іх глыбіню, дыхаю іх чысцінёю, імкнуся дайсці да іх спрадвечнага сэнсу...

Адкуль іх загадкавы водар, патаемны іх смак і подых глыбокі, гарачы? Адкуль іх заўсёдная сіла?

Якое ж цудоўнае гэтае слова – “калісьці”... Чароўнае нейкае, лёгкае і празрыстае – нават прыходзіць жаданне паважыць яго на далоні, – нібы яго і няма, як няма і таго ўжо, што яно вызначае.

Сумнае слова. Журботнае і тужлівае, непараўнальна самотнае. Непараўнальна таму, што, мусіць, няма на свеце нічога больш горка-салодкага, чым тое, што адбылося з намі калісьці...

Перад вачыма – словы... Простыя і звычайныя, свецяцца фарбамі нашай душы... Цяжка спасцігнуць іх таямніцу...

Знаёмству з тэкстам папярэднічае **складанне асацыятыўных палёў са словам калісьці**: настаўнік прапануе да слова-стимулу *калісьці* ўказаць асацыяцыі (словы розных часцін мовы, фразеалагізмы) і растлумачыць, чым яны выкліканы.

Пасля чытання тэксту вучням прапануецца пацвердзіць або абвергнуць пэўныя меркаванні аўтара (**прыём “Аўтар сцвярджае – чытач мяркуе”**):

слова *калісьці* “чароўнае нейкае, лёгкае і празрыстае”;

слова *калісьці* “сумнае, журботнае і тужлівае, непараўнальна самотнае”;

“цяжка спасцігнуць таямніцу” слоў (важна, каб старшакласнікі прыйшлі да высновы, што спасцігаць таямніцы слоў не столькі цяжка, колькі цікава: трэба ўслухоўвацца ў іх гучанне, задумвацца над іх значэннем, паходжаннем, быць уважлівым да саставу слоў).

Дадатковае заданне да тэксту – прывесці ўласныя прыклады слоў, якія маюць “загадкавы водар, патаемны смак, подых глыбокі, гарачы”, і ўказаць гукі, што надаюць словам гэтыя якасці.

Крылатыя словы П. Панчанкі *І ўсё мілагучна для слыху майго: і звонкае “дзе” і густое “чаго”* дадуць пачатак гутарцы пра асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы, што забяспечваюць яе мілагучнасць (практыкаванне 123). Для таго каб дапамагчы старшакласнікам указаць фанетычныя асаблівасці беларускай мовы, можна прапанаваць параўнаць вымаўленне слоў у беларускай і рускай мовах (пры гэтым удакладняецца разуменне вучнямі семантыкі слоў-назваў рэалій культуры *куця, Купалле, гумно*): *дзялянка – делянка, возера Свіцязь – озеро Свитязь, зёлкі – зелье, куця – кутья, Купалле – Купала, чаромха – черёмуха, серада – среда, аржаны – ржаной, лаўка – лавка, гумно – гумно, водгалас – отголосок, навуцінне – паутина.*

Дзесяцікласнікі адзначаць, што ў беларускай мове вельмі мякка вымаўляюцца свісцячыя [дз’], [с’], [ц’], [з’], падоўжаныя зычныя, цвёрда вымаўляюцца гукі [ч], [р], плаўнасць, музычнасць гучанню надаюць поўнагалоссе, прыстаўныя галосныя, гук [ў], натуральнасць – шчылінны гук [г], прыстаўныя і ўстаўныя зычныя (пра некаторыя з названых асаблівасцей беларускай мовы ідзе гаворка ў тэкс-

це У. Караткевіча з практыкавання 124). Настаўнік можа заўважыць, што нават носьбіты іншых моў характарызуюць гучанне беларускай мовы як прыемнае, прыгожае – гэта значыць мілагучнае, і працягваць украінскага паэта М. Братана:

*Я ласкай гасціннай узрушаны,
Гукаю шчасліваму выраю:
– Мяне Беларусь збеларушвае,
Чаруючы мовай шчыраю...*

Праца з тэкстам паводле Р. Шкрабы пра гучанне паэтычнага радка В. Таўлая “*Пілюю вершам краты*” (практыкаванне 125) будзе спрыяць усведамленню старшакласнікамі сувязі паміж гукапісам і сэнсам паэтычных твораў.

Змест тэксту Т. Мушынскай (практыкаванне 126) дасць падставу для вусных выказванняў на тэму “Ці існуе сувязь паміж фанетыкай мовы і нацыянальным характарам народа – яе носьбіта?” (тып маўлення – разважанне). Пры ўзнікненні ў вучняў цяжкасцей можна параіць звярнуцца да тэксту К. Ушынскага (практыкаванне 208), у якім характарызуецца маўленне французаў, брытанцаў, немцаў, італьянцаў, славян.

Такім чынам, вывучэнне тэм “Гукавая абалонка слова”, “Стылістычныя магчымасці фанетыкі” ў лінгвакультуралагічным аспекце спрыяе:

1) засваенню старшакласнікамі нацыянальна маркіраваных моўных адзінак (слоў-назваў культурных рэалій, характарыстычных слоў, тапонімаў, прыказак);

2) спасціжэнню каштоўнасцей і рэалій нацыянальнай культуры (праз уключэнне ў змест навучання выказванняў дзеячаў беларускай культуры пра родную мову, культураразнаўчых тэкстаў);

3) усведамленню агульнага і адметнага ў беларускай і рускай мовах і культурах, узаемадзеяння беларускай мовы і культуры з мовамі і культурамі іншых народаў (праз уключэнне ў змест навучання запазычаных лексем).

У выніку адбываецца фарміраванне ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі ў трох яе кампанентах – лінгвістычным, нацыянальна-культурным і міжкультурным.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская мова** : V – XI класы : вучэбная праграма для агульнаадукацыйных устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 56 с.

2. **Беларуская мова** : вучэб. дапаможнік для 10-га класа агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 256 с.

Вольга ЗЕЛЯНКО,
малодшы навуковы супрацоўнік
лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ

АПАВЯДАННЕ АБО КАЗКА ПАВОДЛЕ ПРЫКАЗКІ, ЯКАЯ СКІРОЎВАЕ НА РАЗВАЖАННЕ

Падрыхтоўка да напісання сачынення-аповядання (або сачынення-казкі) паводле прыказкі павінна ўключаць абавязковае знаёмства вучняў з дастатковым аб'ёмам інфармацыі пра такія паняцці, як аповяданне, казка і прыказка.

Аповяданне – невялікі празаічны (часам вершаваны) твор, а таксама жанр эпічнай літаратуры. Як вядома, у аснове аповядання – адна жыццёвая сітуацыя, падзея, адзін жыццёвы эпізод, выпадак. Для твораў гэтага жанру характэрна адна сюжэтная лінія, невялікая колькасць дзейных асоб. Аповяданне – гэта і тып маўлення, пры якім адлюстроўваюцца канкрэтныя падзеі ў пэўнай часовай паслядоўнасці. Прыкладная кампазіцыйная схема аповядання:

завязка (пачатковы этап развіцця дзеяння, які выяўляецца ў канкрэтных эпізодах і падзеях),

развіццё дзеяння (падзеі або эпізоды, што адбываюцца пасля завязкі),

кульмінацыя (этап развіцця дзеяння, у якім выяўляецца момант самага моцнага сутыкнення паміж героямі або паміж героем і абставінамі),

развязка (заклучны этап аповядання, у якім заканчваецца развіццё дзеяння)*.

Паводле характару адлюстравання рэчаіснасці і выяўлення асобы аўтара вылучаюць аповяданне сацыяльна-бытавое, сатырычнае, псіхалагічнае, лірычнае, фантастычнае і інш.

У ліку фантастычных аповяданняў даследчыкі называюць легенды, паданні, міфы, а таксама казкі.

Казка – жанр фальклору, аповядальны твор, што грунтуецца на займальнай выдумцы. У казцы дзейнічаюць незвычайныя героі, адбываюцца незвычайныя падзеі. У навуковай літаратуры вылучаюць некалькі жанравых разнавіднасцей казак, сярод якіх чарадзейныя, казкі пра жывёл, сацыяльна-бытавыя і інш.

Чарадзейныя казкі – казкі, у якіх жыццёвыя з'явы, народныя жаданні выступаюць у фантастычных вобразах, што арганічна спалучаюць якасна разнародныя і ў рэальнасці несумяшчальныя элементы. У чарадзейных казках дзейнічаюць незвычайныя героі-асілка (Іван Удовін сын, Івашка Мядзведжае вушка, Кацігарошак), дзівосныя прадметы (чарадзейны пярсцёнак, цудадзейны рог, незвычайная дудка), падзеі адбываюцца ў фантастычных краінах.

Казкі пра жывёл – адзін з найбольш старажытных відаў казачнага эпаса, у сістэме мастацкіх воб-

разаў якога цэнтральнае месца займаюць персанажы жывёльнага свету. Характэрныя рысы гэтых казак – займальна ўмоўнасць, лаканічная форма, што набліжае іх да байкі. Тыповыя персанажы – ліса, воўк, мядзведзь, заяц, сабака, кот і іншыя – надзелены рысамі, якія адлюстроўваюць народныя ўяўленні пра іх: ліса хітрая, воўк дурны і прагны і г. д. З тонкім гумарам у казках высмейваюцца фанабэрыстасць, зайздрасць, баязлівасць, услаўляюцца шчырасць, справядлівасць, узаемадапамога і інш.

Сацыяльна-бытавыя казкі – казкі, якія праўдзіва, часцей за ўсё ў крытычна-завостранай форме адлюстроўваюць побыт і жыццё людзей, высмейваюць адмоўныя сацыяльныя тыпы і людскія недахопы. У гэтых казках адсутнічаюць элементы фантастычнага. Героі сацыяльна-бытавых казак – бедны селянін, парабак, салдат і інш. Яны перамагаюць ворагаў-прыгнятальнікаў мудрасцю і кемлівасцю. Адна з найважнейшых асаблівасцей гэтых казак – спалучэнне верагоднага паказу жыцця з карыкатурнай абмалёўкай адмоўных персанажаў, такіх, як пан, поп, ксёндз. Даволі часта менавіта сацыяльна-бытавыя казкі пачынаюцца або заканчваюцца прыказкай (“Паганы пан”, “Недалікатны сын”).

Як вядома, **прыказка** – кароткі, лагічны і граматычна завершаны афарыстычны выраз, які адлюстроўвае шматвяковы жыццёвы вопыт і мудрасць народа часцей за ўсё ў мастацка-вобразнай форме і ўжываецца пераважна ў пераносным значэнні. Тэматычна прыказкі вельмі разнастайныя, у іх адлюстраваліся жыццё і сямейны побыт чалавека, ацэнка яго маральных якасцей, трапныя назіранні, а таксама разважанні і павучанні: *Як пасцелешся, так і выпнішся; Хто працуе, той святкуе; Не той моцны, хто стрымлівае коней, а той, хто стрымлівае сябе; Хто дбае, той і мае; Слоў – на мех, а спраў – на смех; Пакуль жаніцца, загаіцца; Дзе багата гаспадыняў, там хата не мецёная.*

1. Прачытайце тэкст. Знайдзіце і зачытайце сказы, розныя па мэце выказвання. У чым яшчэ розніца паміж гэтымі сродкамі?

Падказка: у інтанацыі.

Цыкл матэрыялаў па падрыхтоўцы і правядзенні сачыненняў розных тыпаў друкуецца з 2005 г. У сёлетнім красавіцкім нумары Святлана Мароз і Марына Ржавуцкая прапанавалі план-канспект урока развіцця звязнага маўлення “Партрэтны нарыс”.

* Больш падрабязна пра кампазіцыю аповядання гл.: Роднае слова, 2006, № 6, с. 56 – 57.

У нас, а можа, і не ў нас,
у старадаўні, даўні час
жыў мудры чалавек, які
не меў ні сына, ні дачкі.
Было ў яго багацця шмат,
ды ён багаццю быў не рад, –
адзін заўсёды, нібы цень,
хоць стане ноч, хоць прыйдзе дзень.
Не чутна звонкіх галасоў
з яго разложыстых садоў.
Не прыбязыць малы ў пакой
з гульнёй вясялаю сваёй.
Самота сумная адна
ад сонца ўсходу да цямна...
Аднойчы скрозь, з канца ў канец,
прайшла вядомка, што мудрэц
узяць надумаў у сыны
хлопца з тутэйшай стараны.
А ў тым краі было ў людзей
па пяць, па шэсць і больш дзяцей.
Вядомка ўзварушыла ўсіх:
бацькоў старых, дзяцей малых.
Як ні кажы, прываба ёсць
зайсці ў такую прыгажосць!
Няблага будзе для хлопца
прайсці навуку ў мудраца.
У дзень, прызначаны старым,
дзе сотні сталі перад ім.
Адзін другога прыгажэй,
для сэрца шчырага мілей.
Звіняць вясяла галасы.
Палац змяніўся ад красы.
Прышоў мудрэц, Зірнуў на іх.
Пасля сказаў, як гоман сціх:
– Вітаю ўсіх сардэчна я.
Падзяка вам усім мая
за тое, што на заклік мой
прышлі такою грамадой.
Каб не пакрыўдзіць вас нікога,
даю адзін іспыт усім.
Усім па зернетку даю.
Іх пасадзіце вы ў зямлю
і даглядайце, каб праз час
па кветцы вырасла ў вас.
Пасля прыходзьце зноў усе.
Вазон хто лепшы прынясе,
вазьму за сына я таго,
за бацьку буду для яго.
Усе па зернетку ўзялі,
пайшлі саджаць іх у зямлі.
Праз час, прызначанай парой
ідуць вясялай грамадой
да мудраца хлопцы ўсе,
і кожны свой вазон нясе.
Здаецца, што дзівосны сад
закрыў бязмежны кругагляд.
Якія кветкі, цуд які

ўзгадавалі хлапчукі!
І толькі ў аднаго – зямля,
а ў ёй ні кветак, ні былля...
Мудрэц спыніўся перад ім:
– А што з вазончыкам тваім?!
Зямля ў ім ёсць. А кветкі дзе?!
Чаму не так, як у людзей?
Здатанаваўся і панік
маленькі гэны працаўнік.
Пасля сказаў ён у адказ:
– Насенне, што я ўзяў ад вас,
я пасадзіў у свой вазон
і паліваў не мала дзён.
Пушыў зямельку шмат разоў,
ды ўсё няма з яго расткоў...
Сказаў тады хлопцу мудрэц:
– Ты, любы хлопча, маладзец!
Насенне – дрэннае было.
Узысці – ніколі б не магло.
Твае сябры схлусілі мне:
ўзраслі іх кветкі на мане, –
сваё насенне кожны ўзяў
замест таго, што я даваў...
Праўдзівы хлопчык – ты адзін.
Пры мне і будзеш жыць як сын...
.....
За сына ўзяў яго мудрэц.
На тым і казцы ўсёй канец.

У. Дубоўка. Праўдзівы хлопчык.

• Падбярэце блізкія па значэнні словы да адзінак
вядомка, здатанавацца.

Падказка: вядомка – вестка, чутка, навіна;
здатанавацца – збянтэжыцца, разгубіцца.

Вызначце асноўную думку тэксту. Падбярэце
прыказкі, каб адлюстравалі асноўную думку
тэксту.

Падказка: Хлусня як алей – выйдзе наверх;
Праўду не закапаеш; Усё мінецца, адна праўда
застанецца.

Дакажыце, што прапанаваны тэкст – гэта апавя-
данне. Вылучыце кампазіцыйныя часткі тэксту.

Чаму казка называецца “Праўдзівы хлопчык”?
Як яшчэ можна назваць казку?

2. Прачытайце тэкст. Назавіце словы, напісанне і
вымаўленне якіх адрозніваецца. Перакажыце тэкст,
захоўваючы арфаэпічныя нормы беларускай літарат-
турнай мовы.

Прастудзіўся, захварэў
Цар звяроў
Магутны Леў.
У яго пад вечар дома
Пазбіраліся звяры,
Спачуваючы, вядома,
Як сапраўдныя сябры...
Не прыйшла Ліса адна.
– Вось дык гэта навіна!

Пачакай, – падумаў Воўк.
 І зубамі шчоўк ды шчоўк,
 І пра гэта ціха, глуха
 Ён Ільву шапнуў на вуха.
 Узлаваўся хворы Леў
 І ад гневу аж збялеў.
 Сіплым голасам зароў,
 Напалохаўшы звяроў:
 – Той, хто ўбачыць, хай адразу
 Да мяне вядзе Лісу.
 Шалахвостку за абразу
 На кавалкі разнясу!
 Як дачулася пра гэта
 У нары Ліса-Кума,
 Дык прыбегла з-за паўсвета
 У бярог Ільва сама.
 У вачах хітрынкі скачуць,
 Закруціўся хвост трубой.
 – Ты хацеў мяне пабачыць –
 Вось і я, перад табой.
 Грозны Леў гукнуў ад гневу –
 Аж загойдаліся дрэвы:
 – Бач, мяне прыйшлі наведаць
 Як сябры усе звяры...
 Ну, а ты?
 Хачу я ведаць, дзе была ты?
 Гавары!
 А Ліса Ільву ў адказ
 Праспявала ў той жа час:
 – О, лясны магутны цар!
 Памяркуй, мой валадар,
 Ды хіба віна мая,
 Што хацела вельмі я
 Для тваёй ільвінай чэсці
 Вестку добрую прынесці?
 Гаспадар ляснога царства!
 У трывозе і журбе
 Сёння цэлы дзень лякарства
 Я шукала для цябе...
 – Што ж, хвалю, –
 Замыкаў Леў
 І адразу пасвятлеў.
 – Дзе ж лякарства?
 Дай хутчэй!..
 Можна, стане мне лягчэй.
 Галаском ліслівым Ліска
 Адказала:
 – Лекі блізка.
 Лекі Воўк схаваў у пятку.
 Вып’еш іх – і ўсё ў парадку.
 Пойдуць прэч хваробы ўсе...
 ...Леў падзякаваў Лісе
 За ратунак ад бяды
 І гукнуў:
 – Ваўка сюды!
 Ну, а ўсе адгэтуль – вон!
 Прамінула колькі дзён.

І Ліса на шпацыр выйшла,
 Прытанцоўваючы ўвішна.
 Ажно бачыць –
 Сярод гаю
 Па імху, па мурагу
 Воўк павольна чыкільгае,
 Ледзьве цягнучы нагу.
 Глянула Кума з дакорам
 На старога плеткара.
 – Будзеш помніць – нагаворы
 Не даводзяць да добра.

П. Макаль. Воўк і Ліса.

• Дакажыце, што прапанаваны тэкст – і апавяданне, і казка. Складзіце план тэксту. Падбярыце да тэксту прыказкі, якія адлюстроўвалі б яго ідэйны змест.

Падказка: *Як мы да людзей, так і людзі да нас; Не рабі другому, што не любя самому; Хто на другога яму капае, сам часта ў яе ўпадае; Як гукнеш, так і адгукнецца; Не бі чужога цэла – будзе сваё цэла.*

3. Прачытайце тэкст. Выпішыце словы з выдзеленымі арфаграфамі і сказы з выдзеленымі пунктаграфамі. Растлумачце правапіс выдзеленых арфаграм і пунктаграм.

Хадзіла неяк курачка Чубатка па дровах, што былі складзены пад паветкай. Хадзіла, хадзіла, а дровы раптам разваліліся. Ледзь не забілі Чубатку. Спалохалася курачка, кінулася прэч з-пад паветкі і крычыць:

– Ой, куд-куды!.. Ой, куд-куды!..

– Што такое? Што здарылася? – запытаў у яе Певень, які важна пахаджваў па двары.

– Неба ўпала!.. Неба ўпала! – закрычала Чубатка.

– Хто табе сказаў? Ад каго ты чула?

– Сама бачыла, сама чула!..

Спалохаўся Певень і пабег услед за Чубаткай.

Бягуць яны і крычаць:

– Неба ўпала!.. Неба ўпала!..

Беглі, беглі ды трапілі ў яму. Залямантавалі абое:

– Ой, ой... Неба ўпала, і зямля правалілася!

Нездарма кажуць: у страху вочы вялікія.

І. Шуцько. Палахліўцы.

• Да якой жанравай разнавіднасці належыць казка (чарадзейная, сацыяльна-бытавая, пра жывёл)? Якая адмоўная рыса чалавечага характару высмейваецца ў гэтай казцы?

Якія казкі пра жывёл вы ведаеце? Што высмейваецца і што ўслаўляецца ў гэтых казках?

Падбярыце прыказку да кожнай названай заганы або станоччай якасці.

Узор: баязлівасць – *Хто баіцца, таму ўваччу дваіцца; Баязліваму і мыш – мядзведзь.*

Падказка: сяброўства і ўзаемадапамога – *Добра там жывецца, дзе гуртам сеецца і жнецца; па-*

спешліваць – *Паспех – людзям на смех; Завіхайся, але не спяшайся*; лянота – *Ад ляноты чакай бядо-ты; Ляжачыя і грошы ржавеюць*; сквапнасць – *Не будзь ласы на чужыя каўбасы*; працавітасць – *Хто працуе, таму і шанцуе*; ганарлівасць і ўпартасць – *Ганарлівы ды ўпарты – нічога не варты*; цярплі-васць – *Хто цярплівы, той шчаслівы* і інш.

4. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў ім ветлівы зва-рот (формулу маўленчага этыкету). Якія іншыя вет-лівыя звароты вы ведаеце? У якіх сітуацыях яны вы-карыстоўваюцца? Да беларускіх ветлівых зваротаў падбярыце рускія адпаведнікі.

Даўно ляжаў камень пры гэтай дарозе. Як тут апынуўся – ніхто не ведаў, быццам спрадвеку ля-жаў. Адным ён замінаў, другім, наадварот, да мес-ца быў. Скінецца з неба да яго жаваронак, сядзе на высокую каменную спіну, пёркі свае чысціць.

– Дзякуй, – кажа, – табе, камень, што дазво-ліў адпачыць. Адсюль з вышыні мне добра ві-даць, ці не крадзецца які вораг.

Маўчыць камень, што ён можа сказаць? Не кранаюць яго цёплыя пачуцці жывых істот, бо сам увесь каменны і сэрца мае каменнае. У спёку казюрка прыпаўзе, схаваецца ў яго цені ды пе-рачакае гарачыню. Таксама дзякуе, але камень зноў прамаўчыць.

А вось ідзе задуменны чалавек. Не заўважыць каменнай перашкоды, стукнецца нагою аб валун.

– Каб цябе чорт пабраў! – злуецца. Плюне ў бок каменя ды пасунецца сабе далей.

А то, глядзіш, едзе мужык. Не адверне каня, наскочыць кола на каменную горку – з драбін мех з мукою і кульнецца на зямлю.

– Каб ты спрах, чортаў камень, як ты тут ляжыш! – крычыць злосна вознік.

Ды што тут зробіш? Падніме мех ды паедзе далей...

А камень хоць і бяздушны быў, а нейкі ро-зум меў.

– І чаго я людзям заўжды замінаю? Жаўрукі паважаюць, а людзі бэсцяць.

Але аднаго дня ехаў нейкі дзядзька і вёз поў-ны воз камянёў. Спыніўся каля валуна, абышоў вакол ды кажа:

– Добры камень, – і ўзваліў яго на воз.

Прывёз дадому, выгрузіў на падворак і па-чаў будаваць склеп. Добры атрымаўся склеп, ха-ладок трымае. Нават малако ўлетку не скісае. Спусціцца мужык па драбіне ўніз, нап'ецца ха-лоднага малака ды кажа:

– Вось дык удалы зладзіў я склеп! Камяні, пэўна, трапіліся адмысловыя, – паглядзіць ка-менныя сцены рукою ды пойдзе задаволены.

А наш камень разважае зноў:

– І што гэта за людзі? Адны ганілі ўвесь час, другія хваляць.

Адказаў яму самы вялікі і стары валун, што ляжаў унізе:

– Тое былі гультай. Яны цябе з дарогі скінуць ленаваліся. Галовы свае разбівалі і насы, а не скі-нулі. А гэты мужык – гаспадар. У добрага гаспа-дара нават мы, камяні, у вялікай пашане.

Паводле З. Дзякевіча. Чортаў камень.

• Аўтар назваў сваю казку “Чортаў камень”. Пад-бярыце іншыя загаловы да тэксту.

Растлумачце значэнне слова *казюрка*.

П а д к а з к а: *казюрка* – казьяўка, кузурка, уся-кае маленькае насякомае.

Вызначце тып маўлення, абгрунтуйце сваю думку.

Ці будуць адлюстроўваць прыказкі *Якія мы гас-падары, такія і нашы двары; Хто дбае, той і мае; Які пан, такі і будан; Без гаспадара і грошы – чарапкі* асноўную думку гэтага тэксту?

5. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў ім дыялог. Пра-чытайце яго ўслых па ролях. Растлумачце пастаноў-ку знакаў прыпынку пры дыялогу.

Жыў-быў пан, ды такі паганы, што слова яму не скажы – засячэ розгамі.

Доўга ён так з людзей здэкаваўся. Ніхто яму нічога не мог зрабіць.

Ды не дарэмна прыказка кажа: да пары збан ваду носіць.

Прышоў канец і таму пану. Вось як яно было.

Жылі ў адной з панскіх вёсак тры неразлуч-ныя сябры – дужыя ды смелыя дзецюкі. Згавар-ыліся яны адплаціць пану за здзекі з людзей. І пачалі цікаваць за ім.

Даведаліся хлопцы, што пан любіць у лес ездзіць на пагулянку – свежым паветрам падыхаць.

Пайшлі яны аднойчы ў лес, стаіліся за дрэва-мі недалёка ад дарогі, чакаюць.

Ці доўга чакалі, ці нядоўга, раптам бачаць: коціцца па лясной дарозе павозка, а ў ёй пан ся-дзіць, сам канём кіруе.

Пад'ехаў пан блізка.

– Стой, паганец! – крыкнулі хлопцы пану.

Пан так і аслупянеў ад нечаканасці.

Падхапілі хлопцы пана, завялі ў лес ды пры-вязалі да дрэва.

Стаіць пан, дрыжыць, а потым пытаецца ў хлапцоў:

– Хто вы такія? Як вас завуць?

Адзін кажа:

– Мяне завуць Не руш.

Другі кажа:

– Мяне – Не чапай.

А трэці:

– А мяне – Якая табе справа!

Адказалі яму так хлопцы і пайшлі дахаты.

Ішоў назаўтра каля таго дрэва ляснік. Ubачыў пана і пытаецца:

– Хто гэта, пане, цябе прывязаў?

– Не руш, Не чапай, Якая табе справа! – закрычаў разгневаны пан.

Плюнуў ляснік і пайшоў сваёю дарогаю.

Паганы пан. Беларуская народная казка.

• Да якой жанравай разнавіднасці адносіцца казка (чарадзейная, сацыяльна-бытавая, пра жывёл)?

Якія словы адлюстроўваюць асноўную думку гэтай казкі? Якія сацыяльна-бытавыя беларускія казкі вы ведаеце? Назавіце станоўчых і адмоўных персанажаў гэтых казак. Што ў іх услаўляецца і ганіцца?

Падбярэце сінанімічныя выразы да прыказкі *Да пары збан ваду носіць*.

Падказка: *Да пары сіцечка сее; Дахадзіўся, што і хваста пазбыўся; Будзе і на крапіву мароз; Цягаў воўк, пацягнулі і воўка.*

6. Прачытайце тэкст. Перакажыце яго, захоўваючы правільнасць, дакладнасць, лагічнасць і выразнасць маўлення. Назавіце сродкі мастацкай выразнасці, ужытыя ў тэксце (сінонімы, параўнанні).

Жыў у аднаго чалавека сын. Вялікі ўжо вырас, а ніколі бацьку бацькам не назваў.

– Кузьма, – крычыць сын бацьку, – ідзі араць! Кузьма, загані свіней у хлеў!

Крыўдна бацьку, ды што зробіш: малага не перавучыў, а цяпер і рады не дасі.

Смяюцца людзі з Кузьмовага сына.

– Дурань, – кажуць, – як гэта можна, каб бацьку не паважаць!

А яму хоць бы што: не слухае ні бацькі, ні людзей.

Аднаго разу паехаў Кузьма з сынам па сена. Наклалі вазы ды едуць дахаты: бацька на адным возе, сын – на другім.

Мінулі гладкую дарогу, уехалі ў лес. Тут пайшлі карчы ды выбоіны.

Злез бацька з сена, ідзе збоку, за возам нагледае, каб не абярнуўся. А сын ляжыць на сваім возе ды толькі камандуе:

– Кузьма, вунь яма – падтрымай воз! Кузьма, правядзі маю кабылу па ўзбочыне, а то кола за корч зачэпіцца!

Бегае бацька ад воза да воза, не можа ўправіцца. А сын толькі выскаляецца з яго:

– Маладзец, Кузьма! Добра стараешся.

Узлаваўся бацька і перастаў бегаць да сынавага воза.

У адным месцы сынаў воз трапіў у глыбокую выбоіну і перакуліўся... Сын пляснуўся носам у грязь.

Устаў ён і лае бацьку:

– Бачыш, Кузьма, што ты нарабіў!

Паднялі воз і паехалі далей. Сын ужо і на сена не палез. Ідзе збоку ды ўсё бурчыць на бацьку.

Даехалі да крутога павароту. Бацька свой воз падпёр плячом і аб'ехаў паварот, а сын пашкадаваў сілы траціць. Воз перакуліўся і падмяў яго пад сябе.

– Кузьма! – крычыць сын з-пад сена. – Падымі воз!

Маўчыць бацька як вады ў рот набраўшы. Да стаў з кішэні капшук, закурыў люльку. “Паляжы ж там, калі ты такі разумны”, – думае бацька.

Клікаў, клікаў сын Кузьму, а той як аглух. Сыну ўжо і дыхаць цяжка. Напалохаўся ён, заенчыў не сваім голасам:

– Бацька, ратуй!

Зарадаваўся Кузьма, што сын нарэшце-такі назваў яго бацькам. Падняў воз і кажа да сына, усміхаючыся:

– На свеце, брат, жывучы, усяго нажывеш – і Кузьму бацькам назавеш!

З таго часу і пайшла гэтая прыказка.

Недалікатны сын. Беларуская народная казка.

• Вызначце тэму, асноўную думку, прызначэнне і адрасата тэксту. Укажыце самыя напружаны этап тэксту (кульмінацыю), прачытайце яго ўслых, захоўваючы правільную інтанацыю.

Падбярэце сінанімічныя фразеалагізмы да адзінкі *як вады ў рот набраўшы*.

Падказка: *як магіла, як рыба, як сцяна, як язык праглынуў*.

Якую загану высмейвае казка? Чаму вучыць гэтая казка? Назавіце казкі, у якіх услаўлялася б павага да бацькоў, да старэйшых.

Падказка: “Стары бацька”.

Назавіце прыказкі, у якіх праслаўлялася б павага да бацькоў.

Падказка: *Хто бацькоў не слухае, той у пальцы дзьмухае; Хто бацьку шануе, той і дзецям добрую долю гатуе; Шануй бацьку з маткаю: другіх не знойдзеш; Шануй старое, як дзіця малое.*

7. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму, асноўную думку і тып маўлення. Складзіце план тэксту, укажыце часткі, якія ўваходзяць у завязку, развіццё падзей, кульмінацыю, развязку.

Над дзвярыма крамы вісела шыльда: “Прадаюцца шчанюкі”. Такія шыльды часта прыцягваюць увагу дзяцей. І вось перад гаспадаром з’явіўся маленькі хлопчык.

– А па якой цане вы прадаеце шчанюкоў? – спытаў ён.

– Ад 30 да 50 даляраў, – адказаў уладальнік крамы.

Хлапчук пакорпаўся ў кішэнях.

– У мяне толькі два з паловай даляры, ці магу я паглядзець на іх?

Уладальнік крамы ўсміхнуўся і свіснуў. З будкі выбег сабака і знік за вуглом крамы. Неўзабаве пяцёра маленечкіх пухнатых клубочкаў паказаліся на людскія вочы. Адзін з іх прыкметна кульгаў і адставаў ад астатніх. Хлапчук пацікавіўся, што здарылася з гэтым маленькім сабачкам.

Уладальнік крамы патлумачыў, што ветэрынар прызнаў у гэтага шчанюка хваробу таза-сцегнавога сустава. Ён заўсёды будзе кульгаць. Хлапчука гэта ўзрушыла:

– Я хачу яго купіць!

Крамнік сказаў:

– Я не магу табе яго прадаць. Калі хочаш, бяры дарма.

Хлапчук разгубіўся. Ён глянуў проста ў вочы ўладальніку крамы:

– Я не хачу, каб вы аддалі яго мне дарма. Гэты маленькі сабачка каштуе столькі ж, колькі і астатнія, і я разлічуся па поўным кошыце. Бярыце зараз два з паловай даляры, я штотомся буду выплачваць вам па пяцьдзесят цэнтаў, пакуль не заплачу ўсё.

Крамнік запярэчыў:

– Табе сапраўды не трэба купляць гэтага маленькага сабаку. Ён ніколі не зможа бегаць, скакаць і гуляць з табой, як іншыя шчанюкі.

У адказ хлапчук нагнуўся і закасаў левую калашыну. Крамнік убачыў моцна пашкоджаную нагу, што трымалася на шырокай металічнай скабе. Хлопчык глянуў уверх на ўладальніка крамы і мякка сказаў:

– Я і сам не вельмі добра бегаю, а сабачку патрэбны нехта, хто будзе яго разумець.

Д. Кларк. Прадаюцца шчанюкі.

Пераклаў з англ. В. Дрозд.

З прапанаваных прыказак выберыце тыя, якія адлюстроўваюць асноўную думку тэксту: *Што жывем, то вучымся; Бяда хоць мучыць, ды жыць вучыць; Ліха без добра не бывае; Бяда розуму навучыць; Жабрак жабраку відаць па кійку; Здаровы не верыць хвораму, а багаты – беднаму; Кожнаму свая бяда ў галаве; Роўны роўнага шукае.*

Пра якую рысу характару чалавека гаворыцца ў тэксце? Чаму хлопчык сказаў, што хворы сабачка каштуе столькі ж, колькі і іншыя?

8. Прачытайце ўрывак з апавядання. Вызначце стыль і тып тэксту, абгрунтуйце сваю думку. Дапоўніце тэкст сваімі назіраннямі.

Цёплым сонечным ранкам я сядзеў на ганку і рабіў новую вуду. З хаты, трымаючы ў руках вялікую міску, выйшла цёця Каця. Яна спынілася ў кутку надворка, сыпанула сабе пад ногі жыта ці ячменю. Потым адчыніла куратнік, паклікала:

– Ціп, ціп, ціп!..

Праз імгненне пад нагамі ў гаспадыні было аж цесна ад курэй, цыбатых пеўнікаў, зусім малых куранят. Апошняю з'явілася важная качка са сваім шматлікім сямействам. Яна разагнула ў адным месцы курэй, і качаньты дружна ўзяліся падбіраць спажыву. Калі малыя пад'елі, матуля-качка прызыўна кракнула і накіравалася да рэчкі. Услед за ёю жоўтым ланцужком пакаціліся пухнатыя камячкі.

І тут я заўважыў, што цераз калматага сабачку Абрума, які ляжаў каля сваёй будкі, пералезла яшчэ адно качаня. Яно скацілася з сабакі і пабегла да “сталовай”. У качаняці адна лапка аказалася карацейшай за другую, і малое моцна кульгала. Паспешліва пахапаўшы зерне, качаня павярнула галаву ў бок сабакі і моцна запішчала.

Абрум ляніва пазяхнуў, падхапіўся на ногі, падбег да крыклівага пухнаціка і, разявіўшы пашчу, схапіў яго зубамі.

– Цёця Каця! – міжволі крыкнуў я...

Г. Карабоў. “Зубатае таксі”.

• Прачытайце аўтарскае апавяданне.

– Не бойся! – усміхнулася гаспадыня, зразумеўшы мой сполах. – Ён качаня на рэчку панёс.

І сапраўды: далікатна трымаючы ў пашчы качаня, сабака накіраваўся праз агарод у бок рэчкі.

А потым я пачуў ад цёці Каці наступнае.

Тыдні два таму на надворак прыляцела цяля, няшчадна пакусанае аваднямі. Яно наступіла на качаня і зламала яму лапку. Малое кружыла на месцы і адчайна пішчала. Астатнія качаньты пабеглі ўслед за матуляю да вады. І тут да небаракі падышоў Абрум. Асцярожна схапіў яго зубамі і занёс у будку. Усе думалі, што лёс качаняці вырашаны. Ажно праз тры дні, прыпадаючы на зламную лапку, малое выпаўзла з сабачай будкі. Калі ж качка павяла качанят з надворка, Абрум схапіў свайго гадунца і заспяшаўся следам за качыным вывадкам. З таго дня ён кожную раніцу носіць малое да рэчкі, а ўвечары прыносіць назад. За гэта цёця Каця назвала Абрума “зубатым таксі”.

У беларускім фальклору ёсць прыказкі тыпу *Арлу з саваю не па дарозе; Мядзведзь карове не брат; Воўк сабаку не радня*. Як вы разумееце сэнс гэтых прыказак? Ці пацвярджае наш тэкст гэтыя прыказкі, ці супярэчыць ім?

Падбярыце прыказку, якая закончыць тэкст павучальным вывадам.

Па дказка: *На вяку ўсяго трапіцца; Жывучы, усяго давядзецца; Лепш адзін прыяцель, як дзесяць ворагаў; Праўдзівая прыязнасць ніколі не памрэ; Удвух добра і жабраваць пайсці; Шчыраму сэрцу і чужая болька бальней.*

Усім нам добра вядома, што беларускі народ у мове, вусна-паэтычнай творчасці, літаратуры выказаў і пакінуў у спадчыну нашчадкам сваё разуменне правільнага, каштоўнага і прыгожага. І таму адна з задач урокаў развіцця маўлення – абудзіць павагу да беларускага слова, імкненне да творчасці, да захавання нацыянальнай культуры. А для гэтага неабходна выбіраць для аналізу на ўроках тэксты, якія адначасова давалі б матэрыял для лінгвістычных пошукаў і былі б крыніцай патрыятычнага, маральна-этычнага выхавання.

МОВЕ РОДНАЙ ЗЯМЛІ ПРЫСВЯЧАЕЦЦА

Лемцюгова, В. П. Тапонімы распавядаюць : навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с. – Тыраж 2000 экз.

Імя Валянціны Пятроўны Лемцюговай асаблівых рэкамендацый не патрабуе. Стрыжнёвая тэма фактычна ўсёй яе шматгадовай навуковай дзейнасці – беларуская тапаніміка: ад кандыдацкай дысертацыі “Тапанімія Міншчыны” (1966) да рэцэнзаванай працы. І хоць пад кіраўніцтвам і пры непасрэдным удзеле навукоўцы выконваецца такое буйное калектыўнае даследаванне, як «Слоўнік мовы “Нашай Нівы” (1906 – 1915)», ствараюцца нарматыўныя даведнікі “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь”, усё ж найперш яна адзін з найбольш дасведчаных і аўтарытэтных славянскіх даследчыкаў еўрапейскай тапанімікі. А яшчэ – перакананая патрыётка роднай зямлі, улюбёная ў яе і гатовая бясконца бараніць яе моўныя адметнасці, створаныя на працягу стагоддзяў многімі пакаленнямі нашых продкаў цудоўныя назвы паселішчаў і навакольных мясцін – рэчак і ручаёў, нізін і ўзгоркаў, лясных урочышчаў, сцежак і дарог... Дзякуючы настойлівасці і прынцыповасці прафесара Лемцюговай на карце Беларусі, у многіх гарадах і мястэчках сталі з’яўляцца паўзабытыя гістарычныя назвы, аднаўляецца старажытны тапанімікон беларускага народа.

Новую кнігу доктара філалагічных навук В. Лемцюговай склалі больш за тры тысячы тапанімічных артыкулаў-даследаванняў, навукова-папулярных эцюдаў-разважанняў пра паходжанне ўласных назваў, этымалагічныя росшукі крыніц і гістарычных каранёў узнікнення таго адзінага наймення, якое на вякі замацавалася за пэўным аб’ектам. Ва ўступным артыкуле “Вытокі беларускай тапаніміі” (с. 7 – 18) даследчыца ахарактарызавала асноўныя спосабы і прыёмы ўтварэння тапонімаў на тэрыторыі Беларусі, вылучыла некалькі груп назваў з рознымі дамінантнымі асновамі ў залежнасці ад умоў жыццядзейнасці і мыслення нашчадкаў летапісных крывічоў, дрыгавічоў і радзімічаў. Суровыя рэаліі лясіста-балоцістага краю вымагалі ад яго насельнікаў розных відаў гаспадарання, найважнейшымі сярод якіх былі рольніцтва (культурнае асваенне лясной зямлі), паляўніцтва, бортніцтва, рыбалоўства, ганчарства і інш. Адсюль і пайшлі такія назвы, як *Церабень, Чысьць, Дзерціць, Баброўнікі, Векшы, Дайлідаўка, Камень, Папарыха, Пільнікі, Расцяроб, Рудня, Смалярня, Шчучын* і інш. Сярод так званых промыславых тапонімаў адзначаюцца як апелятывы агульнаславянскага паходжання, так і запазычаныя (пераважна з польскай, а праз яе пасрэдняцтва з іншых моў), якія адаптаваліся на беларускім анамастычным фоне (*Гута, Рудня, Стэльмахі*) і ў наш час успрымаюцца ледзь не як уласнабеларускія назвы. Увогуле лёгка заўважаецца, што пераважная боль-

шасць беларускіх тапонімаў паходзіць ад праславянскіх і ўсходнеславянскіх каранёў (*Аборак, Бераставіца, Ганчары, Гарадок, Дзераўная, Замасточча, Каменка, Пагулянка, Пагост, Церабеж*), хоць пэўнае месца займаюць і найменні з іншамоўнымі тапанімічнымі асновамі (*Абраімаўка, Бахіры, Кобрын, Курган, Ленель, Пелека, Раймундова, Рымары, Фальварак, Чавусы*).

Разнастайнасцю вызначаюцца і структурна-словаўтваральныя тыпы і мадэлі тапонімаў, сярод якіх можна вылучыць простыя, складаныя і састаўныя ўтварэнні. Пераважную большасць складаюць простыя найменні ў сінгулятыўнай форме (*Буда, Валока, Востраў, Грудок, Кашара, Лава, Ляда, Мураванка, Рандоўка* і да т. п.) і назвы ў множным ліку тыпу *Алейнікі, Бакшты, Вугальнікі, Грыдні, Крукі, Нізы, Плавы, Растокі, Смалічы*, якія найчасцей карэлююцца з антрапанімічнымі асновамі. Прадуктыўныя групы ўтвараюць тапонімы-кампазіты з прыметнікавымі і назоўнікавымі кампанентамі (*Восава-Буда, Гарывада, Давыд-Гарадок, Дзяньгубка, Канатоп, Краснаполле, Мірагошч, Міраслаўка, Мыслабж, Райполле*) і састаўныя назвы тыпу *Дальнія Бандары, Каралёў Стан, Лясны Востраў, Старая Гута, Цёмны Лес, Чорны Бор, Ясны Лес*.

Валянціна Лемцюгова падае і асобныя тапонімы “палітызаванай” семантыкі, якія ў савецкі перыяд штучна навязваліся беларускаму іменаслову. Так, напрыклад, неабходна размяжоўваць назвы даўняга паходжання з прыметнікам *красны* (*Красны Рог, Красная Гара, Краснае*) і назвы ХХ ст., у якіх гэты эпітэт ужыты ў якасці сімвала рэвалюцыі і па-беларуску павінен пісацца *чырвоны* (с. 203). Увогуле так званы савецкі тапанімікон заслугоўвае асобнай увагі, аднак даследчыца, мяркую, зусім апраўдана не выкарыстала гэты матэрыял, таму што ў нашы дні, хоць і паступова, але вяртаюцца даўнейшыя назвы, а замест безаблічна-штучных утварэнняў (*Пасёлак № 1 торфазавада “Бальшавік”, Красны Пахар, Чырвоны Вапняк* і да т. п.) узнікаюць наватворы, ухваленыя Рэспубліканскай тапанімічнай камісіяй на чале з аўтарам рэцэнзаванай кнігі.

Новая праца В. Лемцюговай, як сказана ў анатацыі, “разлічана на самае шырокае кола чытачоў, неабсякавых да мінулага сваёй малой і вялікай Радзімы”. І гэта сапраўды так. Любы з нас – настаўнік і вучань, студэнт і навуковец, жыхар вялікага горада і маленькай вёсачкі – знойдзе тут удзячны матэрыял для радаводу свайго паселішча, своеасаблівы арыенцір у пошуку імён роднай зямлі.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
доктар філалагічных навук, прафесар.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

ЧАЦВЁРТЫ (ЗАКЛЮЧНЫ) ЭТАП РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІАДЫ ШКОЛЬНІКАЎ.
2008/2009 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД. ХІ КЛАС

Варыянт 1

Заданне 1. Запішыце аднакаранёвыя словы, якія пацвярджалі б наяўнасць толькі ўказаных чаргаванняў гукаў у корані.

Максімальная колькасць балаў – 4.

	[з'] – [ж]		[з] – [с']
	[п'] – [пл']		[г] – [д]
	[в] – [ў]		[ч] – [ц]
	[о] – [а]		[э] – [і]

Заданне 2. Запоўніце табліцу.

Максімальная колькасць балаў – 4
(0,5 бала за кожнае слова).

Звязаны кампанент грэчаскага паходжання	Паняцце, якому адпавядае гэты кампанент	Слова-тэрмін з гэтым кампанентам
нана-	'карлікавы'	<i>нанатэхналогіі</i>
акра-	'крайні', 'самы высокі'	
гідра-		
піра-		
антрапа-		<i>антрапафера</i>
гелія-		

Заданне 3. Прапанаваныя словы запішыце ў адпаведныя слупкі табліцы. Улічваючы граматычныя паказчыкі, сфармулюйце для іх адзінае арфаграфічнае правіла.

Максімальная колькасць балаў – 7
(0,5 бала за кожнае правільна аформленае слова + 2 балы за фармулёўку правіла).

Брута...вага, міні...баскетбол, каюта...люкс, фермі...часціца, стыль...мадэрн, мова...хіндзі, какава...парашок, паліто...бэж, комі...літаратура, суп...харчо.

Пішуцца асобна	Пішуцца праз злучок

Правіла:

Заданне 4. Выпішыце ў табліцу са сказаў словазлучэнні 'займеннік *сам, сама, само* + назоўнік' у адпаведнасці з указанымі функцыямі такіх словазлучэнняў.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Функцыі	Словазлучэнне
1) удакладняе пэўную асобу, вылучае яе з ліку іншых асоб	
2) указвае на самастойнасць у выкананні пэўнага дзеяння	
3) указвае на важнасць, вядомасць дзеючай асобы	

1. Сам Дубовік не адолеў бы такую дамiну пабудаваць (У. Краўчанка). 2. "А пры жаданні, пры ахвоце сам чорт не страшан у балоце!" – сказаў Міхал на словы брата, сказаў рашуча і заўзята (Якуб Колас). 3. Сама ж Таня маўчыць горда (Якуб Колас). 4. Сама Алена з зямлёй не справіцца (Якуб Колас). 5. Больш за ўсіх стараўся сам паэт (Якуб Колас). 6. Цягнік прыпыніўся ля самага семафора (П. Кавалёў). 7. Той хадзіў па воласці, як сам цар, крычаў, аж шыбы бражджалі (Якуб Колас).

Заданне 5. Запішыце беларускія адпаведнікі да наступных зборных назоўнікаў.

Максімальная колькасць балаў – 4
(0,5 бала за кожнае слова).

стерня –		штaketник –	
кустарник –		шиповник –	
земляничник –		осокорник –	
черничник –		березник –	

Заданне 6. Дапоўніце часткі беларускіх прыказак і прымавак, пабудаваных па схеме складаназналежнага сказа. Дайце структурную характарыстыку адноўленым часткам.

Максімальная колькасць балаў – 5.

1. Дзе пасееш густа,		
2. Дзе дым,		
3. Дзе гаспадар ходзіць,		
4. Дзе дровы сякуць,		
5. Дзе не можна сілаю,		

Заданне 7. Дапамажыце падлічыць Алесю гасцей, якія прыйдуць віншаваць яго бацьку з юбілеем. Дайце кароткае абгрунтаванне. Пастаўце неабходныя знакі прыпынку.

Максімальная колькасць балаў – 5
(1 – за колькасць, 2 – за абгрунтаванне, 2 – за пунктуацыю).

Сыноч, запішы, калі ласка, хто сёння прыйдзе на татаў юбілей: дапаможаш мне накрыць на стол. Запісвай, Алеська, уважліва!

Канечне, будуць дзядуля з бабуляй татавы бацькі свёкар са свякроўю завітае дзядзька Вінцэс бацькаў брат мой дзевер мой брат і твой дзядзька Павел бацькаў швагер яго жонка Гэля мая нявестка твой стрыечны брат Юрась бацькаў пляменнік мая ятроўка Настасся... Хто ж далей?... Так, цётка Аўдоцця бацькава сястра мая залоўка і мае бацькі твае дзядуля Піліп і бабуля

Хрысціна бацькавы цесць з цешчай... Здаецца, усе. А цяпер накрываем на стол!..

Колькасць запрошаных гасцей: _____
Абгрунтаванне: _____

Заданне 8. Выпішыце з тэксту аднастаўныя сказы ці аднастаўныя часткі складаных сказаў. Укажыце іх тып.

Максімальная колькасць балаў – 6
(0,5 – за прыведзены сказ ці частку складанага сказа, 0,5 – за правільнае вызначэнне).

Да мяне, як віхор, падляцеў Жэнька і, сціскаючы “лодачкай” далоні, у якіх быў аловак, спытаўся з жарам:

– Не ты згубіў?

У мяне перахапіла дух. Сапраўдны аловак! Мне ж так хацелася маляваць. Мы, дзеці вайны, малявалі на пяску. А тут сапраўдны аловак! А які Жэнька чэсны! Знайшоў аловак і шукае гаспадара!

Я, доўга не думаючы, адказаў Жэньку: “Мой!” – хоць нічога не губляў, бо губляць не было чаго.

Жэнька з такім жа жарам “заіржаў” і паказаў “аловак” – гэта была драўляная прадольная палавічка без стрыжня.

Ну, Жэнька! Ну, шэльма! А шкада, што аловак быў несапраўдны.

Паводле С. Давідовіча.

Заданне 9. Пазнайце пісьменнікаў па вобразных характарыстыках.

Максімальная колькасць балаў – 5.

- “Прарок нацыянальнага адраджэння”
- “Пясняр чыстай красы”
- “Златавуст”
- “Адвакат беларускага народа”
- “Пясняр заходнебеларускіх барыкад”

Заданне 10. Запішыце 1 творчы псеўданім пісьменнікаў.

Максімальная колькасць балаў – 5.

- Мікалай Раманоўскі
- Кандрат Атраховіч
- Зміцер Жылуновіч
- Міхаіл Кудзелька
- Самуіл Плаўнік

Заданне 11. Вызначце, пра каго пісаў літаратурнаўца Пятро Васючэнка ў сваёй кнізе “Формулы літаратуры”.

Максімальная колькасць балаў – 5.

1. (...) здзейсніў для беларускай літаратуры тое, што Вальтэр Скот для англійскай, Аляксандр Дзюма для французскай, Генрык Сянкевіч для польскай: ён белетрызаваў і рамантызаваў беларускую гісторыю.

2. Камедыі (...) падобныя да валізак з падвойным дном. На другім дне драматург кант-

рабандаю перапраўляў у будучыню свае непадцэнзурныя думкі і сумненні: няхай паляжаць да пары да часу...

3. Анатоль Вярцінскі прысвяціў ёй верш “Крылатасць”. Вядзьмак Лысагорскі параўноўваў з ластаўкай і казаў, што яна ірвецца ўвысь, гэтае “Палесся мілае дзіця”. Формула творчай долі (...) – перапынены палёт, і яе трагедыя перагукваецца з конам Купалы, Ікара XX стагоддзя.

4. Проза (...) мае рысы павелічальнага шкла. Маленькая чалавечая нягода, убачаная праз гэтае шкло, ператвараецца ў сусветную драму.

5. Жыццёвая драма (...) – драма няпоўнай самарэалізацыі. Лёс наканавы яму стаць вялікім і напісаць раман стагоддзя, але гэты раман (...) не здолеў закончыць, бо кароткае жыццё пайшло на барацьбу з антылітаратурнымі абставінамі. “Божа, дапішы за мяне мае творы!” – гэта як эпітафія па няскончаным рамане стагоддзя.

**ДАВЕДКІ
Варыянт 1**

Заданне 1.

зблізіць – збліжэнне	[з'] – [ж]	марозны – замарозь	[з] – [с']
злепіць – злепліваць	[п'] – [пл']	парад – парадны	[т] – [д]
карова – кароўка	[в] – [ў]	рэчка – на рацэ	[ч] – [ц]
сёлы – сяло	[о] – [а]	кветка – квіцець	[э] – [і]

Каментарый. Пры праверцы гэтага задання неабходна ўлічваць наяўнасць толькі адзначаных чаргаванняў гукаў. Напрыклад, пара аднакаранёвых слоў *ляніць – злепліваць* для ілюстрацыі чаргаванняў [п'] – [пл'] не падыходзе, паколькі, акрамя чаргавання ўказаных гукаў, тут чаргуюцца і галосныя [а] – [э].

Заданне 2.

Звязаны кампанент грэчаскага паходжання	Паняцце, якому адпавядае гэты кампанент	Слова-тэрмін з гэтым кампанентам
нана-	‘карлікавы’	<i>нанатэхналогіі</i>
акра-	‘крайні’, ‘самы высокі’	<i>акраверш</i>
гідра-	‘водны’, ‘вадзяны’	<i>гідраагрэгат, гідратурбіна</i>
піра-	‘указвае на сувязь з агнём’	<i>піратэхніка</i>
антрапа-	‘чалавечы’, ‘мае адносіны да чалавека’	<i>антрапасфера</i>
гелія-	‘сонечны’, ‘паказвае на адносіны да Сонца’	<i>геліятэхніка</i>

Заданне 3.

Пішуцца асобна	Пішуцца праз злучок
каюта люкс, стыль мадэрн, мова хіндзі, паліто бэж, суп	брута-вага, міні-баскетбол, фермі-часціца, какава-парашок, комі-літаратура

Правіла. Для напісання прапанаваных і падобных слоў і словазлучэнняў неабходна ўлічваць два граматычныя паказчыкі: а) нязменнасць залежнага слова; б) яго месца ў адносінах да галоўнага.

1. Калі недапасаванае нескланяльнае азначэнне стаіць пасля слова, што азначаецца, то такія словы пішуцца асобна: *каюта* (якая?) *люкс*, *стыль* (які?) *мадэрн*, *мова* (якая?) *хіндзі*, *колер* (які?) *электрык*, *вага* (якая?) *брута*, *паліто* (якое?) *рэглан* і інш.

2. У становішчы перад словам, што азначаецца, недапасаваныя нескланяльныя азначэнні пішуцца праз злучок: *брута-вага*, *міні-баскетбол*, *какава-парашок*, *экспрэс-лабараторыя*, *комі-літаратура*, *нета-вага*, *экспрэс-інтэрв'ю* і інш.

Каментарый. Такое арфаграфічнае размежаванне адпавядае граматычнай сутнасці з'явы: постпазіцыя для недапасаванага азначэння з'яўляецца звычайным, прамым парадкам слоў. Таму ён арфаграфічна афармляецца раздзельным напісаннем. Параўнайце: *паліто вучня* і *паліто бэж*, *публіка кінатэатра* і *мова хіндзі*.

Калі нескланяльнае азначэнне знаходзіцца перад словам, што азначаецца, то гэта адваротны (інверсійны) для яго парадок слоў. Такое спалучэнне афармляецца напісаннем праз злучок: *міні-дыктафон*, *джонсан-эфект*, *экспрэс-дыягностыка*.

Сфармуляваны прынцып распаўсюджваецца на даволі вялікае кола рознаструктурных моўных з'яў.

Заданне 4.

Функцыі	Словазлучэнне
1) удакладняе пэўную асобу, вылучае яе з ліку іншых асоб	<i>сама Таня, сам паэт</i>
2) указвае на самастойнасць у выкананні пэўнага дзеяння	<i>сам Дубовік, сама Алена</i>
3) указвае на важнасць, вядомасць дзеючай асобы	<i>сам чорт, сам цар</i>

Каментарый. У шостым сказе *Цягнік прыпыніўся ля самага семафора* ўжыты займеннік *самы*, які выражае прасторавыя адносіны з указаннем на гранічную блізкасць да семафора. Таму гэты сказ не адпавядае ўмове задання.

У сказах *Сам Дубовік не адолеў бы такую даміну пабудоваў і Сама Алена з зямлёй не справіцца* вылучаныя займеннікі, не парываючы канчаткова сувязі з іменем, адносяцца да прэдыкатыўнага ядра сказа – дзеяслоўнага выказніка.

У сказах *“А пры жаданні, пры ахвоце сам чорт не страшан у балоце!”* – сказаў Міхал на словы брата, сказаў раішуча і заўзятая і Той хадзіў па воласці, як сам цар, крычаў, аж шыбы бражджалі

займеннік *сам*, выконваючы ролю экспрэсіўнага слова, набліжаецца па сваім значэнні да часціцы.

Заданне 5.

Стерня – ржэўнік, кустарнік – хмызняк, землянічкі – сунічнік, чернічнік – чарнічнік, штакетнік – шыкетнік, шиповнік – шыпышнік, осокорнік – ясакарнік, березнік – бярэзнік.

Заданне 6.

1. Дзе пасееш густа,	<i>там не будзе пуста</i>	аднастаўная безасабовая частка
2. Дзе дым,	<i>там і польмя</i>	двухстаўная няпоўная частка
3. Дзе гаспадар ходзіць,	<i>там ніўка родзіць</i>	двухстаўная поўная частка
4. Дзе дрэвы сякуць,	<i>там трэскі лятуць</i>	двухстаўная поўная частка
5. Дзе не можна сілаю,	<i>там бяры здогадам</i>	аднастаўная абгальнена-асабовая частка

Заданне 7.

Колькасць запрошаных гасцей: 10 чалавек.

Каментарый. На юбілей былі запрошаны самыя блізкія з родных і сваякоў Алесевай сям'і. Трэба было ўлічыць, што кожны з гасцей знаходзіцца ў тых ці іншых адносінах як з бацькамі Алеся, так і з самім хлопчыкам. Гэта дакладна зафіксавана ў адпаведных назвах генеалагічнага дрэва кожнай беларускай сям'і. Парадак слоў у сказе падказвае адзін з варыянтаў пунктуацыйнага афармлення гэтых адносін.

Сыноч, запішы, калі ласка, хто сёння прыйдзе на татаў юбілей: дапаможаш мне накрыць на стол. Запісвай, Алеська, уважліва!

Канечне, будуць дзядуля з бабуляй, татавы бацькі (мае свёкар са свякроўю); завітае дзядзька Вінцэсь, бацькаў брат – мой дзеве; мой брат і твой дзядзька Павел – бацькаў швагер; яго жонка Гэля (мая нявестка); твой стрыечны брат Юрась – бацькаў пляменнік; мая ятроўка Настасся... Хто ж далей?.. Так, цётка Аўдоця – бацькава сястра (мая залоўка) і мае бацькі, твае дзядуля Піліп і бабуля Хрысціна (бацькавы цесць з цешчай)... Здаецца, усе. А цяпер за работу!..

Не названыя па імені дзядуля і бабуля Алеся – гэта адначасова бацькі таты Алеся і свёкар і свякроў маці Алеся; дзядзька Вінцэсь – бацькаў брат і дзеве маці; дзядзька Павел – брат маці Алеся, ці бацькаў швагер; яго жонка, цётка Гэля, для маці Алеся лічыцца нявесткай; Юрась – стрыечны брат Алеся і пляменнік бацькі Алеся; цётка Настасся – жонка дзядзькі Вінцэся, брата Алесевага бацькі, ці ятроўка;

цётка Аўдоця – матчына залоўка, ці сястра бацькі Алеся; Алесевы дзядуля Піліп і бабуля Хрысціна – бацькі яго маці, ці цесць і цешча яго бацькі-юбіляра.

Асобна ўжытыя назоўнікі **свёкар, свякроў, брат, дзевяр, швагер, нявестка, пляменнік, ятроўка, сястра, залоўка, дзядуля, бабуля, цётка, дзядзька** могуць ужывацца як самастойныя словаформы для абазначэння асобы, але пасля адпаведных назоўнікаў выступаюць прыдаткамі ў адзіным комплексе характарыстыкі чалавека па яго месцы ў структуры генеалагічнага дрэва сям’і беларуса.

Заданне 8.

<i>У мяне перахапіла дух.</i>	безасабовы
<i>Сапраўдны аловак!</i>	намінатыўны быццыйны
<i>Мне ж так хацелася маляваць.</i>	безасабовы
<i>Ну, Жэнька!</i>	намінатыўны эмацыянальна-ацэначны
<i>Ну, шэльма!</i>	намінатыўны эмацыянальна-ацэначны
<i>А шкада.</i>	безасабовы

Заданне 9.

“Прарок нацыянальнага адраджэння”	Янка Купала
“Пясняр чыстай красы”	Максім Багдановіч
“Златавуст”	Кірыла Тураўскі
“Адвакат беларускага народа”	Францішак Багушэвіч
“Пясняр заходнебеларускіх барыкад”	Максім Танк

Заданне 10.

Мікалай Раманоўскі	Кузьма Чорны
Кандрат Атраховіч	Кандрат Крапіва
Зміцер Жылуновіч	Цішка Гартны
Міхаіл Кудзелька	Міхась Чарот
Самуіл Плаўнік	Змітрок Бядуля

Заданне 11.

1. Уладзімір Караткевіч;
2. Андрэй Макаёнак;
3. Яўгенія Янішчыц;
4. Міхась Стральцоў;
5. Кузьма Чорны.

Падрыхтавалі
Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
Уладзімір КУЛІКОВІЧ,
Мікалай ТРУС.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2010 г.

ЛЮТЫ

1 лютага – 90 гадоў таму выйшла ў свет штотдзённая беларуская грамадска-палітычная газета “Савецкая Беларусь”. Выходзіла да 21 сакавіка 1933 г.

2 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Пранько, кінааператара

4 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Анатоля Міхенкі, самадзейнага разьбяра па дрэве

5 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Расціслава Янкоўскага, акцёра, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

75 гадоў з дня нараджэння Апанаса Палітыкі, гумарыста, празаіка, паэта

7 лютага – 60 гадоў з дня нараджэння Сяргея Трахімёнкі, юрыста і пісьменніка

8 лютага – 200 гадоў з дня нараджэння Івана Хруцкага (1810 – 1885), жывапісца

9 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Валянціна Тараса (1930 – 2009), перакладчыка, паэта, празаіка

11 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Рудзько (1920 – 1998), цымбаліста, заслужанага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Міколы Кусянкова (1935 – 2004), паэта, празаіка

12 лютага – 100 гадоў таму адбылася Першая беларуская вечарынка ў Вільні, арганізаваная Аляксандрам Бурбісам

13 лютага – 305 гадоў з дня нараджэння Францішкі Уршулі Радзівіл (1705 – 1753), асветніцы і драматурга

14 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Эмы Грамыкі, мастацтвазнаўцы, жывапісца

50 гадоў з дня нараджэння Алы Каняпелькі, паэтки

16 лютага – 245 гадоў з дня нараджэння Нікодыма Мусніцкага (1765 – 1805), паэта, драматурга, гісторыка, педагога

125 гадоў з дня нараджэння Зоф’і Дэмбоўскай (па мужу Ромер; 1885 – 1972), беларуска-польскай мастачкі

85 гадоў з дня нараджэння Івана Навуменкі (1925 – 2006), празаіка, літаратуразнаўцы, заслужанага дзеяча навукі Беларусі, народнага пісьменніка Беларусі

85 гадоў з часу стварэння Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі

17 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Віктара Жыхарава, жывапісца

18 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Сяргея Картэса, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага артыста Беларусі

19 лютага – 120 гадоў з дня нараджэння Казіміра Сваяка (сапр. Канстанцін Стаповіч; 1890 – 1926), паэта, драматурга, публіцыста, беларускага каталіцкага святара

95 гадоў з дня нараджэння Анатоля Бярозкі (сапр. Мацвей Смаршчок; 1915 – 2008), паэта, заслужанага доктара медыцыны. Жыў у ЗША

75 гадоў з дня нараджэння Генадзя Аўсяннікава, акцёра, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

21 лютага – 175 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Мікешына (1835 – 1896), расійскага і беларускага скульптара, графіка і жывапісца

60 гадоў з дня нараджэння (1950) Алены Гурскай, літаратуразнаўцы і крытыка

22 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксея Коршака (1920 – 1945), паэта

23 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Аляксея Ермалаева (1910 – 1975), рускага артыста балета, балетмайстра, педагога, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

Заканчэнне на с. 85.

ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ ГЕОРГІЯ МАРЧУКА Ў ХІ КЛАСЕ

Праграмай па беларускай літаратуры для ХІ класа прадугледжана вывучэнне кароткіх звестак пра жыццё і творчасць Георгія Марчука, а таксама чатырох навел з цыкла “Давыд-гарадоцкія каноны”: “Канон Богу”, “Канон Маці”, “Канон Гарыні”, “Канон Базару”.

Асноўныя метады, якімі можа карыстацца на ўроку настаўнік, – лекцыя, чытанне і гутарка. З лекцыйнага матэрыялу старшакласнікі даведаюцца пра тое, калі і дзе адбывалася станаўленне Георгія Васільевіча як асобы.

Невялікі мастацкі жанр, гумарыстычна-тэматычная аснова, канфліктна-дынамічны імпульс сюжэта – вось тэма творча-эстэтычных адметнасці, якія былі характэрны для пачатковага этапу творчай біяграфіі Георгія Марчука. Многія з гэтых рыс захаваліся і ў далейшай творчасці пісьменніка. Праўда, на змену жанравым мініяцюрам прыйшлі вялікія эпічныя палотны. Пісьменнік працаваў напружана і натхнёна. Ён цікавіўся праблемамі, аб’яднанымі вакол тэмы роднага краю, яго гісторыі і сучаснасці. Адна за адной выйшлі кнігі “Крык на хутары”, “Кветкі правінцы”, “Прызнанне ў забойстве”, “Паляшук”, “Сава Дым і яго палюбоўніцы”, “Вочы і сон”, “Год дэманаў”, “Хаос”, “Казкі”, “Урсула”.

“Крык на хутары”, “Прызнанне ў забойстве” і “Кветкі правінцы” складаюць своеасаблівы палескі цыкл твораў Г. Марчука. Стрыжнем, які аб’ядноўвае раманы, з’яўляецца невялікае палескае мястэчка Нырча, у якім даволі лёгка пазнаецца родны пісьменніку Давыд-Гарадок. Згадваюцца мясціны Століншчыны: Хорск, Альшаны, Рамель, Белавуша, Дубай.

Георгій Марчук вельмі любіць свой край, любіць яго хуткапынную Гарынь і працавітых людзей: “Дбайныя, руплівыя, працавітыя, кемлівыя і хітрыя... гарадчукі невядома з якіх часоў навучыліся дубіць скурры, шыць кажухі, касцюмы, плаціці, спадніцы, рабілі граблі, бочки, плялі кашы, сеткі, жакі, кавалі падковы, цвікі, капаніцы, завесы, нажы, доўгія ключы, шылі зімовыя шапкі, паліто і чобаты. Кажуць, што ўсе польскія каралі заказвалі храмавыя боты толькі ў гарадоцкіх шаўцоў”.

Для твораў Георгія Марчука характэрна напружанасць сюжэта, глыбіня псіхалагічнага аналізу, часам дэтэктаўнасць у разгортванні падзей. Персанаж рамана “Вочы і сон” Іван Чачырка падазрае жонку ў здрадзе і ўцякае з турмы, каб адпомсціць Авяр’яну Ліхадзею, якога лічыць яе палюбоўнікам. Падзэрэнні Чачырк не

пацвердзіліся, аднак выпадкова ён стаў сведкам замаху на жыццё Ліхадзея. Замах зрабіў сляпы музыкант Казік Батура. Ён і раскажаў Чачырку пра загадкавае мінулае Ліхадзея.

Сапраўдны гонар пісьменніка – зборнік “Хаос”, выдадзены ў 1997 г. Гэта своеасаблівы абразкі, малюнкi, зробленыя з натуры, падгледжаныя ў жыцці і асэнсаваныя на старонках кнігі. У зборніку ўдала пераплятаюцца мастацкі вымысел і праўда жыцця, трагедыя і гумар. Знаходзячыся на мяжы паміж хаосам і гармоніяй, чалавек толькі сам мае права зрабіць выбар: ці ён будзе, як раб, служыць граху, грашам, ці здолее ўзвысіцца над абставінамі.

Па кнігах Г. Марчука напісаны сцэнарыі, зняты фільмы. За сцэнарыі “Кветкі правінцы” пісьменнік разам з творчым калектывам кінафільма атрымаў Дзяржаўную прэмію Беларусі.

У апошнія гады Г. Марчук працуе над кнігай уласных афарызмаў. У жанравым сэнсе мы назіраем вяртанне пісьменніка да малых мастацкіх формаў. Яны, як вядома, вымагаюць канцэнтраваных думкі, філасофскага погляду на жыццё, здольнасці пісьменніка праз малое выказаць вялікае, у будзённым, звычайным убачыць незвычайнае, узвышанае, сутнаснае.

У 2003 г. Георгій Марчук выдаў кнігу “Урсула”, у якой змясціў навелы каханья і “Давыд-гарадоцкія каноны”.

Слова *канон** паходзіць ад грэчаскага *kanon* і перакладаецца на беларускую мову як *норма*, *правіла*. Згодна са “Слоўнікам іншамоўных слоў” А. М. Булыкі, яно мае два значэнні: 1) асноўнае правіла, палажэнне якога-небудзь кірунку, вучэння (напрыклад, царкоўныя каноны, каноны класіцызму); 2) тое, што з’яўляецца традыцыйнай, абавязковай нормай.

У дачыненні да мастацкай літаратуры паняцце *канон* часта выкарыстоўваюць для характарыстыкі жанраў і жанравых формаў: існуюць свабодныя і цвёрдыя, ці кананічныя, жанры і формы. Да апошніх адносяцца, напрыклад, санет, трыялет, рандо, рандэль і інш.

“Давыд-гарадоцкія каноны” Г. Марчука ўяўляюць сабой невялікія ліра-эпічныя навелы са спавадальна-велічальным зместам. Яны прысвечаны роднай зямлі пісьменніка, людзям, якія на ёй жывуць. Давыд-Гарадок – унікальны куток Беларусі. Ён мае багатую гісторыю, размяшча-

* Пра жанр канона гл. артыкул Алены Багамолавай, змешчаны на с. 44 гэтага нумара. – *Заўвага рэд.*

еца ў маляўнічым палескім краі, дзе паўнаводная Гарынь зліваецца з прыгажуняй Прыпяццю. Там жывуць працавітыя і таленавітыя людзі, што з гонарам распавядаюць пра свой гарадок, увасабляюць яго краявіды ў мастацкіх творах, фільмах, жывапісных палотнах, песнях. У канонах Георгій Марчук імкнецца паказаць унутраны свет сваіх землякоў, іх адносіны да традыцыйных, у пэўным сэнсе кананічных паняццяў, з’яў, прадметаў, звычаяў. Письменніка прываблівае менталітэт жыхароў Давыд-Гарадка, тыя характэрныя асаблівасці, якія вылучаюць гэтых людзей сярод іншых жыхароў Беларусі. Асэнсаваць гэтыя адметнасці ён спрабуе праз адносіны гарадчукоў да Бога, Гарыні, Хаты, Вуліцы, Агарода, Школы, Ветру, Базару, Часу, Маці. Словы-прысвячэнні, як бачым, падаюцца письменнікам з вялікай літары – яны набываюць тым самым сэнсавую важкасць, з’яўляюцца вызначальнымі ў жыццёвым лёсе чалавека.

Пры аналізе некаторых канонаў неабходна абавязкова ўлічваць, што светаўспрыманне жыхароў гарадка, а таксама самога аўтара раскрываецца з пункту гледжання не сучаснасці, а 60-х гг. XX ст.

Першы сярод дзесяці твораў нізкі – “Канон Богу”. Яго можа прачытаць у класе настаўнік ці падрыхтаваны вучань. Пры аналізе канона настаўнік у працэсе гутаркі падводзіць вучняў да высновы, што ў творы письменнік вызначыў каля трыццаці пастулатаў у стасунках гарадчукоў з Богам. Першым сцвярджаннем аўтар канстатуе, што Бог адназначна існуе. “*Без Божага благаслаўлення і крыжа не выбіраюцца ў далёкую дарогу, не пачынаюць ніякую справу, не сядваюць да абедзеннага стала*”. І так рабілася заўсёды, і гэта стала гарадоцкім правілам, канонам, якога прытрымліваліся ўсе пакаленні, і не толькі ў звычаях, традыцыях, але і ў слове: “*Уратуй, Госпадзі*”, “*Бог у помач*”, “*Дай, Божа, каб Гасподзь захаваў*”, “*Дапамажы, Божа*”.

Асаблівая пашана да Бога праяўляецца ў жыхароў Давыд-Гарадка ў час рэлігійных святаў. У гэтыя дні людзі не працуюць, “*усе як бы трымаюць адказ*” перад Богам, “*мякчэюць сэрцам і сваю крыўду, а часам і злосць за свае часовыя няўдачы не паказваюць*”. Бог, такім чынам, яднае людзей, абуджае ў іх патрэбу ўзаемнай павягі і міласэрнасці. Настаўнік павінен адзначыць, што землякі письменніка, як, дарэчы, і большасць палешукоў (можна спаслацца на трылогію Якуба Коласа “На ростанях”), успрымаюць Бога ў чалавечым абліччы і ставяцца да яго як да суразмоўніка, дарадцы, памочніка, выратавальніка. Яны не клянуць яго за тое, што часам дапускае несправядлівасць на зямлі, – хіба толькі крыўдзяцца на яго за гэта: “*А дзе той Бог? Усё*

няроўна дзеліць. Добры, чэсны памірае, а паразіт жыве”. Чаму так адбываецца ў жыцці, людзі не задумваюцца, не шукаюць яны прычыны і ў саміх сабе. Нават жыццё, дадзенае Богам як дар, не шкадуюць. Праца – адна з галоўных каштоўнасцей местачкоўцаў, таму бывае, што і ў святочных дні яны не адмаўляюцца ад яе, а толькі перахрысцяцца пасля сціплага царкоўнага звону ды скажуць: “*Даруй, Госпадзі. Свято ж сёння*”.

Бог не прычына спрэчак паміж гарадчукамі, нават калі хтосьці з іх і не верыць у яго, а вось пагаварыць пра Бога і нават пафіласофстваваць яны могуць. “*Бог давыдгарадчукам не дае сілы, але яны цвёрда вераць, што з ім лягчэй і надзейней. Асабліва бачаць Боскую руку ў квецені садоў, якімі так багаты гарадок*”.

Гарадчукі, лічыць праязік, як і большасць людзей, жывуць і працуюць дзеля сваіх дзяцей. Ім яны жадаюць шчаслівага жыццёвага лёсу, здароўя і міласці Божай. Самы прыемны і ўзнёслы камплімент у адрас дзіцяці – “*Вочкі, як на іконе. Тварык, як у анёла. Анёльскае дзіцятко*”. З нараджэннем дзіця атрымлівае дарунак Бога – радзіму. Гарадчукі любяць свой гарадок: “*Бог мяне сюды прывёў, тут жыць і буду. Нікуды не з’еду. Людзі некаторыя паехалі і хутка паўміралі*”. Па меркаванні землякоў Георгія Марчука, трэба жыць з Богам у душы, тады Ён дапаможа ва ўсіх добрых справах.

Старшакласнікі робяць выснову, што адносіны да Бога ў гарадчукоў не фанатычныя, а хутчэй, практычна-традыцыйныя. Баяцца Бога не трэба, але і грэбаваць яго ласкай нельга.

“Канон Маці” завяршае нізку “Давыд-гарадоцкіх канонаў”. Яго таксама варта прачытаць у класе. Настаўнік павінен звярнуць увагу вучняў на тое, што гэтая навела ўяўляе сабой лірычны маналог письменніка да сваёй маці, якая памерла ў маладым узросце. Сыну хочацца, каб маці вярнулася да яго і, як некалі, запыталася пра здароўе, сям’ю, родных, хату, Давыд-Гарадок... Сын дае адказы на ўсе магчымыя пытанні маці: “*Нашых і не паменшала, і не пабольшала. На месца тых, хто пайшоў за табой, прыйшлі, дзякаваць Богу, новыя сваякі... Сябровачкі-аднагодкі твае ўсе паўміралі, а мае аднакласніцы ўсе пайшлі на пенсію. Хаты няма. На нашым пляцы чужыя людзі збудавалі камяніцу*”. Георгій Марчук не мінае ў маналогі магчымасці расказаць і пра значныя, і пра дробныя падзеі гарадка: пра яго 900-гадовы юбілей, пра помнік Давыду, пра тое, што людзі сталі меней дзяцей нараджаць, што ўсе па-ранейшаму гандлююць насеннем і гуркамі. Некалькі слоў аўтар канона гаворыць пра сябе: “*Ты сварылася: “Не прыдумляй, сыноч, кажы праўду...” А я прыдумляў і стаў письменнікам. У творах маюю твой партрэт*

і пішу твой характар, даруй». Георгій Марчук дзякуе маці за тое, што дала яму жыццё, што некалі ўзяла за руку і павяла знаёміць з маленькай радзімай: “...паказала вуліцы, царкву, вадзіла ў школу, на старым-старым цвінтары паказала магільны продкаў”.

Найбольшая падзяка чалавеку – добрая памяць пра яго. У навеле сын звяртаецца да маці на яе мове, на якой сам гаварыў змалку. Гэта надае твору асаблівы лірызм, падкрэслівае шчырасць і цеплыню пачуццяў: “Мамо, не было і дня, каб я не ўспамінаў цябе”.

Частка канона напісана ў форме заповіту: пісьменнік жадае знайсці свой вечны спачын у родным краі, там, дзе яму знаёмае ўсё да драбніц: “Хачу, каб палажылі ў роднай зямельцы на старэнькіх могілках, якія маўкліва ахоўваюць продкі: жвавы дзед, сціплая бабуля, ласкавая маці, працавітыя дзядзькі ды ўвішныя цёткі...” Пісьменнік не проста выказвае жаданне быць пахаваным на радзіме – ён тлумачыць прычыну такога выбару: хоча, каб над яго магілай усё гэтак жа, як і пры ім, віравала жыццё, каб “побач спяшаліся дзеткі ў школу, каб грукацеў воз па бруку, каб лаішчыў, лятаў... даўкапрыемны пах чаромхі і густы пах бэзу... Толькі тут, у родным мястэчку, ціша не будзе палохаць, а лаішчыць раўнавагай і спакоем...”.

Светлы вобраз маці адхіляе ад сына песімістычныя думкі: “Так, сыноч, не памірай. На зямлі столькі добрага, прыгожага, столькі любові разліта, што не паспяваеш наталіць душу і напалову”.

У працэсе тлумачэння новага матэрыялу настаўніку варта звярнуць увагу вучняў на тое, што прапанаваная група канонаў Георгія Марчука вылучаецца прысвячэннем канкрэтным вобразам, якія характарызуюць Давыд-Гарадок як адметнае мястэчка Беларусі. Без іх нельга ўявіць жыццё мясцовых людзей. Пачынаць гаворку пра канкрэтную навелу пажадана з яе выразнага перачытвання ў класе. Гэта дасць магчымасць настроіцца на аналіз твора, адчуць асабліваасці праяўленай мовы, аўтарскія інтанацыі.

З пяшчотай, любоўю напісаны “Канон Гарыні”. Немагчыма ўявіць Давыд-Гарадок без Гарыні. Адносіны да ракі, лад жыцця месцічковага пісьменніка паказвае праз асобу рыбака, які сядзіць у лодцы з вудаю і ціха разважае пра жыццё – “вада, як і агонь, сваёй зменлівасцю падштурхоўвае да разваг”, тым больш, што ўспрымаецца яна жыхарамі гарадка як жывая істота: “Ракой не грэбуюць і не абагаўляюць, проста ставяцца да яе паважна, як да старэйшай сястры”.

Гарадчукі стагоддзямі прыстасоўваліся да жыцця з ракою, не рабілі ёй шкоды, клапаціліся пра яе чысціню, хоць часта і цяпелі ад яе ў час

разліваў: “От, неспакой. Жыві і заўсёды думай, каб вада не знесла. Знай меры бераг: ці з’ела яго вада?” З дзяцінства месцічковае прывыкаюць жыць побач з ракою. Яна, па словах Г. Марчука, “першая і выхоўвае, загартоўвае характар чалавека”, не церпіць глупства, не даруе дурноту. Сваімі радасцямі і турботамі людзі дзеляцца з Гарыню: “На Макавея, у дзень свята кветак, жанчыны кідаюць з моста адну-дзве кветкі з букеціка, які толькі што асвяцілі ў царкве. Плывуць гладыёлусы, бархоткі, бяссмертнікі, астры. Ціха прымае дары рака. Далёка плывуць кветкі, не тонуць... нібыта Млечны Шлях на шырокай сінявата-зеленаватай роўнядзі. Вербы, лозы, таполі, глядзячыся ў ваду, робяць яе зялёнай. Жанчыны з незвычайнымі, прасветленымі тварамі доўга з налётам суму глядзяць, як знікаюць удалечыні кветкі... сплываюць мары і надзеі, няспраўджанае шчасце...” Вада прымае дарункі людзей, памятае тых, хто любіць і цэніць яе. Каб пацвердзіць гэты тэзіс, пісьменнік прыводзіць выпадак, калі ў мястэчку памёр апошні дзевяностагадовы майстар, “які адзін умеў рабіць давід-гарадоцкія дубы-лодкі. Ніхто яго смерці не заўважыў... Рака заўважыла. Яна без лодкі, як гарод без кветак. Такое адчуванне, што маторныя лодкі яе раздражняюць, а вясло яна сама лаішчыць”.

Рака стварыла для гарадчукоў своеасаблівы, толькі ім уласцівы лад жыцця, выпрацавала мясцовыя традыцыі, прыдумала гульні, кіруе адносінамі паміж людзьмі. Тут, напрыклад, спрытнымі майстрыхамі-рыбачкамі з’яўляюцца жанчыны: магчыма, таму, што і сама Гарынь успрымаецца людзьмі ціхай гаспадыняй Давыд-Гарадка, сімвалам “вечнага жыцця”, памочніцай, таямніцай, райскай асалодай, доктарам, “які лечыць бясплатна, здымаючы нервовы стрэс”. А яшчэ Гарынь – своеасаблівы гонар гарадчукоў, яны часам любяць пахваліцца: “А ў вас такой прыгожай ракі няма, як у нас”.

Рака – гэта бясконца няспынны рух. Гэтым яна нагадвае час – вымяральнік жыцця. Можа, таму стары рыбак не спяшаецца ісці дахаты, а глядзіць на ваду, якая ў руху сваім забірае частку і яго жыцця: “Бяжыць рака, шуміць вада, нешта няе па-свойму, не прасі яе, не пачакае, забярэ і знясе і твае гады”. Праз раку, як бачым, гарадчук далучаецца да асэнсавання вечнага пытання пра сутнасць чалавечага жыцця. Ён прыходзіць да высновы, што жыць трэба ціха і спакойна, як рака, не шкодзіць людзям, але і сябе ў крыўду нікому не даваць.

У “Каноне Базару” Георгій Марчук раскрывае яшчэ адну адметнасць жыццявага ўкладу давідгарадчукоў. З высокім майстэрствам стварае пісьменнік лубковую карціну базару з яр-

кімі колерамі, гаманой, важнымі тварамі купцоў і настырнымі прапановамі гандляроў. Базар для гарадчукоў такая ж неабходнасць, як вырошчванне кветак ці “добрыдзень” суседу, як смачны абед на сталае ці смех дзіцяці ў роднай хаце. Базар – гэта цэлы свет, які па выпрацаваных вякамі традыцыях, яшчэ, напэўна, з часоў народных вечаў, ствараецца ўсімі жыхарамі гарадка. Ён доўжыцца толькі пару гадзін, але цалкам задавальняе ўнутраную патрэбу чалавека ў падтрымцы яго гандлярскіх здольнасцей незалежна ад таго, прадавец ён ці пакупнік. У гарадку, асабліва падкрэслівае прэзідэнт, “базар не шумлівы, не крыклівы, ніхто там вас за рукаў не скубе, не патрабуе саступіць дарогу”.

З тэксту канона вынікае, што базар для сённяшніх гарадчукоў – не толькі матэрыяльная, а найперш духоўная патрэба ў непасрэдных чалавечых зносінах, у час якіх можна пачуць мясцовыя навіны, пагаварыць “пра дзяцей, пра сон, пра гарод, пра серыялы, і пра блізкае вяселле, пахваліцца імпортнай машынаю, якую купіў сын, ды пажаліцца на цэны на газ, дровы, электрычнасць”.

Адметнасць гарадоцкага базару яшчэ і ў тым, што кожны абавязаны на ім нешта купіць: “...хоць на пяць капеек, а купі, інакш які ты гарадчук”. Праўда, здараюцца выпадкі, калі «прынясе жвавы муж... клін сыру, а жонка з парога ўгнеў: “А што ты, сляпы крот, купіў сыр? Хіба ж не бачыш, што мой под гнётам ляжыць? Шчо ты мяне перад людзьмі ганьбіш?”»

На гарадоцкім базары можна купіць амаль усё. Калі чаго няма – закажы, і на наступны дзень табе прынясуць заказ прама дахаты: месчачковыя гандляры паважаюць сваіх пакупнікоў.

Базар заканчваецца, і задаволеныя людзі разыходзяцца. “Яны кіруюцца дахаты павольна, разважліва, нібыта развіталіся з вялікім прэстым каляровым светам шчаслівых твараў, бо ваўкаватых на гарадоцкім базары не бывае”.

“Давыд-гарадоцкія каноны” ўспрымаюцца як цэласны мастацкі твор, дзе спалучаецца аўтарская фантазія і рэальнасць, дзе праз найбольш значныя вобразы, дэталі, краявіды створана яркая карціна жыцця маленькага палескага гарадка, часткі нашай вялікай агульнай радзімы, імя якой – Беларусь.

Замацаваць матэрыял урока дапамогуць наступныя пытанні і заданні:

1. Раскажыце пра пачатковы перыяд творчасці Георгія Марчука.

2. У якіх літаратурных жанрах працаваў і працуе пісьменнік?

3. Якія тэмы дамінуюць у творах Георгія Марчука? Чаму?

4. Назавіце вядомыя вам кнігі пісьменніка.

5. Якія аповесці Георгія Марчука адносяцца да так званага палескага цыкла? Што аб’ядноўвае гэтыя творы? Якія праблемы асэнсоўвае ў іх пісьменнік?

6. У чым жанрава-стылявыя і тэматычныя адметнасці зборніка “Хаос”?

7. За сцэнарый для якога фільма Георгій Марчук атрымаў Дзяржаўную прэмію Беларусі?

8. Як вы думаеце, чаму Георгій Марчук цыкл сваіх навел назваў “Давыд-гарадоцкія каноны”?

9. Чаму, на вашу думку, свой цыкл пісьменнік пачаў з “Канона Богу”?

10. Як, па меркаванні Георгія Марчука, гарадчукі адносяцца да Бога? Свае адказы падмацуйце цытатамі з тэксту твора.

11. Чаму, на думку пісьменніка, Бог яднае людзей, абуджае ў іх патрэбу ва ўзаемнай павазе і міласэрнасці?

12. Як вы думаеце, чаму менавіта “Канонам Маці” пісьменнік завяршае свой цыкл навел?

13. Дакажыце, што навела, прысвечаная маці, выдзяляецца з шэрага іншых адметным лірызмам, кранальнай пяшчотай з боку аўтара, вобразнасцю.

14. Чым тлумачыць Георгій Марчук у маналог-запавеце сваю волю пахаваць яго на могілках у родным Давыд-Гарадку?

15. Падумайце, чаму свае пачуцці да Гарыні Георгій Марчук раскрывае праз вобраз рыбака.

16. Чаму пісьменнік адухаўляе Гарынь? Які асноўны мастацкі троп выкарыстоўвае ён для гэтага?

17. Чаму Георгій Марчук лічыць, што Гарынь выходзіць і загартоўвае характар чалавека?

18. Якія традыцыі, звязаныя з вобразам Гарыні, апісвае пісьменнік у каноне?

19. Чаму, на вашу думку, рака параўноўваецца з часам? Што яднае іх?

20. Якія адметнасці давыд-гарадоцкага базару падкрэслівае Георгій Марчук у навеле “Канон Базару”?

У якасці дамашняга задання вучням можна прапанаваць прачытаць кнігу Уладзіміра Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”, звярнуўшы ўвагу на тое, як знакаміты беларускі пісьменнік апісвае Давыд-Гарадок, параўнаць яго назіранні з назіраннямі Георгія Марчука, даць ім уласную ацэнку. Можна быць прапанавана творчая праца (эсэ, сачыненне і пад.) на тэму “Лірычны маналог да майго роднага чалавека”.

Уладзімір СЕНЬКАВЕЦ,
кандыдат філалагічных навук.

Марыя СЯЧКО

ІДЭЯ ДАБРЫНІ І МІЛАСЭРНАСЦІ ДА ПРЫРОДЫ Ў АПАВЯДАННІ “ГУБАТЫ” ГЕНРЫХА ДАЛІДОВІЧА

УРОК У VIII КЛАСЕ

Мэты і задачы ўрока: паглыбіць уяўленні вучняў пра родны край, яго жывёльны свет; дапамагчы вучням асэнсаваць праблему ўзаемаадносін чалавека і прыроды; развіваць уменні працаваць з тэкстам, у групах; садзейнічаць фарміраванню ў вучняў адказнасці і гуманных адносін да ўсяго жывога, выходзіць веру ў дабро і чалавечнасць, нецярплівасць да жорсткасці.

Абсталяванне: “Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” пад рэд. М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко; карта Рэспублікі Беларусь, на якой выдзелены заповітныя мясціны; выстава кніг-альбомаў, прысвечаных жывёльнаму свету Беларусі; рэфлексійныя лісткі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік. Скажыце, ці часта мы задумваемся, як жывецца тым, хто знаходзіцца побач з намі, – жывёлам, птушкам? Згадзіцеся, нячаста. Можа, ім трэба дапамагчы, падтрымаць, праявіць спагаду і міласэрнасць. Але наш час – гэта бурлівая плынь, і няма нават хвілінкі спыніцца і задумацца... Сённяшні ўрок дапаможа адказаць на пытанне: што значыць быць міласэрным да іншых?

Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на запісаную на дошцы тэму ўрока.

II. Аналіз мастацкага твора.

• Пытанні і заданні класу.

– Што перашкаджае чалавеку быць Чалавекам? Як вызначыць меру чалавечага ў чалавеку? Што ёсць чалавек? Кожны з вас ужо рабіў спробу самастойна адказаць на гэтыя пытанні. Але я думаю, што на іх нялёгка адказаць. Давайце паспрабуем вызначыць месца чалавека ў прыродзе. У адносінах да прыроды ён хто? Вашы меркаванні. (*Чалавек – спажывец, які забірае, але нічога ўзамен не дае, – цар прыроды. Чалавек – самая дасканалая істота на Зямлі – вянец прыроды. Прырода і чалавек – гэта складнікі адной сістэмы.*)

– Як вы думаеце, ці можам мы з выказаных сцвярдзенняў выбраць адно ў якасці эпіграфа да ўрока?

– Сапраўды, наўрад ці. Але нельга не пагадзіцца, што чалавек і прырода складаюць адну

сістэму. Зыходзячы з гэтага адкажыце, ці мог так думаць Генрых Далідовіч, калі пісаў апавяданне? Чаму? (*Пісьменнік мог так думаць, бо надзяліў ласяня чалавечымі якасцямі, эмоцыямі і пачуццямі.*)

• Праверка дамашняга задання.

– Так, Губаты – незвычайнае ласяня: ён думае, разважае. У якасці дамашняга задання вам было прапанавана напісаць маналог ласяняці.

Пры зачытванні маналогаў настаўнік каменціруе іх, выпраўляе магчымыя памылкі.

– Цяпер уявіце, калі ласка, Губатага і запішыце звязаныя з ім станоўчыя асацыяцыі-адчуванні.

– А цяпер запішыце асацыяцыі-адчуванні, якія ўзнікаюць у вас пры сумных успамінах аб ласяняці.

• Праца з тэкстам твора.

– Ваша задача прадумаць і напісаць двухбачковы дзённік апісання эмоцый ласяняці. Аповяданне складаецца з 5 частак, вы падзелены на 5 груп. Кожная група працуе з адной часткай. Для выканання задання падзяліце старонку сшытка на дзве часткі. У левай частцы запішыце апісанне эмоцый, у правай – цытаты з тэксту.

Настаўнік з вучнямі правяраюць выкананне задання.

• Фізкультхвілінка.

Уключэнне ў вучэбную дзейнасць настаўнік можа арганізаваць праз чытанне верша, прысвечанага Белавежскай (Налібоцкай і пад.) пушчы.

– Цікавую інфармацыю пра Белавежскую (Налібоцкую і пад.) пушчу для нас падрыхтаваў(ла)...

Выступленне аднаго з вучняў варта суправяджаць ілюстрацыйным матэрыялам (карта Беларусі, кнігі-альбомы і інш.).

– Цяпер давайце паразважаем над наступнай схемай:

ПАЛЯВАННЕ

Добра
Патрэбна

Дрэнна
Непатрэбна

1) Праблема аховы прыроды.

– Якія, на ваш погляд, былі б вынікі, калі б у пушчы развялося многа дзікоў ці іншых жывёл? (*Калі ў Белавежскай пушчы развялося мно-*

га дзікоў, з'явілася пагроза эпідэміі інфекцыйных захворванняў. Значыць, паляванне – гэта добра і яно патрэбна.)

2) Эканамічны аспект.

– Як вы лічыце, наколькі выгодна займацца паляваннем? Калі выгодна, то каму? Паляванне вядзецца з мэтай рэгулявання колькасці жывёл. Акрамя таго, палююць на забракаваных жывёл. Вось якая інфармацыя нядаўна была змешчана ў газеце “Вечерний Минск”: “Удачна завершилась охота в Налибокской пуще для российских бизнесменов из Уфы. В первый же день им удалось подстрелить самку зубра. Охоту организовали работники Воложинского лесохозяйственного хозяйства. Коммерческие туры для иностранцев проводятся в Налибокской пуще с 1989 года, и побывать здесь уже успели охотники из Германии, Польши, Австрии, Швейцарии, Италии и многих других стран Европы, а вот россияне охотились здесь впервые. Как признались сами бизнесмены, они намеревались ехать на сафари в Африку, но в последний момент променяли её на Беларусь и не были разочарованы. Зубры, на которых разрешена охота, выбракованы”.

– Зноў атрымліваецца, што паляванне – добра і яно патрэбна.

– Давайце ўспомнім, якую ролю адыгрывала паляванне ў старажытныя часы? (Гэта быў асноўны спосаб выжывання чалавека, які пераўтварыўся ў інстынкт.)

– Значыць, нічога кепскага няма, калі людзі палююць, каб задаволіць гэты інстынкт?

– Другую частку схемы запоўніце самастойна.

– А як вы думаеце, што рухае такімі людзьмі? (Азарт, імкненне да нажывы, прымітыўныя чалавечыя патрэбы.)

– Знайдзіце і зачытайце эпізод размовы палюўнічых-браканьераў.

– Якія пачуцці выклікае ў вас сцэна гібелі Губатага?

III. Замацаванне.

– На вашу думку, навошта існуе чалавек на зямлі? Давайце падбярэм адпаведныя дзеясловы. (Жыць, тварыць, будаваць, разважаць, думаць, меркаваць, спачуваць, дапамагаць і пад.)

• Праца ў групах.

– Задача кожнай групы – скласці вобраз сапраўднага чалавека. Якімі якасцямі ён павінен валодаць?

Настаўнік арганізуе праверку вынікаў групавой працы.

– Ці падыходзяць людзі, якія забілі Губатага, пад вобраз сапраўднага чалавека?

Марыя Яўгеньеўна Сячко – настаўнік беларускай мовы і літаратуры першай кваліфікацыйнай катэгорыі Полацкай дзяржаўнай агульнаадукацыйнай сярэдняй школы № 18 імя Еўфрасінні Полацкай. Закончыла Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава (2003).



– Вы сказалі, што сапраўдны чалавек павінен быць міласэрным, а гэта значыць якім? Падбярэце сінонімы да гэтага слова. (Дабрыня, людскасць, велікадушнасць, спагада і інш.)

– Што называецца міласэрнасцю? Раскрыце лексічнае значэнне гэтага слова. (Міласэрнасць – гатоўнасць да дапамогі каму-небудзь, спагада іншым.)

IV. Абагульненне і сістэматызацыя вывучаючага на ўроку.

– Як вы лічыце, чаму Генрых Далідовіч галоўным героем абраў жывёлу, а не чалавека, як гэта звычайна прынята ў эпічных творах?

– Падумайце і сфармулюйце праблему, узнятую аўтарам у апавяданні.

– Калі б нехта з вас быў аўтарам апавядання, які фінал атрымаўся б у вас? Прыдумайце і запішыце сваю канцоўку твора.

V. Рэфлексія.

– Уявіце сабе сітуацыю: вам прапанавалі прыдумаць рэкламныя плакаты, каб паставіць уздоўж дарог, якія вядуць у запаведнікі Беларусі. Што вы прапанавалі б на іх напісаць ці намаляваць? (Адказы вучняў.)

– Цяпер вы павінны запоўніць рэфлексійныя лісткі:

1. Ці зразумеў я важнасць тэмы ўрока?

Так _____ Не _____

2. Выказаныя меркаванні маіх аднакласнікаў:

а) узбагацілі мяне, таму што...

б) выклікалі маю цікавасць, таму што...

в) прыбавілі мне ведаў, таму што...

г) пакінулі мяне абыякавым, таму што...

д) парадавалі мяне, таму што...

VI. Дамашняе заданне.

Напісаць міні-сачыненне на тэму «Чаму мяне навучыла апавяданне “Губаты” Генрыха Далідовіча».

ЛІЧЭБНІК

АБАГУЛЬНЯЛЬНЫ ЎРОК У VI КЛАСЕ

Мэты і задачы ўрока: абагульніць і сістэматызаваць веды вучняў па тэме; выпрацоўваць уменні прымяняць іх пры выкананні практычных заданняў; развіваць пазнавальную, творчую актыўнасць вучняў; выхоўваць нацыянальна свядомых грамадзян на матэрыяле культурнай спадчыны Смаргоншчыны.

Тып урока: паўторна-абагульняльны з прымяненнем мультымедыйных сродкаў.

Абсталяванне: мультымедыйны праектар, прэзентацыя, карткі-заданні для працы ў творчых групах, карткі-тэсты.

Эпіграф:

Лёс цябе і песціў, і лагодзіў,

Хоць над табой не раз гуляў агонь.

Стайш над небам цэлых пяць стагоддзяў,

Любімая, цудоўная Смаргонь.

Мар'ян Дукса. Смаргонская ўрачыстая.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Уступнае слова настаўніка. Сённяшнім урокам мы заканчваем вывучэнне тэмы “Лічэбнік”. На апошніх занятках вы павінны былі навучыцца правільна змяняць і ўжываць лічэбнікі ў вусным і пісьмовым маўленні. І цяпер наша з вамі задача абагульніць і сістэматызаваць атрыманыя веды.

На слайдзе № 1 адлюстравана тэма ўрока.

III. Абагульненне і сістэматызацыя ведаў, уменняў і навыкаў.

• **Паўтарэнне разрадаў лічэбнікаў па значэнні і саставе (праца з тэкстам).**

Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на эпіграф да ўрока і разам з імі каменціруе яго.

На слайдзе № 2 – тэкст з заданнямі.

Смаргоншчына – адна з самых багатых мясцін на Беларусі, дзе вучоныя знаходзілі рэшткі першабытных жывёл, а таксама прылад працы і зброі, якімі карысталіся першабытныя насельнікі нашай краіны. Так, археолагамі знойдзены косці жывёл, што вымерлі 30 – 14 тысяч гадоў таму: мамант, валасаты насарог, конь Стэнона, аўцабык, паўночны алень, пячорны леў-тыгр і іншыя. Знойдзены 7 тысяч касцей, якія належалі 23 відам тагачасных жывёл.

1. Да якога стылю адносіцца дадзены тэкст? Дакажыце сваю думку. (*Да навуковага.*)

2. У якіх стылях маўлення часцей за ўсё ўжываюцца лічэбнікі? (*У навуковым, афіцыйна-дзелавым, публіцыстычным.*)

3. Знайдзіце ў тэксце і назавіце лічэбнікі.

4. Скажыце, якія гэта лічэбнікі па значэнні і саставе.

5. З якой мэтай ужыты ў тэксце і назавіце лічэбнікі? (*Для гістарычнай дакладнасці названых фактаў.*)

• **Праца ў групах.**

Настаўнік дапамагае вучням размеркавацца па групах і раздае карткі з заданнямі, пры неабходнасці тлумачыць спосабы і шляхі іх выканання.

Прыкладнае заданне для групы “тэарэтыкаў”:

вусна ахарактарызуйце простыя, складаныя, састаўныя колькасныя лічэбнікі. Пры адказе звярніце ўвагу на асаблівасці іх скланення і правапісу. Прывядзіце прыклады. **Або:** вусна ахарактарызуйце скланенне, ужыванне, правапіс дробавых і зборных лічэбнікаў.

Прыкладнае заданне для групы “практыкаў”:

знайдзіце ў прапанаваным тэксце лічэбнікі, запішыце, вызначце іх разрад і структуру.

25 чэрвеня 1941 г. невялікая група курсантаў Вільнюскага пяхотнага вучылішча каля вёскі Гавуці Сольскага сельскага савета аказала ўпартае супраціўленне немцам.

У пачатку вайны адбываліся баі каля вёскі Арэхаўка: 2 танкі і 33 савецкія воіны супраць значна большых сіл фашыстаў.

Прыкладнае заданне для групы “даследчыкаў”:

ужываючы лічэбнікі, раскажыце, што вы ведаеце пра вызваленне Смаргоншчыны ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў у час Вялікай Айчыннай вайны.

• **Праверка выкананых заданняў у групах.**

• **Фізкультхвілінка (практыкаванні для вачэй).**

• **Самастойная работа.**

2 вучні працуюць самастойна з карткамі каля дошкі. Астатнія – на месцах па варыянтах. На слайдзе № 3 – заданні для самастойнай работы на месцах.

Пастаўце лічэбнікі ў патрэбным склоне.

Н.	76	67
Р.	163	400
Д.	407	526
В.	5	4
Т.	642	721
М.	50	80

Пастаўце лічэбнікі 596, 68, 7, 324, 29, 600

I в. у Д. скл.

II в. у Т. скл.

№ п/п	Сказы з лічбнікамі	Колькасны	Парадкавы	Просты	Складаны	Састаўны	Сінтаксічная роля ў сказе
1	Вядома, што ў тысяча пяцьдзесят восьмым годзе Крэва лічылася сталіцай славянскага племені крывічоў.		+			+	Акал.
2	Жыхары вёскі Сівіца, якая размешчана за дваццаць кіламетраў ад Смаргоні, лічаць сябе продкамі данскіх казакоў.	+		+			Акал.
3	У шаснаццатым стагоддзі Залессе называлася Дзербы.		+	+			Акал.
4	Восемдзесят працэнтаў прадпрымальнікаў займаюцца гандлем.	+			+		Дзейн.
5	У тысяча восемсот другім годзе Міхал Агінскі пасяліўся на Смаргоншчыне – у мястэчку Залессе і пражыў тут да тысяча восемсот дваццаць другога года.		+			+	Акал.
6	Шэсцьдзесят дзве адзінкі грузавага транспарту ажыццяўляюць дастаўку грузаў па Беларусі і за яе межамі.	+				+	Дзейн.
7	Мар'ян Дукса пачаў пісаць свае вершы, калі яму яшчэ не споўнілася трынаццаці гадоў.	+		+			Дапаўн.
8	Найлепшы паказчык таленту Мар'яна Дуксы – пятнаццаць зборнікаў паэзіі.	+		+			Выказ.

• **Самаправерка заданняў.**

На слайдзе № 4 – адказы на прапанаваныя заданні.

IV. Кантрольна-рэфлексійны этап.

Кожны вучань атрымлівае ліст з тэставым заданнем.

• **Узаемаправерка.**

Табліца з правільнымі адказамі знаходзіцца на слайдзе № 5.

IV. Падвядзенне вынікаў, выстаўленне і каменціраванне адзнак.

V. Дамашняе заданне.

Таццяна ВАЛАДЗЬКО,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
ДУА “Гімназія № 4
г. Смаргоні”.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2010 г.

ЛЮТЫ

Заканчэнне. Пачатак на с. 77.

24 лютага – 415 гадоў з дня нараджэння Мацея Казіміра Сарбеўскага (1595 – 1640), лацінамоўнага паэта, тэарэтыка літаратуры, педагога

90 гадоў з дня нараджэння Аляксея Андрэева (1920 – ?), рускага і беларускага артыста балета і балетмайстра, заслужанага артыста Расіі, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Рыгора Барадуліна, паэта, перакладчыка, народнага паэта Беларусі

25 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Льва Эльстона (1900 – 1986), рэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Карэліі

90 гадоў з дня нараджэння Пятра Прыходзькі (1920 – 2006), паэта і перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Яўгена Шыбнёва, мастака манументальна-дэкаратыўнага мастацтва, жывапісца

26 лютага – 205 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Здановіча (1805 – 1868), гісторыка, педагога, пісьменніка

100 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Стагорскага (сапр. Пяцігорскі; 1910 – 1987), беларускага і рускага віяланчэліста, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Пузыні, майстра-рэстаўратара нацыянальных музычных інструментаў, выканаўцы на іх, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

27 лютага – 120 гадоў з дня нараджэння Фёдора Мадорава (1890 – 1967), расійскага і беларускага жывапісца, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага мастака Расіі

80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Лешчанкі, мовазнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Перацяцькі, дзеяча самадзейнага мастацтва, музыканта, педагога, заслужанага работніка культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Лук'янава, мастака

28 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Калозежнага (1935 – 2003), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Марата Клімава, жывапісца

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

УНІВЕРСАЛЬНЫ РЭПЕТЫТАР ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Кулеш, Г. І. Рэпетытар па беларускай мове. Фанетыка, арфаэпія і правапіс : для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання / Г. І. Кулеш, Г. К. Ціванова. – Мінск : Аверсэв, 2008. – 128 с.

Кулеш, Г. І. Рэпетытар па беларускай мове. Марфалогія і правапіс : для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання / Г. І. Кулеш, Г. К. Ціванова. – Мінск : Аверсэв, 2009. – 192 с.

Другі год на факультатывах і пазакласных занятках, прысвечаных падрыхтоўцы старшакласнікаў да цэнтралізаванага тэсціравання па беларускай мове, настаўнікамі актыўна выкарыстоўваецца дапаможнік “Рэпетытар па беларускай мове. Фанетыка, арфаэпія і правапіс”, які выйшаў у выдавецтве “Аверсэв”. Нядаўна з’явілася і другая кніга – “Марфалогія і правапіс”.

Думаецца, аўтары выбралі вельмі ўдалую форму пачынаючы матэрыялу: выданне сумяшчае ў сабе тэарэтычныя даведнікі і рабочы сшытак. Пры гэтым структурныя прынцыпы ў першай і другой кнігах аднолькавыя – розныя выпускі дапаможніка ўяўляюць сабой адзінае цэлае. Выразна прасочваецца сувязь паміж асобнымі раздзеламі граматыкі, напрыклад марфалогіі і сінтаксісу, фанетыкі, арфаграфіі і марфалогіі, што рыхтуе старшакласнікаў да ўспрымання наступных тэм.

Вучэбны матэрыял размеркаваны такім чынам, каб вучні маглі атрымаць ґрунтоўныя веды па ўсім курсе беларускай мовы. Разам з тым дапаможнікі не дубліруюць школьны падручнік. Так, бяспрэчная заслуга аўтараў – фармулёўка асобных заканамернасцей пастаноўкі націску ў розных часцінах мовы. Асаблівую цяжкасць у школьнікаў і абітурыентаў выклікае пытанне пераходу адной часціны мовы ў другую. У дапаможніку такім моўным з’явам надаецца шмат увагі.

Нягледзячы на зададзеную сцісласць выкладу, аўтары здолелі прывесці значную колькасць ілюстрацыйных прыкладаў, што паспрыяе лепшаму засваенню матэрыялу. Так, пры разглядзе формаў роднага склону назоўнікаў адзначаюцца асобныя лексічныя групы, пры гэтым увага акцэнтуюцца на адрозненнях у семантыцы мнагазначных слоў. Для формаў меснага склону прыводзіцца пералік характарыстык, ад якіх залежыць выбар канчатка.

Вельмі ўдала абагульнены і згрупаваны матэрыял, прысвечаны правапісу адмоўнай часціцы *не* з рознымі часцінамі мовы, а таксама правілы ўжывання часціцы *не* і *ні*.

У цэлым варта адзначыць, што пры складанні тэарэтычнай часткі дапаможніка аўтары ставілі мэту абудзіць цікавасць старшакласнікаў, таму прапанаваныя імі прыёмы мнемонікі (табліцы, пералік выключэнняў, разгляд адрозненняў беларускай мовы ад рускай і інш.) паспрыяюць ґрунтоўнаму асэнсаванню і засваенню матэрыялу вучнямі: кніга дапаможа школьнікам хутка аднавіць у памяці раней вывучаны матэрыял, сканцэнтраванна ўвагу на найбольш складаных момантах і прывесці ў сістэму веды, атрыманыя на ўроках.

Пасля тэарэтычнага блока прапануюцца практыкаванні. Заданні можна ўмоўна падзяліць на тры групы: па-першае, падабраныя практыкаванні, у якіх вучні павінны ўстаўціць прапушчаныя літары, утварыць граматычныя формы, перакласці з рускай мовы на беларускую і г. д., інакш кажучы, напрамую прымяніць тэорыю на практыцы; па-другое, тэставыя заданні, якія дазваляюць старшакласнікам набыць пэўны вопыт экзаменацыйнай праверкі ведаў; па-трэцяе, у канцы кожнай тэмы прыводзіцца тэкст з парушэннямі нормаў беларускай мовы. Вучням трэба знайсці і выправіць дапушчаныя памылкі, што развівае арфаграфічную пільнасць, а гэта надзвычай важна пры напісанні дыктантаў і творчых работ. У выпадку, калі знайсці адзначаную ва ўмове задання колькасць памылак не ўдаецца, на дапамогу прыйдзе раздзел “Падказкі”, дзе ўказваюцца нумары радкоў, у якіх трэба шукаць памылкі. І толькі тады, калі і гэтая спроба акажацца няўдалай, варта паглядзець раздзел “Адказы”.

Тое, што ў дапаможніках падаюцца адказы абсалютна на кожнае заданне, робіць дапаможнікі прыдатным і для самастойнай падрыхтоўкі вучняў да любой формы экзамену.

Акрамя таго, у даведніках прадстаўлены матэрыялы на пашырэнне лексічнага запasu і развіццё эрудыцыі школьнікаў: каменціруюцца асаблівасці ўжывання асобных запазычаных слоў, прыводзяцца некаторыя звесткі з гісторыі беларускай мовы. Раскрываецца значэнне найбольш частаўжывальных фразеалагізмаў і г. д.

Асобна неабходна адзначыць моцны выхаваўчы патэнцыял дапаможнікаў. Матэрыялы, змешчаныя ў іх, скіраваны на выхаванне любові да роднай мовы, да Радзімы, беражлівых адносін да прыроды.

Дапаможнікі складзены ў адпаведнасці з правапісам беларускай мовы, прынятым у 1959 г., таму пры іх стварэнні перавага аддавалася найбольш аўтарытэтным на сёння крыніцам: “Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” пад рэдакцыяй М. В. Бірылы і “Беларуская граматыка: у 2 ч.”.

Ганна ВАЖНІК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
гiмназіі № 27 г. Мiнска.



НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

З музейных фондаў

МАКСІМ ТАНК – ЯКУБУ КОЛАСУ

АЎТОГРАФЫ, ДАРЧЫЯ НАДПІСЫ, ПРЫСВЯЧЭННІ

У Дзяржаўным літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа зберагаюцца кнігі Максіма Танка з дарчымі надпісамі песняру. Максім Танк высока цаніў талент Канстанціна Міхайлавіча, з павагай ставіўся да яго. Коласу прысвечаны вершы: “Тры песні” (1936), “...Ізноў перад табой...” (1937), “Якубу Коласу” (1948), “Мой родны кут” (1955), “Якуб Колас збірае грыбы” (1969).

Такія звароты ў дарчых надпісах да Канстанціна Міхайлавіча, як “Настаўнік”, “Бацька”, “Пясняр”, Максім Танк заўсёды пісаў з вялікай літары:

*“Дарагому і любімаму Настаўніку
Канстанціну Міхайлавічу Коласу
...Сягоння сонцам даль шляхоў*

азорана,

*Але я заўжды помню голас Твой,
Што над далёкімі вілейскімі азёрамі
Прышоў за хлопцам-пастухом,*

за мной.

*Максім Танк
Мінск. 6.VII.1952 г.”**

(М. Танк. Выбраныя творы. Мінск, 1952);

*“Майму хроснаму Бацьку,
Паважанаму і дарагому
Канстанціну Міхайлавічу
Коласу.*

З павагай –

*Максім Танк
Масква. 9.XII – 1943 г.”*

(М. Танк. Янук Сяліба. Масква, 1943);

*“Дарагому Канстанціну
Міхайлавічу Коласу
Вялікаму Пясняру нашай
роднай зямлі і любімаму
Настаўніку. З павагай –*

*Максім Танк
Мінск. 17-XI – 1948 г.”*

(М. Танк. Каб ведалі. Мінск, 1948);



Якуб Колас, Максім Лужанін і Максім Танк на беразе возера Нарач.
1956 г.

*“Дарагому Канстанціну
Міхайлавічу Коласу
нашаму Бацьку і Настаўніку.
Пясняру, якому даверыў
на праву народ няўміручыя
думы і славу.*

*З пашанай –
Максім Танк
7/XII.1954 г.”*

(М. Танк. У дарозе. Мінск, 1954).

У другім томе Збору твораў Максіма Танка (2006) змешчаны верш “Якубу Коласу”. У каментарыях да яго падаюцца варыянты крыніц тэксту: аўтограф, першапублікацыя ў часопісе “Беларусь” (1946, №№ 5, 6), зборнік “Вершы” (1948), зборнік “Каб ведалі” (1948), зборнік “Выбраныя творы” (1952), другі том Збору твораў у 4 тамах (1966). Мы высветлілі, што гэты пералік няпоўны.

Так, у кнізе паэта “Праз вогненны небасхіл” (1945) на адваротным баку тытульнага ліста гэты верш напісаны рукой Максіма Танка ў якасці прысвячэння нашаму выдатнаму класіку:

* Тут і далей захоўваецца правапіс Танкавых арыгіналаў. –
Заўвага рэд.

МАКСІМ ТАНК

ВЫБРАННЯ ТВОРЫ

Дарагому і паважанаму Настаўніку
Канстанціну Міхайлавічу Коласу
... Вітанні сонца гэты шырокі азорна.
Але з заўжды маню голас Твоі,
Што над далёкімі вілейскімі азёрамі
Прышоў за хлопцам-пастухом, за мной!
Міхася Танк
Мінск 6. XII. 1948г.

ДЗЯРЖАВНАЕ ВYДAВEЦTBA БССР
Рэдакцыя мастацкай літаратуры
Мінск 1952

“Дарагому і паважанаму Настаўніку
Якубу Коласу
Тады ў мяне быў свет не большы выгана,
Дзе лапіці плёў я, пасучы кароў,
Дзе кнігаўкі ўздымаліся над выгарам,
Спалоханыя крыкам пастухоў.
Тады звисала з плечаў торба зрэбная,
Чужыя літары вучыўся я складаць,
І ў школе, і ў жыцці быў безпатрэбным я, –
Пра што не раз хацеў табе пісаць.
Але стрымала мяне пошта дальняя,
Мяжа-граніца, а перад усім
Я не асмеліўся пасланне прывітальнае
Слаць з асабістым клопатам сваім.
Тым больш табе ўсё гэта было ведама,
Аб чым дазнаўся я, чытаючы лісты
Тваіх паэм, якія нас наведалі,
Прайшоўшы праз калючыя драты.
Я ўслухаўся ў сугучча непаўторнае,
Загледзеўся ў ззянне струн Тваіх, –
І хлынулі на вочы ліўні зорныя,
І гром напоўніў музыкай мой слых.
З тых дат і летапіс мой пачынаецца,
З тых дат, калі упершыню ў руках
Ад слова, як ад іскры майскай рانیцы,
Узарвалася галінка вішняка.
Я не звяраўся з гэтага на споведзі
Перад мінулым і наступным днём;
Я думаў пройдзе ўсё ў лютым холадзе,
Ліст абарвецца ветрам і дажджом.
Але жыла ў сэрцы прага творчасці.
У цьвёрды грунт, у шчыліны сцяны,
Дзе не магло да гэтага нішто расці,
Яна свае ўпусціла карані.
Сягоння сонцам даль шляхоў азорана,
Але я заўжды помню голас Твой,

Што над далёкімі вілейскімі азёрамі
Прышоў за хлопцам-пастухом, за мной”.
Гэты аўтограф быў раней даследчыкам невя-
домы і ў публікацыях не згадваўся. Ён падпіса-
ны: “Максім Танк, Мінск, Люты 1946 г.”. У вершы
ёсць радкі (1, 18, 22, 27, 29, 35, 36), якія адрозні-
ваюцца ад тэксту, прынятага за асноўны.

Трэба адзначыць, што ў другі том трынац-
цацітомнага Збору твораў Максіма Танка не
ўвайшлі і тэксты вершаў, якія захоўваюцца ў
калекцыі “Асабісты архіў” нашага музея. Адзін з
іх – аўтограф паэта, а другі – фотатэлеграма:

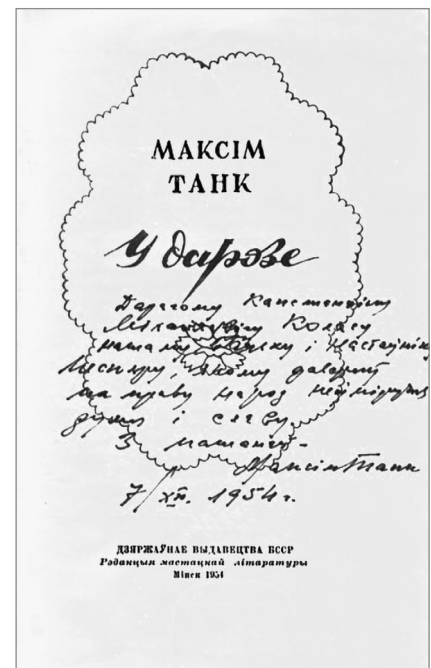
“Перад новым 1949 годам
Дарагому Канстанціну Міхайлавічу
Коласу
Каб у гэтым годзе новым
Была добрая вясна.
І ўраджай адмысловы
Ўздавала нам яна.

Каб у гэтым годзе новым
Баравы дождж цёплы быў
І на зараслях, дубровах
Гадаваліся грыбы.

Гадаваліся такія,
Каб сам Колас пахваліў,
Каб у нетры, у лясных
Іх збіраць часцей хадзіў.

А ў тым лесе, дзе пытаюць:
Колькі жыць? – яму заўжды
Кукавала баравая
Незлічоныя гады.

Максім Танк
30/XII.1948”;



“Фотатэлеграма з Мінска ў Мінск (Сталіна, 55) Якубу Коласу

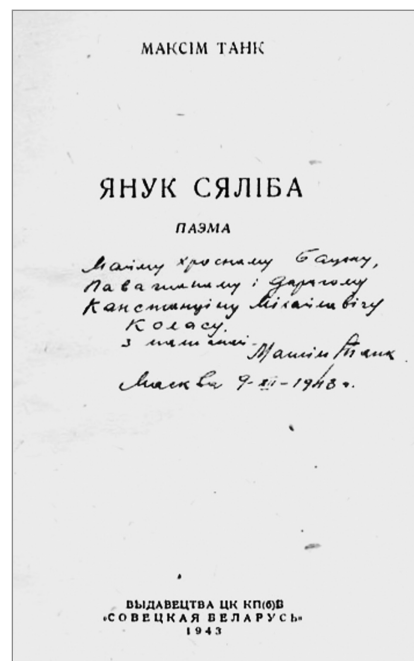
Паколькі настала з снягамі зіма,
А ў доме яшчэ тэлефону няма.
У светлае у новагодняе ранне
Я Вам тэлеграмаю шлю прывітанне.
Жадаю ад сэрца здароўя і сілы,
Каб з чаркаю, а не з ляркаствам дружылі,
І так, як і песні якія Вы пелі,
Гадоў не лічылі Вы і не старэлі.

Максім Танк
31.XII.1953”.

Завочнае знаёмства Якуба Коласа з паэтам Максімам Танкам адбылося ў 1937 ці 1938 годзе, калі той даслаў свой зборнік вершаў. Сын Коласа Міхась Канстанцінавіч Міцкевіч успамінаў, што, уважліва прачытаўшы выданне, бацька сказаў: “Гэта сапраўдны сын беларускай зямлі!” Пазней, у лісце да Сяргея Гарадзецкага, які датуецца “16.X.1939”, Якуб Колас піша: “Он – поэт огромного дарования”*. Адзначаў класік беларускай літаратуры і майстэрства Танка як перакладчыка.

У складзе пісьменніцкіх груп калегі па пярэ прымалі ўдзел у рэспубліканскіх сходах, з’ездах, нарадах. Былі сумесныя паездкі ў Маскву, Ленінград. Гэтыя сустрэчы перараслі ў шчырае сяброўства. Максім Танк быў жаданым госцем і ў доме Якуба Коласа. А за некалькі тыдняў да смерці Канстанціна Міхайлавіча адбылася сяброўская сустрэча на Нарачы. Пра гэта сведчаць аматарскія фотаздымкі, зробленыя ў ліпені 1956 г. Міхасём Лыньковым.

Цёплыя стасункі Максіма Танка працягваліся з сям’ёй Якуба Коласа і пасля яго смерці. На



тытульным лісце зборніка вершаў “След бліскавіцы” чытаем: “На добрыя ўспаміны аб нашых нарачанскіх сустрэчах дарогаму Данілу Канстанцінавічу Міцкевічу. Максім Танк. Мінск 10/XII.57г.”.

* Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск, 1977. – Т. 13. – С. 190.

Таццяна МАКАРАНКА,
старшы навуковы супрацоўнік
навукова-фондавага аддзела
Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага
музея Якуба Коласа.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2010 год

680 гадоў таму нарадзіўся Кіпрыян (каля 1330 – 1406), рэлігійны, культурны, дзяржаўны дзеяч ВКЛ, мітрапаліт Кіеўскі і ўсяе Русі, пісьменнік, перакладчык

540 гадоў таму нарадзіўся Мікола Гусоўскі (1470? – 1533?), паэт-гуманіст эпохі Адраджэння, прадстаўнік новаляцінскай усходнеўрапейскай літаратурнай школы, дзеяч славянскай культуры

525 гадоў таму нарадзіўся Ян Вісліцкі (каля 1485 – 1520-я), паэт-лацініст ВКЛ і Каралеўства Польскага

520 гадоў таму нарадзіўся Францішак Скарына (1490? – 1551?), беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар, асветнік, гуманіст, філосаф, пісьменнік

500 гадоў таму нарадзіўся Іван Фёдараў (Іван Фёдаравіч Масквіцін; каля 1510 – 1583), асветнік, заснавальнік кнігадрукавання ў Расіі і Украіне, заснавальнік друкарні ў Заблудаве Гродзенскага павета

480 гадоў таму нарадзіўся Сымон Будны (1530? – 1593), дзеяч беларускай культуры, асветнік, гуманіст, тэолаг, рэлігійны рэфарматар, філосаф, гісторык, паэт

480 гадоў таму нарадзіўся Андрэй Волан (Валян, Волан; 1530 – 1610), публіцыст, філосаф, дзеяч рэфармацыйнага руху

480 гадоў таму нарадзіўся Філон Кміта-Чарнабыльскі (каля 1530 – 1587), ваенны і палітычны дзеяч ВКЛ і Рэчы Паспалітай, аўтар эпістальярных і літаратурных твораў

480 гадоў таму нарадзіўся Васіль Цяпінскі (Амельяновіч; 1530-я або пачатак 1540-х – 1600?), беларускі гуманіст-асветнік, пісьменнік, выдавец, дзеяч рэфармацыйнага руху

475 гадоў таму нарадзіўся Цыпрыян Базылік (1535? – пасля 1600), дзеяч культуры на Беларусі, паэт, перакладчык, кампазітар, кнігавыдавец

460 гадоў таму нарадзіўся Андрэй Рымша (1550? – 1599?), паэт

450 гадоў таму нарадзіўся Саламон Рысінскі (1560? – 1625), лацінамоўны паэт, філосаф, этнограф, педагог, вучоны-фалькларыст

Працяг на с. 94.

МУЗЫЧНА-ПЕРАКЛАДЧЫЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЮЛЬЯНА ДРЭЙЗІНА



130

Юльян Мікалаевіч Дрэйзін (1879 – 1942) – выдатны дзеяч нацыянальнай культуры, адзін з заснавальнікаў беларускага музыказнаўства. Філолаг па адукацыі, ён валодаў і шматгранным музычным дараваннем, якое ў поўнай меры раскрылася ў яго музычна-асветніцкай дзейнасці. З 1925 г. Дрэйзін чытаў лекцыі па гісторыі музыкі ў Беларускаму музычным тэхнікуме, потым – у Беларускай кансерваторыі (1932 – 1934). Ён таксама праявіў сябе як эрудзіраваны, таленавіты музыказнаўца-крытык, публіцыст, рэдактар, лектар, сацыёлаг, перакладчык.

Музычна-перакладчыцкая спадчына Ю. Дрэйзіна складае вялікі і значны пласт яго творчай працы: вядома больш за 820 перакладаў, звязаных з музыкай. Як філолаг-перакладчык і музыказнаўца ён актыўна супрацоўнічаў з Інстытутам беларускай культуры, быў членам Беларускага таварыства драматычных пісьменнікаў і кампазітараў, з не меншай аддачай працаваў у Беларускаму музтэхнікуме.

Спынімся больш падрабязна на дзейнасці Ю. Дрэйзіна ў апошняй установе. Для вучэбных мэт музычнага тэхнікума ім былі здзейснены шматлікія пераклады з опернай і камерна-вакальнай літаратуры на музыку заходнееўрапейскіх, рускіх, беларускіх кампазітараў*. Гэтая нялёгка, напружаная праца ва ўмовах нацыя-

нальна-культурнага адраджэння была вельмі запатрабаванай.

У 1928 г. упершыню і з вялікім поспехам прайшла прэм'ера оперы “Фауст” Ш. Гуно, пастаўленай сіламі настаўнікаў і студэнтаў Беларускага музычнага тэхнікума. Значную працу па падрыхтоўцы вакальных нумароў ажыццявіў прафесар В. Цвяткоў (спевакі-салісты былі ў асноўным з яго класа), над харавымі нумарамі працавалі М. Мацісон і А. Ягораў. Гэтая падзея мела гістарычнае значэнне не толькі для музтэхнікума, але і для ўсяго беларускага музычнага мастацтва: прэм'ера оперы адбылася ўжо праз чатыры гады пасля заснавання навучальнай установы; знакаміты твор быў пастаўлены выключна ўласнымі сіламі і ў перакладзе на беларускую мову!

З гэтай нагоды У. Жылка пісаў: «Патэтык і энтузіяст беларускае музыкі Юльян Мікалаевіч Дрэйзін бярэ французскі арыгінал лібрэта “Фауст” і перакладае на беларускую мову. “Ведаецца, – кажа ён (сам маленькі, галава закінутая, вочы крыху ўверх), – расейскі пераклад так далёкі ад першатвора. Я дбаў аб дакладнасці і блізкасці...” Беларускае слова больш прыдатна для сьпеву, як расійскае і ўхваленае ўкраінскае. Гэта характэрнае беларускае “а” – адкрытае, шырокае, такое сьпеўнае...

“Дзесьці быў адзін кароль,
Ён да самай сьмерці чэснай
На ўспамінах аб каханцы
Келіх залаты хаваў...” (Песенка аб каралі)» [6].

Пазней выканаўца ролі Маргарыты, народная артыстка СССР Л. Александроўская ўспамінала: «Лічу, што менавіта пастаноўка “Фауста” – з'ява гістарычная для беларускага опернага мастацтва: упершыню опера выконвалася на беларускай мове; спектакль прайшоў неаднаразова**; пастаноўка мела вялікі поспех, што адзначалася ў друку: многія з выканаўцаў у далейшым сталі опернымі спевакамі...» [7].

Так “Фауст” паклаў пачатак актыўнай творчай працы Ю. Дрэйзіна на ніве перакладу оперных лібрэта для пастановак Беларускага музтэхнікума [“Русалка” А. Даргамыжскага, “Цырульнік з Сэвільлі” Дж. Расіні (1930)]; Беларускай студыі оперы і балета (“Залаты пеўнік” М. Рымскага-Корсакава, “Кармэн” Ж. Бізэ) і Дзяржаў-

* З усёй колькасці перакладаў у 1930 г. былі апублікаваны толькі лібрэта оперы “Цырульнік з Сэвільлі” Дж. Расіні і песня “Калыханка” В. Моцарта. Астатнія, старанна запісаныя аўтарам у аб'ёмныя канцэлярскія кнігі, захоўваюцца ў Беларускаму дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 401. – Воп. 1. – С. 11 – 13.

** Паказы оперы адбыліся 29 сакавіка, 3, 8, 14, 16 красавіка 1928 г. Ю. Дрэйзін прысвяціў гэтай падзеі тры анонсы і дзве рэцэнзіі.

нага тэатра оперы і балета Беларусі [“Кармэн” Ж. Бізэ, “Апрычнікі” М. Рымскага-Корсакава, “Яўгені Анегін”, “Пікавая дама” П. Чайкоўскага, “Князь Ігар” А. Барадзіна, “Севільскі цырульнік” Дж. Расіні (1934)]*.

Да сваёй музычна-перакладчыцкай дзейнасці Ю. Дрэйзін ставіўся вельмі сур’ёзна і крытычна, пра што сведчыць яго “справаздача” ў артыкуле пад назвай “Самакрытычныя заўвагі” [5]. Музыказнаўца пісаў пра памылкі, недахопы, архаізмы і паланізмы ва ўласных перакладах і неабходнасць праз некаторы час іх уважлівага перагляду і выпраўлення. Каштоўнымі і цікавымі ўяўляюцца, у прыватнасці, разважанні Ю. Дрэйзіна пра пераклад вакальна-музычных твораў. Цяжкасць гэтага працэсу, на яго погляд, заключаецца ў тым, што тэкст перакладу прыходзіцца дапасоўваць да завершанай музыкі, у той час як у арыгінале кампазітар стварае музыку на гатовы верш. Увогуле, паводле Дрэйзіна, пры падобным перастварэнні неабходна, каб 1) змест перакладу адпавядаў характару музыкі; 2) тэкставыя фразы супадалі з музычнымі; 3) фраза была сінтаксічна скончана, перад тым як спявак набярэ паветра; 4) слоўныя націскі супадалі з моцнымі долямі тактаў; 5) на высокіх нотах для спевака быў зручным галосны гук [5].

Прааналізуем з гэтых пазіцый тэкст перакладу вядомага раманса “На ўзгорках Грузіі...” М. Рымскага-Корсакава на словы А. Пушкіна [3], які атрымаў высокую ацэнку сучасных даследчыкаў: “...дрэйзінаўскія пераклады з Пушкіна можна хоць сёння змяшчаць у акадэмічных выданнях” [1, с. 23].

Ю. Дрэйзін
I страфа

1. Узгоркі Грузіі ноч крые цемнай, /
2. Шуміць Арагва прада мною. /
3. На сэрцы / лёгкі сум / і светлы смутак мой, /
4. Бо поўны ён увесь табою... /
5. Табой... / Табой адной... /

II страфа

1. I смутку ў ночы той /
2. Нішто ня мучыць, ня трывожыць. /
3. I сэрца зноў гарыць і б’еца ўсё мацней, /
4. Бо не кахаць яно ня можа.

А. Пушкін
I страфа

1. На холмах Грузіі лежыць ночная мгла; /
2. Шумит Арагва прэдо мною. /
3. Мне грустно / и легко; / печаль моя светла; /
4. Печаль моя полна тобою, /
5. Тобой, / тобой одной... /

* Трэба адзначыць, што ў рэпертуары тэатра, акрамя опер у перакладзе Ю. Дрэйзіна, былі і іншыя замежныя оперы. На беларускай мове ішлі “Рыгалета” Дж. Вердзі (1935, пераклад П. Глебкі), “Тоска” Дж. Пучыні (1937), “Ціхі Дон” І. Дзяржынскага (1938).

II страфа

1. Унынья моего /
2. Ничто не мучит, не тревожит, /
3. И сердце вновь горит и бьётся от того, /
4. Что не любит оно не может.

Па-першае, змест перакладу вельмі блізкі да першатвора і, значыць, адпавядае характару музыкі. Па-другое, музычныя матывы і фразы супадаюць з паэтычнымі (у тэксце гэта пазначана знакам /). Кульмінацыя ж прыходзіцца ў 3-м радку другой страфы ў рускім варыянце на слова *того*, у беларускім – *мацней*. Напэўна, Ю. Дрэйзін лічыў, што для спевака галосны *e* на высокай ноце дастаткова зручны, аднак меркаванні вакалістаў на гэты конт разыходзіцца. Доктар медыцыны, вучоны-ларынголог і фаніятр Л. Рабаткоў, напрыклад, пісаў: “Найбольшая гучнасць голасу вытрымліваецца на галоснай *E*, яна часцей за іншыя спяваецца без уцечкі паветра” [8, с. 316].

Закранем паэтычны бок перакладу. Ю. Дрэйзін карыстаецца прыёмам фіксацыі тых радкоў, якія дзякуючы роднаскасці моў пераствараюцца літаральна. Гэта, з аднаго боку, аблягчае перакладчыцкую працу, з другога – набліжае да арыгінала (напрыклад, 2-і і 5-ы радкі першай страфы; 2-і, умоўна 4-ы радкі другой страфы). У працы ж над астатнімі радкамі (у нашым выпадку – 1-м і 3-м) перакладчык адчувае значную свабоду ў падборы слоў, рыфмоўцы. Напрыклад, у 3-м радку першай страфы з’яўленне слова *сэрца* здаецца натуральным з-за яго прысутнасці ў канцы верша А. Пушкіна. Слова ж *печаль*, якое паўтараецца ў 3-м і 4-м радках першай страфы арыгінала, Дрэйзін не дубліруе.

З пункту гледжання рытмічнай структуры верша ў перакладчыка незарыфмаваны 1-ы і 3-і радкі другой страфы. Можна выказаць меркаванне, што такі майстар перастварэння, як Ю. Дрэйзін, мог бы знайсці адпаведную рыфму, аднак ахвяраваў ёю дзеля новага сэнсавага акцэнта. З паэтычнага боку словамі *ўсё мацней* Дрэйзін імкнуўся паказаць паступовае ўзрастанне сілы (*crescendo*) пачуццяў героя. У сувязі з гэтым беларускі паэтычны варыянт успрымаецца больш эмацыянальна насычаным.

Такім чынам, з тэксту прыведзенага прыкладу відаць, што ў лік прынцыпаў Ю. Дрэйзіна не ўваходзіла абавязковае прытрымліванне рыфмоўкі ўсіх радкоў, якой ён мог ахвяраваць дзеля дасягнення новага сэнсавага гучання. Увогуле, пераклад блізкі да арыгінала: сэнс верша А. Пушкіна перададзены; асаблівасці фразіроўкі, супадзенне слоўнай і музычнай метрыкі вытрыманы дакладна; знойдзены зручныя склады для вакалізацыі. Усё гэта дазваляе меркаваць і пра майстэрства Дрэйзіна-перакладчыка, і пра яго музычнасць.

У другой палове 1920-х гг. Ю. Дрэйзін з'яўляўся членам Беларускага таварыства драматычных пісьменнікаў і кампазітараў (заснавана ў 1926 г.), што адыграла важную ролю ў творчасці музыказнаўцы. У склад таварыства ў 1927 г. уваходзілі З. Жылуновіч (старшыня), В. Шашалевіч (сакратар), Ф. Ждановіч, Я. Дыла, Е. Міровіч, М. Красінскі, М. Грамыка, М. Аладаў, Т. Шнітман, М. Мацісон, М. Равенскі, У. Тэраўскі, С. Палонскі, Я. Цікоцкі і іншыя – усяго 25 драматургаў і 11 кампазітараў.

З верасня 1926 г. Ю. Дрэйзін – адзін з самых актыўных супрацоўнікаў таварыства: у чэрвені 1929 г. ён накіраваны на Першую Усерасійскую музычную канферэнцыю ў Ленінград, у 1930 г. клопатамі арганізацыі выдаюцца яго пераклады. У гэтым жа годзе з мэтай забеспячэння рэпертуараў тэатраў высакаякаснымі перакладамі пры таварыстве было створана бюро перакладчыкаў, у лік якіх увайшоў і Ю. Дрэйзін.

Аднак па ідэйна-палітычных прычынах супрацоўніцтва з Беларускай таварыствам драматычных пісьменнікаў і кампазітараў для музыказнаўцы-перакладчыка хутка скончылася. Лёс Ю. Дрэйзіна, як і іншых прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі, больш за 80% якой у 1930-я гг. было рэпрэсавана, глыбока трагічны. Ужо ў пачатку 1930-х гг. яго неаднаразова “білі” за грубыя памылкі “контррэвалюцыйнага характару” (за тое, што “ліў воду на млын ворагаў пролетарыята” [4]), пазней выключылі з Беларускага таварыства драматычных пісьменнікаў і кампазітараў, а потым і з секцыі савецкіх кампазітараў БССР. Так, у 1931 г. (ці ў 1932-м) праўленне таварыства паведаміла, што «камісія па праверцы складу членаў Т-ва ВЫКЛЮЧЫЛА са складу Т-ва... Дрэйзіна Юлія, як ідэалёгічна чужога і да гэтага часу не парваўшага з мінулым і ня прызнаўшага сваіх памылак, што асабліва яскрава выявілася ў яго выступленні на пленуме ЦС пра мастацтва (тэорыя “беспартыйнай” творчасці)» [2].

Кропка ў справе Дрэйзіна была пастаўлена ў сувязі з публікацыяй “Музыкальная жизнь Белоруссии” (“Советская музыка”, 1934, № 7), пасля якой у газетах “Звязда” і “ЛіМ” з’явіліся артыкулы – “абвінаваўчыя прыгаворы” Х. Дунца і Я. Шарахоўскага. Напісаўшы “пакаяльны” ліст, навуковец з сям’ёй, магчыма, каб пазбегнуць арышту, з’ехаў з Мінска “пад крыло” сваёй alma mater – Маскоўскага ўніверсітэта – і пасяліўся ў п. Нямчынаўка пад Масквой, дзе і памёр у 1942 г. У Дзяржаўным тэатры оперы і балета Беларусі творы ў перакладах музыказнаўцы працягвалі ісці да пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Такім чынам, музычна-перакладчыцкая дзейнасць Ю. Дрэйзіна была актыўнай, плённай і агульнай. Яна стала запатрабаванай у вучэбным

працэсе, калі ў класах Беларускага музтэхнікума (і іншых музычна-вучэбных установах рэспублікі) ішла работа над нумарамі з опернай і вакальнай літаратуры, але мела і больш шырокае выкарыстанне. Музыказнаўца-перакладчык забяспечваў рэпертуарам таксама Першы беларускі дзяржаўны тэатр (у 1927 г. была пастаўлена опера “Русалка” А. Даргамыжскага), Беларускаю студыю оперы і балета, Дзяржаўны тэатр оперы і балета. Як пісаў сам Ю. Дрэйзін, “у галіне перакладаў вокальнае літаратуры я дагэтуль пераклаў на беларускую мову 18 опер цалкам, усе оперы, якія ставіліся ў нас на сцэне спачатку музтэхнікумам, а потым опернай студыяй і оперным тэатрам, ішлі і ідуць у маіх перакладах” [5].

Увогуле, пераклады музыказнаўцы мелі гістарычнае значэнне для ўсяго беларускага опернага мастацтва, якое спачатку ўзгадоўвалася ў сценах Беларускага музтэхнікума, потым умацоўвалася, гартавалася, мацнела на сцэне Беларускай студыі оперы і балета, нарэшце, расквітнела ў сувязі з адкрыццём Беларускага дзяржаўнага тэатра оперы і балета. Труп апошняга пачынала сваю дзейнасць з пастаноўкі замежных твораў, перакладзеных на беларускую мову. Сведкам і нязменным удзельнікам гэтага працэсу, які доўжыўся больш за дзесяць гадоў, з’яўляўся Юльян Мікалаевіч Дрэйзін. Перастварыць на адпаведным узроўні такую колькасць вакальнай літаратуры, адначасова займаючыся педагогічнай, навуковай, музычна-крытычнай дзейнасцю, можна было толькі дзякуючы каласальнай працаздольнасці, перакладчыцкаму майстэрству і, галоўнае, любові да беларускай культуры.

ЛІТАРАТУРНА-НАВУКОВАЯ СПАДЧЫНА Ю. М. ДРЭЙЗІНА*

Псеўданімы: Ю. Д., Д., Е. Ж.-а, О., Е. Ж., Ю-н, Альфа, Гамма, Строгі, Нэўма, Слухач, Зат-ка, Фа, А. К-оў, Арыон, Орфей, Бэта.

1. Публікацыі ў часопісах.

1925 г.: “Новыя плыні ў сучаснай музыцы”. Польшча, № 3; “Музыка ў творах беларускіх паэтаў (Янка Купала)”. Польшча, № 4; “Музыка ў творах беларускіх паэтаў (Якуб Колас, Цішка Гартны, Зьмітрок Бядуля)”. Польшча, № 6; “Білоруська музыка”. Музыка (Харків), №№ 5, 6, 7, 8; “Новы білоруські музычны творы”. Музыка (Харків), №№ 9, 10.

1926 г.: “Беларуская песня на Украіне (Факты і ўражанні)”. Польшча № 3; “Школа і музыка”. Асьвета, № 3; “Проблемы нацыянальнай музыкі”. Маладняк, № 11 (2).

1927 г.: “Бэтховэн. Жыцццяпіс і творчасць (Да сталецця ад дня сьмерці)”. Польшча № 2; “Бэтговэн

* Складзена на аснове артыкулаў і матэрыялаў архіва Ю. Дрэйзіна (БДАМЛМ. – Фонд 401. – Воп. 1). Тут і далей назвы твораў пададзены паводле аўтарскіх рукапісаў і публікацый. Друкуецца ўпершыню.

(Да сталецця ад дня яго сьмерці)”. Маладняк, № 3; “Кастрычнік і музыка”. Польша, № 7; “Кастрычнік і беларуская музыка”. Узвышша, № 5; “Музыка в Белоруссии”. Музыка и революция, №№ 7, 8.

1928 г.: “Шануйце мову”. Узвышша, № 1 (7); “Антычныя мотывы ў поэзіі М. Багдановіча”. Узвышша, № 2 (8).

1929 г.: “Франц Шубэрт (Да стагодзьдзя з дня сьмерці)”. Узвышша, № 1.

1933 г.: “Н. Паганіні: да 150-годзьдзя з дня нараджэньня”. Мастацтва і рэвалюцыя, №№ 1, 2; “Музычное жыццё Беларусі”. Радянська музыка (Харків), № 5.

1934 г.: “Музыкальная жизнь Белоруссии”. Советская музыка, № 7.

2. Газетныя артыкулы.

Усяго каля 270 публікацый: рэцэнзіі, творчыя партрэты, гісторыка-музычныя эцюды і інш.

3. Публікацыі ў асобных выданнях.

1. Дрейзин, Ю. Н. Докладъ преподавателя Могилевской мужской Императора Александра I Благословенного гимназии Ю. Н. Дрейзина о преподавании латинского языка / Ю. Н. Дрейзин // Матэрыялы па арганізацыі школьнага адукацыі на пачатках навуковай педагогікі. Вып. IX. – Вільна : Типографія А. Г. Сыркина, Большая ул., собств. домъ, 1915. – С. 74 – 88.

2. Дрейзин, Ю. Н. Музыка и революция. Лекции об историческом развитии музыки, читан. в кружке в 1921 г. / Ю. Н. Дрейзин. – Могилев, издательство Красноармейского Университета имени 16-ой армии, 1921. – 112 с.

3. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 7. Музыкальны тэрміны / склад. Ю. М. Дрэйзін. – Коштам Інстытуту Беларускае культуры ў Менску, 1926. – 41 с.

4. Дрэйзін, Ю. Музыка ў творах Якуба Коласа / Ю. Дрэйзін // Якуб Колас у літаратурнай крытыцы. Да дваццацігадовага юбілею яго літаратурнай дзейнасці / зладжыў Ул. Дзяржынскі. – Менск : БДВ, 1926. – С. 121 – 131.

5. Пасхалов, В. Беларуская музыка / В. Пасхалов, Ю. Дрейзин // БСЭ : в LXV т. / под общ. ред. Н. И. Бухарина [и др.]; гл. ред. О. Ю. Шмидт. – М., 1927. – Т. V. – С. 375 – 378.

6. Дрэйзін, Ю. Музыка ў творах Янкі Купалы / Ю. Дрэйзін // Янка Купала ў літаратурнай крытыцы / пад рэд. З. Жылуновіча і М. Байкова. – Менск : БДВ, 1928. – С. 204 – 223.

7. Дрейзин, Ю. Музыка в Белоруссии / Ю. Дрейзин // Белорусская культура, сб. 1. – Минск, 1928. – С. 46 – 48.

4. Рукапісы.

1. Характеризовать отношение Эразма (Ратердамскага. – Н. С.) къ идеямъ гуманизма и реформаціи на основании colloquia familiaria, 1903.

2. De sermone Polybiano, 1904.

3. Программа по классу музыки в 1-й Могилевской Государственной школе им. Н. А. Римского-Корсакова, 1923 [9].

4. Дыялектычныя працэсы ў гісторыі музыкі. Тэзісы дакладу, 1933.

5. Вучэбны дапаможнік па музычным выхаванні ў агульнаадукацыйных школах (у сааўт. з М. Мацісонам, М. Равенскім, М. Леўчанкам), 1934.

6. Античные реминисценции в сочинениях В. И. Ленина, 1940.

4.1. Оперныя лібрэта.

Аладаў М. І. Опера “Тарас на Парнасе”, 1927. Лібрэта Ю. М. Дрэйзіна.

4.2. Тэксты да музычных твораў.

Равенскі М. Я. Кантата “Беларусь” для хору і сімфанічнага аркестру да 15-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі, 1932 (3). Словы Ю. М. Дрэйзіна.

Тэксты да масавых песень на музыку І. Любана, М. Аладава, Г. Самохіна, М. Мацісона, М. Равенскага.

5. Пераклады.

5.1. Публікацыі перакладаў тэкстаў музычных твораў.

1. Моцарт. Калыханка. Тэкст у перакладзе Юльяна Дрэйзіна. Для аднаго голасу з акампанімантам фортэп’яна. – Коштам і працай Беларускага таварыства драматычных пісьменьнікаў і кампазытараў у Менску, 1929 (30). – 4 с.

2. Шыльер. “Да волі”. Тэкст хору ў сімфоніі. Вольны пераклад Ю. М. Дрэйзіна.

5.2. Іншыя публікацыі перакладаў.

1. Сафокль. Антыгона / Сафокль; пераклад з старагрэцкае мовы Ю. М. Дрэйзіна. – Менск : Выданьне ЦБ Маладняка, 1926. – 104 с.

2. Барычэўскі, А. І. “Сучаснае ў старажытным”. Пераклад урыўка з “Глады” VI, 390 – 496. Разьвітанне Гэктара з Андромахай Гомэра / А. І. Барычэўскі // Узвышша. – 1928. – № 3 (9). – С. 111 – 115.

3. Вайс, Л. У аўтара музыкі “Інтэрнацыяналу” (З газэты “Ротэ Фанэ” ад 6/1 1927 г.) / Л. Вайс; пераклаў Арыон // Зьвязда. – 1927. – 11 верас.

4. Коменский, Ян Амос. Избранные педагогические сочинения. Том III. Мир чувственных вещей в картинках или изображение и наименование всех главнейших предметов в мире и действий в жизни (“Orbis sensualium pictus”) / Ян Амос Коменский; пер. с латин. яз. Ю. Н. Дрейзина; под ред. и со вступ. ст. проф. А. А. Красновского. – М. : Гос. Уч.-пед. изд. Наркомпроса РСФСР, 1941. – 352 с.

5.3. Публікацыі перакладаў оперных лібрэта*.

Цырульнік з Сэвільлі. Опера ў дзьвух дзях. Музыка Дж. Росіні. Лібрэта Ч. Стэрбіні. Пера-

* Тут і далей у дужках пазначаны год пастановак опер з лібрэта ў перакладзе на беларускую мову Ю. Дрэйзіна.

клад з італьянскага першатвору Ю. Дрэйзіна. – Коштам і працай Беларускага таварыства драматычных пісьменьнікаў і кампазытараў у Менску, 1930. – 21 с. (1930, 1934).

5.4. Рукапісы перакладаў оперных лібрэта.

Даргамыжскі “Русалка” (1927, 1929, 1939); Гуно “Фауст” (1928); Рымскі-Корсакаў “Залаты пеўнік” (1931), “Апрычнікі” (“Царская нявеста”) (1933, 1934, 1938), “Сьнегурачка”, “Казка аб цары Салтане”; Бізэ “Кармэн” (1932, 1933, 1935, 1937); Чайкоўскі “Яўгені Анегін” (1933, 1934, 1936, 1940), “Пікавая дама” (1934, 1935, 1936, 1940), “Чаравічкі”; Барадзін “Князь Ігар” (1934, 1935); Рахманінаў “Алеко”; Мусаргскі “Барыс Гадую”, “Сарочынская ярмарка”; Вердзі “Аіда”; Абер “Нямая з Портычы”; Пучыні “Богема”; Д’Альбэр “Даліна”; Нікалаі “Віндзорскія кумкі”; Іпалітаў-Іванаў, нумары з оперы “Оле з Нордланда”; Моцарт, нумары з оперы “Шлюб Фігаро”.

5.5. Рукапісы перакладаў тэкстаў рамансаў і песень*

на музыку Аладава (3), Арлова, Арэнскага (10), Балакірава (9), Барадзіна (7), Беллага, Бетховена (4), Брамса, Васіленкі, Васільева-Буглая (10), Глінкі (11), Гліэра (9), Грачанінава (20), Грыга (13), Давідзенкі (14), Даргамыжскага (19), Каваля (13), Красева (17), Кюі (10), Мендэльсона, Мусаргскага (25, у тым ліку песні з цыклаў “Дзіцячая”, “Без сонца”), Рахманінава (18), Рымскага-Корсакава (18), Чайкоўскага (29), Чарапніна, Шапэна, Шуберта (22), Шумана (7) і інш.

5.6. Рукапісы перакладаў тэкстаў арыў і опер, араторый, кантат

на музыку Баха, Бетховена, Бізэ, Вагнера, Вебера, Вердзі, Гайдна, Гендэля, Глінкі, Глюка,

* У дужках пададзена колькасць перакладзеных твораў.

Леанкавала, Маснэ, Моцарта, Мусаргскага, Напраўніка, Нікалаі, Пергалезі, Пучыні, Рымскага-Корсакава, Сен-Санса, Чайкоўскага і інш.

5.7. Іншыя рукапісы перакладаў.

М. Кашкін. “Падручнік тэорыі музыкі”; Сафокл “Эдып-Тыран”; Арыстафан “Лізістрата”; Эўрыпід “Бакханкі”; Лукрэцый “De rerum natura” (“Аб прыродзе рэчаў”), кн. 1; Гамер “Одысэя” (1 песнь), сумесна з М. Грамыкам; Шніцлер “Зялёны какаду” (“Зялёны папугай”).

Спіс літаратуры

1. Галасы з-за небакраю : анталогія паэзіі свету ў беларускіх перакладах ХХ ст. – Мінск : Лімарыус, 2008. – 896 с.
2. БДАМЛМ. – Фонд 81. – Воп. 1. – С. 23.
3. БДАМЛМ. – Фонд 401. – Воп. 1. – С. 11.
4. БДАМЛМ. – Фонд 401. – Воп. 1. – С. 16.
5. Дрэйзін, Ю. Самакрытычныя заўвагі / Ю. Дрэйзін // ЛіМ. – 1934. – 31 студз.
6. Жылка, У. Перамога беларускага мастацтва (Да пастаноўкі “Фауст” Беларускай Дзяржаўнай Музычным тэхнікумам) / У. Жылка // Звязда. – 1928. – 29 сак.
7. Івашкоў, Л. Не ігралі – жылі (“Малому опернаму – 50”) / Л. Івашкоў // ЛіМ. – 1980. – № 36. – 5 вер. – С. 10.
8. Назаренко, И. К. Искусство пения / И. К. Назаренко. – М. : Музыка, 1968. – 624 с.
9. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 42. – Вып. 1. – С. 1396. – С. 13 – 15.

Наталля СТАСЮК,

навуковы супрацоўнік

Праблемнай навукова-даследчай лабараторыі музыкі Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі.

У бліжэйшых нумарах “Роднага слова” будзе змешчаны артыкул Наталлі Стасюк, прысвечаны працы Юльяна Дрэйзіна на падрыхтоўцы беларускага слоўніка музычных тэрмінаў.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2010 год

Працяг. Пачатак на с. 89.

430 гадоў таму нарадзіўся Лявонцій Карповіч (свецкае імя Лонгін, Логін; пасля 1580 – 1620), пісьменнік-публіцыст, педагог, царкоўны дзеяч

380 гадоў таму была заснавана Куцеінская друкарня – цэнтр беларускага кірылічнага друкавання. Існавала да 1655 г.

360 гадоў таму нарадзіўся Лявонцій Тарасевіч (1650? – 1710?), гравёр, творчасць якога звязана з Беларуссю

330 гадоў таму нарадзіўся Юрый Трубніцкі (1680? – 1747), магілёўскі летапісец

310 гадоў таму нарадзіўся Гершка Ляйбовіч (1700 – 1770), гравёр

300 гадоў таму нарадзіўся Якуб Суша (1610 – 1687), лацінамоўны рэлігійны пісьменнік, грэка-уніяцкі епіскап

280 гадоў таму нарадзіўся Міхал Казімір Агінскі (1730 – 1800), дзяржаўны дзеяч Рэчы Паспалітай, кампазітар, пісьменнік, мецэнат

270 гадоў таму створаны Нясвіжскі тэатр Радзівілаў. Існаваў да 1792 г.

260 гадоў таму нарадзіўся Ігнацій Якса Быкоўскі (1750 – 1819), асветнік, гуманіст, літаратар

260 гадоў таму нарадзіўся Францішак Дыянiзы Князьнін (1750 – 1807), беларускі і польскі паэт, драматург, перакладчык

240 гадоў таму нарадзіўся Максімілян Хвалінскі (1770 – ?), танцоўшчык Варшаўскага каралеўскага балета і Нацыянальнага тэатра, паходжаннем з Беларусі

235 гадоў таму нарадзіўся Ян Аношка (каля 1775 – 1820 або 1827), беларускі і польскі паэт

230 гадоў таму нарадзіўся Ігнат Анацэвіч (1780 – 1845), гісторык, археограф, архівіст

230 гадоў таму нарадзіўся Ян Дамель (1780 – 1840), жывапісец, рысавальшчык

Працяг на с. 98.

ДОСВЕД КУЛЬТУРНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ў КАНТЭКСТЕ СЦЭНІЗАЦЫІ ПРАЗАІЧНЫХ ЖАНРАЎ БЕЛАРУСКАГА ФАЛЬКЛОРУ

Культурная традыцыя з'яўляецца абавязковым і бяспрэчным складнікам нацыянальнай культуры. Гэты факт такі ж безумоўны, як і той, што фальклор – неад'емная частка культурнай традыцыі. Як спрадвечная мудрасць народа, мастацку ўвасобленая гістарычная памяць пакаленняў, альфа і амега традыцыйнай аматарскай творчасці ён арганічна ўплецены ў стракатую канву нацыянальнай культуры і мастацтва. Таму асэнсаванне ролі, рэсурсаў, уздзеянняў фальклору ў досведзе культурнай традыцыі бачыцца актуальным і неабходным.

Фальклор беларусаў, у прыватнасці яго праязныя жанры, на працягу стагоддзяў дапамагаў у фарміраванні асобы, яе поглядаў і рыс характару. Легенды і паданні адлюстроўвалі векавую мудрасць пакаленняў, узмацнялі гістарычную памяць народа. Казкі, небыліцы, вусныя апавяданні, анекдоты фарміравалі мастацкае бачанне, выходзілі эстэтычны густ чалавека. Разам з тым сёння магчымасці праязных жанраў фальклору, як, дарэчы, і мовы – універсальнага інфармацыйна-абменнага сродку, – недастаткова выкарыстоўваюцца як у паўсядзённым жыцці, так і ў мастацкай творчасці. Таму назапашванне факталагічнага матэрыялу па праязных жанрах беларускага фальклору, яго асэнсаванне з'яўляюцца каштоўнымі і важнымі для прафесійнай дзейнасці выкладчыкаў творчых спецыяльнасцей, рэжысёраў свят, сцэнарыстаў, фалькларыстаў і этнографістаў, а таксама для ўсіх ахвотных бачыць культуру беларусаў на пачэсным месцы ў сусветным коле нацыянальных традыцый.

Аднак трэба ўлічваць, што на фарміраванне пэўнага светаўспрымання, свядомасці, эстэтычнага густу асобы ў сучасных умовах існавання істотна ўздзейнічаюць дасягненні навукова-тэхнічнага прагрэсу, неабарачальныя працэсы сусветнай глабалізацыі, змена сацыяльных праязных і духоўных каштоўнасцей. Такія сучасныя камунікатыўныя сістэмы, як інтэрнет, тэлебачанне, радыё, абмяжоўваюць ці ўвогуле выключаюць непасрэднае кантактаванне паміж людзьмі. Сёння цяжка ўявіць сабе моладзь, якая з павагай і цікаўнасцю слухае вясковага казачніка ці падарожнага апавядальніка. Ды і саміх носьбітаў фальклору амаль не засталося. На жаль, большая частка беларусаў не абцяжарвае сябе вывучэннем мясцовых легендаў і паданняў, чарадзейных казак ды пазнаваль-

ных загадак сваіх бабуль і дзядуль. Абмежаванае выкарыстанне ў наш час праязных жанраў фальклору неспрыяльна адбіваецца на фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Зразумела, што такое становішча тлумачыцца не толькі адсутнасцю жывога кантактавання паміж непасрэднымі носьбітамі фальклорных традыцый і карыстальнікамі сучасных камунікатыўных сістэм. Многае залежыць ад пытанняў сацыяльнага, эканамічнага, маральнага жыцця грамадства, якія могуць перашкаджаць мастацкаму і бытавому існаванню праязных жанраў фальклору. Напрыклад, недастатковае даследаванне народнай прозы ў параўнанні з беларускім песенным фальклорам тлумачыцца большай захаванасцю і даступнасцю апошняга.

Вывучэнне сучаснага стану беларускага фальклору ўвогуле кранае пераважна навукоўцаў і аматараў традыцыйнай нацыянальнай спадчыны. Дарэчы, рух нацыянальна-культурнага адраджэння 80-х гг. XX ст. меў як станоўчы, так і адмоўны вынікі для лёсу традыцыйнай культуры, у тым ліку і для праязных жанраў фальклору. Некампетэнтнасць некаторых рэжысёраў, сцэнарыстаў, арганізатараў масавых свят унесла пэўныя недарэчнасці ў змест сцэнічных дзей адлюстраваннем не беларускіх фальклорных персанажаў, а вобразаў, што не адпавядаюць спрадвечнай народнай традыцыйнасці (Баба Яга – на Калядкі, Санта-Клаус – на Новы год, Ямеля, Дзед Мазай – на Масленіцу і г. д.). У той жа час у абрадава-святочнай культуры беларусаў на сцэнічных пляцоўках недастаткова выкарыстоўваюцца вобразы і персанажы, рытуалы, жыццёвыя сітуацыі, якія занатаваныя ў праязных жанрах беларускага фальклору – казках, легендах, паданнях, анекдотах і інш. Яшчэ радзей у сцэнічных умовах знаходзіць уважэнне мясцовы фальклорны матэрыял, які надае тэатралізаванай дзеі самабытнасць і непаўторнасць. Фальклорная проза з яе багаццем жанраў, паэтычнай прыгажосцю, спрадвечнай мудрасцю застаецца малазапатрабаванай шырокай аўдыторыяй глядачоў.

Значным уяўляецца ў патрыятычным выхаванні (найперш моладзі) выкарыстанне матэрыялу праязных жанраў фальклору: народная назіральнасць, этнічная свядомасць, розум, якія захаваліся ў казках, легендах, паданнях, абрадавай прозе; сатыра, гумар, высмейванне заган чалавечага характару, што адлюстраваліся

ў празаічным змесце анекдотаў, небыліц і іншага – усе гэтыя скарбы беларусаў, паказаныя са сцэны, паўстаюць у сучасным жыцці народа магутным сродкам выхавання любові да роднага краю, пачуцця гонару за сваю краіну.

Праблему выкарыстання празаічных жанраў беларускага фальклору ў мастацкай творчасці дапамогуць вырашыць пошукі новых шляхоў асэнсавання такога матэрыялу. У сувязі з гэтым мэтазгодна ўлічваць магчымасці сцэнічнай прасторы, якая можа прапанаваць відовішчнасць і варыянтнасць, незвычайнасць падачы фальклорнай прозы і інш. Такім чынам, сцэнічнае ўвасабленне (сцэнізацыя) празаічных жанраў беларускага фальклору павінна стаць адным са шляхоў яго адаптацыі ў новых умовах, досведам папулярызацыі беларускай культурнай традыцыі. Па сутнасці, цэлы пласт беларускага фальклору чакае мастацкага асэнсавання ў творчай дзейнасці работнікаў сферы адукацыі і культуры розных узроўняў.

Неабходна адразу адзначыць, што сабраны фалькларыстамі і этнографамі матэрыял па народнай прозе значна пераўзыходзіць магчымасці яго сцэнічнага ўвасаблення. Гэта абумоўлена адрозненнем прафесійных задач, творчых функцый рэжысёра-пастаноўшчыка і фалькларыста-даследчыка. Зафіксаваная і сістэматызаваная навукоўцамі фальклорная спадчына з’яўляецца для рэжысёра зыходным матэрыялам для творчай пераапрацоўкі, а не аб’ектам даследавання. Выкарыстанне любога фальклору ў сцэнічных умовах патрабуе і далікатнасці, і густы, і прафесіяналізму. “Ёсць падстава сцвярджаць, што мы жывём у эпоху, калі праўдзівая значнасць фальклору для сённяшняга і заўтрашняга дня толькі пачынае асэнсоўвацца. Выбух цікавасці да фальклору як мастацкай з’явы агульнавядомы. Аднак рэзервы прыцягнення фальклору ў жыццё новага грамадства не зводзяцца да пашырэння долі яго ўдзелу ў сферы мастацкай культуры, а аб’яцваюць значна больш важныя культурныя здабыткі. Зразумела, гаворка не можа ісці пра простае перанясенне фальклорных з’яў з мінулага ў сучаснае” [5, с. 30]. “Перанясенню фальклорных з’яў” у сцэнічныя ўмовы папярэднічае дакладны аналіз магчымасцей выкарыстання традыцыйнага матэрыялу, паколькі і сцэна мае свае законы, і народная проза валодае характэрнымі ўласцівасцямі, і рэжысёр-пастаноўшчык надзелены творчай індывідуальнасцю. У сувязі з гэтым важна кіравацца пэўнымі крытэрыямі адбору празаічных жанраў фальклору для іх сцэнічнага ўвасаблення: актуальнасць тэмы мерапрыемства, якое праводзіцца, перспектыва эстэтычна-выхаваўчага ўздзеяння на

гледача, асаблівасці аўдыторыі і магчымасць стварэння сцэнарыя.

Сярод фалькларыстаў і мовазнаўцаў існуе мноства пунктаў гледжання на праблему вызначэння жанраў народнай прозы. Вельмі важна вылучыць празаічныя жанры беларускага фальклору, якія могуць, на нашу думку, падлягаць сцэнізацыі. Сцэнічнае ўвасабленне празаічных твораў фальклору на сучасным этапе можа адбывацца ў самых разнастайных напрамках. Напрыклад, выкарыстанне абрадавай прозы, як і ўвядзенне міфалагічных персанажаў, адбываецца звычайна з мэтай адраджэння нацыянальных традыцый і звычайяў, папулярызацыі народнай культуры. Зразумела, што сцэнічны варыянт фальклору адрозніваецца ад аўтэнтчнага, аднак таксама мае права на існаванне і распаўсюджванне.

Улічваючы перспектывы выкарыстання ў сцэнічных умовах празаічных фальклорных твораў, а таксама абапіраючыся на папярэднія даследаванні навукоўцаў, энцыклапедычную і слоўнікавую літаратуру, можна вылучыць наступныя жанры народнай прозы: *абрадавая проза, легенда, паданне, былічка, бывальшчына, вуснае апавяданне, прытча, анекдот, архаічнае міфалагічнае апавяданне (міф), казка, небыліца*. Прывядзем вызначэнні пералічаных жанраў у кантэксце іх сцэнічнага ўвасаблення.

Міфы ўяўляюць сабой апаведы пра ўзнікненне тых ці іншых з’яў прыроды, звычайяў, традыцый на ранніх этапах развіцця грамадства. Антрапаморфнасць міфаў прывяла да ўзнікнення абрадавых комплексаў, прысвечаных ушанаванню таго ці іншага боства [9, с. 8]. У Старажытнай Грэцыі, напрыклад, шырокае распаўсюджанне атрымалі культы Дземетры і Дыяніса. Святкаванні ў іх гонар пераўтвараліся ў грандыёзныя тэатральныя і тэатралізаваныя прадстаўленні, якія цягнуліся некалькі тыдняў. Міфалагічная аснова светаўспрымання славян у перыяд паганскіх вераванняў складалася з некалькіх кultaў вярхоўных бостваў, а таксама ніжэйшых па ўзроўні істот – духаў. Змена эпох, распаўсюджанне хрысціянства, развіццё вытворчасці і эвалюцыя светаасэнсавання не перашкаджаюць беларускаму гледачу ці ўдзельніку фальклорнага свята “шукаць перунову кветку”, выбіраць “Лялю”, праганяць “Зюзю”, “калядаваць”. Сцэнічнае ўвасабленне рытуалаў, абрадаў, персанажаў старажытных міфаў надае асаблівы нацыянальны каларыт тэатралізаваным пастаноўкам.

Да *абрадавай прозы* могуць быць аднесены тэксты магчнага характару, прымеркаваныя да пэўнага абраду, так званыя ўстойлівыя рытуальныя формулы. Сцэнічнае перастварэнне абрадавай прозы звычайна адбываецца ў сінкрэтычным

адзінстве з іншымі відамі народнай культуры: музыкай, харэаграфіяй, мастацка-дэкаратыўнай творчасцю. Прыкладам выкарыстання абрадавай прозы на сцэне могуць стаць увасобленыя дыялогі гаспадара з гаспадыняй на першую калядную Куццю, зварот да іх персанажаў калядных ці валачобных гуртоў, дыялогі пастухоў з падпаскамі на Юр’е і многае іншае.

Паданні сярод няказачных праявічых жанраў фальклору з’яўляюцца своеасаблівымі крыніцамі старажытнай інфармацыі пра народ, бо перадаюцца звычайна як вусныя апавяданні пра мінулае. Паданні паведамляюць пра рэальныя з’явы ці асобы, важныя гістарычныя падзеі, што адбываліся ў той ці іншай мясцовасці. Звычайна вылучаюць паданні гістарычныя і мясцовыя [3, с. 275]. Для арганізацыі святочнай дзейнасці ў канкрэтнай мясцовасці рэгіянальныя паданні маюць вялікую каштоўнасць, паколькі могуць з’явіцца асновай сцэнічнага ўвасаблення, напрыклад на свяце горада і г. д. Паданні могуць пераўтварацца ў іншы жанр народнай прозы – легенды.

Легенды – фальклорныя творы, “дзе фантастычная падзея ці вобраз падаюцца як рэальныя” [2, с. 17]. Легенда адрозніваецца ад казкі тым, што ў сапраўднасці легендарнага апавядання людзі не сумняваюцца. Сцэнічнае ўвасабленне мясцовай легенды звычайна ўпрыгожвае рэгіянальнае свята, умацоўвае патрыятычныя пачуцці глядачоў, узбагачае светапогляд. Класіфікацыя легендаў залежыць ад іх сюжэтаў. Да хрысціянскай легенды набліжаецца прытча.

Прытча з’яўляецца “жанравай разнавіднасцю няказачнай прозы... якая трымае ў сваёй аснове маральна-павучальнае параўнанне” [3, с. 285]. Сцэнічнае ўвасабленне прытчы звычайна нясе маральна-выхаваўчае ўздзеянне, паколькі сюжэты фальклорных прытчаў адаптаваныя з кананічных і апакрыфічных апавяданняў хрысціянскага характару.

Былічка бярэ свае вытокі з міфалагічных уяўленняў ці павер’яў і таму па стылі блізкая да казак, легендаў, паданняў. “Былічка – кароткае вуснае апавяданне пра незвычайныя падзеі, якія быццам адбыліся ў сапраўднасці...” [1, с. 201]. Расказчык часцей за ўсё апісвае сваю сустрэчу з дэманічнай істотай: Русалкай, Ваўкалакам, Чортам і інш. Удамым прыкладам выкарыстання ў сучасных т’эсах падобных фальклорных персанажаў (Мара, Чорт, Пярун, Гуменнік і інш.) можа стаць творчасць Г. Каржанеўскай [1, с. 658]. Часам былічка трансфармуецца ў бывальшчыну.

Бывальшчына – у адрозненне ад былічкі – не проста ўспамін, а больш абагульненае і разгорнутае апавяданне на аснове сюжэта пра сустрэчу з нячыстай або звышнатуральнай сілай. Распо-

вед вядзецца ад трэцяй асобы. Сцэнічнае ўвасабленне і былічак, і бывальшчын будзе спрыяць пашырэнню светабачання юных беларусаў.

Сярод жанраў народнай прозы разнастайнасцю зместу і паэтычнай прыгажосцю вылучаюцца *казкі* – па-мастацку завершаныя творы чарадзейнага, авантурнага або сацыяльна-бытавога характару. У сувязі з тым, што казкі ў параўнанні з іншымі праявічымі жанрамі фальклору маюць найбольш распрацаваную і адшліфаваную стагоддзямі структуру з фармальнымі прыкметамі – зачын, пэўная паслядоўнасць дзеянняў персанажаў, канцоўка і г. д. [1, с. 606], – менавіта яны часцей за ўсё становяцца мастацкай асновай тэатралізацыі дзіцячых святаў, сцэнічных паказаў для дзяцей гульнівага напрамку. Сцэнічнае ўвасабленне казак носіць усебаковыыхаваўчы характар: развіццё фантазіі, станоўчых чалавечых якасцей, выкрыццё праз выдуманых вобразы заганных паводзін і г. д. Немагчыма не адзначыць і эстэтычную канстанту кожнага казачнага прадстаўлення.

Асобныя навукоўцы адносяць да казачнай прозы такі жанр, як *анекдот*. Анекдотам лічыцца невялікае вуснае апавяданне з нечаканай развязкай. Энцыклапедыя “Беларускі фальклор” (2005) вызначае анекдот як “кароткае аднаэпізоднае вуснае апавяданне пра розныя жыццёвыя сітуацыі з нечаканай дасціпнай камічнай развязкай, якая звычайна выклікае раптоўны смех” [1, с. 61]. Тэрмін “анекдот” сустракаецца ў слоўніку У. Даля – “кароткае па змесце і сціслае ў пераказе апавяданне пра надзвычайны або жартоўны выпадак; байка” [4, с. 17]. Сцэнічная падача анекдота развівае пачуццё гумару ў глядача, знаёміць з асновамі камічнага ў народнай прозе беларусаў.

У казку могуць быць уключаны *небыліцы* – творы гульнівага характару, у якіх рэчаіснасць выяўляецца па прынцыпе “наадварот” [3, с. 167]. Яны існуюць і як самастойныя праявічныя апавяданні. Выкарыстанне на сцэне небыліц – стракатае ўпрыгожванне дзеі тэатралізаванай пастаноўкі альбо гульніва-забаўляльнай праграмы. У склад небыліц могуць уваходзіць так званыя малыя жанры фальклору – прыказкі, прымаўкі, загадкі, выслоўі.

Даследаванне культурнай традыцыі паказвае, што вялікія формы праявічых жанраў фальклору з дакладна акрэсленымі сюжэтамі неаднойчы становіліся і становяцца натхняльнымі асновамі мастацкіх твораў. Многія пісьменнікі і кампазітары, у тым ліку беларускія, чэрпалі з гэтай жыватворнай крыніцы ідэі, вобразы, матывы, а “ўсе даследчыкі-філолагі прызнаюць, што беларуская літаратура вырасла з фальклору” [8, с. 159]. Напрыклад, вядомы беларускі навукоў-

ца А. Мальдзіс падкрэслівае, што “беларуская драматургія ў часы барока рабіла, безумоўна, толькі першыя свае крокі” [6, с. 207]. А інтэрмедія часоў барока, на думку таго ж даследчыка, “узнікла на скрыжаванні прафесійнай літаратуры і фальклору. <...> І справа тут не столькі ў шырокім выкарыстанні народных прыказак і параўнанняў, размоўнай лексікі, колькі ў народным разуменні прасторы і часу, самой сутнасці мастацтва” [6, с. 205].

Нельга не пагадзіцца з думкай літаратуразнаўца і крытыка С. Лаўшука, што напісаныя на фальклорныя сюжэты п’есы «ў свой час (1920-я гг.) эфектыўна працавалі на нацыянальна-культурнае адраджэнне Беларусі, выконвалі місію “суверэнізацыі” беларускага народнага духу, адкрывалі Беларусь не толькі для навакольнага свету, але і для саміх беларусаў, бо іх аўтары браліся за справу не з халодным рамесніцкім разлікам, а ўкладвалі ў яе ўсю палымянасць сваіх апанаваных патрыятычнымі памкненнямі душ» [7, с. 23]. А вядомы беларускі тэатразнаўца і педагог Р. Смольскі падкрэслівае, што, “калі народ страчвае сваю нацыянальную культуру і адметную духоўнасць, ён можа назаўсёды страціць сваё права і на ўласную незалежную дзяржаву, і на свой эканамічны суверэнітэт, і на існаванне як самастойнага самабытнага этнасу” [7, с. 44].

Такім чынам, выкарыстанне фальклорных сюжэтаў на ўсіх этапах развіцця беларускай тэатральнай школы мае мэтанакіраваны характар: навучыць свет вылучаць беларусаў як нацыю ў агульнай супольнасці народаў, а саміх беларусаў – ганарыцца сваім паходжан-

нем. Сцэнічнае ўвасабленне сюжэтаў праязных жанраў фальклору не толькі ў прафесійным мастацтве, але і ў аматарскай творчасці з’яўляецца несумненным крокам на шляху развіцця і ўмацавання самасвядомасці этнасу. У гэтым, на нашу думку, і ёсць досвед нацыянальнай культурнай традыцыі.

Спіс літаратуры

1. **Беларускі фальклор** : энцыклапедыя ў 2 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – 768 с.
2. **Беларускі фальклор** : энцыклапедыя ў 2 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2006. – Т. 2. – 832 с.
3. **Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии** / редкол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Наука и техника, 1993. – 478 с.
4. **Даль, В. И.** Толковый словарь русского языка. Современная версия / В. И. Даль. – М. : Эксмо, 2005. – 736 с.
5. **Максимов, В. Н.** Фольклор и викторина. Народное творчество в век телевидения / В. Н. Максимов, А. Л. Сокольская. – М. : Искусство, 1988. – 190 с.
6. **Мальдзіс, А. І.** На скрыжаванні славянскіх традыцый / А. І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 352 с.
7. **Фольклорный театр народов СССР** : сборник статей / отв. ред. О. Н. Кайдалова. – М. : Наука, 1985. – 215 с.
8. **Фядосік, А. С.** Беларуская сацыяльна-бытавая казка / А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 158 с.
9. **Чечётин, А. И.** Основы драматургии театрализованных представлений : история и теория. Учебник для студентов институтов культуры / А. И. Чечётин. – М. : Просвещение, 1981. – 192 с.

Галіна ЧАРАПОК,

саіскальнік вучонай ступені кандыдата мастацтвазнаўства кафедры беларускай і сусветнай мастацкай культуры БДУКІМ.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай рэжысуры абрадаў і свят Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2010 год

Працяг. Пачатак на с. 89, 94.

225 гадоў таму нарадзіўся Каспар Бароўскі (1785 – 1854), жывапісец

220 гадоў таму нарадзіўся Ян Баршчэўскі (1790, паводле іншых крыніц 1794 ці 1796 – 1851), беларускі і польскі мыслер, пісьменнік, выдавец, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры

210 гадоў таму нарадзіўся Юзаф Масальскі (1800 – пасля 1840), пісьменнік, член таварыства філаматаў, удзельнік паўстання 1830 – 1831 гг.

210 гадоў таму нарадзіўся Дамінік Цэзары Ходзька (1800 – 1863), літаратар, фалькларыст, этнограф

210 гадоў таму нарадзіўся Гаўдэнтый (Радзіслаў) Шапялёвіч (1800 – 1846), паэт

205 гадоў таму нарадзіўся Вікенцій Дмахоўскі (1805 або 1807 – 1862), жывапісец, тэатральны дэкаратар

200 гадоў таму нарадзіўся Іван Барычэўскі (Барычэўскі-Тарнава; 1810 – 1887), гісторык, археограф, фалькларыст, этнограф

200 гадоў таму нарадзіўся Канстанцін Кукевіч (1810 – 1842), жывапісец і графік

200 гадоў таму нарадзіўся Марцін Цяплінскі (1810? – 1847), паэт, фалькларыст

195 гадоў таму нарадзіўся Франц Савіч (каля 1815 – 1845), паэт, публіцыст, рэвалюцыянер-дэмакрат

190 гадоў таму заснавана Гродзенская губернская друкарня. Існавала да 1916 г.

180 гадоў таму нарадзілася Лізавета Паўлоўская (1830 – 1915), збіральніца беларускіх народных песень

170 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Дамбавецкі (1840 – каля 1914), краязнаўца і грамадскі дзеяч

170 гадоў таму створаны тэатр Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Існаваў да 1860-х гг.

160 гадоў таму нарадзілася Марыя Косіч (1850 – 1911), фалькларыстка, этнограф, паэтка, перакладчыца

160 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Смародскі (1850 – 1910), педагог, пісьменнік, краязнаўца

160 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Шыманоўскі (1850 – 1918), этнограф і фалькларыст

Заканчэнне ў наступным нумары.

Галіна ГОРАВА

МЯККАСЦЬ І СПАКОЙ

СЕМАНТЫКА ВОХРЫ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКАГА СТАНКОВАГА ЖЫВАПІСУ

У час правядзення аўтарскага эксперыментальнага даследавання па асаблівасцях колераўс-прымання твораў беларускага станковага жывапісу XX ст. гледачы нячаста вылучалі вохрысты колер у якасці асноўнага, між тым, як выявілася, ён валодае на дзіва ўстойлівай, прыгожай, цэльнай харызмай. У асноўнай групе рэспандэнты назвалі наступныя значэнні гэтага колеру: цяпло (у 11,2% выпадкаў), мяккасць (66%), спакой (6,6%), пясок (4,6%), зямля (3%), драўніна (2%), статычнасць (2%), задавальненне (1,5%), радасць (1,5%), ураўнаважанасць (1,5%), гліна (1,5%). Вохра здавалася цяжкай (2%) або лёгкай (2%) у залежнасці ад характару яе выкарыстання на палатне. Напрыклад, цёплыя вохрыстыя плямы на карціне Уладзіміра Тоўсціка “Стары горад. Мастак і мадэль” (1996) гледачы ўспрынялі як цяжкія, набліжаныя па адчуваннях да мокрай гліны; а ў “Партрэце мастачкі Людмілы Шчамялёвай” (1988) Леаніда Шчамялёва халаднаватае вохрыстае адценне жаночых валасоў пакідае ўражанне лёгкасці. Кантрольная група гледачоў назвала вохрыстыя і бэжавыя адценні беларускіх палотнаў “жоўтымі”. Мы згодныя з тым, што вохра, у строгім сэнсе, гэта не колер, а назва пігменту мінеральнага паходжання, таму мы фіксавалі пад паняццем “вохра” колеры, вызначаныя як “вохра” і “бэжавы”.

Галоўная вартасць гэтага колеру, на наш погляд, заключаецца ў цёплай, светлай і мяккай ауры, што выпраменьваецца на палотнах беларускіх жывапісцаў. Нават у драматычным творы “Мы вернемся” (1965) Альгерда Малішэўскага вохра асацыіруецца з дабрынёй, цеплынёй і спакоем. Колер выклікае пяшчоту і эмацыйнае задавальненне, ён валодае такой мяккай, прыемнай, рэчыўнай і адчувальнай фактурай, што да яго хочацца дакрануцца рукамі. Аksamітнасць і “ўтульнасць” гэтай фарбы адзначалася рэспандэнтамі ў працы “Ладдзя Харона” (1990) Андрэя Задорына. Вохра саграе мяккай, ласкавай сонечнай цеплынёй [Зоя Літвінава “Прастора восені”

(1990)*], прыносіць адчуванне нагрэтага пяску, што прасыпаецца скрозь пальцы [Аляксей Марачкін “Без назвы” (2000)], вохра струменіцца пахам сухога сена [Міхаіл Філіповіч “Карагод” (1922)], нагадвае пра шоргат леташняй травы [Міхаіл Савіцкі “Поле” (1974)].

Гледачы рэдка звязваюць вохру на карцінах з якім-небудзь ідэальным паняццем, аднак яны добра “адчуваюць” яе. Бэжавы тон у творы Уладзіміра Стальмашонка “Партрэт Якуба Коласа” (1966 – 1967)* прыносіць адчуванне прыемнай фактуры гэтага палатна; у “Нацюрморце пра Вялікую Айчынную” (1968) Мая Данцыга ён адпавядае адчуванню драўлянай фактуры, здаецца цвёрдым і надзейным; у “Партрэце народнага артыста СССР Р. Шырмы” (1967) Уладзіміра Стальмашонка асацыіруецца з матэрыяльнасцю, шчыльнасцю, а таксама са смакам хлеба, бліноў, смачнай ежы; у карціне Леаніда Шчамялёва “Зіма ў Пінску” (1996) спакушае смачным карамельным водарам.

Вохра атаясамліваецца з зямлёю, жаўтаватым пяском, сугліністай глебай, жытнімі палямі, духмянымі стагамі сена, рассечанымі стваламі дрэваў, а таксама з народнымі вырабамі з прыродных матэрыялаў: залацістай саломы, неапрацаванага дрэва, гліны. Можна сказаць, што гэты колер блізкі да ладу жыцця “на зямлі”, таму сярод ідэальных паняццяў, звязаных з вохрай, ужываюцца вызначэнні “жыццё” і “ўрадлівасць”. Паказальным прыкладам у гэтай сувязі з’яўляецца зноў жа праца Уладзіміра Стальмашонка “Партрэт Якуба Коласа”. Дзякуючы чырванавата-вохрыстым тонам глядач адчувае радасць, чароўную слодыч, што сыходзяць ад цёплых адценняў жытняга поля, спакой вячэрняга сонца, якія наводзяць на роздум пра багацце і ўрадлівасць роднай зямлі, пра пачуццё любові да яе. Вохра – вельмі светлы колер беларускага жывапісу, ён можа асацыіравацца з ласкавымі промянімі сонца, у чым падобны да жоўтага. З сонечнай яснасцю звязаны ён у творы Фердынанда Рушчыца “Каля касцёла” (1922). Атаясамленне з сонцам выклікае вохрысты фон працы Уладзіміра Ганчарука “Распяцце” (1990), і ў гэтым выпадку мяккае светлае свячэнне гледачы называюць “боскім”.

Творы, пазначаныя знакам зорачкі, былі змешчаны на каляровай уклейцы лістападаўскага нумара “Роднага слова” за 2008 г. – *Заўвага рэд.*

Цыкл публікацый Галіны Горавай, прысвечаных успрымання колераў беларускага жывапісу, распачаты ў лістападаўскім нумары за 2006 г. артыкулам “Колер як фактар прыроды і культуры”. Ужо змешчаны матэрыялы “Святло і свежасць” (2007, № 1), “Энергія і цяпло” (2007, № 8), “Радасць і дабрабыт” (2007, № 12), “Расліннасць і прахалода” (2008, № 12), “Зямля і цяпло” (2008, № 11), “Неба і холад” (2009, № 1) пра семантыку белага, чырвонага, жоўтага, зялёнага, карычневага і сіняга колераў.

Колер вохры ў выбраных творах нячас-та звязваюць са з’явамі, працэсамі і аб’ектамі прыроды, найбольш характэрныя вызначэнні ў гэтай сферы – дарога і пляж. На палатне Аляксандра Ксяндзова “Святы Георгій” (1992) цёплая вохра нагадвае пра колер чаканкі.

Вохрыстыя адценні на карцінах беларускіх мастакоў часта выклікаюць пазітыўныя эмоцыі ў гледачоў: задавальненне, пяшчоту, надзею на нешта светлае, нарэшце, проста “добрыя” пачуцці. Такім жыццесцвярджальным зарадам валодае вохра на палатне М. Філіповіча “Карагод”. Больш часта колер асацыіруецца з нейтральным станам чалавечай псіхікі: ураўнаважанасцю, спа-кoем, засяроджанасцю. Гэтаму спрыяюць ста-тычнасць і заземленасць, што надаюцца вохрай станковым творах жывапісу [Андрэй Задорын “Пейзаж з інтэр’ерам” (1989)]. Зрэдку сузіранне гэтага колеру можа выклікаць і негатыўную эма-цыянальную рэакцыю гледача: адчуванне суму і адзіноты, пачуццё трагічнага. Праз напружаную вохру на палатне “Ганча – зямля партызанская” (1967) Віталія Цвіркі многія ўбачылі трагедыю роднай зямлі (у гэтай працы даследаваны колер кантрастуе з чырвоным і чорным).

Мы не можам назваць вохру колерам са знач-най ідэйнай сімволікай у творах беларускага стан-ковага жывапісу, хутчэй за ўсё, станоўчыя якасці гэтага колеру трэба звязваць з яго асацыятыўным і псіхаэмацыянальным уздзеяннем. Ё. Ітэн піша пра “дружалюбную, цёплую, дабратворную атмасфе-ру” [1, с. 87], што ствараецца бэжавымі тонамі ў пластычных мастацтвах. Трэба думаць, падобны-мі выразнымі ўласцівасцямі прыцягвае гэты колер і гледачоў у палотнах беларускіх майстроў.

Такім чынам, колер вохры валодае ўстой-лівым пазітыўным уздзеяннем, уласцівасцямі цяпла, мяккасці; шырока асацыіруецца з пры-роднымі матэрыяламі: зямлёй, пяском, глінай, драўнінай; атаясамліваецца з колерам ежы; вы-клікае лёгкія і прыемныя эмоцыі: радасць, спа-кой; узмацняе стан ураўнаважанасці.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Иттен, И.** Искусство цвета / И. Иттен. – М. : Д. Аро-нов, 2001.
2. **Люшер, М.** Цветовой тест Макса Люшера / М. Лю-шер. – М. : Эксмо, 2004.
3. **Миронова, Л. Н.** Цвет в изобразительном искусстве / Л. Н. Миронова. – Минск : Беларусь, 2002.

Дыялог з карцінай

Наталля ШАРАНГОВІЧ

ІНТУІТЫЎНЫ ЖЫВАПІС ВАСІЛЯ КАСЦЮЧЭНКІ*

І адразу белыя сцены майстэрні, якія гаспа-дар прынцыпова не завешвае ўласнымі творамі, падаліся тымі чыстымі палотнамі, якія толькі чакаюць дотыку рукі майстра. Не перашкаджаць ужо гатовымі працамі нараджэнню новых – вось прынцып мастака.

“Апошнім часам пачынаю распрацоўваць вялі-кую плоскасць палатна, – разважае Васіль Кас-цючэнка. – Аднак ад адчування цэльнасці не ад-маўляюся. Не ведаю, чым мае пошукі скончацца, які будзе вынік. Адно дакладна: хаосу не люблю. Я чалавек іншага плана. Таму і белы колер сцен – лакальны, не цісне, дапамагае. У майстэрні, калі працую, стараюся іншыя работы здымаць, каб не спакушалі паўтарыць ужо знойдзеныя прыё-мы. Лепш за ўсё, калі палотны стаяць, паверну-тыя да сцяны. Іначай яны нешта нагадваюць, прыцягваюць, трывожаць”.

Што ж было тым першапачатковым штурш-ком, які прывёў да з’яўлення новай пластычнай

мовы Васіля Касцючэнка? Эмацыянальная маты-вацыя для ўжо знойдзенай формы ці менавіта вобразнае развіццё тэмы? Або стыхія прыродных спалучэнняў? Ці структура палатна – шматмер-ная, шматпадзейная, шматфарбавая, дынамічная? Першапрычыны невядомыя, але бачны вынік: ас-лабленне прадметнага пачатку, паніжэнне ролі сюжэтных сувязей. У карцінах Касцючэнка ёсць пазнавальныя дэталі, але рэаліі тут відавочна дру-гарадныя. Галоўнае – жыццё самога жывапісу.

Студэнцкія работы мастацка-графічнага фа-культэта Віцебскага педінстытута ў 1970-я г. былі вельмі далёкія ад прынцыпаў фармальнай кам-пазіцыі. Не эксперымент быў пакладзены ў аснову навучання, а рэалістычнае адлюстраванне рэчаіс-насці. Таму не выклікае здзіўлення, што дыплом-ная работа Васіля Касцючэнка – манументальнае шматфігурнае палатно 2 × 2,5 м – прысвечана за-снанню Віцебска княгіняй Вольгай. З паўгода хлопец маляваў сваіх сакурснікаў, іх паставы, тва-

* Пачатак на апошняй старонцы вокладкі.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

ры. Над ложкам у інтэрнаце вісела яго надзіва характарныя і выразныя малюнкi. Пасля ён перавёў іх праз капіравальную паперу на палатно. Малады мастак вельмі гарманічна і натуральна здолеў спалучыць у адной рабоце розныя жанры – пейзаж, тэматычную кампазіцыю, партрэт. Карціна прынесла дыпломніку не толькі добрую адзнаку, але і ўхвалу старшыні камісіі Пятра Крахалёва – аднаго з вядучых мінскіх жывапісцаў таго часу. З яго лёгкай рукі Васіль Касцючэнка пераехаў у Мінск, мяркуючы працягнуць вучобу ў тэатральна-мастацкім інстытуце. Праўда, задума не ажыццявілася. Давялося зарабляць на жыццё мастаком-афарміцелем у адным са сталічных паркаў адпачынку, а паралельна весці дзіцячую студыю. Усё, здаецца, складвалася не так ужо і блага. Заказныя жывапісныя работы на мастацка-вытворчым камбінаце прыносілі нядрэнны прыбытак. І, магчыма, не мела б сэнна наша мастацтва такога тонкага каларыста, які віртуозна адчувае пластыку алейнага жывапісу, калі б не адзін выпадак.

Закуток дзіцячай студыі быў адведзены для ўласнай майстэрні выкладчыка і аддзяляўся ад астатняй часткі шырмай. Пасля заняткаў навучэнцы звыкла пакідалі свае творы на падлозе і сыходзілі. Аднойчы дзіцячыя малюнкi, рознакаляровыя, наіўна-шчырыя і такія сапраўдныя, засяродзілі ўвагу Касцючэнка. Праз хвіліну ён адкрыў шырму, за якой стаяла ўласная работа з тыповым па тых часах сюжэтам: святочная плошча, моладзь з кветкамі і шарыкамі ў руках. І здалася Васілю гэтае палатно цёмным, надуманым, паказным... Як маланкай працяла – не тое. Усё павінна быць вельмі проста. Зразумела. Мастак свае тагачасныя работы... спаліў. Вызваліўся такім чынам з іх палону. І пачаў творчасць наноў – са шклянкі і яблыка. З простых прадметаў.

Не ўсё адразу пайшло лёгка і гладка. Давялося шмат эксперыментавать, крытычна параўноўваючы ўласныя напрацоўкі з выяўленчай “мовай” калег, разважаючы над інавацыямі, якія ўзніклі ў савецкім і еўрапейскім мастацтве ХХ стагоддзя. Што характэрна, Касцючэнка цураўся ўсялякіх абстракцый нават у час суцэльнага захаплення аднагодкаў супрэматызмам Казіміра Малевіча, беспрадметным жывапісам Васіля Кандзінскага. У пластыцы малады мастак заставаўся традыцыяналістам, проста рэчыўны свет ён аздабляў сімваламі, метафарамі і асацыяцыямі. У жывапісе імкнуўся рабіць толькі тое, што адчуваў інтуітыўна, да чаго цягнула стыхійна і падсвядома. Займаўся не наватарствам, а творчасцю.

«Я не аматар плесці на палатне карункі. Мноства рэчаў, сабраных у межах адной плоскасці, мяне не натхняюць. Важна, каб былі яснасць, выразнасць і зразумеласць. У гэтым – сапраўдная глыбіня, што патрабуе немалых высілкаў. На-

ват калі бярэш суадносіны ўсяго двух колераў, не заўжды ўдаецца адразу патрапіць у іх спалучэнні так, каб не трэба было нічога дамалёўваць. Ёсць, безумоўна, іншая эстэтыка, калі творца поўнасьцю запаўняе прастору карціны. Аднак наўмысны хаос мне асабіста не даспадобы. Для мяне работа завершана, калі яна адпавядае задуме і дасканала, па-майстэрску вырашана. Калі ёсць энергетыка мазка і гульня колераў. Але спланаваць вынік мне ніколі не ўдаецца, усё адбываецца праз інтуіцыю. Не прадумваю перад тым, як уззяцца за пэндзаль, ці можна спалучыць чырвонае з сінім. Адкаж шукаю на ўзроўні падсвядомасці. Адбываецца гэта так: цэлы дзень працуеш, пішаеш – усім задаволены, усё быццам бы атрымалася. Але тут пачынае змяркацца, і ты бачыш – работа таксама “змеркнулася”. Спачатку здавалася: стварыў шэдэўр! А тут разумееш: твор не кранае. А без эмацыянальнага складніка няма палатна. І зноў штосьці перапрацоўваеш...»

Гульня з колерам, пошук свежых, арыгінальных кампазіцыйна-пластычных структур для Васіля Касцючэнка натуральныя. Прычым у аснове сюжэтаў заўжды знаходзяцца канкрэтныя аб'екты – дакладныя і пазнавальныя сваімі абрысамі і формамі. Садавіна, гародніна, зеляніна, кераміка, абрусы – класічныя атрыбуты свету рэчаў. Захапляюць мастака і жаночыя постаці, у якіх няма партрэтнасці, прымітыўнай прамалінейнай трактоўкі чалавека. Такія работы, хутчэй, нагадваюць успаміны, разважанні, сімвалы, дзе валадарыць пластычная дынаміка, што можа захапіць глядача лірычным, нават інтымным пачуццём. Усе карціны майстра напоўненыя складанымі асацыяцыямі, якія не прачытваюцца адназначна. Аўтар нібы патрабуе ад глядача, каб той сам расшыфроўваў сюжэты яго палотнаў. Мастак стварае рамантычную прастору, дзе ёсць свае формы існавання, свае законы і паэтыка. Адсюль і асноўны жывапісны прыём – умоўнасць кампазіцыйнай арганізацыі.

Аўтар здолеў стварыць уласны мастацкі сусвет, напоўнены сардэчнай цеплынёй. Менавіта гэта з'яўляецца першаснай стыхіяй творчасці, незалежнай ад таго, якую тэму ён абірае: нацюрморт з садавіной на белым абрусе, вытанчаную жаночую галоўку або сюррэалістычны загадкавы краявід. Паўсюль валадарыць нястрымная жывая фантазія, якая не дазваляе нікому застацца абыякавым. Творы Васіля Касцючэнка цёплыя, амаль пяшчотныя па колеры, дзе рэчыўны свет і постаці людзей успрымаюцца чыстай мелодыяй у адпаведнай колеравай танальнасці.

«Для мяне вельмі важна, каб палотны аднолькава выразна глядзеліся ў розных сітуацыях. Яшчэ ў маладосці сутыкнуўся з такой праблемай: працуеш у маленькай майстэрні, а пасля прыносіш твор у выставачную залу – і бярэцца за галаву. Як

так? Калі маляваў, колер быў актыўным. А тут – не. Асабліва гэта тычылася памяшкання Палаца мастацтваў. І пачынаеш думаць: чаму колер адчуваецца па-рознаму? Заўважыў цікавую акалічнасць: карціны старых майстроў, напрыклад Веласкеса, Тыцыяна, якія ўпрыгожвалі інтэр’еры цэркваў, глядзеліся аднолькава выразна і пры дзённым асвятленні, і ў цемры. І нават пры запаленых свечках палотны проста змяняліся, але па-ранейшаму прыцягвалі да сябе. Калі я стаў аналізаваць гэты феномен, заўважыў: уся справа ў правільных адносінах да цёплых і халодных фарбаў. Цёплы колер вечарам цяплей, згасае. І тады пачынае працаваць халодны. А работа пры гэтым не страчвае выразнасці. Яна застаецца жывапіснай, пластычнай. Такі эфект ніколі не перадае на фотаздымку. Нават калі разглядаеш палатно ў люстэрку, разумееш – не тое. Адночы адзін калекцыянер сказаў мне: не прывозь свае каталогі, хачу твае карціны бачыць “жывым”. Каб зразумець сутнасць твора, а не проста банальную перадачу сюжэтнай лініі. Вось так, па-мойму, і варта ўспрымаць жывапіс».

У манеры мастака факсіруюцца кропкі судакранання розных пластычных і стылявых традыцый: напружаная, адкрытая фарбавасць, лінейны, колеравы гратэск, святланоснасць і празрыстасць. Пры гэтым можна адзначыць шчаслівае супадзенне тэмы і метаду. Касцючэнка выкарыстоўвае розныя жывапісныя тэхнікі – шчыльны, густы фарбавы слой, створаны кантрастамі рэзкіх і дакладных спалучэнняў, графічную сілуэтную заліўку, акцэнтаваны мазок, у апошні час – лесіроўку. Ён працуе на палотнах рознага фармату, любіць буйныя формы з далучэннем дробных фігур, узятых панарамна з высокай кропкі агляду. У работах сярэдніх памераў мастак максімальна ўзбудняе выяву і рэзка кадрыруе. Ёсць рысы, што аб’ядноўваюць гэтыя рознахарактарныя вопыты: пластычная думка, жывапіснае адчуванне, колеравы асацыяцыі. Пры гэтым карціны захоўваюць фігуратыўнасць, яны пабудаваны на рэальных формах.

Зрэшты, і сам працэс работы над палатном, ад першапачатковай ідэі да апошняга мазка, мае зусім няпросты характар. Мастак можа адразу працаваць пэндзлем, імкліва пакрываючы ўсю паверхню фарбай, і таму многія яго работы здаюцца выкананымі імпрывізацыйна, на адным дыханні. Хоць на самай справе творы пачынаюцца з эскізаў і накідаў, як у большасці мастакоў, з графічных, акварэльных выяў, якія часам маюць не меншую каштоўнасць, чым алейныя палотны. А бывае, ідэі прыходзяць да Касцючэнка раптоўна, ужо ў час работы. Эмацыянальнае напружанне сваіх карцін ён ніколі не шукае ў разгорнутай апавядальнасці сюжэта. Яно – у пачуццёвай моцы формаў і фарбаў, у тым пачуццёвым геданізме, які прачытваецца ў многіх сюжэтах.

Васіль Касцючэнка – мастак-посттрадыцыяналіст, яго творчасць – “адкрытая сістэма”, для якой характэрны прымат уяўлення, стварэнне ўласнай рэальнасці, часта зашыфраванай у алюзіях і падтэкстах. Традыцыі ён пераасэнсоўвае з пункту гледжання дня сённяшняга, спрабуючы як мага глыбей зразумець, успрыняць, прааналізаваць і ацаніць усё, што акружае. Таму работы маюць пэўную стылістычную агульнасць. Яго творчы метады не церпіць ні канона, ні шаблонаў, ён патрабуе ад мастака выключнай вынаходлівасці, урэшце, імкнення рухацца наперад у пошуках новай структуры карціны, дзе ўсе кампаненты знаходзяцца ў дынамічнай узаемасувязі.

Ёсць месца, дзе кожны зацікаўлены глядач можа сёння ў любы момант паглыбіцца ў вобразны сімвалізм Васіля Касцючэнка. У калідорах Нацыянальнай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь знаходзіцца вялікі жывапісны твор мастака “Зімовыя святы”. Ён прысвечаны Калядам і Нараджэнню Хрыстovu. Праз канкрэтны сюжэт, увасоблены з дапамогай сучаснай пластыкі, якая выдатна адпавядае хай-тэкаўскім інтэр’ерам бібліятэкі, мастак здолеў узяцца да філасофскіх абагульненняў, да глыбокага пранікнення ў сутнасць духоўных пошукаў сучаснага чалавека. Ён паспрабаваў перадаць адчуванне чароўнага святла на фоне пранізлівага белага колеру, што сам па сабе сімвалізаваў для мастака Беларусь. Унізе ідзе залатая паласа – сімвал дарогі, алегорыя развіцця і трыумфу нашай Бацькаўшчыны. У цэнтры кампазіцыі аўтар згрупаваў людзей, якія сустрэліся, каб у цесным адзінстве сустрэць зімовыя святы. Тут шырока выкарыстаны народныя атрыбуты: ручнікі, паднос, калядныя зоркі, іншыя матэрыяльныя рэчы. Зверху кампазіцыю замыкаюць акенцы, за кожным з іх свой свет, сваё жыццё; іншымі словамі, мастак хацеў перадаць сувязь старадаўніх вытокаў нацыянальнай культуры з высокай духоўнасцю сваіх сучаснікаў.

Васіль Касцючэнка не стамляецца працаваць. «Многія мае карціны маюць назву “Сустрэча”. І не выпадкова, бо сустрэча, гутарка, размова з сябрам, калегам, проста паважаным чалавекам для мяне вельмі важная частка творчага працэсу. Такую сустрэчу трэба заслужыць. Мастак гадзінамі можа засяроджвацца на адным творы, сядзець за зачыненымі дзвярыма майстэрні, але пасля гэтага ўзнікае непераадольная патрэба паразмаўляць з аднадумцамі. Тут няма майго ўласнага вынаходніцтва. Згадаю палотны класікаў – іх работы таксама часта мелі назву “Дыялог”, “Тайная вячэра”. Стол – гэта магутны філасофскі сімвал. У пачатку тысячагоддзя я напісаў серыю “Чысты стол”: белы фон, белы абрус на сталі, на якім няма ніякіх прадметаў. Гэта сімвал ачышчэння, якое неабходна кожнаму з нас, каб пайсці далей».

ПАКАЗАЛЬНІК МАТЭРЫЯЛАЎ, ЗМЕШЧАННЫХ У ЧАСОПІСЕ за 2009 г.

Канановіч А. Са Смаргоні з любоўю да слова – IX, 3.

Куліковіч У. На варце духоўнасці – I, 3.

Падліпская З. Слова да аўтараў і чытачоў часопіса – VII, 3; XII, 3.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Г. Гісторыка-тэарэтычныя аспекты развіцця параўнальнага літаратуразнаўства ў Беларусі – V, 15.

Алтыбаева С. Аўтар, герой, вобраз у сучаснай казахскай прозе: Да пытання аб эстэтыцы метадалагічнага дысанансу – XII, 33.

Барысенка В. Мераць творчасць меркай еўрапейскай, або Вопыт спасціжэння літаратуры *Пятром Васючэнкам* – II, 78.

Баўтрэль І. “І сэрцам песню праспяваць...”: Штрыхі да творчага партрэта *Еўдакіі Лось* – III, 3; “Слова шукай свайго”: Да 100-годдзя *Максіма Лужаніна* – XI, 7.

Бахановіч Н. Асоба ў цыклічнай мадэлі нацыянальнага быцця: На матэрыяле твораў беларускай і польскай літаратур пачатку XX ст. – V, 28.

Бугаёў Дз. Пра найбольшыя ўдачы ў маім літаратурным жыцці – I, 12.

Бышка Н. Шчасце адкрываць родную мову: Інтэрв’ю з *Навумам Гальняровічам* – I, 4.

Васючэнка П. Формулы літаратуры – II, 81; Ад рэпрадукцыі да эўрыстыкі: Развагі выкладчыка беларускай літаратуры пра студэнцкія памылкі – IX, 32.

Вострыкава А. Летапісец Малай Страны: Асаблівасці прозы *Яна Неруды* – V, 20.

Ганчарова-Цынкевіч Т. Цыкл вершаў *Максіма Багдановіча* “Згукі Бацькаўшчыны”: Некаторыя аспекты фальклорных традыцый – IV, 35.

Гарадніцкі Я. Класік беларускай паэзіі XX стагоддзя – *Аркадзь Куляшоў* – II, 71; Голас паэта: Да 50-годдзя з дня нараджэння *Анатоля Сыса* – IX, 18.

Гедзімін Л. Ён даў нам магчымасць ганарыцца мінулым...: Навуковы шлях *Аляксандра Коршунава* – VII, 31.

Гетман-Крывецкая Н. Праблема “відушчасць – невідушчасць” і яе мастацкае ўвасабленне ў прозе *Таісы Бондар* – I, 32.

Гоўзіч І. Сучасная беларуская паэзія: Матэрыял да вывучэння аглядавай тэмы ў XI класе – VIII, 26.

Дарашчонок П. Зброяй друкаванага слова: Беларускія перыядычныя выданні ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны – IV, 22; Летапісцы ўсе-

народнай барацьбы з ворагам: Падпольны і партызанскі друк Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны – VII, 24; Падпольны і партызанскі друк Беларусі ў ідэйнай барацьбе з акупацыйнымі выданнямі – X, 28.

Драбеня Ф. Жанрава-стылёвыя прыярытэты беларускай драматургіі канца XX – пачатку XXI ст. – IV, 30; Асэнсаванне гісторыі народа ў драматургіі *Алеся Петрашкевіча* – VII, 35.

Жыбуль В. Генератар творчай думкі: Крытык, філосаф, празаік *Адам Бабарэка* – X, 3.

Запартыка Г. Гісторыя вяртання *Ігната Кулакоўскага* ў лістах *Генадзя Каханюўскага* да *Зоські Верас* – XII, 30.

Калядка С. Духоўная сутнасць кахання ў лірыцы *Соф’і Шах* і *Хрысціны Лялько* – III, 14; “Творчасць для мяне – работа надзвычай цяжкая...”: Каментарыі да дзённікаў *Максіма Танка* – XI, 11.

Караткоў М. Праўда Боская і людская: Ідэйна-вобразная сістэма драмы “Радавыя” *Аляксея Дударова* – IV, 26.

Каша П. Постмадэрнісцкі вобраз славацкага / славянскага будзіцеля *Людавіта Штура* – VI, 37.

Кірыла Тураўскі. Прыпавесць пра чалавечую душу і цела, або Пра Сляпога і Бязногага (пераклаў Іван Саверчанка) – VIII, 4.

Кіявіцкая Т. Жаночы персанаж *Кузьмы Чорнага* ва ўсходнеславянскай галерэі вобразаў: На прыкладзе Мані Ірмалевіч з рамана “Сястра” – VI, 28.

Конан У. Эстэтыка роднай зямлі ў паэзіі *Якуба Коласа* – IV, 3.

Корсак В. Класіфікацыя аберагальных замоўных тэкстаў – I, 37.

Крычко В. “Почет писание твоея любве...”: Літаратурная эпісталаграфія Беларусі: генезіс і традыцыі – II, 84; IV, 14.

Кузьміч Н. Аўтар-апавядальнік: ад самапазнання да самавыяўлення: На матэрыяле апавяданняў “Сена на асфальце” і “Смаленне вепрука” *Міхася Стральцова* – VI, 31; Матывы дарогі і памяці ў апавяданнях *Вячаслава Адамчыка* – IX, 14.

Леська Л. Ад кола да лабірынта: Вобраз шляху ў мастацкім свеце *Яна Баршчэўскага* – XII, 23.

Лявонава Е. “Адраджаючы даўнія рыфмы...”: Жыццё і творчасць *Томаса Стэрнза Эліята* – V, 23; “У абарону розуму, супраць цемрашальства і гвалту...”: Старонкі жыцця і творчасці *Ліёна Фейхтвангера* – IX, 29.

Макарэвіч С. Максім Танк на Вілейшчыне – VII, 22.

Максімовіч В. Магістралі і ростані: Аб нека-
торых тэндэнцыях у сучаснай літаратуры – I, 24;
Лірыка *Уладзіміра Дубоўкі* 1920-х гг. – IX, 4.

Манкевіч А. “Усё, што ведаю аб жыцці, – ад-
даць людзям...”: Чалавеказнавец *Іван Чыгры-
наў* – XII, 14.

Мельнікава А. Адлюстраванне лёсу нацыі ў
славянскіх літаратурах: Лёс беларускага народа
ў прозе *Кузьмы Чорнага* – VIII, 14.

Мінскевіч С. Філасофія кахання ў паэтыч-
ных інтэрпрэтацыях: Праблема перакладу вер-
ша *Персі Шэлі* на беларускую мову – III, 30.

Мішчанчук М. Асацыяцыі – X, 11.

Мушыньскі М. Алегарычны вобраз сонечнага
промня ў паэме “Сымон-музыка” *Якуба Кола-
са* – I, 16; III, 17; Набліжаны да Поўнага...: Новы
Збор твораў *Якуба Коласа* – V, 6.

Мусіенка С. Гродна ў жыцці і творчасці *Элі-
зы Ажэшкі* і *Зоф’і Налкоўскай*: Да праблемы
пераемнасці традыцый – VIII, 20.

Мышкавец І. “І ў новым свеце пройдзе ўсё
былое прада мной...”: *Дзядор Дзявольскі* і *Мак-
сім Багдановіч* – VIII, 12.

Някляеў У. “Мы на крывіцкім дрэве каля-
нае лісцё...”: Да 50-годдзя *Язэпа Янушкеві-
ча* – III, 7.

Павільч А. Культурная разнастайнасць свету
ў пісьмовых крыніцах старажытнасці – VIII, 9.

Падстаўленка В. “І зорка ў сэрцы начава-
ла...”: Паэзія *Аркадзя Моркаўкі* 1920-х гг. –
VI, 17.

Панькоў Я., Панькова В. Вядучы паланіст
Беларусі: Асноўныя вехі навуковай дзейнасці
прафесара *Святланы Мусіенкі* – VIII, 18.

Паталкоў Ю. Чытач – пасол святла: Прабле-
ма “першааўтара” пры вывучэнні літаратуры:
роздум над вершамі *Янкі Купалы* – VII, 10.

Пінігін М. Ракаўская шляхта – III, 8.

Поўх І. Тэма паэта і паэзіі ў цыкле “Зномы”
Алеся Разанава – IX, 25.

Рагойша В. “Вершы мае – часовыя прыста-
нішчы...”: *Максім Танк* – майстар вершаванага
слова – I, 20.

Рагуля А. Трывожнае абуджэнне: Проза *Яд-
вігіна Ш.* – I, 9; Семантычныя ёмкасці лакаль-
най формы: Эстэтыка прозы *Міхася Лынько-
ва* – XI, 3

Разанаў А. З рыбінаю ў руках – IV, 7.

Разько П. Мастацтва перакладу паэтычных
твораў: На прыкладзе балады *Фрыдрыхы Шы-
лера* – XI, 19.

Сабуць А. Творчыя перазовы *Максіма Баг-
дановіча* і *Поля Верлена* – VII, 13.

Саверчанка І. Архітэктоніка і сімваліка рары-
тэтай прыпавесці *Кірылы Тураўскага* – VIII, 3.

Саламевіч Я. Ядвігін Ш.: Загадкі псеўдані-
маў – I, 8; Пад жаночымі прозвішчамі: Загадкі
псеўданімаў – VI, 34.

Серэхан Г. “Слаўся, святая любоў да Айчыны!”:
Творчая спадчына *Антоня Гарэцкага* – IV, 8.

Сільнова Л. Кнігазбор *Мікалая Янчука*:
Да 150-годдзя вучонага-славіста – XI, 26.

Содаль У. “Явар”: 3 гісторыі аднаго верша
Янкі Купалы – VI, 22.

Старасценка Т. Светлы Дом сустракае гас-
цей: Лірыка *Міколы Шабовіча* – I, 35; Вытокі
слова *Уладзіміра Мазго* – III, 12.

Сычова С. Узаемадачынненні свету людзей і
свету прыроды ў нацыянальным характары бе-
ларуса: На матэрыяле прозы *Віктара Карам-
зава* – VI, 10.

Тарасова Т. Сімваліка-міфалагічныя коды
апавесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”
Віктара Казько – XII, 18.

Трафімчык А. П’есы для дзяцей *Віталя Воль-
скага* як з’ява беларускай літаратуры – VI, 20.

Трус М. Венскае выданне брашуры *Максіма
Багдановіча* “Беларускае адраджэнне” (1916):
вядомае і невядомае – I, 28; Беларуская прысут-
насць у міжваеннай Чэхаславакіі: у дадатак да

Пражскага эпістальерыю – II, 75; Падзвіжніцкія
шляхі роду Краскоўскіх: разгорнуты каментар-
ый да Пражскага эпістальерыю – III, 24; Бера-
гіня гістарычнай памяці: Старонкі жыцця *Люд-
мілы Краскоўскай* – IV, 18; Даўні сябра бела-
рускага народа: Невядомыя лісты ўкраінскага
гісторыка *Дмітра Дарашэнкі* – V, 10; “...Мы
верылі адно аднаму”: Невядомыя лісты *Уладзі-
міра Жылкі* – VI, 23; Вяртанне з холаду забыц-
ця: Верш “Зімою” *Агафангела Крымскага* ў пе-
ракладзе *Уладзіміра Жылкі* – VII, 17; Сляда-
мі “Ветразыў Адысея”: Старонкі даследчыцкага
пошуку *Уладзіміра Калесніка* – IX, 9; Перапіска
Уладзіміра Калесніка і *Людмілы Краскоўскай*
1960-х гг. – IX, 11; “Ваша інфармацыя для мяне
надзвычай каштоўная”: Перапіска *Уладзіміра
Калесніка* і *Людмілы Краскоўскай* 1970-х гг. –
X, 22; “...Каб не разбурыўся беларускі Пантэон”:
Лісты *Уладзіміра Калесніка* да *Людмілы Крас-
коўскай* пачатку 1990-х гг. – XI, 15; Невядомыя
лісты Пражскага эпістальерыю: Карэспандэнцыя
Міхася Каберца 1929 – 1930 гг. – XII, 25.

Тукунова Н. Час і герой у творах *Барыса
Пятровіча* – VII, 28.

Федарцова Т. На арбіце творчага пошуку,
патрабавальнасці і душэўнага цяпла: Слова пра
Мікалая Мішчанчука – X, 8.

Хальпукова К. Міфапаэтыка часава-прас-
торавага кантынууму ў лірыцы *Янкі Купалы* і
Максіма Багдановіча – VII, 4.

Хмяльніцкі М. “Усё ж застанеца мая вам
фатальная сіла...”: Старонкі жыцця і творчас-

ці *Юльюша Славацкага* – III, 20; Асоба і творчасць *Юльюша Славацкага* ў беларускай культурнай прасторы – IX, 21.

Шаладонова Ж. “...Падзяліцца сэрцам, стравай, хлебам!”: Народная мараль і побыт у творах *Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча* і *Тараса Шаўчэнкі* – V, 3; Топасы нацыянальнай прасторы ў мастацкім свеце *Якуба Коласа*, *Мікалая Гоголя*, *Тараса Шаўчэнкі* – X, 18.

Шапран С. На сямі вятрах: Да гісторыі стварэння і першых публікацый аповесці “Знак бяды” *Васіля Быкава* – VI, 3; «Беларусь стала маім арганічным “я”»: Да 75-годдзя *Карласа Шэрмана* – X, 15.

Шахнюк А. Польскамоўны санет “Беларус” *Янкі Купалы*: Адлюстраванне ў перакладах твора нацыянальна-культурных асаблівасцей – VII, 7.

Янушкевіч Я. Былі ў Вінцэнта два зяці: Архіўнае эсэ – III, 9; Візітка беларускай паэзіі XIX стагоддзя: Паэма “Тарас на Парнасе” – VI, 14.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Закон Рэспублікі Беларусь «Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”» – II, 3.

Асабіна С. Фразеалагізмы ў творах *Міхася Лынькова*: Некаторыя эфектыўныя прыёмы ўжывання – XI, 35.

Бабіч Ю. “А неба сіняе-сіняе – аж перасіне-ла...”: Сіні колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў – I, 40; “Блакiт нябёс, блакiт азёр, блакiт iльну...”: Блакiтны колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў – VII, 40.

Багамолава А. “Няма такога чалавека на зямлі, якому Бог яшчэ не дапамог...”: Экспрэсіўнасць мовы “Давыд-гарадоцкіх канонаў” *Георгія Марчука* – XII, 44.

Барковіч А. Корпусная лінгвістыка: яе гісторыя, магчымасці, развіццё ў Беларусі – II, 32.

Важнік С. Кахаць па-беларуску – гэта значыць... – I, 53; Эпістальны этыкет беларусаў: Да пытання станаўлення эпістальнай нормы беларускай мовы – II, 54; Эпістальны этыкет беларусаў: Нашаніўскі лістоўны стыль – III, 46; *Якуб Колас* кахае, любіць, сябруе...: Эпістальная карціна жыцця паэта – V, 44; Эпісталаграфія *Уладзіміра Караткевіча* – VII, 54.

Валатоўская Н. Слова са значэннем ‘страва’ ў дыялектнай лексіцы беларускай і ўкраінскай моў – X, 46.

Гайко Д. Не толькі навука, або Філалагічная вандроўка ў Гродна – III, 54.

Гапеева В. Жаданне і намер: да пытання суаднесенасці: На прыкладзе дзеяслова *хацець* – V, 32.

Гапоненка І. Перадача іншамоўных геаграфічных назваў па-беларуску – II, 30; Беларуская мова ў Беластоку – III, 53.

Гаўрош Н., Нямковіч Н. “Каханне і веру не трэба ўсім выстаўляць напаказ – душу чуе толькі неба...”: Шчасце, каханне, вера, любоў, адданасць, дружба, сяброўства, спагадлівасць, згода ў беларускіх афарыстычных выслоўях – II, 65; III, 50; “У кожным зерні новы колас вясны чакае”: Будучыня, праца для яе; жаданні, надзеі, мары ў беларускіх афарыстычных выслоўях – V, 48; “Гадуюцца дзеці ў любові – ратуецца вечнасць”: Дзяцінства, вучоба і выхаванне маладога пакалення ў беларускіх афарыстычных выслоўях – VII, 59; “Хто склаў песню народу, яе рэхам уваскросне...”: Афарыстычныя выслоўі ў творах *Максіма Танка* – IX, 52.

Губкіна А. Сапраўдны чалавек сваёй зямлі: Да 145-годдзя з дня нараджэння *Аляксандра Сержпутоўскага* – VI, 39.

Гуліцкая В., Гуліцкі М. Лексікаграфічныя даведнікі – найкаштоўнейшыя культуралагічныя набыткі нацыі – VIII, 41.

Гуліцкі М. Беларуская мова як першааснова нацыянальнай культуры – II, 23.

Даніловіч М. Жыццё, прысвечанае навуцы: Да юбілею *Івана Лепешава* – X, 37.

Дзябёлая А. Стылістычнае выкарыстанне фразеалагізмаў і фразеалагічная норма – XI, 38.

Зайцава Л. Да пытання аб кантрастыўным слоўніку беларускай і англійскай фразеалогіі – XII, 50.

Занкавец А. Словаўтваральная актыўнасць саматызмаў беларускай і рускай моў – IX, 46.

Іўчанкаў В. Беларускі правапіс: з дваццатага стагоддзя – у дваццаць першае – II, 18.

Канановіч А. Стан беларускай мовы ў сучасным грамадстве – II, 26; Семантычныя асаблівасці лексем *поле* і *лес* у паэтычных тэкстах *Анатоля Сыса* – VI, 47.

Капылоў І., Кунцэвіч Л. Рупліўцы на ніве роднага слова: Інстытуту мовы і літаратуры імя *Якуба Коласа* і *Янкі Купалы* – 80 гадоў – X, 34.

Каўрус А. Агледзіны слова: Утварэнне, словазмяненне, правапіс – II, 49; III, 39; IV, 51; Што рабіў Эол?: Няясная мясціна ў паэме “Энеіда навыварат” – V, 37; *Ленька* – *Лянько*, *Капейка* – *Кап...йко*: Як пісаць прозвішча? – VI, 56; “Не было бліжэй сяброў...”: Формы ступеняў параўнання – VII, 45; Граматычная схема і жывая мова: Пра некаторыя формы дзеясловаў і назоўнікаў – X, 50; XI, 30; “Ну, будзем ехаць!” – “Едзьма, браце!”: Выражэнне загаду – XII, 40.

Кунец С. Моўная гульня на старонках беларускіх газет – VI, 53.

Лапуцкая І. *Сіні*: 3 гісторыі слоў – I, 43; *Блакiтны, нябесны*: 3 гісторыі слоў – VII, 43.

Лемцюгова В. Назвы паселішчаў – помнікі народнай культуры – II, 28.

Лепешаў І. Пра паўзроўневы від лінгвістычнага аналізу – I, 57; Пра класіфікацыю фразеалагізмаў па ступені іх ідыяматычнасці – X, 38.

Лобань Н. Лексіка з канатацыйным значэннем у мастацкім кантэксце: Тэматычныя і лексіка-семантычныя групы слоў – III, 36.

Лукашанец А. Беларуская мова: асаблівасці сучаснага стану і функцыянавання – II, 11.

Любецкая К. Распрацоўка беларускай тэрміналогіі ў перакладной лексікаграфіі: На матэрыяле нямецка-беларускіх слоўнікаў – XII, 53.

Ляшук В. Беларуская мова ў Славакіі – II, 67.

Макарэвіч М. Лексіка пчалярства ў нацыянальнай тэрмінасістэме – VI, 49.

Макарэвіч Н. Найменні някроўнай роднасці ў беларускай каляндарна-абрадавай паэзіі – I, 49.

Мароз В. Увядзенне каэфіцыента нарматыўнасці для помнікаў пісьменства з беларускамоўнай асновай – III, 32.

Міхайлаў П. “Свякроў – не родная кроў”: Назвы свёкра і свекрыві ў беларускай дыялектнай мове – IV, 45; “Сват не сват, а чалавек свойскі”: Назвы сватоў у беларускай дыялектнай мове – X, 44.

Міхневіч А. Мова і ідэалогія. Мова ў кантэксце культуры – II, 15; Стракатая лінгвістычная энцыклапедыя – III, 38.

Паўлавец Дз. Адметнасці развіцця старабеларускай мовы ў XVI – XVII стст. – VIII, 33.

Прыгодзіч М. Шляхамі беларускага слова – II, 7; Верны рыцар слова: Да юбілею *Міхаіла Булавава* – VII, 38; Патрыярх беларускага адраджэння: Да 150-годдзя з дня нараджэння *Браніслава Эпімаха-Шытлы* – IX, 36.

Рабава Т. Квалітатыўныя метафары адмоўнай скіраванасці – IV, 42.

Рагаўцоў В. Вербальныя сродкі стварэння камічнага ў камедыі “Амністыя” *Мікалая Матукоўскага* – IX, 39.

Разладава М. Пераносныя значэнні нематываваных назваў колеру ў сучаснай беларускай мове – IV, 38.

Рачкоўская А. Што ж напісана на твары?: Міміка ў невербальнай семіётыцы і мове – II, 57; III, 43; IV, 47.

Русіна А. Некаторыя асаблівасці перакладу аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” *Уладзіміра Караткевіча* на англійскую і рускую мовы – XII, 47.

Сабалеўская Н. Маналогі і дыялогі Ганны і Яўхіма ў сітуацыях эмацыянальнага напружання: Па рамане “Людзі на балоце” *Івана Мележа* – XII, 37.

Садоўская А. Паняцце канатацыі ў сучаснай лінгвістыцы і яго роля ў плане вывучэння культурна-нацыянальнай спецыфікі фразеалагізмаў – I, 45.

Садоўская А., Сёмка Ю. Фразеалагізмы з кампанентамі *бог, божы* – IX, 49.

Сачанка С. Прыслоўі ў “Маскоўска-беларускім слоўніку” *братоў Гарэцкіх* – XI, 42.

Смірнова І. Даследаванні Статута Вялікага княства Літоўскага беларускімі і замежнымі лінгвістамі: бібліяграфічны агляд: Да 480-годдзя першай рэдакцыі помніка старабеларускага пісьменства – II, 46.

Старычонок В. “Неабдымнае неба каханя...”: Вызначэнні каханя ў беларускім паэтычным дыскурсе – II, 61; *Любоў Антанюк*: больш за трыццаць гадоў у навуцы – IV, 37.

Струкава С. Старажытныя найменні беларусаў – VIII, 37.

Шабовіч М. *Багатадумна – бясхлебна*: Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст. – XII, 57.

Шчэрбін В. Асноўныя складнікі беларускай лексікаграфіі – II, 38.

Шэмет Т. Хто вучыцца ў старэйшых класах? – V, 35.

Ялоўская Э. Мовы Амерыкі – VII, 52.

Яўдошына Л. Устаўныя канструкцыі ў прозе *Фёдара Янкоўскага* – VI, 42.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Анціпава Н. Станоўчыя і адмоўныя бакі творчай асобы – I, 78; Норма і адхіленне ад яе – III, 79.

Бабруйка В. Метадычнае аб’яднанне настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры Мазыршчыны: У сумесным пошуку – IV, 81.

Бацюлёва Н. “Пад знакам палыновай зоркі”: Урок беларускай літаратуры ў XI, XI’ класах – IV, 76; *Мікола Гусоўскі* – выдатны паэт эпохі Адраджэння: Урок беларускай літаратуры ў IX класе – VIII, 52.

Бруева Т., Шасцілоўская І. Метадычнае аб’яднанне настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры Вілейшчыны: Следам за словам – VI, 82.

Бушыла Н. Узровень маўленчага развіцця вучняў V класа – VI, 66.

Бышка Н. Сапраўдны цэнтр беларусістыкі: Філалагічнаму факультэту БДУ – 70: Інтэрв’ю з Іванам Роўдам – IX, 59.

Валадзько Т. Лічэбнік: Абагульняльны ўрок у VI класе – XII, 84.

Валочка Г., Шаўлякова-Барзенка І. У авангардзе педагагічнай думкі: Да 80-годдзя Нацыянальнага інстытута адукацыі – X, 60.

Верціхоўская М. “Моўленае слова не паірае...”: Урок-разгадка прытчаў *Янкi Сіпако*

ва – IX, 82; Пакліканья і абранья: Урок-разгадка прытчы “Тыя, што ідуць” **Янкі Сінакова** – X, 67.

Грыгаровіч А. Апавяданне “Дуб-Дзядуля” **Ядвігіна Ш.** Урок у IX’ класе – I, 70.

Даніловіч М. Збіранне тапаніміі ў пазакласнай працы па мове – II, 94.

Дзіско У. Кантрольны тэст па беларускай мове № 3 – IV, 78.

Ермаковіч С., Бурак С. “Без праўды можна існаваць, а жыць без праўды немагчыма...”: Урок пазакласнага чытання па аповесці “Зона маўчання” **Сяргея Грахоўскага**. XI’ клас – III, 70.

Жаўняк Н. Маштабнасць вобразаў Петрака і Сцепаніды ў аповесці “Знак бяды” **Васіля Быкава**: Урок беларускай літаратуры ў XI, XI’ класах – VI, 80.

Зелянко В. Узровень сфарміраванасці лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі ў вучняў XI класаў: Вынікі эксперыменту – VI, 62; VII, 64; Вывучэнне фанетыкі ў лінгвакультуралагічным аспекце: Раздзел “Слова ў тэксце”, X клас – XII, 64.

Іўчанкаў В. Калі словы выбіраюць чалавека...: Да 80-годдзя з дня нараджэння **Аркадзя Наркевіча** – III, 59.

Казлова А. Метадычнае аб’яднанне настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры г. Полацка: Шляхі і перспектывы развіцця – III, 83.

Каўрус А. Усё жыццё – служэнне роднаму: Да 75-годдзя **Лявона Падгайскага** – XI, 51.

Калечыц А., Цясевіч А., Пекач А. Сінтаксіс беларускай мовы: Урок 1. Словазлучэнне – II, 100; III, 73; IV, 74; Урок 2. Сказ як сінтаксічная адзінка. Просты сказ – V, 71; VI, 70; VII, 71; Урок 3. Галоўныя члены двухсастаўнага сказа. Спосабы выражэння дзейніка – IX, 71; X, 78; XI, 56.

Канцавая Г. “Як дрэвы, растуць усе словы...”: Марфеміка і словаўтварэнне: паўтарэнне – V, 61.

Кашко В. “Дзякуй табе, браце, Бурачок Мацею...”: Жыццёвы і творчы шлях **Францішка Багушэвіча**: Урок беларускай літаратуры ў IX класе – VIII, 54.

Куліковіч У. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Другі (раённы, гарадскі) этап Рэспубліканскай алімпіяды. 2008 / 2009 навучальны год. IX клас – I, 73; Урокі арфаграфіі: Урок 1. Арфаграфія як раздзел мовазнаўства (даведкі) – I, 80; Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Другі (раённы, гарадскі) этап Рэспубліканскай алімпіяды. 2008 / 2009 навучальны год. XI клас – II, 98; Урокі арфаграфіі: Урок 2. Правілы правапісу літар *о, э (е), а, ы* ў простых па структуры словах – III, 76; IV, 72; V, 69; Урокі арфаграфіі: Урок 3. Правілы правапісу

літар *е, ё, я* ў простых па структуры словах – VI, 74; VII, 69; Урокі арфаграфіі: Урок 4. Правапіс літар *о, а, э, ы* ў складаных словах – IX, 66; XI, 54; Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці этап Рэспубліканскай алімпіяды школьнікаў. 2008 / 2009 навучальны год. IX клас – IX, 73; Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці этап Рэспубліканскай алімпіяды школьнікаў. 2008 / 2009 навучальны год. XI клас – X, 81.

Літвін М. Вывучэнне апавядання “На Каляды к сыну” **Змітрака Бядулі** ў VII класе – I, 66.

Лукашанец А., Кунцэвіч Л., Кандрацень І. Новая рэдакцыя правіл беларускага правапісу: Правапіс галосных (§§ 1 – 4) – I, 62; §§ 5, 6 – II, 88; §§ 7, 8 – III, 56; § 9 – IV, 60; Правапіс зычных (§§ 10 – 12) – V, 50; §§ 13 – 15 – VI, 59; §§ 16, 17; Правапіс мяккага знака і апострафа (§ 18) – VII, 61; § 19; Правапіс абрэвіятур (§ 20) – VIII, 45; Правапіс некаторых марфем (§§ 21, 22) – IX, 55; § 23 – X, 57; XI, 45; Правапіс вялікай і малой літар (§§ 24, 25) – XII, 60.

Любачка М. Абласны метадычны савет у сістэме павышэння кваліфікацыі педагогаў Віцебшчыны – III, 82.

Ляшчынская В. Аспекты вывучэння фразеалагізмаў у сістэме навучання беларускай мове – II, 91; III, 67; Імёны ў методыцы: Да 120-годдзя з дня нараджэння **Івана Самковіча** – IV, 83; Успомнім добрым словам: Да 120-годдзя з дня нараджэння **Івана Пратасевіча** – VIII, 57; Вяха ў гісторыі падручніка беларускай мовы: Да 110-годдзя з дня нараджэння **Міхаіла Жыркевіча** – X, 71.

Мароз С., Ржавуцкая М. Партрэтны нарыс: Урок развіцця звязнага маўлення – IV, 67; Апавяданне або казка паводле прыказкі, якая скіроўвае на разважанне: Рыхтуемса да сачынення – XII, 67.

Мартынкевіч С. Базавыя кампаненты методыкі развіцця камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы – IX, 61.

Міхнёнак С. Метады і прыёмы фарміравання пунктуацыйных уменняў пры вывучэнні складанага сказа – IV, 63; Практыкаванне як асноўны метадычны сродак навучання пунктуацыі складанага сказа – V, 53.

Наскова П. Грамадзянская лірыка: На прыкладзе вершаў “Спадчына” **Янкі Купалы**, “Беларусам” **Якуба Коласа** – VII, 74.

Несцяровіч С. Біблія як помнік старажытнага пісьменства і крыніца літаратуры: Урок беларускай літаратуры ў X класе – VIII, 48.

Пракапенкава Т. Паэзія **Алеся Разанава**: ад зместу да формы: Урок беларускай літаратуры ў XI, XI’ класах – V, 73.

Пшанічная Л. Аднародныя члены сказа. Злучнік: 3 паэмы “Новая зямля” **Якуба Коласа** – VII, 83.

Радзевіч А., Куліковіч У., Трус М. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Чацвёрты (заклучны) этап Рэспубліканскай алімпіяды школьнікаў. 2008 / 2009 навучальны год. IX клас – XI, 64; XI клас – XII, 74.

Савіцкая І. Вывучэнне сінтаксісу складанага сказа ў IX, IX’ класах – I, 75.

Саўко У. Вывучэнне прымет тэксту на ўроках беларускай мовы ў X класе – VII, 79; IX, 78.

Сенькавец У. Вывучэнне творчасці **Петруся Броўкі** ў X класе – VII, 76; Вывучэнне творчасці **Георгія Марчука** ў XI класе – XII, 78.

Скакоўская А. Кантэкстуальнае вывучэнне літаратуры як сродак фарміравання дыялагічнай свядомасці вучняў – X, 61.

Собаль Л. Лексіка і фразеалогія: Абагульняючы ўрок беларускай мовы ў X класе – XI, 68.

Солахаў А. Займальны матэрыял: Назоўнікі адушаўленыя і неадушаўленыя, рэчыўныя і зборныя – IX, 76; Род назоўнікаў – X, 75; Лік назоўнікаў – XI, 66.

Старасценка Т. Мастацкі стыль: Тэма 4 – V, 57; Гутарковы (размоўны) стыль: Тэма 5 – XI, 48.

Сячко М. Ідэя дабрывіні і міласэрнасці да прыроды ў апавяданні “Губаты” **Генрыха Далідовіча**: Урок у VIII класе – XII, 82.

Томашава С. Жыццёвы шлях **Якуба Коласа**: Урок беларускай літаратуры ў X класе – XI, 58.

Уладыкоўская Л. У асобе вучня адлюстроўваецца асоба настаўніка...: Інтэрв’ю з Таісай Данілевіч – IV, 57.

Цатурава А. Метадычнае аб’яднанне настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры Барысаўшчыны: Прыярытэтныя накірункі дзейнасці – I, 84.

Цыбульская С. Тыдзень (дэкада) беларускай мовы і літаратуры ў школе: Асаблівасці арганізацыі і правядзення – II, 103.

Шандроха Н. Анекдот як рытарычны жанр маўлення і перспектывы яго вывучэння ў школе – III, 61.

Шуцьева Ж. Іван Шамякін – чалавек вялікай душы і таленту: Урок па рамане “Сэрца на далоні” з выкарыстаннем інфармацыйных тэхналогій – X, 73.

Ялоўская Э. Тэст па беларускай мове – V, 66.

Яўдошына Л. Лінгвістычны аналіз вершаванага тэксту: На прыкладзе версэтаў **Алеся Рязанова** – X, 64.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Букліс Л., Валадзько Т., Манчак Т., Радзіён Л., Рудая Г., Скробава Л. Слова, вылітае з брон-

зы: Сцэнарый мерапрыемства, прысвечанага Дню беларускага пісьменства – VIII, 62.

Буланда В. “І Памяць гаворыць з намі...”: Сцэнарый да 65-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў – V, 77; Вогнепаклоннік з добрым сэрцам: Літаратурная вечарына, прысвечаная жыццю і творчасці **Міхася Лынькова** – XI, 70.

Васіленка Н. Арганізацыя навукова-даследчай дзейнасці навучэнцаў: На прыкладзе працы на тэму “Старадаўнія сядзібы Гомельшчыны” – X, 85.

Васілеўская А., Залуцкая В., Бандарэнка Н. “Родны сэрцу горад мой...”: Інтэлектуальная гульня, прысвечаная Мінску – VI, 86.

Ўліева Л. Скорараворкі: Займальны матэрыял – VI, 85.

Лінкевіч В. Падарожжа ў краіну зёлак – VII, 85.

Луста Т. “Выратуйце сэрца, вызвальце душы!”: Вечарына, прысвечаная жыццю і творчасці **Анатоля Сыса** – IX, 86.

Лычук Л. “Усяму ёсць на свеце прычына: любові і дабру – мадонна-жанчына”: Літаратурна-музычная кампазіцыя, прысвечаная беларускай жаночай паэзіі – III, 84.

Новікава Т. Панарама зімовых свят: Сцэнарый мерапрыемства – I, 86.

Пабядзінская Н., Міхайлава С. “Нам памяці звоняць званы...”: Літаратурна-музычная кампазіцыя, прысвечаная 65-годдзю вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў – IV, 84.

Смаргоншчына літаратурная – IV, 88.

Хадоскін А. Традыцыі грамадзянска-патрыятычнага выхавання школьнікаў: Народны музей баявой славы ў САШ № 6 г. Калінкавічы – VI, 84.

Штура А. “Часоў былых і новых павязь...”: Мультымедычная прэзентацыя-справаздача даследчых груп – VIII, 59.

Шчасны Р., Страшынская Н. Смаргоншчына: гісторыя і сучаснасць – III, 87.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Абрамчук Р. Музыкі на Беларусі ў эпоху раняга Новага часу XVII – XVIII стст. – X, 98.

Авярчук Н. “Валянцінчык” – ці гэта па-беларуску? – II, 109; Самае “смешнае” свята – III, 111.

Банцэвіч П. Нацыянальная эліта ў ідэйным змесце творчасці **Уладзіміра Караткевіча**: культуралагічны аспект – V, 100; VI, 110.

Валодзіна Т. “Годзе табе, патайнік-чараўнік...”: Рытуальна-магічнае лекаванне эпілепсіі – VI, 94.

Габрусь Т. Захавальніца таямніцы слова – **Лія Салавей** – IX, 99.

Гайдукова Ю. Песня пра долю: 3 гісторыі сцэнічнага касцюма ансамбля “Песняры” – IV, 105; Касцюмы “Песняроў” як адлюстраванне нацыянальнага вобраза беларуса – XI, 83.

Горава Г. Неба і холад: Семантыка сіняга колеру твораў беларускага станковага жывапісу – I, 108; Падарожжа па няходжаных сцежках **Барыса Казакова** – IV, 107; Мяккасць і спакой: Семантыка вохры ў творах беларускага станковага жывапісу – XII, 99.

Гурскі А. Эстэтыка песеннага фальклору: яе сутнасць і мэтанакіраванасць – I, 91; Эстэтыка каляндарна-абрадавай паэзіі: Юр’е, Тройца, Куст, провады русалкі – V, 83; Эстэтыка каляндарна-абрадавай паэзіі Купалля – VI, 91; Эстэтыка каляндарна-абрадавай паэзіі беларусаў: Жніво – VIII, 76; Эстэтыка каляндарна-абрадавай паэзіі: Восеньскія песні – X, 90.

Елатомцава І. Кераміка **Пабла Пікасо** ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь – III, 104.

Зіменка А. “За Беларусь!”: Батальны жанр у беларускім станковым жывапісе – V, 106.

Казакова І. На парозе жыцця: Агульнасць сімволікі сямейна-абрадавага комплексу беларусаў – I, 96; Маральна-этычная роля вобраза Маці-Зямлі ў сучасным грамадстве – III, 94; Роля хлеба ў славянскай і сусветнай культуры – IV, 101; Фольктэрапія як кампанент адукацыі і выхавання – IX, 101.

Карпенка А. Алтарны жывапіс Беларусі XVIII – XIX стст.: Новы выставачны праект Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь – IV, 91.

Карпянкова М. Семантыка і сімволіка архітэктурных формаў Беларусі 1945-га – 1950-х гг. – XI, 89.

Кірыльчук В. Іканаграфія Маці Божай Адзігітрыі ў мастацтве Беларусі XII – XVI стст. – VIII, 72.

Коўрык А. Візуальныя парадоксы эпохі: Працы **Уладзіміра Цэслера** і **Сяргея Войчанкі** ў зборы Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь – VII, 91.

Лозка А. “Псалтыр” **Францыска Скарыны** – не першая друкаваная беларуская кніга? – II, 106.

Макаранка Т. Максім Танк – Якубу Коласу: Аўтографы, дарчыя надпісы, прывячэнні – XII, 87.

Маліноўская-Франке Н. Забытая мастацка святла: Жыццёвы і творчы шлях **Марыі Гажыч** – III, 97.

Мамінаў М. Стылістычныя кірункі ў сучасным тэледызайне: Эстэтыка і генезіс – VII, 97.

Новік М. Залаты век берасцейскай друкарні – VIII, 66.

Нячай В. “Больш вады і неба на душу”: Вобразы крыніц і балот у беларускім кіно – XI, 78.

Падліпская З. Святло праўды **Яўгена Глебава:** Інтэрв’ю з **Ларысай Глебай** – IX, 92.

Павільч А. Шляхі фарміравання камунікатыўнай культуры і міжкультурнай кампетэнтнасці асобы – IX, 107.

Прастакоў В. Асноўныя лакалізацыі іншасветнай мясціны ў ірландскай і валійскай міфалагічных сістэмах – X, 102.

Раманюк А. Прынцыпы класіфікацыі традыцыйных беларускіх жаночых галаўных убораў: Канец XIX – пачатак XX ст. – XI, 86.

Рынкевіч У. Акваэль традыцыйная і сучасная – X, 106.

Саянкова Л. Кінакрытыка як від творчай дзейнасці: Гістарычны аспект – VI, 99; Інфармацыйна-камунікатыўныя і адукацыйныя асаблівасці медыякультуры – XI, 75.

Сівохін Г. Да пытання пра мадэрнізаванне традыцыйнага беларускага грамадства – VII, 101.

Спіцын А. Золак беларускага хрысціянства – I, 100; IV, 94; Царкоўныя манаскія рухі: Станавленне ўсходнеславянскага хрысціянства – X, 94.

Стасюк Н. Музычна-перакладчыцкая дзейнасць **Юльіана Дрэўзіна** – XII, 90.

Сунь Цянь. Танцавальнае мастацтва сучаснага Кітая: Сінтэз усходніх і заходніх традыцый – III, 100.

Сяліцкая Н. Эстэтыка “другога асяроддзя”: Беларускі індустрыяльна-гарадскі пейзажны жывапіс канца 1960 – 1970-х гг. з фондаў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь – I, 104.

Сяо Ін. Апрацоўка народнай музыкі як самастойны жанр кампазітарскай творчасці – IX, 104.

Таніна Л. Купалаўская акцёрская школа: Узаемадзеянне традыцыі і сучаснасці як асноўная тэндэнцыя ў эвалюцыі майстэрства – VI, 103.

Уладыкоўская Л. Стваральная сіла нацыянальнай культуры ў эпоху глабалізму – III, 90; Ці стануць каштоўнасці глабалізму беларускімі? – IV, 97; Хрысціянства і беларускі народ у свеце глабальных змяненняў – V, 87; Фактар духоўнасці ў кантэксце дыялогу культур – VII, 104.

Чарапок Г. Досвед культурнай традыцыі ў кантэксце сцэнізацыі празаічных жанраў беларускага фальклору – XII, 95.

Шамякіна С. Фальклорна-мастацкая адметнасць чарадзейнай казкі – V, 91.

Шаранговіч Н. Вобразы дзяцінства [**Васіль Шаранговіч**] – I, 110; Мастацтва, знітаванае з роднай зямлёй [**Уладзімір Басалыга**] – II, 110; Таямніца прыцягальных пачвар: Графіка **Валерыя Славука** – III, 109; Спасцігнуць сутнасць

рэчы [**Віктар Альшэўскі**] – IV, 110; Пяшчота, радасць, сум [**Іван Дмухайла**] – V, 110; Творца з дзівоснымі фантазіямі [**Мікола Селяшчук**] – VI, 108; Мелодый мінулага [**Уладзімір Тоўсцік**] – VII, 110; Песня пра зубра [**Юрый Якавенка**] – VIII, 70; Мастак, улюбёны ў Мінск [**Май Данцыг**] – IX, 110; 3 рукачынных крыніц [**Уладзімір Хадаровіч**] – X, 110; Мастацтва – гэта місія і самахварнасць [**Арлен Кашкурэвіч**] – XI, 94; Інтуітыўны жывапіс [**Васіля Касцючэнка**] – XII, 100.

Шасцілоўская К. Роля **Станіслава Манюшкі** ў канцэртным жыцці культурных цэнтраў Беларусі ў 40 – 50-я гг. XIX ст. – V, 103.

Швед І. “Зямля стаіць на вадзе, а вада – на зямлі”: Зямля ў структуры міфапаэтычнай мадэлі свету беларусаў – V, 96; “Яна нас корміць і поіць...”: Сакралізацыя зямлі ў духоўнай культуры беларусаў – VII, 107.

Крытыка і бібліяграфія

Важнік Г. Універсальны рэпетытар па беларускай мове – XII, 86.

Губкіна А., Зразікава В. Па старонках гісторыі беларускага мовазнаўства: Пра кнігу “Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918 – 1941)” С. Запрудскага, Г. Кулеш – X, 56.

Куліковіч У. Пра моўныя сродкі выражэння эмоцый: Пра кнігу “Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове” А. Доўгаль – V, 49.

Піваварчык І. Лінгвакраязнаўчае вывучэнне Гродзеншчыны: Пра кнігу “Лінгвістычнае краязнаўства Гродзеншчыны” М. Даниловіча – III, 52.

Прыгодзіч М. Пра мовы шматмоўнай Беларусі і яе адметную культуру: Пра кнігу “Мовы і культура Беларусі: Нарысы” Н. Мячкоўскай – IV, 56; Мове роднай зямлі прысвячаецца: Пра кнігу “Тапонімы распаўсюджаюць: навукова-папулярныя эцюды” В. Лемцюговай – XII, 73.

Савіцкая І. Новае лексікаграфічнае выданне: Пра кнігу “Слоўнік новых слоў беларускай мовы” В. Уласевіч, Н. Даўгулевіч – IV, 41.

Свістунова М. Лексіка: гісторыя і сучаснасць: Пра кнігу “Лексіка беларускай мовы: гісторыя і сучаснасць” С. Струкавай – I, 61.

Тамашэвіч Т. Прыназоўнікі ў новым лексікаграфічным асветленні: Пра кнігу “Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі” М. Канюшкевіч – VI, 58.

Трафімчык А. Не шкодзь прыродзе, жыві з ёю ў згодзе!: Пра кнігу “Малая дзіцячая Чырвоная кніга” В. Гардзея – IV, 36.

Уладыкоўская Л. Ёсць прарокі ў сваёй Айчыне: Пра кнігу “Выбранае” У. Конана – IX, 35.

Шур В. Грунтоўнае даследаванне урбаніміі Беларусі: Пра кнігу “Віцебшчына ў назвах вуліц” Г. Мезенкі – VII, 60.

Ялоўская Э. З клопатам пра настаўніка і вучня: Пра кнігу “Новае ў беларускай арфаграфіі.

Правілы. Заданні. Тэсты. Слоўнік” У. Куліковіча – X, 72.

Літаратура ў новым фармаце

Александровіч А. Беларускія гукавыя кнігі – XI, 63.

Паэтычная старонка

Арочка М. Кветкі бяссмертніку – VII, 87.

Бабарэка А. “Ўсе загоны узараны...”. “Звініць пералівамі возера...”. “Залатыя ніткі вечар...”. “Калі хмурыцца ціхая ночка...” – X, 7.

Багдановіч М. Цемень – VIII, 50.

Барадулін Р. Хто? – VIII, 51; Шляхам зерня – VIII, 51.

Басуматрава С. Чалавечае сэрца – II, 99.

Верас З. Верас – VII, 90.

Вярцінскі А. “Мужчына. Жанчына. Чаканне...” – V, 57.

Гарэцкі А. Песні, напісаныя падчас паўстання Літвы ў 1831 г. Тры ваенныя спевы. Да Адама Міцкевіча. Чорт і збожжа – IV, 12.

Гілевіч Н. Зёлкі – VII, 85; Лісце трыпутніку – VII, 89.

Жуковіч В. Зёлкі – VII, 85; Мароз – XI, 66.

Караткевіч У. Жаўранак – звонкая ніць – V, 60.

Колас Я. Майму другу – XI, 61.

Крымскі А. Зімою (пер. У. Жылкі) – VII, 21.

Купала Я. Явар – VI, 22; Białorusin (Беларус) (пер. У. Мархеля на беларускую, В. Тараса на рускую, Дз. Паўлычкі на ўкраінскую мовы) – VII, 9; “Мы дукі, гранды, інжынеры...” – VII, 12.

Набокаў У. “Уначы, як дах касы люляе...”. Сон. “Дзень за днём, уквечана і гучна...”. “Ты набываеш зноў крылатасць...”. “Ты ўсё глядзіш з-за хмары цёмна-шызаі...”. Расстрэл (пер. М. Мішчанчука) – X, 14.

Пазнякоў М. Рамонкі – VII, 89.

Панізінік С. “Прачнецца Край...” – VII, 85; Святааннік – VII, 86; Крапіва – VII, 88.

Пракаповіч І. “У Вас, як і ў мяне, касмічная прастора...”. “Ноч у ваколіцах. Снег за акном...”. “Прайшло тры дні, а падалося – вечнасць...” – V, 82.

Разанаў А. Мініяцюры – V, 60, 75, 76; “На маёй дарозе ўзгоркі і ўпадзіны...” – X, 66.

Салавей Л. Яр, вар, Свар, юр, альбо Прыход вясны ў арыўскі вар – IX, 101.

Шніп В. Казка пра пошук – I, 74.

Шылер Ф. Der Handschuh (пер. Ю. Гаўрука і Я. Бяласіна на беларускую мову) – XI, 24.

Шэкспір У. Гамлет – прынец дацкі (урывак) (пер. І. Краскоўскага) – III, 29.

Шэлі П. Б. Love’s philosophy. Філасофія каханя (пер. А. Мароза; А. Гібка-Гібкаўскага; А. Таболіч; С. Мінскевіча) – III, 31.

Літаратурны ветразь

Трус М. “Ты набываеш зноў крылатасць...”: Вершы **Уладзіміра Набокава** ў перакладзе **Міколы Мішчанчука** – X, 13.

Адрасы педагагічнага майстэрства

Вінтэрман А. – II, 105.

Пошукі імя

Саламевіч Я. Вольга Галіна – III, 69; Васіль Майстровіч – IV, 17.

Загадкі псеўданімаў

Саламевіч Я. Янка Башкір – VI, 16; Арцём Жывіца – IX, 24; Максім Лужанін – XI, 29.

Песню бярыце з сабою

Апошняе каханне (муз. *С. Бельцюкова*, сл. *Н. Гальпяровіча*) – II, 112; Белая ноч (муз. *Р. Ярашука*, сл. *М. Пазнякова*) – VII, 111; Белыя гусі (муз. *М. Яцкова*, сл. *М. Башлакова*) – III, 112; Ветэраны (муз. *М. Яцкова*, сл. *С. Валодзькі*) – IV, 112.

Крыжаванка

Рубінчык В. Матыль – I, 112; V, 112; VII, 112.

Сопікава В. Браніслаў Эпімах-Шыпіла – IX, 112; Жыццё і творчасць Якуба Коласа – XI, 96.

Целеш Л. Да Дня беларускага пісьменства – VIII, 112; Зімовыя напевы – XII, 112.

Вінішваем юбіляра!

Кавалёва Марыя – I, 60; Лыч Леанід – I, 89.

Наш каляндар

Граніт Пятрусь – I, 31.

Памяці Зінаіды Варановіч – XII, 56.

Вінішваем пераможцаў!

Падвядзенне вынікаў рэдакцыйных конкурсаў – X, 87.

Вяртаючыся да надрукаванага

Правапіс лічэбнікаў семдзсят, восемдзсят – VI, 69; Да ўвагі чытачоў! – XII, 63.

Міністэрства адукацыі прапануе

Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” – VIII, 80; Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова” – VIII, 90; Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” (I – XI класы) – VIII, 96; Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская мова” (I – XI класы) – VIII, 101; Прапановы па арганізацыі выканання Плана мерапрыемстваў па рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. “Аб правілах беларускай ар-

фаграфіі і пунктуацыі”, якія выпрацаваны рабочай групай на 2010 – 2013 гг. – XII, 4.

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2009 год: Сакавік – I, 48, 61, 95; Красавік – II, 87; Май – III, 72, 86; Чэрвень – IV, 71, 77; Ліпень – V, 14, 76; Жнівень – VI, 79; Верасень – VII, 16, 44, 106; Кастрычнік – VIII, 44, 61; Лістапад – IX, 54, 65; Снежань – X, 45, 93; **на 2010 год:** Студзень – XI, 53, 82; Люты – XII, 77, 85.

СПІС КАЛЯРОВЫХ ІЛЮСТРАЦЫЙ

№ 1: **Данцыг М.** Мой Мінск.

Сулкоўскі У. Спаса-Еўфрасіннеўская царква ў Полацку.

Ахрэмчык І. 3 акна майстэрні.

Шаранговіч В. Пасля дажджу.

№ 2: **Каткоў С.** Лагойскі матыў.

Качан К. Зіма ў Навагрудку.

Басалыга У. Літара “Б”. 3 серыі “Мова наша родная”.

№ 3: Пікасо: блюда “Бык на арэне”; талерка “Голуб”; дэкаратыўная талерка “Быкі”; блюда “Казліная галава ў профіль”; збан “Пікадор”; на-сценнае блюда.

Славук В. Волат.

№ 4: Маці Божая Адзігітрыя (Мінская).

Міхальскі Т. Нараджэнне Маці Божай.

Казакоў Б. Май. Сад у квецені.

Альшэўскі В. Каралеўскае паляванне.

№ 5: **Сухавееў У.** За родную Беларусь.

Грамыка В. Песня пра мой атрад.

Дмухайла І. Родныя мясціны.

№ 6: **Карамзаў В.** Возера Удомля. Бераг Бялыніцкага-Бірулі; Дарога на Проню. Да Аляксея Пысіна.

Селяшчук М. Казачны калейдаскоп.

№ 7: **Шкаруба В.** Світанак.

Каткова С. Кветкі роднай зямлі.

Тоўсцік У. Вільня.

№ 8: **Масленікаў П.** Поўдзень.

Маці Божая Адзігітрыя Смаленская.

Маці Божая Адзігітрыя Іерусалімская.

Сеўрук М. Жніво.

Якавенка Ю. Паэт.

№ 9: **Шчасная Н.** Вячэрні Мінск.

Данцыг М. Мінск. Нядзельная раніца.

№ 10: **Хадаровіч У.** Старадрукі; Нацюрморт са скрыпкай.

Астаповіч А. Хата ў вёсцы.

Лобан З. Арніталагічны матыў.

№ 11: **Кашкурэвіч А.** Ілюстрацыя да кнігі “Вершы і паэмы” Янкі Купалы.

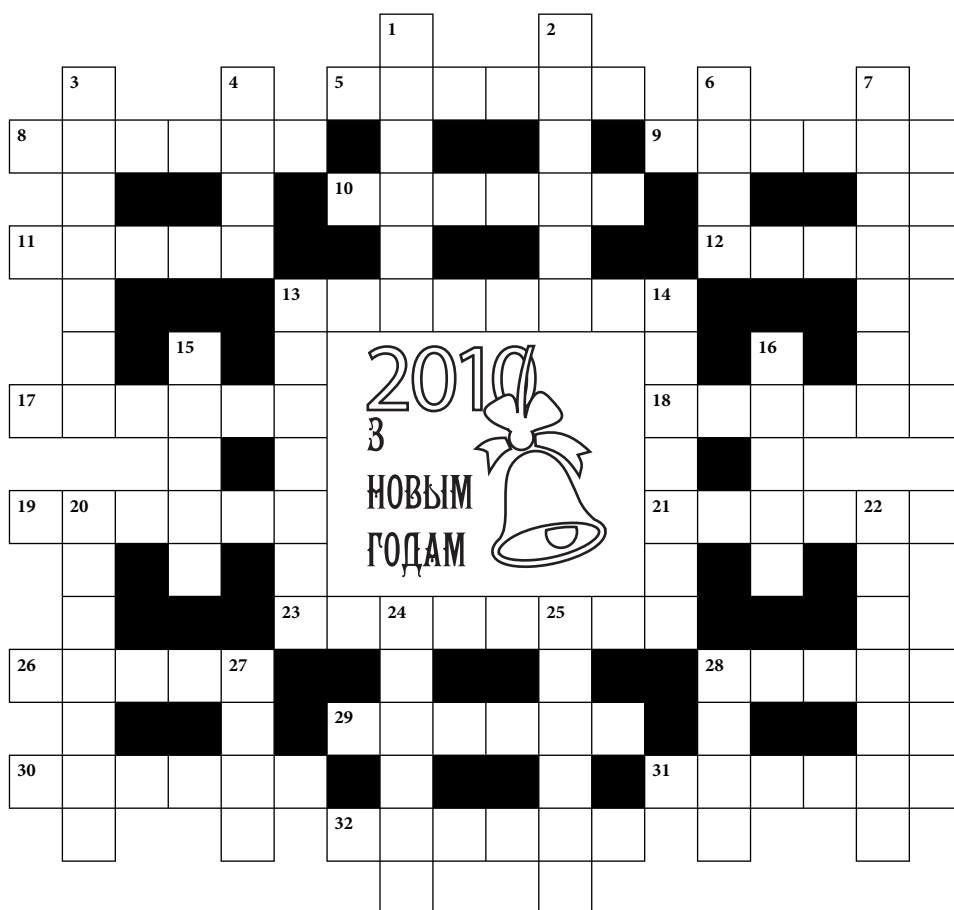
Кашкурэвіч А. Ілюстрацыя да кнігі “Яна і Я: Вершы і песні пра каханне”.

№ 12: **Цвірка В.** Каложы (Царква XII ст. у Гродне).

Касцючэнка В. Крайвід.

ЗІМОВЫЯ НАПЕВЫ

КРЫЖАВАНКА



Па гарызанталі. 5. Малады ... – псеўданім, пад якім выдаў п'есу "Ёлка Дзеда Мароза" беларускі пісьменнік Сяргей Новік-Пяюн. 8. Абледзянелая скарынка на паверхні снегу. 9. Зборнік тлумачэнняў сноў. 10. Афіцыянт на пасажырскім самалёце. 11. Хваёвае дрэва, што ставіцца на Нараджэнне Хрыстова ў некааторых скандынаўскіх краінах. 12. Назва аднаго са скачкоў, што выконваецца на каньках. 13. ... *рогі задраў* – на моцны мароз (прык.). 17. Значны прамежак часу. 18. Шырокая паласа, нашытая на штаны. 19. Амаратар танцаў (разм., жарт.). 21. *Мужык хай будзе, як ... , абы ты за ім была, як золата* (прык.). 23. Назва верша Змітрака Бядулі ("Сняжы-

начкі-пушыначкі ляцелі матылькамі..."). 26. "І ходзіць паважна ... на бары, / Злы, белаваалосы..." – з верша "Ноч пад Новы год" Якуба Коласа. 28. *Зімою ... свеціць, ды не грэе* (прык.). 29. *Студзень мяце – ... залье* (прык.). 30. "Кінем ... гулказвонны / Ад аконца да аконца, / Свет паклічам мёртва-сонны / Аж да сонца, аж да сонца!" – з верша "З Новым годам!" Янкі Купалы. 31. Нізкі ўзровень вады ў рацэ, возеры. 32. Капітан невайсковага карабля.

Па вертыкалі. 1. "Як ... , сеўшы на галіну, / Зімову песню загудзіць" – з верша "Мой сад" Цёткі (Алаізы Пашкевіч). 2. У мастацкім творы тып, характар. 3. Свята беларускага народнага календара, якое прыпадае на Новы год паводле старога стылю. 4. "Замёрзла ноччу шпаркая крыніца; / Твая ... , зімовая нуда!" – з верша "Санет" Максіма Багдановіча. 6. "Закусім. А другую чарку / Асушым мы пад гэты ..." – з верша "Госты" ("Пад Новы 1948 год") Якуба Коласа. 7. Прыстасаванне для намотвання пражы. 13. Любая расліна, кветкі якой багатыя на мёд. 14. ... – добрыя святкі, але мароз пракляты (прык.). 15. Яркі, асляпляльны. 16. "Па вулках вее дзікі ... , / Гудзіць сп'яная мяцель" – з верша "Завіруха" Максіма Багдановіча. 20. Рух па крузе ўдзельнікаў свята вакол навагодняй ёлкі. 22. Святая, якая лічыцца апякункай студэнтаў (яе дзень, які і свята студэнтаў, – 25 студзеня). 24. Дрэўца, навагодняя прыгажуня. 25. Прадстаўнік народа Расіі; жыве на берагах Амура, у слоўнікавым запасе мае да 100 назваў адценняў снегу. 27. Святы незгасальны агонь у паганскай культуры беларусаў. 28. "Першы ..." – назва верша ("Халоднай пабелай магільна залёг...") Янкі Купалы.

Адказы

22. Таццяна. 24. Ялічка. 25. Нанаец. 27. Зніч. 28. Снег.
Па вертыкалі. 1. Дзень. 2. Вобраз. 3. Васіле. 4. Пара. 6. Тост. 7. Вітушка. 13. Меданос. 14. Калідкі. 15. Зырк. 20. Караток. 19. Скакун. 21. Джалата. 23. "Сняжычкі". 26. Мароз. 28. Сонца. 29. Ліпень. 30. Покліч. 31. Межань. 32. Шкіткер.
Па гарызанталі. 5. Дзядок. 8. Шарпак. 9. Спяюць. 10. Соннік. 11. Піхта. 12. Тулуп. 13. Маладзік. 17. Перыяд. 18. Лампас.

Склаў Лявон ЦЕЛЕШ.

Установа «Рэдакцыя часопіса "Роднае слова"». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на уваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ "Белінвестбанк" г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў (017) 203-34-79, адказнага сакратара і загадчыка прыёмнай (017) 203-07-40, галоўнага бухгалтара (017) 203-24-69, факс (017) 203-07-40.
 E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 09.12.2009. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура "Minion Pro". Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 11,02. Ум.-фарб. адбіт. 12,07. Ул.-выд. арк. 13,2. Тыраж 2850 экз. Зак. 3007.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва "Беларускі Дом друку"».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.

© Роднае слова, 2009